

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ADİYAMAN'DA ALEVİLİK

FEVZİ RENÇBER
2502080260

Tez Danışmanı
PROF. DR. MEHMET DALKILIÇ

İSTANBUL 2012

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ADİYAMAN'DA ALEVİLİK

FEVZİ RENÇBER

2502080260

Tez Danışmanı

PROF. DR. MEHMET DALKILIÇ

Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca, 8301 Nolu proje (Adıyaman'da Alevîlik) olarak desteklenmiştir.

İSTANBUL 2012

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

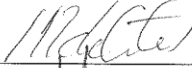
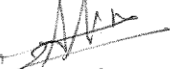
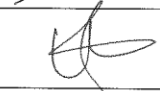
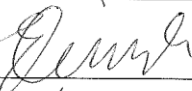

Adı ve Soyadı : Fevzi RENÇBER Numarası : 2502080260

Anabilim/Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Tez Savunma Tarihi: 22.11.2012

Danışman : Prof.Dr. Mehmet DALKILIÇ Tez Savunma Saati : 10:00'da

Tez Başlığı : Adıyaman'da Alevilik

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorular sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof.Dr.Mehmet DALKILIÇ		KABUL
2- Prof.Dr.M.Ali BÜYÜKKARA		RED
3- Prof.Dr.Mazlum UYAR		KABUL
4- Doç.Dr.Ekrem DEMİRLİ		RED
5- Yrd.Doç.Dr.Adem ARIKAN		KABUL

ADİYAMAN'DA ALEVİLİK

Fevzi RENÇBER

ÖZ

Günümüz Alevîliğinin sağlıklı bir şekilde anlaşılması toplumsal birlik, kardeşlik ve güven ortamı için hayati önem taşımaktadır. Bu yüzden Alevîlik tarihsel süreç içerisinde ele alınmalı; gelenek, görenek, dini esas ve inançları bir bütün olarak incelenmelidir. Dolayısıyla bu çalışmada Alevîliğin inanç, ibadet, kültür ve ahlâk ilkelerinin bilimsel olarak incelenmesi, bu bağlamda Anadolu Alevîliğinin bir parçası durumunda olan Adıyaman yöresindeki Alevîler (**Adıyaman'da Alevîlik**), tarihsel süreç, inanç, ibadetleri, örf ve adetleri, ahlâkî kuralları, demografik yapıları ve coğrafi dağılımlar bakımından araştırılmıştır.

ALAWISM IN ADIYAMAN

Fevzi RENÇBER

ABSTRACT

The correct comprehension of today's Alawism, has a vital importance for public unity, brotherhood and security environment. For this reason Alawism should be considered within the historical period, its traditions and religious principles should be examined as a whole. Therefore in this study; belief, worship, culture and moral principles of Alawism were examined scientifically and in this context, Alawis in Adiyaman (**Alawism in Adiyaman**) region were researched in terms of historical period, belief, traditions, moral rules, demographic structures and geographical distribution.

ÖNSÖZ

Türkiye’de yaşayan dinî gruplar arasında Alevîlik, üzerinde en çok konuşulan, medyada en fazla gündeme gelen, hakkında pek çok yazı yazılan ve uluslararası platformlarda sıkça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu nedenle bünyesinde yazılı gelenekten daha çok sözlü kültür geleneği barındıran Alevîlik; tarihçesi, inançları, ibadetleri, ahlâkî kuralları, dinî kurumları, örf-adetleri ve kültürel yapısıyla bir bütün halinde günümüzde daha fazla bilimsel çalışmaların konusu olmaya başlamıştır. “**Adıyaman’da Alevîlik**” adını taşıyan bu çalışma böyle bir dönem ve kültürel ortama denk gelmektedir.

Alevîlik tartışmaları günümüz Türkiye’sinde tüm canlılığı ile devam ederken Alevîler ve Alevîlik konusunda türlü yorumlar yapılmakta, özellikle Alevîliğin İslam’dan ayrı bir grup olduğu görüşü söz konusu edilmektedir. Alevîliğin tanımlanamaması, ne zaman ve nasıl ortaya çıktığının ve günümüzdeki durumu ile ilgili konuların henüz netliğe kavuşmamış olması, bu tür çalışmaların yapılmasının önemini açıkça ortaya koymaktadır. Alevîlik konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında bunların çoğunun ilmi kıstaslar esas alınmadan yapıldığı, büyük çoğunlukta subjektif değerlendirmelerde bulunduğu ve bu çalışmalarla Alevîliğin asılsız inanç ve temellere dayandırılarak konumlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu durum geleneksel Anadolu Alevîliğini, tarihsel geçmişiyle karşı karşıya getirmektedir. Bu nedenle geleneksel Anadolu Alevîliğinin doğru biçimde anlaşılabilmesi, yöresel Alevîlik anlayışlarının bilimsel araştırmalara konu olmasını gerekli kılmıştır.

Hazırladığımız görüşme kılavuzunda bulunan sorular çerçevesinde, Adıyaman il ve ilçeleri gezilmiş; buralarda Alevî talip ve dedelerle mülakatlar yapılarak Adıyaman Alevîlerinin inancı, teolojisi, örf-adetleri, demografik yapıları, dinî kurumları, ahlâkî ilkeleri ve inanç dünyaları mezhepler tarihi araştırma usulüne göre yer-zaman ve fikir-hadise irtibatı göz önünde bulundurularak objektif bir metodoloji ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Adıyaman’daki Alevîler, gerek kültürel

gerekse dini açıdan diğer yörelerdeki Alevîlerle karşılaştırılarak bunlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu sayede Anadolu Alevîliği etrafında spesifik bir değerlendirme yapılarak Adıyaman'daki Alevîlik çalışma konusu edilmiş ve Anadolu Alevîliği ile ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır: Girişte araştırmanın amacı, önemi, yöntemi ve kaynakları belirtilmiştir. Birinci bölümünde kavramsal bağlamda Alevîlik kavramı söz konusu edilmiştir. Bu çerçevede Alevîliğin tarihçesi, Adıyaman ilinin tarihi, Adıyaman'daki Alevîlerin demografik durumu ve coğrafi dağılımları verilmiştir. İkinci bölümünde Adıyaman'da yaşayan Alevîlerin inanç ve ibadet telakkileri söz konusu edilmiştir. Üçüncü bölümünde ise Adıyaman'daki Alevîlerin ahlâkî ilkeleri, örf-adetleri ve dinî kurumları incelenmiştir.

Bu çalışmada, görüşme talebimize olumlu cevap vererek bize yardımcı olan Adıyaman'daki Alevî vakıf ve dernek yöneticilerine, dede ve taliplere şükran borçluyum. Başından beri Mezhepler Tarihi araştırmalarına teşvik eden ve özellikle de Alevîlik çalışmasına yönlendiren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet TURAN Beyefendiye teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmanın ortaya çıkmasına yardımcı olup tavsiyelerini sunan; hoşgörü, bilgi ve tecrübelerini esirgemeyerek çalışmamla bizzat ilgilenen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ Bey'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine çalışmanın hazırlanmasında katkılarını esirgemeyen, yönlendirme ve değerlendirmeleriyle çalışmaya katkı sağlayan çok değerli hocalarım Prof. Dr. Mazlum UYAR, Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA, Doç. Dr. Ekrem DEMİRLİ Beyefendilere engin anlayışlarından dolayı müteşekkirim. Yine her fırsatta yardımlarını benden esirgemeyen mesai arkadaşlarım Yard. Doç. Dr. Abdulmuttalip ARPA, Muzaffer BARLAK, Yasin TOMAKİN ve Kasım ERTAŞ Beylere teşekkür ederim. Ayrıca bugünlere gelmemde büyük katkıları olan çok değerli anne ve babama, bütün bu çalışma yoğunluğu içerisinde sevgisini ve manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim eşim Fâtıma Zehrâ RENÇBER'e minnettarlığımı bildiririm.

Fevzi RENÇBER
İstanbul 2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALEVİLİĞİN TARİHÇESİ, YÖRE ALEVİLERİNİN COĞRAFİ DAĞILIMLARI VE DEMOGRAFİK YAPISI

I. ALEVİLİK	9
II. ALEVİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ	17
III. ADIYAMAN İLİNİN TARİHİ	26
IV. GÜNÜMÜZDE ADIYAMAN ALEVİLERİNİN COĞRAFİ DAĞILIMLARI VE DEMOGRAFİK YAPISI	29
A-MERKEZ İLÇESİ	30
B-BESNİ İLÇESİ	32
C-ÇELİKHAN İLÇESİ	33
D-GÖLBAŞI İLÇESİ	34
E-KÂHTA İLÇESİ	35
F-TUT İLÇESİ.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

ADIYAMAN ALEVİLERİNDE AKİDE VE İBADET

I- ALEVİLİKTE AKİDE VE İBADET	39
A- ADIYAMAN ALEVİLERİNDE AKİDE	40
1. Hakk-Muhammed-Ali Anlayışı	43
2. Nübüvvet Doktrini ve Hz. Muhammed'e İman	49
3. Kutsal Kitap Anlayışı ve Kur'ân-ı Kerim	54
4. Meleklerle İman.....	58
5. Kader Tasavvuru.....	60
6. Ahiret Gününe İman	63
7. Ehli Beyt Telakkileri.....	68
B- ADIYAMAN ALEVİLERİNDE İBADET	76
1. Gusül ve Abdest Anlayışı	79

2. Namaz Anlayışı	82
3. Nefis Terbiyesi ve Oruç	89
4. Gönül Haccı ve Hac	97
5. Zekât ve Lokma Anlayışı	101
6. Kurban Anlayışı	104
7. Dua ve Niyaz Anlayışı	114
8. Alevî-Bektaşî Erkânı Olarak Cem ve Semah	117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADİYAMAN ALEVÎLERİNDE AHLÂK VE SOSYO-DİNİ YAPI

I- ALEVÎLİKTE AHLÂK VE SOSYO-DİNİ YAPI 135

A- ADİYAMAN ALEVÎLERİNDE AHLÂKİ PRENSİPLER	135
1. Dört Kapı- Kırk Makam	141
2. Üç Sünnet-Yedi Farz	146
3. Eline Diline Beline Sahip Olmak	150
B- ADİYAMAN ALEVÎLERİNDE ÖRF VE ÂDETLER	153
1. Çocuğa Ad Verme	154
2. Sünnet ve Kirvelik	156
3. Evlilik ve Düğün	157
4. Ölüm ve Sonrası Yapılanlar	161
5. Ziyaret Yerleri	165
6. Tavşanın Yenilmemesi ve Diğer Hayvanlara Bakış	168
7. Dem veya Dolu Geleneği	169
C- ADİYAMAN ALEVÎLERİNDE KURUMSAL YAPI	172
1. Alevîliğin Sosyal ve Dinî Yapılanmasında Dedelik ve Ocakların Fonksiyonu	173
2. Alevîlikte Düşkünlük	178
3. Yol Kardeşliği Olarak Musahiplik	181
4. Adıyaman Yöresinde Alevî Dernek, Vakıf ve Cem Evleri	186
5. Adıyaman Alevîlerin Devletten ve Toplumdan Talepleri	198
6. Adıyaman Alevîlerinde İnanç ve İbadetle Alakalı Edebi Seçmeler	202

SONUÇ 214

BİBLİYOGRAFYA 221

EKLER LİSTESİ 253

EK:1 GÖRÜŞME KILAVUZU	253
EK:2 BELGELER	259
EK:3 KAYNAK KİŞİLER	262
EK:4 ADİYAMAN İL GENELİNDE ALEVÎ YERLEŞMELERİ	266

Adiyaman Merkeze Bağlı Alevî Yerleşim Yerleri	266
Adiyaman/Kâhta İlçesi Alevî Yerleşim Yerleri.....	268
Adiyaman/Tut İlçesi Alevî Yerleşim Yerleri.....	269
Adiyaman/Yaylakonak Beldesi Alevî Yerleşim Yerleri.....	269
Adiyaman/Çelikhan İlçesi Alevî Yerleşim Yerleri.....	269
Adiyaman/Gölbaşı İlçesi Alevî Yerleşim Yerleri.....	270
Adiyaman/Besni İlçesi Alevî Yerleşim Yerleri	270
EK:5 FOTOĞRAFLAR.....	272

ÖZ GEÇMİŞ..... 284

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.mlf.	Aynı müellif
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	Oğlu
bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs.	Basım
C.	Cilt
CÜİFD	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DÜİFD	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ed.	Editör
FÜİFD	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	Hicri
h.	Hicri
haz.	Hazırlayan
HBVAD	Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi
HÜİFD	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
karş.	Karşılaştırınız
M. Ö.	Milattan önce
m.	Miladi
nr.	Numara
nşr.	Neşreden

OMÜİFD	On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	Ölüm
r.	Rumi
r.	Rumî
s.	Sayfa
S.	Sayı
sad.	Sadeleştiren
SDÜİF.	Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
SDÜİFD.	Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDVY	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	Tahkik
tıp.	Tıpkıbasım
trc.	Tercüme
TTK	Türk Tarih Kurumu
ty.	Tarihsiz
v.	Vefat yılı
y.y.	Yayın yeri yok
Yay.	Yayınevi

GİRİŞ

Peygamberimizin vefatından önce ve sonrasında meydana gelen bazı hadiseler Müslümanlar arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Bu olaylar: Kırtas hadisesi, Üsame ordusunun gönderilmesi, peygamberimizin vefatı, peygamberimizin defin yerinin tespiti, imamet meselesi, zekât vermek istemeyenlerin durumu, Kur'ân'ın toplanması ve çoğaltılması, Fedek arazisi, Hz. Ebubekir'in Hz Ömer'i halifelik için görevlendirmesi, Hz. Osman ile Hz. Ali dönemi ve sonrasında meydana gelen hadiselerdir. Bu görüş ayrılıkları zamanla İslam ümmeti içinde bir takım siyasî ve itikadî mezhepler yanında bir takım grup ve zümrelerin doğmasına sebep olmuştur.¹ İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı geçmişten günümüze İslam ümmeti içinde ortaya çıkan siyasî ve itikadî fırkaların tarihini ve görüşlerini incelemiştir.

Son yıllarda İslam coğrafyasında birçok fırka veya grup, İslam Mezhepleri Tarihi alanında ele alınmış ve araştırılmıştır. Bu bağlamda Anadolu'da yaşanılan Alevîlik ve Bektaşîlik tarihi inançları, oluşumu, coğrafyası, örf, adet, gelenek ve görenekleriyle Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinin İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında araştırılmaya ihtiyaç duyulan konulardan biri haline gelmiştir.

Alevîlik ve Bektaşîlik, tarihsel süreçte farklı kültür ve medeniyetlerle etkileşimde bulunarak günümüze kadar ulaşabilmiş eklektik bir inanç biçimidir. Bu durum kaçınılmaz olarak Alevîliğin senkretik bir yapıya sahip olmasında etkili olmuştur. Farklı kültür, coğrafya ve etnik unsurların etkisi, Alevîliği sürekli dönüşen bir yapı haline getirmiştir. Bu nedenle gerek oluşum ve gelişim aşamalarının tespit edilmesi, gerekse gelişim sürecinde etkisinde kaldığı unsurların mahiyetlerinin ve etki güçlerinin ortaya konulması için Alevîliğin bilimsel araştırmalara konu olması gerekmektedir.

¹ İslam ümmetinin fırka ve mezhepleşmesine sebep olan hadiseler için bkz. Ebü'l-Hasan İbn Ebu Bısr Ali b. İsmail b. İshak Eş'ari, **Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin**, thk. Neîm Hüseyin Zerzûr, Elmektebetü'l Asriyye, Beyrut 2009, I, s. 21-23; Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkahir Bağdadi, **el-Fark Beyne'l-Firak ve Beyanü'l-Firkati'n-Naciye Minhum**, thk. Muhammed Fethi en-Nâdî, Kahire, Dârü's-Selâm, 2010, s. 37-56; Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyîni, **et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyizü'l firakati'n-nâciye ani'l-fırakâ'l-hâlikin**, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, Alemlü'l-Kutub, 1983, s. 19-22; Abdülkerim eş-Şehristanî, **el-Milel ve'n-nihal**, thk. Muhammed Abdulkadir el-Fadil, Beyrut, Elmektebetü'l Asriyye, 2011, I, s. 15-26.

dir. Anadolu Alevîliğinin tarihsel gelişimi Orta Asya'daki Türklerin İslamlaşma süreci ile başlar ve Horasan Erenlerinin (Anadolu kapılarının Türklere açılmasından sonra) Anadolu ve Balkanlarda faaliyet göstermesi sonucu; dönemin dinî, siyasî, iç-timaî, ekonomik ve kültürel koşullarından etkilenerek günümüze kadar devam eder. Anadolu Alevîliğinin temeli, Türklerin Müslümanlaşma sürecindeki İslamî anlayış ve algılayış biçimlerine dayanır. Dolayısıyla bu tarihî kökene dayanan Alevîliğin araştırmalara konu edilmesi ve inanç yapılarının analiz edilmesi gerekmektedir.

Alevîlik ve Alevîler Anadolu ve çevresinin her döneminde güncelliğini muhafaza eden sosyal bir gerçekliktir. Son yıllarda ülke gündeminde yer bulan tartışmalar dikkatleri "Alevîler ve Alevîlik" üzerine çekmiştir. Günümüzde Alevîlik üzerine konuşulurken gerçeğe uygun olmayan yorumlar Anadolu Alevîliğinin geleneksel çizgisinin dışındaki mecralarda anlaşılmasına yol açmaktadır. Alevîliğin kökenini gerçek temellerinin dışında gösteren bu yorumlar, Alevîlerin kendi kökenlerinin İslamî olup olmadığı noktasında şüphe duymalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda Alevîlik, dinî ve kültürel içeriğinden soyutlanarak yalnızca siyasî söylemlerle gündemde tutulmaktadır. Alevîlik ve Bektaşîlik üzerine yapılacak bilimsel araştırmalar Alevîliğin tarihî, dinî ve kültürel bağlarıyla yeniden buluşmasını sağlayacaktır.

Yurt içinde olduğu gibi Alevîlik aynı zamanda, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinde AB ülkelerinin gündemini meşgul eden ve bu bağlamda birçok yabancı araştırmacının ilgisini çeken bir konu olmayı da sürdürmektedir. Avrupa ülkelerinde yaşayan Alevîlerin kurumsallaşması yabancı antropolog araştırmacılarının makalelerine konu olmaktadır. AB ülkelerinde dile getirilen Alevîliğin öncelikle ülkemizde tanımlanmasının gerekliliği ortadadır. Bu durum Alevîlik hakkında araştırma yapmanın gerekliliğini ortaya koyan bir başka husustur.

Alevîliğe bu kadar ilgi duyulmasına rağmen Alevîliğin tartışıldığı kitaplarda bilgi boşluğu bulunmakta, birbirinden farklı Alevî tanımlamaları ortaya çıkmaktadır. Bilimsel nitelikten uzak olarak yazılmış bu eserler Alevîliği anlamayı zorlaştırmakla kalmayıp Alevîliğin yanlış anlaşılmasına da sebep olmaktadır. Günümüz Alevîliğinin sağlıklı bir şekilde anlaşılması için geleneksel Anadolu Alevîliğinin bütün gerçekliği ile ortaya konulması, bunun için de bilimsel araştırmalara konu edilmesi gerek-

tedir. Alevîlik algısı içerisindeki farklı yaklaşımların birbiriyle uyuşmayan geleneksel uygulamaları ve yöreden yöreye farklılık gösteren ibadet şekilleri ile inanç unsurlarını bünyesinde barındırması Alevîlik üzerine alan araştırmalarının yapılması zorunlu kılmaktadır. Geleneksel Anadolu Alevîliği, Alevîliği yaşayan ve yaşatanlardan öğrenilerek inanç, ibadet, kültür ve ahlâk ilkeleri esas alınarak incelenmelidir.

Bu yüzden bilimsel niteliğe sahip, Alevîliği gerçeğe uygun biçimde ortaya konulması gereklidir. Daha önce Tokat, Sivas, Amasya, Çorum, Samsun, Elazığ, Ordu, Isparta, Malatya ve Hatay gibi illerde yaşayan Alevîler ve Alevîlik algıları çeşitli alan araştırmalarına konu olmuştur. Biz de çalışmamızda Adıyaman'da benimsenmiş bulunan Alevîlik algısını araştıracağız.

Eş'ari, *Makalatü'l-İslamiyyin*'de tecrübelerini ortaya koyarak mezheplerle ilgili araştırmalara nasıl yaklaşılması gerektiğinin ipuçlarını vermiştir. Buna göre; "Din mensuplarını ve aralarındaki farkları öğrenmek isteyenlerin, mezhepleri ve fırkaları bilmesi gerekir. Mezhepler ve fırkalarla ilgili eser yazanların ve onların görüşlerinden söz eden insanların eksik anlatımlarda bulduklarını, hasmının sözünü anlatırken mugalâtaya saptıklarını, düşmanlarını kötölemek niyetiyle naklettiğinde bile rek yalan söylediklerini, ihtilaf edenlerin görüş ayrılıklarını rivayet ederken doğru hareket etmeyip sözlerine onların delillerini çürütecek ilaveler yaptıklarını gördüm. Hâlbuki bu, ilim sahiplerinin ve doğru ile yanlış ayırt edebilen kimselerin yöntemi değildir. Bu gördüğüm şeyler beni, tanıtmak istediğim mezhepleri doğru bir şekilde açıklamaya, kısa tutmaya ve uzatıp çoğaltmamaya sevk etti. İnsanlar, peygamberlerinden sonra birçok hususta ayrılığa düştüler. Bu hususlarda birbirilerini sapıklıkla suçladılar, birbirilerinden uzaklaştılar ve bu şekilde birbirilerine zıt fırkalar ve dağınık hizipler haline geldiler. Hâlbuki İslam onları birleştiriyor ve dairesi içine alıyordu."² Eş'ari'nin yukarıda özetleyerek zikrettiği hususları bugün Alevîlik için yazılan eserler hakkında da söyleyebiliriz. Bu bağlamda araştırmamız esnasında söz konusu tespitleri göz önünde bulunduracağız.

² Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin, İlk Dönem İslam Mezhepleri*, (trc. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 27.

Alevî olan ve olmayan yazarlar tarafından Alevîlik birbirinden farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bunlar içinde İslam Mezhepleri Tarihi ilminin metodolojisine sahip olmayan araştırmacıların eserleri objektif olmaktan uzaktır.³ Söz konusu Alevîlik olunca İslam Mezhepleri Tarihi, tasavvuf ve İslam tarihine vâkıf olmayan insanların bu konuda tutarlı bilgiler yazabileceğini düşünmek yanlış olur. Bundan dolayı Adıyaman'da yaşanan Alevîliğin bilimsel yöntemlere uygun, tarafsız, aşırılıklara düşmeden, olanın olduğu gibi ifade edilerek ele alınması ve etik kurallar çerçevesinde araştırılması kaçınılmaz bir durumdur.

Bu çalışmadaki amacımız, Anadolu Alevîliğinin bilimsel platformlarda doğru tanıtılmasını sağlamak, konunun aydınlatılmasına katkıda bulunmak, Adıyaman yöresinde yaşayan Alevî ve Bektaşî zümrelerin yöreye yerleşmesini, nüfusunu, coğrafyasını, inanç telakkilerini ve ibadet şekillerini ortaya koymak ve yöre Alevîliğine özgü özellikleri açığa çıkarmaktır. Bu hedeflerimizin bir uzantısı olarak yapacağımız çalışma sayesinde günümüz toplumunun genel anlamda Anadolu Alevîliği, özel anlamda da Adıyaman'da Alevîlik hakkında doğru bilgiye ulaşmasına imkân sağlamayı ümit ediyoruz. Bu hedeflere ulaşma yolunda yapmış olduğumuz çalışmamızda Adıyaman yöresindeki geleneksel Alevîliğin (Adıyaman'da Alevîlik) tarihî gelişimi, inançları, ibadetleri, örf ve adetleri, ahlâkî kuralları, demografik yapısı ve coğrafi dağılımı incelenmiştir.

Araştırmamız esnasında elde edilen veriler dede ve taliplerle yapılan görüşme ve mülakatlar oluşturmaktadır. Yapılan mülakatlar, önceden hazırlanan soruların muhataplara sorulması ve cevaplarının kayıt altına alınması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Buradan hareketle temelde alan araştırmasına dayanan çalışmamız, kaynak kişiler (dedeler ve talipler), mülakat, gözlem tekniği ve örnekleme metodu kullanılarak yürütülmüştür. Tezimizde disiplinler arası bilgi aktarım yöntemleri de kullanılmış;

³ İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nın metodolojisi hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Turan, "İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Takip Edilmesi Gereken Yollar", **Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu**, Samsun 1989, s. 455-459; Sönmez Kutlu, "İslâm Mezhepleri Tarihi'nde Usûl Meselesi", **İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Meselesi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 391-440; M. Ali Büyükkara, "Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler", **İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 441-491.

bu bağlamda antropoloji, sosyoloji, psikoloji alanında yapılan çalışmalar incelenmiş, bununla birlikte araştırma alanı ve konuyla ilgili kitap, dergi, makale, yöreyi tanıtan tarihî kitaplar ve klasik kaynaklar taranmıştır.

Çalışma esnasında Alevîlerce yazılı kaynak olarak kabul edilen Alevî-Bektaşî klasiklerinden faydalanmıştır. Bunlar arasında *Buyruklar*, *Hüsniyeler*, *Kumrunâmeler*, *Fazilet-nâmeler*, *Cavidannâmeler*, *Cengnâmeler*, *Menakıbnâmeler*, *Fütüvvetnâmeler*, *Kitâb-ı Dâr*, *Besmele Tefsiri*, *Saraynâme*, *Muhammed b. Hanefiyye Cen-gi*, *Makâlâtlar*, *Dil-Güşa*, *İlm-i Câvidân*, *Fevâid*, *Makâlât-ı Gaybiyye* ve *Kelimât-ı Ayniyye*, *Fatiha Suresi Tefsiri*, *Hızırnâme*, *Velâyetnâmeler*, *Erkânnâmeler*, *Mak-teller*, *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu* olduğu gibi; ayrıca yedi Alevî ulusu diye bilinen Nesimi, Fuzuli, Virani, Hatayi, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Yemini, Hayreti gibi önemli kişilerin eserleri ve yöredeki Alevî ozanların deyiş ve nefesleri de vardır. Bugün Alevî-Bektaşî edebiyatına baktığımız zaman cemlerde okunan düvazların, mersiyelerin, miraçların ve tevhidlerin çoğunluğunun Alevî-Bektaşîlerin yedi ulu şairi tarafından yazıldığını görürüz. Dolayısıyla Alevî sözlü kültürünün taşıyıcısı olan, Anadolu Alevîliği edebiyatının temelini oluşturan Alevî kültüründe söyledikleri delil kabul edilen Seyit Nesimi (ö. 1417), Şah Hatayi (ö.1524), Fuzuli (ö. 1556), Yemini (ö. XV. yy), Virani (ö. XVI. yy), Pir Sultan Abdal (ö. XVI. yy), Kul Himmet (ö. XVI. yy), Yunus Emre gibi ozanların sefalama, tevhid, mersiye, naat, düvazımam, miraciye, muharremiye, gülbank, deyiş, şiir ve nefesle-rinden de istifade edilmiştir.

Bunun yanında İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nın klasik kaynaklarına yeri geldikçe müracaat edilmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Sa'd b. Abdullah Ebü'l-Halef el Eşari el-Kummi (ö. 301/914), *Kitâbu'l-mâkâlat ve'l-fırak*; Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî (ö. 310/920), *Kitâbu fırakı'ş-şîa*; Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eşari (ö. 324/935), *Kitabu makâlâti'l-islâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîne*; Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed el-Malatî (ö. 377/987), *Kitabu't-tenbih ve'r-red âlâ ehli'l-ehvâi ve'l-bida*; Abdülkâhir el-Bağdâdi (ö. 429/1038), *el-Fark beyne'l-fırak ve beyanu'l-fırakati'n-naciye minhum*; Ebû Muhammed Ali b. Hazm (ö. 456/1064), *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*; Ebü'l-Muzaffer el-

İsferâyîni (ö. 471/1078), *et-Tabsîr fi 'd-din ve temyîzü 'l firkati 'n-nâciye ani 'l-fırakı 'l-hâlikin*; Ebü'l-feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî (ö. 548/1153), *el-Milel ve 'n-nihal*; Ebû Said Neşvânu'l-Himyerî (ö. 573/1179), *Şerhu 'l-Hûrîl-İyn*; Fahreddin er-Razî (ö. 606/1209), *İtikâdâtü fırakı 'l-müslimin ve 'l müşrikîn*. Bunlardan başka Peygamberimizin vefatından önce ve sonra İslam ümmeti içinde meydana gelen ve etkisi günümüze kadar devam eden bazı tarihî hadiseler için İslam tarihi klasikleri, Türklerin İslamlaşma süreci dikkate alınarak Selçuklu ve Osmanlı tarihî kaynakları, seyahatnâmeler, vakayinameler, fütuhat kitapları ve arşiv vesikaları gözden geçirilmiştir. Ayrıca çalışmamızda Alevîlik-Bektaşîlik hakkında yapılmış uluslararası sempozyum bildirilerinden, Alevîlik ve Bektaşîlik hakkında ülkemizde ve yurt dışında yazılmış eserlerden de istifade edilmiştir.

Çalışmada Alevîliğin temel kaynakları göz önünde bulundurularak, kaynaklardaki Alevîlikle pratikteki Alevîlik arasındaki farkın Adıyaman Alevîleri üzerindeki yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Ethem Ruhi Fığlalı, Ahmet Yaşar Ocak, Ahmet Turan, David Shakland, Niyazi Öktem, Mehmet Eröz, Yusuf Ziya Yörük, İlyas Üzüm, Fuad Köprülü, İsmet Zeki Eyüboğlu, Sönmez Kutlu, Osman Eğri, Mustafa Ekinci, Hasan Onat, Saffet Sarıkaya, Abdülbaki Gölpınarlı, Esad Coşan, Doğan Kaplan, Cemal Şener, Mehmet Yaman, Rıza Zelyut, Esat Korkmaz, Baki Öz, Reha Çamuroğlu, İrene Melikoff, W. Montgomery Watt, Peter Alfrord, Anton Josef Dierl, Walter Hinz, Frederick William Hasluck gibi yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışma süresince yöreyi temsil ettiği kabul edilen Dede ve taliplerle mülakatlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu görüşmeleri gerçekleştirirken yörenin tamamının tanınmasına gayret gösterilmiştir. Görüşme kılavuzundaki soruların bazen tamamı, bazen de bir kısmı kaynak kişilere sorulmuş, verdikleri cevaplar olduğu gibi kayıt altına alınarak objektif bir tarzda çalışma esnasında işlenmiştir. Görüşme ve gözlemler köy, şehir merkezi ve Alevî vatandaşların yaşadığı diğer yerleşim yerlerinin bütününde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yapılırken bütün sosyal gruplara ulaşılmaya çalışılmıştır. Mülakat yapılacak kişilerin, Alevîliğe dair bilgi ve kültür sahibi zümre-

lerden seçilmesine gayret edilmiştir. Ayrıca Alevî ve Sünnîler arasındaki sosyal ilişkileri tespit edebilmek için zaman zaman Sünnî kişilerle de mülakatlar yapılmıştır.

Mülakat için seçilen bazı kaynak kişilerin çalışmamıza mesafeli yaklaştıkları gözlemlenmiştir. Bu durum, bilimsel bir çalışma yapıldığının ve çalışmanın etik kurallar çerçevesinde değerlendirileceğinin izahı ile aşılmaya çalışılmıştır. Çalışmamız esnasında kendisiyle görüştüğümüz birçok kaynak kişinin ismini çalışmamızın değişik yerlerinde ve ek-3'te belirtmiş bulunmaktayız. Ancak isminin çalışma içerisinde ya da herhangi bir platformda anılmasını istemeyen kişilerin isimlerini ve kişisel bilgilerini saklı tuttuk. Verilerimizi toplamak için gittiğimiz yerlerdeki Alevî halkların misafirperverliğinden epeyce memnun kaldık. Adet, gelenek ve göreneklerinin bir gereği olarak bize göstermiş oldukları ilginin yanında sorularımızı cevapsız bırakmayarak çalışmamıza sağladıkları katkı da oldukça memnun edici olmuştur. Yöredeki Alevî topluluklar, Adıyaman'da Alevîliği inceleyen bilimsel bir araştırmanın yapılmasından hoşnut kalmış ve memnuniyetlerini ifade etmişlerdir.

Çalışmamızın alanı; Alevîliğin tarihsel gelişimi, Alevî vatandaşlarımızın Adıyaman yöresinde yaşadıkları merkez ilçe ve köyleri, Besni ilçe merkezi ve köyleri, Çelikhan köyleri, Gölbaşı ilçe merkezi ve köyleri, Kâhta ilçesinde iki köy ve Tut ilçesinde de bir köyü kapsamaktadır. Yapmış olduğumuz çalışma kapsamında yörede yaşayan Alevî vatandaşların demografik yapıları, coğrafi dağılımları, inanç ve ibadet unsurları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özet bir ifade ile çalışmamızda geleneksel Anadolu Alevîliği bağlamında “**Adıyaman'da Alevîlik**” konusu ele alınıp incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ALEVÎLİĞİN TARİHÇESİ, YÖRE ALEVÎLERİNİN
COĞRAFİ DAĞILIMLARI VE DEMOGRAFİK YAPISI

I. ALEVİLİK

“Alevî” kelime olarak Arapçada “Ali'ye mensup”, “Ali'ye ait” anlamlarına gelir.¹ Hz. Ali'nin² halife ve imam olduğunu kabul etmeyi ve ona tâbi olmayı gerekli gören anlayışa Alevîlik denir.³ Alevîlik Anadolu'da, Bektaşîlik, Tahtacılık, Çepnilik vb. isimlerle varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Bunun yanında Anadolu'da Safi etkisi sonrası İran Alevîliği olarak da tanımlanabilecek Kızılbaşlık isimlendirmesi⁴ de söz konusu olmuştur.⁵

-
- ¹ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Ârab**, Beyrut, Dâru's-Sadr, XV, s. 85; El-Halil b. Ahmed El-Ferâhidî, **Kitâbu'l-Ayn**, Beyrut, Dâru'l İhya'it-Turas'il-Arabî, 2005, s. 678; Ez-Zebidi, **Tacu'l-Arus**, XXXIX, s. 99, Dâru'l-Hidaye; İbnu'l Fâris, **Mekayisü'l-Luğa**, y.y., İttihadu'l-Kitabi'l-Arab, IV, s. 95; İsmail b. Hammad el-Cevheri, **Es-Sihâh**, Beyrut, Dâru'l-Ma'arife, 2007, s. 731; İlyas Üzüm, “Kültürel Kaynaklarına Göre Alevî İnanç ve İbadet Anlayışları”, **Köprü Dergisi**, Bahar 1998, No: 62, s. 3-10; Rıza Zelyut, **Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik**, İstanbul, Karaca Ahmet Sultan Dergâhı Yayınları, 2002, s. 11-28, 89-154; Abdülkadir Sezgin, **Sosyolojik Açıdan Alevîlik-Bektaşîlik**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 72-76; Rıza Balcıoğlu, “Alevîlik Üzerine Bir Değerlendirme” **HBVAD**, 2003, S. 28, s. 211-214.
- ² Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî Tâlib el-Kureyşî el-Hâşimî (ö. 40/661) Hz. Peygamber'in damadı, Hulefâ-i Râşidîn'in dördüncüsüdür. Hicretten yirmi iki yıl önce (m. 600) Mekke'de doğduğu rivayet edilmektedir. Babası Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib, annesi de Fâtıma bint Esed b. Hâşim'dir. Ebu Tâlib'in en küçük oğludur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, **El-Kâmil fit-Tarih**, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kadî, Beyrut, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1987, III, s. 262; Ethem Ruhi Fığlalı, M. Yaşar Kandemir, “Ali” **DİA**, II, s. 371-378; Bekir Burak, **Fütüvvet Ruhunun Aşkın Kahramanı Hz. Ali**, İstanbul, Rehber Yayınları, 2006.
- ³ Alevî-Bektaşî kavramlarının kullanımları hakkında bkz. F. R. Haslok, **Bektaşîlik Tetkikleri**, trc. Ragıp Hulusi, Ankara, MEB Yayınları, 2000; Rıza Yıldırım, “Bektaşî Kime Derler? Bektaşî Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi”, **HBVAD**, 2010, S. 55, s. 23-58; Azak Umat, **Islam and Secularism in Turkey: Kemalism, Religion and the Nation State**, London, I. B.Tauris, 2010, s. 141-175; Bedri Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, VII, Ankara 2006, s. 143-149; İhsan Mesut Erişen, Kemal Samancıgil, **Hacı Bektaş-ı Veli: Bektaşîlik ve Alevîlik Tarihi**, y.y., Ay Yayınevi, 1966, s. 144-149; Tord Olsson, v.d., **Alevî Identity: Cultural, Religious And Social Perspectives**, İstanbul, Swedish Council for Research Institute, 1998.
- ⁴ Kızılbaşlık kavramının kullanılışı hakkında bkz. Solakzâde, **Solak-Zâde Tarihi**, haz. Vahid Çabuk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, I, s. 428; Irene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik, Bektaşîlik Araştırmaları**, trc. Turan Alptekin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s. 39-41; Irene Melikoff, **Kırkların Cemi'nde**, trc. Turan Alptekin, İstanbul, Demos Yayınları, 2007, s. 142-148; İsmet Zeki Eyüboğlu, **Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 1993, s. 354-361; Ali Sümer, “Kızılbaş ve Kızılbaşlık”, **Cem Dergisi**, 1995, S. 50, s. 49-50; Mustafa Ekinci, **Anadolu Alevîliğinin Tarihsel Arka Planı**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2002, s. 204-226; Sönmez Kutlu, **Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 151-155; Cemal Bardakçı, **Kızılbaşlık Nedir?** İstanbul, Işık Matbaası, 1945.
- ⁵ Alevîliğin çeşitli firkaları, yörelere göre dağılımları, (Anadolu ve İran Alevîliği) ve bu firkaların birbirlerine olan farklılıkları, farklı isimlendirmeleri (Kızılbaş, Tahtacı, Çepni, Sıraç, Baraklar, Abdallar Avşarlar, Yörükler, Nusayriler) hakkında bkz. Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 150-163; Ali Duran Gülçiçek, **Her Yönüyle Alevîlik (Bektaşîlik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar**,

Alevîlik,⁶ İslam Mezhepler Tarihi Anabilim Dalında; “Hz. Ali’yi sevmek, saymak ve ona bağlı olmak” anlamlarında kullanılmıştır. Hak-Muhammed-Ali yoluna girerek Hz. Ali’yi seven, sayan, ona bağlı olan, Alevîliğin koşullarını yerine getiren kimseye “Alevî” denir. “İslam Mezhepleri Tarihi’nde Alevî kavramı çok genel bir yaklaşımla, Şia ile eş anlamlıdır.⁷ Buna göre Alevî, Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’den sonra devlet başkanlığına Allah ve Hz. Peygamber tarafından tayin edilmesine inanan, imametın kıyamete kadar Fatıma’dan gelen soydan veya Haşimilerden olduğunu savunan toplulukların müşterek adı olmuştur.⁸ Dolayısıyla Şia ve fırkaları için bu anlamda Alevî tabiri kullanılmaktadır.

Köln, Anadolu Etnografyası Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, 2004, I, s. 198-323; İsmet Zeki Eyüboğlu, **Bütün Yönleriyle Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 1993, s. 287; Hasan Onat, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, **İslamiyat**, 2003, S. 3, s. 111-126.

⁶ Alevî kelimesinin kullanımının yanlış olduğunu iddia eden yabancı araştırmacılar bulunmaktadır. “Bilimsel açıdan bu sözcük yanlıştır. Alevîlerin tarihteki adları Kızılbaş’tır. XV. ve XVI. yüzyıllarda Kızılbaşlar ilk Safeviler olan, Şeyh Cüneyd, Haydar ve Şah İsmail taraftarı Türkmen boylarıydılar. Kırmızı bir serpuş giyiyorlar, bunun için onlara Kızılbaş deniyordu.” Irene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik, Bektaşîlik Araştırmaları**, trc. Turan Alptekin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s. 33; Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran’ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi**, trc. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992.

⁷ Şia, Arapçada “şya” kökünden gelmektedir. Şia kelime anlamı itibariyle taraftar, yardımcı, destekleyici, arkadaş, ümmet, bir adamın mensupları, grup, zümre, bir iş üzere veya görüş birliği etrafında toplanan grup anlamına gelmektedir. Şiat-u Ali ve Osman şeklinde kullanılır. Şia istilah olarak genel anlamda özellikle İmamet konusunda Hz. Ali tarafını tutan topluluklara denir. İmametın nass ve tayin ile Ehl-i Beyt’in hakkı olduğunu iddia edenlere denir. İbn Manzûr, **a.g.e.**, VIII, s. 188; El-Halil b. Ahmed El-Ferâhîdî, **a.g.e.**, s. 504; Şia ve alt kolları için bkz.: Sa’d b. Abdullah Ebû’l-Halef el Eşari el-Kummî, **Kitâbu’l-mâkâlat ve’l-fırak**, thk. Muhammed Cevad Meşkûr, Tahran, Müessesetü Matbuati Atali, t.y.; Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, **Kitâbu fırakı’s-şia**, thk. Abdulmun’im el-Hufni, Kahire, Dâru’l-Reşâd, 1992; Eş’ari, **a.g.e.**, s. 25-72; Ebû’l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed el-Malatî, **Kitabu’t-Tenbih ve’r-red alâ ehli’l-ehvâi ve’l-bida**, thk. Dead Range, Beyrut, Müessesetü’r-Reyyan, 2009, s. 14-27; Bağdadi, **a.g.e.**, s. 55-100; Ebû Muhammed Ali b. Hazm, **el-Fasl fi’l-milel ve’l-ehvâi ve’n-nihal**, Kahire, el-Mektebetu’t-Tevfikiyye, 2003, III, s. 113-127; İsferyâni, **a.g.e.**, s. 27-43; Şehristanî, **a.g.e.**, I, s. 117-172; Ebû Said Neşvânü’l-Himyeri, **Şerhu’l-Hûrûl-İyn**, thk. Kemal Mustafa, Beyrut, el-Mektebetu’l Yemeniye, 1985, s. 200, 211, 206-221; Fahreddin er-Razî, **İtikâdâtü Fırakı’l-Müslimin ve’l Müşrikîn**, thk. Muhammed Mutasım Bilah el-Bağdadî, Beyrut, Dâru’l-Kitabi’l-Arabi, 2006, s. 49-79; Ahmet Turan, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Samsun, Sidre Yayınları, 2000, s. 73-120; Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şîlik ve Kolları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011, s. 83-333.

⁸ İmam veya imamet problemi, siyasî anlamda Müslümanların aralarında ihtilafa düştükleri en büyük meselelerdendir. Müslümanların bu konuda ihtilafları birçok mezhebin doğmasına sebep olmuştur. Hariciler, Şia, Mutezile, Mürcie ve Ehlî Sünnet âlimleri imametın vücubu üzerinde ittifak halindedirler. Aynı şekilde Allah’ın ahkâmını ikame edecek ve Allah Resulü’nün getirmiş olduğu şer’î hükümleri uygulayıp yönetecek adaletli bir imama bağlı kalmak ümmetin üzerine farzdır. Haricilerden Necadat fırkası bu konuya muhalefet ederek şöyle bir açıklamada bu-

Kızılbaş tabiri önceleri dinî muhtevadan uzak sadece bir soyu ifade edecek anlamda kullanılmıştır.⁹ Şah İsmail'in Türk boyları arasında Şîliği yayma faaliyetleri sonucu; Osmanlı aleyhtarı tutum takınan, dedelik kurumuyla Hz. Peygamber soyuna kendisini bağlayan, Hz. Ali ve sonrasında gelen imamlara Şîlikten farklı olarak mistik bir misyon yükleyen, Pir veya Dede/Baba gibi kimselerin önderliğinde talip-mürşid ilişkisi içerisinde dinî bir yaşam sürdüren, Şah İsmail taraftarı olan Müslüman Türk topluluklarının genel adı olmuştur. Bugün Anadolu'da Alevî zümreler içerisinde Kızılbaş olarak varlıklarını devam ettiren kesim, sözünü ettiğimiz bu grubun devamıdır.¹⁰

lunur: İnsanların imama bağlı kalmaları farz olmayıp onlara aralarında hakka bağlı kalmak ve yaşamak farzdır. Ancak günümüzde bu firkadan kimse kalmamıştır. Bu fırka Yemame'de kaim olan Necdet b. Amir el-Hanefiye mensup olan bir gruptur. Peygamberimizin vefatından sonra insanlar imam ve imamet konusunu tartışmış ve mezheplerin doğuşunda etkili bir sebep olmuştur. Geniş bilgi için bkz. İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 3-31; İmamet'in açık bir nass ve sadık tayinle Hz. Ali ve evlatlarının hakkı olduğu düşüncesi birçok Şîî firkada (İmamiyye, Kat'iyye, Keysâniyye, Karâmîta) görülmektedir. Şîa'ya göre Peygamber hayattayken imamet'in Hz. Ali ve evlatlarının hakkı olduğunu bazen ima ile bazen de açık bir şekilde ifade etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Hasan İbn Ebu Bişr Ali b. İsmail b. İshak Eş'ari, **Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin**, thk. Neîm Hüseyin Zerkûr, Beyrut, Elmektebetü'l Asriyye, 2009, s. 33-35, 40; Malatî, **a.g.e.**, s. 14; Bağdadi, **a.g.e.**, s. 86-91; İsferyîni, **a.g.e.**, s. 20; 130-133; Şehristanî, **a.g.e.**, I, 21-23, 130-133; Himyerî, **Şerhu'l-Hûrûl-İyn**, thk. Kemal Mustafa, Beyrut, el-Mektebetü'l Yemeniyye, 1985, s. 202-208; Fahreddin er-Razî, **a.g.e.**, s. 63-70; Gregory Abu'l-Ferec (Bar Hebraeus), **Ebü'l-Ferec Tarihi**, trc. Ernest A. Wallis Budge, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK, , 1987, I, s. 174; et-Tûsî, "Nasîrüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan İmâmet Risâlesi", trc. Hasan Onat, **AÜİFD**, 1996, XXXV, s. 179-191; Hasan Onat, "Şîî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", **AÜİFD**, 1992, XXXII, s. 89-11; Hasan Onat, "Şîîliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)", **AÜİFD**, 1997, XXXVI, s. 79-118; M. Ali Büyükkara, **İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1999; Mazlum Uyar, **İmamiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri Ahbarilik**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2000; **Şîî Ulemanın Otoritesinin Temelleri**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2004; "Şîî Siyasî Düşüncesinin Şekillenmesi", **Dinî Araştırmalar**, 1999, II, S. 5, s. 299-316; Kohlberg, Etan, "Gaybet Öncesi Şîa'da İmam ve Toplum", trc. Mazlum Uyar, **Dinî Araştırmalar**, 2000, III, S. 7, s. 227-256.

⁹ Anadolu Alevîliğini tanımlarken kullanılan Kızılbaş kavramı ve Kızılbaş problemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Irene Melikoff, **a.g.e.**, s. 53; Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 124-125; Yahya Benekay, **Yaşayan Alevilik: Kızılbaşlar Arasında**, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1967; Ethem Ruhi Fırlalı, "Ana Hatlarıyla Alevilik", **Günümüzde Alevilik ve Bektaşilik**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s. 11-18; Ahmet Yaşar Ocak, "Alevilik, Bektaşilik Gerçeği ve Bazı Tezler", **Türkiye Günlüğü**, 1994, S. 31, s. 115-120; İlyas Üzüm, "Kendi Yazarlarına Göre Alevilik-Bektaşilik", **Türkiye Günlüğü**, 1996, S. 42, s. 55-73.

¹⁰ Sönmez Kutlu, "39 Soruda Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik", <http://www.sonmezkutlu.com/&Bid=206246&/>, 10-04-2010.

Alevîliğin din mi, mezhep mi, tarikat mı yoksa heterodoks bir yapılanma mı olduğu halen tartışılan bir problemdir.¹¹ Biz de akademik düzlemde yapılan bu tartışmaların yanında sahadaki asıl muhataplar olan Alevî dedelerinin Alevîlik tanım-lamasına dair görüşlerini aktarmanın faydalı olacağını düşündük.

Bu bağlamda Adıyaman Üryan Hızır Ocağı talibi ve Alevî Kültür Dernekleri Adıyaman Şubesi Başkanı Zakir Mustafa Alkan'a "Alevîlik nedir" sorusunu yönelttik. Alkan sorumuzu şu şekilde yanıtladı: "Alevîlik; Allah-Muhammed-Ali ve Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli¹² sevgisini gönlünde taşıyan, Hz. Ali'nin ilkelerinden ayrılmayan, yani adaletinden ayrılmayan, her dine ve her mezhebe saygı duyan, hoş-görüyle bakan, dil, din, ırk, renk farkı gözetmeyen, eline, diline, beline sahip olma ilkelerini esas alan ve bunun denetimini musahiplik kurumu ile gerçekleştiren, yola girmek isteyen (ikrar vermek¹³ isteyen) insanları çatısı altında toplayan, onların ma-nevi ihtiyaçlarını gideren, insanları yaşadıkları toplumda kendi rızalarıyla dedelerin kendilerini yargılamalarına müsaade eden, eşitlikçiliği, katılımcılığı ve paylaşımcılığı savunan, merhametli, erdemli, kâmil insan yetiştirmeyi öngören, Ene'l-Hak ile insanın özünü gören ve ona yönelen, edepli ve ahlâklı yaşamı temele koyan, insanı

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, "Alevîliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Ortodoksi, Heterodoksi veya Metadoksi", **İslamiyat**, 2003, S. 3, s. 31-54; Hüseyin Tuğcu, "Alevîlik Bir Meşreptir", **Köprü Dergisi**, Bahar 1998, No: 62, s. 55-60; Ahmet Yaşar Ocak, "Alevîliği Nasıl Anlamalı", **Köprü Dergisi**, Bahar 1998, No: 62, s. 61-63; Cenksu Üçer, "Alevîliğin Neliği ve Şiflik (Caferilik) İle İlişkisinin Çerçevesi", **Marife**, Yıl. 8, Konya 2008, s. 206-213; Abdülbaki Gölpınarlı, **100 Soruda Tasavvuf**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1985, s. 142-144.

¹² Hacı Bektaş-ı Veli, Horasan ilinden kalkıp Anadolu'ya Sivas'a, sonrasında Kırşehir'e, Kayseri'ye ve Kara Öyüğü'ne (Nevşehir) yerleşti. Âşıkpaşaoğlu, **Âşıkpaşazade Tarihi**, haz. Nihal Atsız, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 195.

¹³ Alevî-Bektaşî yolunda "ikrar ve ikrar vermek" yola giriş için çok önemlidir. Yörede ikrar erkânı ve ikrar deyişlerde üzerinde ehemmiyetle durulan bir konudur. Dede Niyazi Arslan'ın mısralarında ikrar şu şekilde değerlendirilmiştir:

İkrar verip bir kararda duralım,
Niyaz edip Pir eşğine varalım,
Ali meydanında karar kılalım,
Kemberbest olanın yüzü ak olmuş

İkrar verip yola girdim
Hakkın birliğine erdim
Cümleye Serdarsın bildim
Belli halinden halinden; Niyazi Arslan, Adıyaman Besni 1965 doğumlu Dede, Adıyaman, 09-10-2012.

yücelten, dinî inanç olarak algılayan, İslam'ı akıl ve iman bütünlüğünde birleştiren, tüm bunları Kırklar Cem'inden alınan ilhamla yürüten canların inanç sistemidir.”¹⁴

Adıyaman yöresi Alevî dedelerinden Mahmut Dolaş Dede'nin Alevîlik nedir? Sorusuna verdiği cevap, Alevîliğin anlaşılması açısından oldukça kapsamlıdır: “Bir insan Allah'ın varlığına ve birliğine inanıyorsa, Hz. Muhammed'in resul olduğuna inanıyorsa, peygamberle gönderilen Kur'ân-ı Kerim'e inanıyorsa, Ehl-i Beyt'in yolundan gidiyorsa, Hz. Muhammed'in söylediklerini yapmaya çalışıyorsa, Hz. Muhammed'in şefaatinin Hak olduğuna inanıyor ve O'ndan ahiret gününde şefaah bekliyorsa, biz ister buna Sünnî diyelim ister Alevî diyelim, ister İslam diyelim hiç fark etmez. Alevîlik, tamamıyla İslam'dır. “Kendini İslam dini içinde gören ve insanı sevmeyi prensip edinen, dil, din, ırk ayrımı yapmadan 72 millete tek nazarla bakanların benimsediği bir inanç şeklidir.”¹⁵ Alevîlik; Allah'a kul olmak, Hz. Muhammed'e ümmet olmak, Kur'ân-ı Kerim'in dediklerini yapmak, Ehl-i Beyt'in yolundan gitmektir. Bunun dışında yapılan tanımlar Alevîliğe uygun değildir. Alisiz Alevîlik¹⁶ gibi düşünceler ve söylemler Alevîliğin özüne uygun değildir. Alevîlikle bağdaşmaz ve Alevîlik adına çok acı bir olaydır. Bunun yanında ateist Alevîlik söylemleri de yanlıştır. Bu tür söylemler Alevîliği özünden saptırmaktadır.”¹⁷ Alevîlik içten ve yürekten gelen bir sevgidir. Ali ve onunla birlikte peygamber ailesine duyulan saygı ve sevgidir.¹⁸

Alevî Dedesi Ali Rıza Uğurlu Alevîliği şu şekilde tanımlamaktadır: Alevîlik; “İslam'ı benimseyen, Tanrı'nın birliğine (tevhid) inanan, Hz Muhammed'i Peygamber kabul eden, kitap olarak Kur'ân-ı Kerim'i benimseyen, Hz Muhammed'in Ehl-i

¹⁴ Mustafâ Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman-Merkez, 16-08-2010.

¹⁵ Ali Tatal, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012.

¹⁶ Alevîlik ve Bektaşîlik, günümüzde bazı kesimlerce Marksist ve materyalist bir tarih anlayışıyla ele alınarak, tarihteki uzlaştırıcı ve kapsayıcı kimliğinden tecrit edilip çatışmacı, muhalif bir siyasî harekete dönüştürülerek, ya doğrudan İslam'a ya da Sünniliğe muhalefet olarak yeni bir Alevî kimliği inşa edilmeye çalışılmaktadır. Sönmez Kutlu, **a.g.m.**, s. 54.

¹⁷ Mahmut Dolaş, Adıyaman 1959 doğumlu, Dede; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

¹⁸ Niyazi Arslan, Adıyaman Besni 1965 doğumlu Dede, Adıyaman, 25-07-2010.

Beyt'ini¹⁹ seven, namazı niyaz ile bütünleştiren, kıyam, rükû ve secdesi, yaratanla yaratılan ayrılığını “Vahdet-i Vücut”²⁰ ile birleştiren, Tanrı korkusu yerine sevgisini benimseyen, zahirî batınla, batını zahirle birleştiren, şeriat kapısını aşır tarikata ulaşan, buradan marifet yoluyla hakikat dünyasına varan, Kur'ân'ın şekline değil özüne inen, aklı ve gönü ile “Seyr-ü sülûka” ulaştırılan tasavvuf yoludur.”²¹

Adıyaman Besni ve Gölbaşı ilçelerinde Alevî kanaat önderi olan Niyazi Arslan Dede Alevîliği şu şekilde yorumlamaktadır: “Alevîlik inancı ülkemizdeki inanç kültürü bakımından renkli bir zenginliğe sahip temeli sevgi ve kardeşlik üzerine kurulmuş, İslamî inanç sistemini kendisine din edinmiştir. Kuran'ı Kerim'i kutsal kitap, O'nun sevgili peygamberi Muhammet Mustafa'yı tüm İslam âlemi gibi peygamber olarak kabullenmiş, onun temiz ve pak nesli Ehl-i- Beyt'ine canı gönülden bağlanmış, Hz Ali'yi yolun rehberi, İmam Hüseyin'i de pir olarak kabullenmiştir.

Diğer taraftan Alevîlik inancı İslamiyet'e farklı bir yorum katarak Tasavvuf ile yaşamış ve yaşatmaya devam etmektedir. Bunun kaynağını ise Şamanizm'e bağlamak mümkündür. Çünkü Anadolu'ya gelen Türkler yaşadıkları yerlerdeki inanç sistemiyle birlikte kendi örf ananelerini, kültürlerini de beraberlerinde getirirken, yaşadıkları coğrafyalarda İslamiyet'in tesiri altında kalmış ve ondan etkilenmiştir.

¹⁹ Sünnî bazı tarikatlar, tarikat silsilesini Ehl-i Beyt'e dayandırarak saygınlık kazanmaya çalışmışlardır. Hala Sünniler arasında, etnik olarak Arap dahi olmayan kimseler kendilerini Seyyid ve Şerif olarak takdim etmekte, insanların Peygamber ve soyuna olan saygısını istismar etmektedirler. Birçok Alevî topluluk arasında da, etnik olarak Türk asıllı olan bazı Alevî dedeleri, saygınlık ve imtiyaz elde etmek için Seyyid olduklarını iddia ederek soylarını Ehl-i Beyt'e dayandırmaktadırlar. Sönmez Kutlu, “Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihî Süreç İçinde Semelelendirilmesi”, İslamiyat, Ankara 2000, III, S. 3, s. 99-120; Mustafa Yılmazkılıç, “Alevîlik ve Ehl-i Beyt”, **Günümüzde Alevîlik ve Bektaşılık**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s. 89-96; Rüya Kılıç, **Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.

²⁰ Vahdet-i vücud anlayışının tarikatlardaki anlamı hakkında bkz. Hasan Küçük, **Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri**, İstanbul, Türdav Yayınları, 1976, s. 116-123, Konevi, **Vahdet-i Vücut ve Esasları = En-Nusus Fi Tahkiki Tavri'l-Mahsus**, trc. Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık, 2002.

²¹ Ali Rıza Uğurlu, **Aşk-ı Muhabbet**, İstanbul 2007, s. 32; Alevî ibadet hayatının temeline oturtulan cemlerin birer zikir toplantısı olması, Alevîlikteki İkrar Verme Ceminin aslında bir tarikata giriş, inabe-biat uygulamasından farklı bir şey olmaması, diğer tarikatlarda olduğu gibi pir, şeyh, dede, rehber, Talip (mürid) şeklindeki hiyerarşik yapılanmanın bulunması, silsilelerini Hz. Ali'ye ulaştırmaları Alevîliğin tarikat olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Geniş bilgi için bkz. Cenksu Üçer, “Geleneksel Alevîlikte İbadet Telakkileri”, **Uluslararası Bektaşılık ve Alevîlik Sempozyumu**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005, s. 298-299.

Bu etkileşim uzun yılların ürünüdür ve bu kabullenme onların inanç önderlerinin telkinleriyle gerçekleşmiştir. Netice itibariyle İslamiyet’i kabullenen Türkmen oymakları geçmişteki kültürleriyle İslam anlayışını kaynaştırarak farklı bir sentez meydana getirmişlerdir. İşte bu sentezin temeli sevgi ve insana dayalı, ibadeti ise Kur’an’ı Kerim ayetlerinin sazın (bağlamanın) telleri üzerine dökülerek insanları coşku seline döndüren, cezbeye getiren aşkı ilahi ile döndüren bir oluşumdur.”

“Alevîlik, İslam’dır veya İslamiyet’in tasavvufî yorumudur.”²² Hak-Muhammed-Ali yolunun Kırklar Meclisi’nde olgunlaşan ve 12 İmamlarla²³ devam eden, İmam Cafer-i Sadık’ın akıl ölçüsünü rehber edinen, Horasan erenlerinin himmetleriyle Anadolu’ya gelen, Hacı Bektaş-ı Veli ve ulu ozanlarımızın nefesleriyle hayat bulan inancın adıdır. Alevîlik inancı, insanın ham ervahlıktan sıyrılarak insanı kâmil olup özüne dönmesini ifade eder. Bunun için de; Mürşit, Pir, Dede ve Rehber huzurunda ikrar verilerek²⁴ Dört Kapı Kırk Makam aşamasından geçilmesi gereklidir.”²⁵

Adıyaman Üryan Hızır Ocağı Alevî Dedesi, Dede Ali Büyükşahin Alevîliği, farklı özelliklere vurgu yaparak şu şekilde tanımlamıştır: “Alevîlik; Hz. Ali’ye yandaş topluluğun, İslam dini içerisinde kendine özgü ibadeti ve evrensel düşüncesiyle oluşturduğu inanç sistemidir. Alevîlik; Allah’a inanan, din olarak İslam’ı benimseyen, Hz. Muhammed’i peygamber olarak tanıyan, Kur’ân-ı Kerim’i hak kitap kabul eden, Hz. Ali’ye talip, 12 İmam’ın yolunu izleyen, dört kapı kırk makamdan geç-

²² Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

²³ 12 İmamların isimleri İslam Mezhepleri Tarihi ve Alevî klasik kaynaklarında zikredilmektedir. Bkz. Eş'ari, **a.g.e.**, s. 203; Şehristanî, **a.g.e.**, s. 136; Fahreddin er-Razî, **a.g.e.**, s. 68-80; Hacı Bektaş-ı Veli, “Fevâid”, **Hacı Bektaş-ı Veli Külliyyatı**, haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara 2010, s. 155-159.

²⁴ Alevî-Bektaşî klasiklerinde ikrar verme önemle üzerinde durulan bir konudur. Şeyh Safi şöyle buyurmuştur: Kim ki evliya yoluna talip olup rehber önünde ikrar verip kendi benliğinden geçip rıza makamına kul olup özünü Hakk’a teslim edip, iyiliği emir, kötülükten sakındırmayı ilke edinirse öncelikle ikrarının temiz olması gerekir. Ahdinden dönüp ahdine vefa göstermeyenleri cemden dışlamak, kendileriyle konuşmamak gerekir. İkrar almadan ölen veya aldıktan sonra ikrar edip sonra inkâr edenler ahirete imansız gider. İkrar imandır. İkrarı olan Âdem’in imanı da vardır ve ikrarı olmayan kişinin imanı da yoktur. Anonim, **Erkânnâme-1**, haz. Doğan Kaplan, Ankara, TDVY, 2007, s. 150-162; Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâuddin Radavî, **Fütüvvetnâme-i Tarikat**, haz. Osman Aydın, Ankara, TDVY, 2011, s. 253; Abdülbaki Gölpınarlı, **Alevî ve Bektaşî Nefesleri**, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1992, s. 76.

²⁵ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 10-10-2012.

rek insan-ı kâmil (olgun insan) olmayı amaçlayan, musahip edinerek ikrar ve gör-güden geçen, Muharrem ve Hızır orucunu tutan, eşitliğe, paylaşımcılığa, hoşgörüyeye önem veren, evrensel bakış açısına sahip olan ve kültürüne sahip çıkan dinî inanç sistemidir diyebiliriz.”²⁶

Anadolu Alevîliğine bir takım farklı isimler de verilmektedir. Bunların başında Bektaşîlik gelmektedir. Aslında Bektaşîlik, Hacı Bektaş-ı Veli tarafından kurulduğuna inanılan bir tarikattır. Ancak Hz Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, tevellâ ve teberrâ gibi Alevîliğin temel esaslarına bağlı oluşları yüzünden Bektaşîliğe, Alevîlik denir.²⁷ Çünkü her Bektaşî Alevî kabul edildiği halde, her Alevînin aynı zamanda Bektaşî olduğu söylenemez. Aslında Bektaşîlik bir tarikat olduğu için bu tarikatın gereklerine uyan herkes Bektaşî olabilir; ama Alevîlik soya bağlıdır ve ancak anne ve babası Alevî olan bir kimse Alevî olabilir.²⁸

“Dünyada mevcut hiçbir din, bütün mensupları tarafından aynı şekilde, ihtilafsız olarak anlaşılmiş olmayıp her dinin bünyesinde farklı anlayışlar diyebileceğimiz mezhepleşme ve gruplaşmalar olagelmıştır. Yine hiç bir dinin, mensuplarının kendisinden önce inandıkları sistemlerin kalıntılarını ve önceki kültürlerini tamamıyla ortadan kaldırdığı, ihtida ederek bünyesine giren insanlara da tamamen kendi damgasını vurduğu söylenemez. Tarih boyunca yeni bir dine intisap eden yahut din değiştiren insanların eski inanç ve kültürleri de şekil değiştirmek suretiyle bu yeni dine intikal etmiştir. Birçok dinî fırka ve gruplarda görülen bu özellik, Alevîlik için de söz konusudur. Alevîlik, İslam öncesi göçebe Türk kültürü, Şamanizm, geniş anlamıyla Bâtınîlik, Hurufîlik, Bektaşîlik, tenâsüh ve hulûl²⁹ inançlarının etkisiyle şekillenmiş, bunları

²⁶ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

²⁷ Tevellâ, Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt’ini sevmeye ve onları sevenleri sevmeye denir. Teberrâ ise Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt’ini sevmeyenleri sevmemek, onlarla iletişim kurmamaktır. Şifî fırkalarının genel özelliği olarak kabul edilir. Şehristanî, **a.g.e.**, s. 117.

²⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, İstanbul, Şato Yayınları, 2001, s. 275-276.

²⁹ Tenâsüh; ruhun bir bedenden bir başka bedene intikalini ve orada varlığını devam ettirmesini yahut ruh göçünü ifade eden bir terimdir. Hulûl; ilahi zat veya sıfatların yaratılanlardan birine veya bir kısmına intikal edip onlarla birleşmesi anlamında kullanılan bir terimdir. Mustafa Öz, **Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2012, s. 542, 219.

Ehl-i Beyt sevgi ve saygısıyla sürdürmüş, bütün bunların yanında ekseriyeti itibariyle kendisini bir üst kimlik olarak İslam'la tanımlamıştır.”³⁰

Hâsılı Orta Asya Türk illerinde ortaya çıkan Alevîlik; Gök Tanrı, Atalar kültü gibi Türk inançları ve Şamanizm gibi dinlerin etkisinde kalmıştır. Bu öğretinin öncüleri olan Türkistan ve Horasan Erenleri (Baba ve Dedeleri) vasıtasıyla Anadolu'ya taşınan Alevî yaklaşım, çeşitli kültürlerden beslenerek Anadolu'ya ulaşan toplumsal, kültürel ve dinî bir sistem haline gelmiştir.

Günümüzde Alevî, Bektaşî ve Kızılbaş kavramlarının tümünü içine alan tek kavram Alevîliktir. Alevî gruplar için geçmişte farklı adlandırmalar yapılmış olsa da Cumhuriyet döneminde Alevîlerin tamamını anlatan kavram, Anadolu Alevîliği olmuştur. Bu husus, çalışmamız kapsamında göz önünde bulundurulmuştur.

II. ALEVÎLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Alevîliğin objektif biçimde anlaşılıp değerlendirilebilmesi için içinden geldiği tarihî evrelerin incelenmesi gerekir. Tarihi bilinmeyen kültürlerin ve dinî unsurların sağlıklı bir şekilde bilimsel araştırmalara konu olması mümkün değildir. Bir başka deyişle; Alevîliğin tarihi “Alevîlik nedir, Alevîlik ne değildir?” sorusunun cevabıdır. Dolayısıyla Alevîliğin Orta Asya'daki yönünün, Anadolu'ya göçün, Babâî Hareketinin, Şah İsmail ile Osmanlı münasebetlerinin, Cumhuriyet dönemi vb. bütün evrelerin İslam Mezhepleri Tarihi metodolojisiyle araştırılması gerekmektedir. Çünkü herhangi bir tarihî hadise veya olgu bir anda olup bitmez. Öncesi, sonrası, sebepleri, sonuçları, tarihî yansımaları ve toplumsal yansımalarının irdelenmesi gerekmektedir. Biz de yukarıda sayılanları göz önünde bulundurarak çalışmamızın bu kısmında Alevîliğin geçirdiği tarihî evreleri incelemeye çalıştık.

Alevîlik; İslam'ın ilk yıllarında yani Hz. Ali zamanında ve sonraki dönemlerde İslam ümmeti içinde cereyan eden olayların sonuçlarının etkisi, Türkler Müslü-

³⁰ Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011. s. 783.

man olduktan sonra onların arasında tezahür etmiştir.³¹ Cemel, Sıffin savaşları³², Kerbelâ hadisesi³³ vb. olaylar yeni Müslüman olan Türkmenlerin³⁴ inanç dünyalarında makes bulmuştur.³⁵ Alevîlik-Bektaşîlik,³⁶ kökleri tarihî bir vakıa olarak, Türklerin İslamiyet’i tanımaya başladıkları dönemlere kadar uzanan siyasî, tarihî, coğrafi, içti-maî, iktisadî ve kültürel şartların tedricen oluşturduğu bir İslamî inanç ve kültür ol-gusudur.³⁷

Hz Ömer’in halifeliği döneminde yapılan Nihavend Savaşı (642) sonrası İran’ın fethedilmesiyle Horasan ve Mâveraünnehir’de Müslüman Araplar Türklerle karşılaşmıştır.³⁸ Emevîler döneminde yapılan fetihlerle birlikte Türkler ile Müslü-

³¹ Geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Sezgin, **a.g.e.**, s. 25-32.

³² Geniş bilgi için bkz. Bağdadi, **a.g.e.**, s. 42; İbn Hazm, **a.g.e.**, III, 81-92; İsferyâni, **a.g.e.**, s. 20-21; Şehristanî, **a.g.e.**, s. 20-21; Ebu Cafer Muhammed Bin Cerirü’t-Taberi, **Tarih-i Taberi**, nşr. Ebu Süheyb el-Kermii, Beytu’l Efkari’d-Devliye, t.y., y.y., s. 802-804, 833-834, 840-843; İbn Kesir, **El-Bidaye ve’n-Nihaye**, trc. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994, VII, s. 371-377, 409-416; İbnü’l-Esir, **El-Kâmil fit-Tarih**, thk. Ebu’l-Fidâ Abdullah el-Kadî, Beyrut, Dâru’l-Kitabi’l-İlmiyye, 1987, III, s. 99-113, 161-169; IV, 545-546; Abu’l-Ferec, **a.g.e.**, I, s. 182-183;; Halil İbrahim Bulut, “Türklerin İslam’a Girmeden Önceki Müslümanların Tarihi”, **Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü**, Sakarya, 2010, s. 57-62.

³³ Kerbelâ hadisesi ve Şiî ve Alevî toplumu içindeki sosyal yansımaları ve toplum nezdinde yarattığı psikolojik etki için bkz. Bağdadi, **a.g.e.**, s. 63, 64, 67; İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, III, s. 407-444; Mehmet Ali Büyükkara, “Kerbelâ’dan İnkılâba: İmami Şiî Şahadet Düşüncesi ve Problemleri”, **AÜİFD**, XLIII, S. 2, s. 211-247; İrene Melikoff, **Kırkların Cemi’nde**, trc. Turan Alptekin, İstanbul, Demos Yayınları, 2007, s. 112; “Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ” **Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu Tebliğleri**, ed. Alim Yıldız, Sivas, Asitan Yayıncılık, 2010; Murtaza Mutahhari, **İmam Hüseyin ve Kerbelâ**, I-III, trc: Hasan Kanatlı, İstanbul, Kevser Yayınları, 2008; Mehmet Ali Büyükkara, “Çağdaş Şia Düşüncesinde Kerbelâ’nın Problemleri Mirası: İmam Hüseyin Kazanmak İçin mi Yoksa Canını Feda İçin mi Ayaklandı?” **Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ**, 2010, I, s. 383-408; Ahmet İshak Demir, “Cem Dergisinin Bakış Açısıyla Kerbelâ”, **OMÜİFD**, 2010, S. 29, s. 179-224; Hüseyin Algül, **Kanayan Bir Yara Gönül Sızlatan Bir Facia Kerbelâ**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2009; Mustafa Asım Köksal, **İslam Tarihi: Hazreti Hüseyin ve Kerbelâ Faciası**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1984; Ahmet Turan Yüksel, **İhtirastan İktidara Kerbelâ, Emevi Valisi Ubeydullah b. Ziyad Döneminin Anatomisi**, Konya, Yediveren, 2001.

³⁴ Orta Asya’da Türk boylarının İslam’ı kabul edenlerine Türkmen denilir. İbn Fadlan, **Seyahat-name**, trc. Ramazan Şeşen, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2010, s. 69.

³⁵ Kırtas hadisesi, hilafet meselesi, Cemel ve Sıffin Savaşı ve Kerbelâ hadisesi İslam ümmetinin fırkalara bölünmesinde büyük bir etkisi bulunmakla birlikte Alevî-Bektaşî geleneğinin İslamî temellerini de oluşturmaktadır. Alevî gelenek; İslamî temel, Tasavvuf ve vahdet-i vücud anlayışıyla yoğrulmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yılmaz Soyger, **Sosyolojik Açından Alevî-Bektaşî Geleneği**, İstanbul, Seyran Kitap, 1996, s. 85-86; Ali Duran Gülççek, **a.g.e.**, s. 71-100.

³⁶ Alevîlik ve Bektaşîliğin tarihi süreç içerisinde yayıldığı coğrafi bölgeler hakkında müracaat ediniz: İrene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik, Bektaşîlik Araştırmaları**, trc. Turan Alptekin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s. 34-35.

³⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, **a.g.e.**, s. 379; Abdülkadir Sezgin, **a.g.e.**, s. 51-56.

³⁸ İbn Kesir, **a.g.e.**, s. 176-188, 204-205; Taberi, **a.g.e.**, s. 675-684; İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, II, s. 411-419; Abu’l-Ferec, **a.g.e.**, I, s. 175-178.

manlar arasındaki temaslar gelişme kaydetmiş ve yoğun mücadele içine girmişlerdir. Emevîler, yapılan fetihler sonucunda Türk illerine (Buhara, Semerkand, Harezmi, Ferğana) Arap nüfus yerleştirerek buralarda kalıcılığı temin etmek istemişlerdir.³⁹ Emevîler döneminde Türklerin İslam'la tanışmaları daha çok tanışıklığın mücadele şekli olarak değerlendirilebilir.⁴⁰ Arap kabileleri arasındaki rekabet, Arap valilerinin Türk illerindeki kötü idaresi ve Türk beyliklerinin Emevî yönetimine karşı birleşmeleri, Emevîlerin Mâveraünnehir'deki nüfuzunu zayıflatmıştır. Emevîlerin yönetim anlayışı, Ehli Beyt'e ve mevaliye gösterdikleri muamele, Hz. Ali ve Ehli Beyt sevgisinin Müslüman Türkler arasında benimsenmesine ve özümsemesine vesile olmuştur. Ancak Türkler ile Araplar arasındaki temasların yoğun olduğu dönem Abbasîler dönemidir.⁴¹ Türkler ile Müslümanlar arasında siyasî nedenlerden dolayı yaşanan çetin mücadeleler yumuşayarak bu dönemde yerini kültürel ve dinî temaslara bırakmış ve Türkler ile Araplar arasındaki ilişki kültürel ve dinî özellikleri olan farklı bir boyut kazanmıştır. Abbasîlerin mevaliye gösterdikleri anlayış Türklerin İslam dinini kabullenmelerine kolaylık sağlamıştır. Abbasîler döneminde kurulan sıcak ilişkiler 200.000 çadır (aile) Türk'ün Müslüman olmasına (960) olanak sağlamıştır.⁴² Türkler devlet dairelerinde görev almış ve İslam'ın tavsiye ettiği Tek Tanrı düşüncesi, ahiret, kurban, cihad ve ahlâkî prensiplerle kendi kültürleri arasında benzerlik kurarak İslamiyet'i kabul etme sürecine girmişlerdir. X. yüzyıldan itibaren birkaç asrı kapsayan sosyal ve ticari faaliyetler de bu süreci hızlandırmıştır.⁴³

Türkler arasında İslamiyet'in yayılması ve aynı zamanda kitleler halinde Müslümanlığı benimsemelerinin altında yatan sebepler hakkında şunları zikredebiliriz: Allah ile Tanrı arasındaki sıfatların her iki unsurda benzer olması, İslam'ın cihad anlayışının Türklerin savaşçı ruhuna hitap ediyor olması, dervişler ve kamlar

³⁹ Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul, Turan Neşriyat, 1971, s. 10-11.

⁴⁰ Selim Eren, "Türklerin Farklı Din Anlayışına Sahip Olmalarının Tarihsel ve Sosyolojik Arka Planı", **Uluslararası Bektaşilik ve Alevîlik Sempozyumu**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005, s. 40.

⁴¹ Abbasîler ve Türkler arasındaki etkili bir şekilde sosyal, dinî ve kültürel bağlar kurulmuştur. Geniş bilgi için bkz. İbn Fadlan, **a.g.e.**, s. 1-2, 20-37.

⁴² Abu'l-Ferec, **a.g.e.**, I, s. 261.

⁴³ Osman Turan, **a.g.e.**, s. 10-12.

arasındaki benzerlik, Şamanîlikte ruhun ölümsüzlüğü ile ahiret inancı arasındaki benzerlik, kurban inancının İslam'da da bulunması, Gök Tanrı inancı ile İslam'daki yerin ve göğün rabbi şeklinde tanımlanan inanç benzerliği vs. Aynı zamanda gayr-ı müslimden alınan vergilerin Müslümanlardan alınanlardan ağır olması, İslam ordularının güçlü yapısı, fetihlerdeki ganimet anlayışının varlığı, mevali anlayışının ortadan kalkması gibi unsurları da siyasî-itikadî-dinî sebepler olarak sayabiliriz.⁴⁴

Bununla beraber bazı Türk boyları eski inançlarını tamamen bırakıp İslam'ı kabul etmiş değillerdir. Bilakis Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra eski gelenek-görenek, örf-adet ve inançlarını devam ettirmişlerdir.⁴⁵ Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla birlikte XI. yüzyıldan başlayıp XIV. yüzyıla kadar Türkmenler Anadolu'nun değişik bölgelerine göç vasıtasıyla yerleşmişlerdir.⁴⁶ Oğuzlar, Kınıklar, Kayılar, Bayındırlar, Yıvalar, Salurlar, Beğdililer, Bügdüzler, Bayatlar, Yazırlar, Kara Bölükler, Alka Bölükler, Avşarlar, Yüreğirler, Dodurgalar, Alayundlular, Döğerler, İğdirler, Peçenekler, Tecirliiler, Çavuldurlar, Çepniler, Bayındırlar, Çaruklular, Karkınlar, Kızıklar, Kıpçaklar, Ağaçeriler, Salurlar, Bayatlar, Yaparlılar ve Eymirliiler Anadolu Selçuklularının kuruluşunda etkili rol oynayan Horasan ve Mavereünnehir'den gelen Türk kabileleridir.⁴⁷

Anadolu'ya gelen bazı Türk boyları 1240 yılında II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında meydana gelen isyan hareketine katılarak isyanın gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Ekonomik sıkıntılar içinde bulunan bir kısım Türkmenler, Baba İlyas Horâsani önderliğinde yönetilen isyana, bu sıkıntılarının gidermek için

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Osman Turan, **a.g.e.**, s. 13-14; Hakkı Dursun Yıldız, v.d., **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, İsar Vakfı Yayınları, 1999, s. 27-40.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Cenksu Üçer, **Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2005, s. 120-125.

⁴⁶ Âşıkpaşazade Osman Gazi ve çocuklarının Anadolu'ya ve Adıyaman'a gelişi anlatmaktadır. Âşıkpaşaoğlu, **a.g.e.**, s. 13-16.

⁴⁷ Fuad Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara, TTK, 1988, s. 39-46; Ethem Ruhi Fığlalı, **a.g.e.**, s. 96-99; Mehmet Saffet Sarıkaya, **a.g.e.**, s. 121-129; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 33-39; Zekeriyâ Kitapçı, **Türkistan'da İslamiyet ve Türkler**, Konya, Nur Basımevi, 1988; Zekeriyâ Kitapçı, **Orta Asya'da İslamiyet'in İlk Yayılış Yılları Türkler Nasıl Müslüman Oldu: Steplerde Duyulan İlk Ezan Sesleri**, Konya, Yedikubbe Yayınları, 2004; Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1971; Fatih M. Şeker **İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2010; Adem Arıkan, "Büyük Selçuklular Döneminde Şia", **İstanbul Üniversitesi**, İstanbul, Basılmamış Doktora Tezi, 2010.

katılmışlardır.⁴⁸ Baba İlyas Horâsani mehdi ve kurtarıcı sıfatını kullanarak halifelerini Selçuklu idaresine karşı isyana hazırlamıştır. Selçuklular döneminde dinî içerikli olmaktan çok siyasî ve sosyal bir hareket olan ve Anadolu'nun büyük bir bölümünü etkileyen Babaî hareketi, Baba İshak (ö. 637/1240) isyanı, ilk olarak Kefersud bölgesinde başlayarak Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Besni, Gerger, Kâhta, Samsat, Malatya ve Orta Anadolu'nun diğer şehirlerini (Sivas, Amasya, Tokat, Kırşehir) etkilemiş, Türkmenleri Selçuklu idaresine karşı ayaklanmaya yöneltmiştir.⁴⁹ Baba İlyas Horâsani'nin Selçuklu kuvvetleri tarafından idam edilmesi neticesinde nihai sonuç alınmadan isyan bitmiştir.⁵⁰ Babailer İsyani, Anadolu tarihindeki siyasî maksatlı ve dinî duyguları kullanmış en büyük ayaklanmalardan biridir. Bu isyan Anadolu Selçuklu Devletini siyasî, içtimaî ve iktisadî yönlerden ciddi biçimde sarsıp zayıflatmış ve sonunda 1243'te Moğolların boyunduruğu altına girmesine sebep olmuştur.⁵¹

Şeyh Edabali, Geyikli Baba, Yunus Emre, Şeyh Tapduk Emre, Ahi Evren, Karaca Ahmed Sultan, Abdal Murat, Kumral Abdal, Abdal Musa vb. şahsiyetler ve Anadolu Gazileri, Anadolu Ahileri⁵², Anadolu Abdalları, Anadolu Bacıları olarak bilinen gruplar Osmanlının kuruluşunda ve Anadolu'nun İslamlaştırılmasında büyük roller üstlenmişlerdir.⁵³

⁴⁸ Ali Duran Gülççek, **a.g.e.**, s. 142-148; Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyani: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996.

⁴⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İshak", **DİA**, IV, s. 369; Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyani: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996; Fuad Köprülü, **a.g.e.**, s. 48-49; Filiz Kılıç, Turgut Tok, Coşkun Kökel, **Horasan'dan Anadolu'ya Alevîlik-Bektaşîlik ve Denizli Oğuz Yerleşimine Genel Bakış**, Ankara, Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007; Metin Bozkuş, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü ve Alevîliğin Türkler Arasında Yayılması", **CÜİFD**, 1998, S: 2, s. 409-418; Hasan Basri Erk, **Tarih Boyunca Alevîlik**, İstanbul, Varol Matbaası, 1954, s. 70; Erdoğan Aydın, **Kimlik Mücadelesinde Alevîlik**, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2007, s. 139-189; Murat Okan **Türkiye'de Alevîlik Antropolojik Yaklaşım**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 54-64.

⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTK, 1988, I, s. 24-25.

⁵¹ İbn Bibi, **El-Avamirü'l-Ala'iyye, Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye**, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, II, s. 12; Ethem Ruhi Fıglalı, **a.g.e.**, s. 118; Fuad Köprülü, **a.g.e.**, s. 32-39; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 54-57; Erdoğan Merçil, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985, s. 146-151; Murat Gökhan Dalyan, **Başlangıcından 1570 yılına Kadar Adıyaman Tarihi**, Ankara, Reform Matbaası, 2007, s. 99-100.

⁵² Anadolu Ahileri hakkında bkz. İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, trc. A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, I, s. 403-404.

⁵³ Âşıkpaşaoğlu, **a.g.e.**, s. 193-197; Fuad Köprülü, **a.g.e.**, s. 83-102.

Babailer hareketi, Anadolu'da Türkmenler arasındaki birlik, beraberlik ve dayanışmanın sağlanmasına vesile olmuş, zaman içerisinde siyasî olmaktan çıkarak dinî ve mistik bir hüviyet kazanmıştır. Türkmenlerin aralarında kazandıkları dinî ve mistik içerikli özellik onları Safeviyye hareketi etrafında toplamıştır.

Safeviyye hareketi, Anadolu'daki Türkmenlerin inançlarında Şîî inanç telakkilerinin yer edinmesi açısından önemlidir. Başta Sünnî karakterli yapıya sahip olan Safevi tarikatı Hacı Ali'nin (ö. 1427) tarikatın başına geçmesiyle birlikte Şîî hususiyetleri bünyesine almaya başlamıştır.⁵⁴ Şeyh Cüneyd Safevi (1447-1460) zamanında Anadolu'daki Türkmen grupların büyük bir kısmı Safevi tarikatına bağlanmıştır. Böylece Şîî ama bâtinî yönü olan inanç unsurları, Türkmen gruplar içinde yer edinmiştir. Bu dönemde Anadolu'da Safevi halife ve müridlerinin Türkmenler arasındaki faaliyetleri etkili olmuşlardır. Şah İsmail, Azerbaycan ve Nahçıvan gibi yerleri alarak şahlık tahtına oturmuş, kendi adına hutbe okutup para bastırması ve resmi olarak Safevi devletini (1501) kurmuştur.⁵⁵ Şah İsmail'in halifelerini Anadolu'ya göndererek propaganda faaliyetlerine girişmesi ve Anadolu'da binlerce müridi etrafında toplamayı başararak O'nu Osmanlı idaresiyle Çaldıran'da (1514) karşı karşıya getirmiştir. Burada Osmanlılar Safevilere karşı zafer elde etmiştir.⁵⁶

Bu olaylar neticesinde Türkmen gruplar içinde Şîî ve bâtinî inanç telakkileri günümüze kadar devam edegelmiştir. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmail ve halifelerinin faaliyetleri devam etmiştir. Osmanlılar XVI-XVII yüzyıllarda Kızılbaş dediğimiz Türkmen gruplar ile zaman zaman karşı karşıya gelmiş Şahkulu (1511), Bozoklu Şeyh Celal (1519) vb. birçok ayaklanmayı bastırmışlardır.⁵⁷ Bu isyanlar Şah

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Sünnî Bir Tarikattan Şîî Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevî Devleti", **Bilgi Hikmet**, 1995, XI, 82-93.

⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Solakzâde, **a.g.e.**, I, s. 425-429.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. Solakzâde, **a.g.e.**, II, s. 14-33; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, II, s. 219-223.

⁵⁷ Geniş bilgi için bkz. Solakzâde, **a.g.e.**, I, 452-463; II, s. 151-157; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, II, s. 224-225.

İsmail'in halifelerinin Türkmenleri tahrik etmesi sonucunda Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmıştır.⁵⁸

Bu isyan ve ayaklanmaların başarısız olmasından sonra Osmanlı-İran münasebetleri XVIII. yüzyıldan cumhuriyet dönemine kadar kendi tarihî seyri içinde yürümüştür. Türkmen Alevîlerin İran ile olan iletişim ve etkileşimi zayıflamış, bunlar merkezden uzak bölgelerde inanç ve erkânlarını yaşamaya ve korumaya çalışmışlardır. Bununla birlikte Türkmen Alevîler Osmanlının dağılmasından sonra milli mücadele hareketlerine katılarak Cumhuriyetin kuruluşunu olumlu karşılamış ve desteklemişlerdir. Alevîler Cumhuriyet döneminde eğitimden geçip 1960'lardan sonra büyük şehirlere göç etmiş, buralarda dernek, vakıf, cem ve kültür evleri kurmuşlardır. Günümüzde Alevîler özellikle Tunceli, Amasya, Tokat, Çorum, Adıyaman, Kahramanmaraş, Erzincan, Malatya, Sivas illerinde ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde yaşamaktadırlar.⁵⁹

Adıyaman yöresindeki Türkmenlere gelince yöreye Türkmenlerin ilk girişleri XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Bölgeye Türkmenlerin yoğun fetihleri 1066'da Bekçioğlu Emîr Afşin kumandasında gerçekleşmiştir. Böylece bölge konargöçer Türk gruplarının iskânına açılmıştır.⁶⁰ Artuklular zamanında ise yöre neredeyse tamamen Türkmen aşiretlerinden müteşekkildir. Ayrıca Moğol istilasından kaçan bazı Türkmen gruplar Adıyaman, Maraş ve Malatya başta olmak üzere Anadolu'nun değişik bölgelerine yerleşmişlerdir. Süreç içerisinde Orta Asya, Horasan ve Maverâünnehir'den Anadolu'ya göç eden bazı Türkmen boyları da buraya yerleşmiş-

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Refik, **On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik**, sad. Mehmet Yaman, İstanbul, Ufuk Matbaası, 1994; John Kingsley Birge, **The Bektashi Order Of Der-vishes**, London Luzac Oriental, 1994; **Bektaşilik Tarihi**, trc. Reha Çamuroğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1991.

⁵⁹ Türklerin genelde İslamlaşma ve özelde Alevîleşme süreci hakkında geniş bilgi için bkz. İlyas Üzüm, "Kızılbaş", **DİA**, XXV, s. 546-557; Abdülbaki Gölpınarlı, "Kızıl-Baş", **İA**, VI, s. 789-795; Mustafa Öz, **Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2012, s. 28-34; Erdoğan Aydın, **Nasıl Müslüman Olduk: Türklerin Müslümanlaştırılmasının Res-mi**, Ankara, Başak Yayınevi, 1994; Niyazi Öktem, "Anadolu'da Alevîliğin Başlaması", **Cem Dergisi**, 1995, S. 51, s. 7-8, Mehmet Saffet Sarıkaya, **Anadolu Alevîliğinin Tarihi Arka Pla-nı, (XI-XIII. Asırlar)**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2004, s. 98-104; İsa Doğan, **Türklük ve Alevîlik**, Samsun, Kardeş Ofset, 1998, s. 82-181; Cenksu Üçer, **a.g.e.**, s. 81-144; Harun Yıldız, **Anadolu Alevîliği**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2004, s. 31-74; Metin Bozkuş, **Sivas Alevîli-ği**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2006, s. 23-64.

⁶⁰ Abu'l-Ferec, **a.g.e.**, I, s. 318-321.

lerdir. Osmanlılar zamanında bölgede Bozkoyunlu, Ekrad, Kayı, Döğer, Avşar, Bayındır, İğdir, Yıva, Heriklü, Dimleklü, Hardallu, Alişarlı, Beğmişlü, Tecirli, Çakallı, Hızıryanlı, Dulkadirli, Şambayadlı, Balasanlu, Boylanlu, Maraş Yörükleri, Kılıçlı, Rişvan, Bozulus, Atmalı, Eymir ve Beydili Türkmenleri'ne mensup aşiretler bulunmaktadır.⁶¹ XVII. yüzyılda bölgede bulunan Evliya Çelebi, Seyahatnamesi Hısn-ı Mansur'da 70'e yakın köy sakininin Türkmen olduğunu belirtir.⁶²

Selçuklular zamanında zahid bir Türkmen olan Baba Resul önderliğinde çıkan Babailer isyanında, bölgedeki Türkmenler, Baba Resul'un müridi olan Baba İshak'a inanarak bu isyanı desteklemiş ve Hısn-ı Mansur, Malatya Kâhta ve Gerger gibi yerleri almışlardır. İsyân daha sonra bastırılmış olsa bile Babailer isyanı, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılma sürecini hızlandırmış ve arkasından gelen Moğol istilası Anadolu'da siyasî karışıklıkların devam etmesine sebep olmuştur.⁶³ Anadolu'yu etkileyen Moğol istilası Türkmenlerin siyasî, iktisadî, içtimaî ve dinî anlamda büyük bir huzursuzluk yaşamalarına neden olmuştur.⁶⁴

Selçuklular dönemindeki Babaî hareketinin tabanı kabul edilen Anadolu'daki Türkmen Alevîler, Osmanlılar Devleti'nin kurulmasıyla birlikte merkezi idareyle zaman zaman anlaşmış, zaman zaman devletle karşı karşıya gelmişlerdir. Anadolu'daki Türkmen Alevîler, Şeyh Bedrettin'in önderliğinde Osmanlı idaresine karşı (Çelebi Mehmed dönemi-15. yüzyılın ilk yarısı) isyan başlatmışlardır. Torlak Kemal, Börklüce Mustafa isyanları da Şeyh Bedrettin önderliğinde Osmanlı idaresine karşı Malatya, Maraş, Sivas, Çorum, Tokat ve Amasya'da çıkarılan diğer isyanlardır. Çelebi Mehmet bu isyanı bastırıp isyanı yöneten Şeyh Bedrettin'i idam ettirerek Anadolu'nun Alevî muhitlerindeki isyan hareketinin yayılmasını engellemiştir.⁶⁵ Adıyaman yöresinin bu hadiselerden sonra olağan tarihî seyri devam etmiştir.

⁶¹ Yusuf Halaçoğlu, <http://www.anadoluasiretleri.com/Page.php?pid=26,30>, 08-10-2012.

⁶² Yusuf Halaçoğlu, "Adıyaman", **DİA**, I, s. 378; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İbrahim Sezgin, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, III, s. 101-102; Murat Gökhan Dalyan, **a.g.e.**, s. 114.

⁶³ Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 146-151.

⁶⁴ Abu'l-Ferec, **a.g.e.**, II, s. 539-540.

⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, I, s. 312-318, 472.

Osmanlılar zamanında Adıyaman yöresinde yaşayan Türkmen Alevîler ile Sünnîler arasında zaman zaman tatsız olaylar yaşanmıştır. Ancak bu olumsuz olayların tedbirleri Osmanlı idaresi tarafından alınmıştır. Osmanlı arşivindeki 26-Ekim-1900 tarihli bir belgede, Kâhta'daki Geler Aşireti ile Türkmen Alevîsi olan Kavi Aşireti arasında meydana gelen olaylarda ihmalleri ve müsamahaları olan görevliler hakkında gerekli işlemlerin yapılarak durumlarının bildirilmesi istenilmektedir (bkz. Belge: 1).⁶⁶ Genel olarak Adıyaman yöresinde Türkmen Alevîler ile Sünnî halk arasında tatsız hadiseler yaşanmamıştır.

Osmanlılar zamanında Adıyaman'da sadece Müslümanların değil, bütün dinî grupların inanç ve ibadetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi sağlanmıştır. Örneğin 19-Temmuz-1858 tarihli bir belgede Harput'a tâbi Adıyaman kazasında Protestan milletinin işlerine kocabaşısı tarafından layıkıyla bakılmadığından yerine birinin kocabaşı olarak tayini ile ilgili belge bunun en güzel örneğidir.⁶⁷ Dolayısıyla tarih boyunca Adıyaman yöresi Hıristiyan, Alevî ve Sünnîlerin yaşadığı bir bölge olmuştur.

Adıyaman Alevîleri ile yaptığımız görüşmelerde bu kimseler Horasan'dan, Erbil'den, Orta Asya'dan geldiklerini, Türkmen olduklarını, Anadolu'yu sonradan yurt olarak benimsediklerini ve İran Müslümanlığının veya Şîliğin akaid kurallarının tesirinde kaldığını kabul etmektedirler. Zaman içerisinde Adıyaman'a Sivas, Tunceli, Elazığ ve Malatya gibi çevre illerden gelen Alevîler yerleşmişlerdir.⁶⁸ Adıyaman Alevîleri, bölgedeki komşu illerden yöreye gelmişlerdir. Babailer isyanından beri bölgede Alevî Türkmenlerin bulunduğunu ve Babailer isyanına katıldıklarını tarihî vesikalar bize göstermektedir. Ayrıca Adıyaman ve çevresinde yaşayan Alevîlerin bir kısmı Kürtçe konuşabilmekte ve Türkmen'iz demektedirler.⁶⁹ Tarih boyunca Adıyaman (Hısn-ı Mansur) yöresi Türkmen Alevîlerin önemli yerleşim merkezlerinden birisi olmuştur.⁷⁰

⁶⁶ BOA, DH.MKT., 2381/29.

⁶⁷ BOA, HR.MKT., 247/2.

⁶⁸ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 15-07-2010.

⁶⁹ Kendileriyle görüştüğümüz bölgedeki birçok dede ve talip bunu ifade etmiştir.

⁷⁰ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2011.

III. ADIYAMAN İLİNİN TARİHİ

Adıyaman ili Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatı kesiminde, Orta Fırat Bölümü sınırları içinde bulunmaktadır. Adıyaman, 37° 25' -38°-10' kuzey enlemleriyle, 37° 25' -39° 15' doğu boylamları içinde yer almaktadır. Adıyaman şehri Torosların uzantısı olan Akdağların güneydeki uzantısının eteklerine kurulmuştur. Adıyaman, kuzeyde Malatya, batıda Kahramanmaraş, güneybatıda Gaziantep, güneydoğuda Şanlıurfa, doğuda ise Diyarbakır ile komşudur. Adıyaman'ın Merkez ilçe dâhil 9 ilçesi bulunmaktadır. İlçeleri Merkez, Çelikhan, Besni, Gerger, Gölbaşı, Kâhta, Samsat, Sincik ve Tut'tur. Adıyaman ilinin yüzölçümü 7614 km², göller ile 7.871 km², izdüşümü 7423 km², rakımı 669 metredir ve 450'ye yakın köyü bulunmaktadır.⁷¹

Adıyaman isminin menşei hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bu şehir, Bizanslılar döneminde "Pordoniom" olarak adlandırılmıştır.⁷² Süryanî kaynaklarda ise Süryanî tarihçiler Adıyaman'ı ilk dönemlerde "Klawdia" olarak isimlendirmişlerdir.⁷³ Ermeni kayıtlarına Arapça Hısn-ı Mansur adı bozulmuş bir şekilde Hasan-Mısır diye geçmiştir. Adıyaman m. 757'de Halife el-Mansur tarafından fethedildikten sonra O'na nispetle Hısn-ı Mansur olarak bilinmiştir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Adıyaman Kalesi olarak bilinen Mansur Kalesi'nin, Kays Kabilesi'ne mensup Emevî kumandanı ve devlet adamı Mansur Bin Cavene El-Amirî tarafından inşa edildiği anlatılır.⁷⁴ Bu tarihten sonra Hısn-ı Mansur Osmanlılara kadar bu şekilde bilinmiştir.⁷⁵

Adıyaman isminin menşei hakkındaki rivayetlerden biri, bölgenin yeşil ve topraklarının bereketli olmasından dolayı buraya "Vadiü'l-Leman" (yeşil vadi) deniştir. Zaman içerisinde "Vadiü'l-Leman" Adıyaman şekline dönüşmüştür. Diğer

⁷¹ Mustafa Sucu, **Adıyaman İli ve İlçeleri**, Adana, Önder Matbaası, 1985, s. 1, 27.

⁷² John Freely, **Türkiye Uygurluklar Rehberi**, trc. Tuncay Birkan, vd., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, V, s. 259.

⁷³ Abu'l-Ferec, **a.g.e.**, I, s. 317, 440.

⁷⁴ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, III, s. 101-104; IV, s. 10,18; V, s. 128.

⁷⁵ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162)**, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 115-116; Âşıkpashaoglu, **a.g.e.**, s. 15.

bir rivayete göre ise Adıyaman Kalesi'ni fetheden ilk Türk akıncılarından “Yaman Bey”in adından gelmiş, bu isim tarihsel süreç içerisinde Adıyaman olmuştur.⁷⁶

Adıyaman isminin menşei, tarih öncesi medeniyetlerin kalıntılarının bulunduğu Perre şehrinde cereyan ettiği belirtilen bir olaya da bağlanmaktadır. Farrin ya da Perre olarak bilinen şehirde puta tapan bir babanın yedi oğlu, babaların evde olmadığı bir gün bütün putları yıkarak Allah'ın (Hz. İsa'nın söylediği gibi) bir olduğunu kabul ve ilan ederler. Putperest baba durumu öğrenince yedi oğlunu da öldürür. Babaları tarafından öldürülen yedi kardeşin hatırasına Farrin (Perra-Pirin)'de bir manastır yaptırılır. Bu olaydan ötürü de şehre Yedi Yaman adı verilir. Yedi Yaman zamanla Adıyaman şekline dönüşür.

Adıyaman isminin menşei hakkındaki diğer bir rivayet ise kelimenin “Adıman”dan, bunun da Hititlerce iskân edilen mekân anlamında “Etiman”dan geldiği şeklindedir.⁷⁷ Kabul gören genel kanaate göre Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından biri olan Adıyaman'ın eski adı Hısn-ı Mansûr'dur. Rivayete göre; Adıyaman şehrinin ortasında yaptırılan Mansur'un kalesi olarak bilinen kaleye halk, Hısn-ı Mansur ismini vermiştir. Hısn-ı Mansur ismi Cumhuriyet döneminde Adıyaman olarak değiştirilmiştir.⁷⁸

Bölgede yapılan kazılarda tarih öncesi medeniyetlere ait çeşitli kalıntılar Adıyaman'ın tarihsel geçmişini milattan önce 44.000'e, yani Paleolitik çağa kadar götürmektedir. Bölgede Pirin, Zey, Haydaran, Palanlı ve Gümüşkaya'da yapılan kazılarda tarih öncesi medeniyetlere ait çeşitli kalıntılar bulunmuştur. Adıyaman ve çevresi tarih içerisinde Hitit, Asur, Frig, Pers, Kommagene, Roma, Bizans, Emevî, Abbasî, Eyyubî, Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Memlûklü hâkimiyeti altına girmiştir.

⁷⁶ Murat Gökhan Dalyan, **a.g.e.**, s. 1.

⁷⁷ Mustafa Sucu, **a.g.e.**, s. 60-61; Komisyon, “Adıyaman”, **Rehber Ansiklopedisi**, İstanbul 1993, I, s. 157.

⁷⁸ Ahmet Ali Bayhan, Fikri Salman, **Adıyaman Yüzey Araştırması**, Adıyaman, Doğu Matbaacılık, 2010, s. 1.

Hz. Ömer zamanında bölgeye fetihler başlamıştır.⁷⁹ Emevî halifesi Muaviye döneminde Adıyaman, Besni, Samsat ve çevresi ele geçirilmiştir. Emevî kumandanı Mansur b. Ca'vene Hısn-ı Mansur'u fethetmiştir. Emevîlerden sonra bölgenin hâkimiyeti Abbasîlere geçmiştir. Hârûnürreşîd'in halife olmadan burayı yeniden imar ve inşa ettirdiği de bilinmektedir.⁸⁰ X. yüzyılda Bizans hâkimiyetine giren Adıyaman,⁸¹ VIII-XI. asırlar arasında hudut kalesi olarak rol üstlenmiştir. Selçuklular daha önce bölgeye seferler düzenlemiştir. 1062 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul (ö. 1063) divanındaki üç komutan tarafından bölge Hıristiyanlardan alınır.⁸² X. asrın ortasında Bizanslılar tarafından alınan bölge M.S. 1066 yılında Selçuklu komutanlarından Sultan Alparslan'ın (ö. 1072) kuvvetli emiri olan Gümüştekin tarafından ele geçirilir.⁸³ İbnü'l-Esir de bölgenin 1082 yılında Selçuklular tarafından ele geçirildiğini ifade etmektedir.⁸⁴ Hısn-ı Mansur'da Selçuklu hâkimiyeti fazla uzun sürmemiş; bölge Haçlıların istilasına uğramıştır (1096-1099).⁸⁵ Bununla birlikte Selçuklular XII. asrın ortasında bölgeyi tekrar Bizans'tan almıştır.⁸⁶ Sonrasında Artuklular tarafından ele geçirilen bölge 1180'de Eyyubîlerin hâkimiyeti altına girmiştir.⁸⁷ XIII. asrın ortasında Moğol saldırılarına maruz kalan bölge aynı asır sonunda Memlukların eline geçmiştir.⁸⁸ 1395-1396'da Osmanlı Padişahı Yıldırım Beyazıd Han, Adıyaman ve çevresini ele geçirir ancak Timur'dan geri çekilmek zorunda kalır.⁸⁹ Sonuçta Adıyaman ve

⁷⁹ İbn Kesir, **a.g.e.**, s. 126-129; Taberi, **a.g.e.**, s. 652-654.

⁸⁰ Yakut b. Abdullah el-Hamevi, **Mu'cemu'l-Buldân**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, II, s. 265-266; **Belâzûrî, Futuhu'l-Buldân**, Beyrut, Mektebetu'l-Maarif, 1987, I, s. 228-229; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, III, 344; IV, s. 53-56; Abu'l-Ferec, **a.g.e.**, I, s. 192, 195, 197, 200-219.

⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Abu'l-Ferec, **a.g.e.**, I, s. 225; Murat Gökhan Dalyan, **a.g.e.**, s. 49-50.

⁸² İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, VIII, s. 316, 334; Abu'l-Ferec, **a.g.e.**, I, s. 300.

⁸³ Abu'l-Ferec, **a.g.e.**, I, s. 318.

⁸⁴ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, VIII, s. 387, 494, IX, s. 29.

⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 85-87, 113-114; 115-117; 132-136, 187-190; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 43-46.

⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. İbn Bibi, **a.g.e.**, II, s. 30-31; I, 292-299, 60-61, 63-66; Abu'l-Ferec, **a.g.e.**, I, s. 320-323; II, s. 386-388; Fuad Köprülü, **a.g.e.**, s. 31; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 49-57; Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 121-122, 138-146, 293; Osman Çetin, **Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1990.

⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Ahmed Ağırakça, **Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1997, s. 65-71.

⁸⁸ Fuad Köprülü, **a.g.e.**, s. 32-38; Hakkı Dursun Yıldız, v.d., **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, İsar Vakfı Yayınları, 1999, s. 90-99, 130-143, 185-186.

⁸⁹ Âşıkpaşaoğlu, **a.g.e.**, s. 74-80; Timur ile Bayezid arasındaki Ankara Savaşı için bkz. Johannes Schiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında: (1394-1427)**, trc. Turgut Akpınar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 66-67; Derviş Dede Ahmed Efendi Münecimbaşı "**Camiü'd-Düvel: Osmanlı Tarihi**", trc. Ahmed Ağırakça, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 139-145.

çevresi tekrar Dulkadiroğulları'nın eline geçer. Adıyaman'ı Memluktardan Akkoyunlu Devleti almış, sonrasında Adıyaman Dulkadir Beyliği egemenliğine geçmiştir.⁹⁰

Adıyaman yöresine Osmanlılardan ilk olarak Yıldırım Bayezid seferler düzenlemiş ve feth etmiştir.⁹¹ Son olarak Yavuz Sultan Selim tarafından 1515'te Diyarbakır'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasıyla Adıyaman Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁹² Adıyaman Osmanlı idarî teşkilâtında Besni'nin bir nahiyesidir. 1519'dan itibaren Gerger, Kâhta ve Besni ile birlikte Maraş eyaletine bağlanmıştır. 1531 yılında Elbistan sancağına bağlı bir kaza haline getirilen Hısn-ı Mansûr, 1563'te yeniden Maraş'a bağlanmıştır. Tanzimat'la birlikte 1841'de kaza, 1849'da Diyarbakır vilâyetine bağlı bir sancak olmuştur.⁹³ 1859'da Malatya sancağına, 1883'te de Elazığ vilâyetine bağlanmıştır. 1923'ten 1954 yılına kadar Malatya'ya bağlı bir ilçe iken 1954 yılında il olmuştur.⁹⁴

IV. GÜNÜMÜZDE ADIYAMAN ALEVİLERİNİN COĞRAFİ DAĞILIMLARI VE DEMOGRAFİK YAPISI

Yapılacak sosyolojik, antropolojik veya mezhepsel alan araştırmalarında incelenen alanla ilgili yapılması gerekenlerden biri, incelenecek inanç gruplarının nüfus potansiyelinin ortaya çıkarılmasıdır. Adıyaman yöresinde Alevîler, Sünnîler ve

⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, I, s. 21, 34; Ahmet Ali Bayhan, Fikri Salman, **a.g.e.**, 183; Hülya Temel, **Adıyaman Halk Müziği**, Ankara, Kültür Yayınları, 2005, s. 10-11.

⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, I, s. 259-260; Solakzâde, **a.g.e.**, I, s. 88-89; Münecimbaşı, **a.g.e.**, s. 139.

⁹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, II, s. 263-264, 271; Adıyaman'ın Osmanlı tarafından alındığını gösteren m. 1519 ve 1530 yılına ait tapu tahrir defteri: Belge: 2; BOA, TD, NR. 71, s. 275-276; Belge: 3; BOA, TD, NR. 156, s. 2-3.

⁹³ Geniş bilgi için bkz. Talip Atalay, "Diyarbakır Vilayeti'nde Hısn-ı Mansur, Kâhta ve Besni", **Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu**, haz. Said Öztürk, Yusuf Tosun, İstanbul, Adıyamanlılar Vakfı, 2008, s. 149-172.

⁹⁴ Besim Darkot, "Hısn Mansûr", **İA**, V/1, s. 454-455; Mustafa Sucu, **a.g.e.**, s. 4-20; Yusuf Halaçoğlu, "Adıyaman", **DİA**, I, s. 377-379; Mehmet Akar, **İnsanlığın Kültür Mirası Adıyaman**, İstanbul, 2000; Said Öztürk, "Osmanlı Döneminde Adıyaman'ın Sosyal ve Ekonomik Özellikleri", **Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu: 8-10 Eylül 2006 Adıyaman**, haz. Said Öztürk, Yusuf Tosun, İstanbul, Adıyamanlılar Vakfı, 2008, s. 117-147; Said Öztürk, **Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325 / 1869-1908**, İstanbul, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları, 2006; Ünsal Özmen, **Kent Kent Türkiye: Adıyaman**, Ankara, Öz Yayınevi, 1969; İhsan Köksal Alpaydın, "Adıyaman Şehrinin Gelişimi", **Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu**, haz. Said Öztürk, Yusuf Tosun, İstanbul, Adıyamanlılar Vakfı, 2008, s. 89-95.

diğer dinî gruplar yıllarca bir arada yaşamışlardır. Alevî ve Sünnîler yörede birlik, beraberlik ve dayanışma içerisinde yaşamaktadırlar. Yörede geçmişte ve günümüzde Alevî Sünnî çekişmeleri olmamıştır. Geçmişte meydana gelen Sivas, Maraş, Gazi Mahallesi, vb. olaylarına benzer olaylar Adıyaman'da yaşanmamıştır. Araştırmamız esnasında dede, talip ve Sünnîlerle yaptığımız mülakatlar da yaptığımız bu tespitleri doğrular niteliktedir. Alevîler Sünnîleri, Sünnîler Alevîleri kirve yapmışlar; birbirlerinden kız alıp vermişler; aynı cenazede saf tutmuşlar; aynı düğünlerde halay çekmişlerdir.

Dolayısıyla tezimizin bu kısmında Adıyaman il ve ilçelerinde yaşayan Alevî topluluklarının demografik yapısını ve coğrafi dağılımını inceleyeceğiz. Merkez ilçe ve diğer ilçelerde yaşayan Alevîlerin bulunduğu yerleşim yerlerinin nüfusu, Türkiye İstatistik Kurumu (2011 yılı) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi veri tabanından (ADNKS) elde edilmiştir.⁹⁵ Alevî vatandaşların hangi yerleşim yerlerinde yaşadıkları, dede ve taliplerle yapılan görüşmeler ve gözlemlerimiz yoluyla tespit edilmiştir. Köylerdeki Alevî nüfusun oranı, dede ve taliplerin verdikleri bilgiler ile araştırmalarımızın sonuçlarına göre belirlenmiştir. Ayrıca Adıyaman merkez ve diğer ilçe merkezlerinde bulunan Alevîlerin demografik yapısının tespitinde ilçe merkezlerine bağlı köylerde yaşayan Alevîlerin nüfus oranları dikkate alınmıştır.

Adıyaman merkez ilçesinde, Besni, Çelikhan, Gölbaşı, Kâhta ve Tut ilçelerinde Alevî vatandaşlar bulunmakta, Samsat, Sincik ve Gerger ilçelerinde Alevî yerleşim yeri bulunmamaktadır.

A-Merkez İlçesi

Hısn-ı Mansur Kalesi'nin bulunduğu Merkez ilçenin kuzeyinde Çelikhan ve Malatya Doğanşehir ilçesi, doğusunda Kâhta, güneydoğusunda Samsat ilçesi ile Şanlıurfa Bozova ilçesi ve batısında Besni ilçesi bulunmaktadır.⁹⁶ Yüz ölçümü 1702 km², deniz seviyesinden yüksekliği ise 725 metredir. Merkez ilçe Hısn-ı Mansur Kalesi et-

⁹⁵ Nüfus oranlarında 2011 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi ADNKS esas alınmıştır.

⁹⁶ İbn Hurdazbih (300/913), **El-Mesalik ve'l-Memalik**, çev. Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi, 2008, s. 68, 85, 149.

rafında toplanmıştır. İlçe merkezinde bulunan tarihî yapılar ilçenin geçmişinin tarih öncesi devirlere dayandığını göstermektedir. Pirin, Haydaran, Palanlı, Gümüşkaya mağaraları Merkez ilçedeki tarih öncesi yapıtlardır. Tarih boyunca Merkez ilçe birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. İlçede Hititler, Bizanslılar, Emevîler, Abbasîler, Selçuklular, Eyyubîler, Memlûkler, Dulkadiroğulları ve Osmanlılar egemenlik kurmuştur. İlçede Selçuklular ve Osmanlılar dönemine ait birçok cami, han ve hamam gibi tarihî eserler bulunmaktadır. Ulu Cami, Eskisaray Cami, Zey Cami, Paşa Hamamı bunlardan birkaçıdır.⁹⁷ Merkez ilçede Alevî, Sünnî, Hıristiyan ve Ermeni nüfusu bulunmaktadır. Merkez ilçede Alevî yerleşim yerleri aşağıdaki tablodadır:

Ahmethoca	245	Karakoç *	130
Bağdere *98	560	Akçalı	279
Börkenek	713	Bağlıca	347
Büyükkırıklı	110	Çatalağaç	373
Çamyurdu	348	Doğanlı	364
Damdırmaz	424	Gökçay	254
Durukaynak	371	Kavak	114
Güneşli	282	Kuşakkaya	487
İpekli	222	Mestan	161
Karaağaç	148	Sarıkaya	275
Karagöl	503	Uzunköy	285
Karahaöyük	654	Yazıbaşı	502
Kayacık	268	Göztepe	265
Kayaönü	743	Ağaçkonak	171
Kındıralı	570	Boğazözü*	278
Kızılcapınar*	303	Çamlıca	282
Koruköy	222	Esence*	25

⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Sucu, **a.g.e.**, s. 50-75; Adıyaman Valiliği, **Adıyaman İl Yıllığı-1994**, Ankara, Çağdaş Hizmetler Basım, 1994, s. 144-148.

⁹⁸ Yıldız işaretli köylerde Alevî ve Sünniler karışık yaşadığından bu yerlerin nüfuslarının % 50'si Alevî olarak kabul edilmiştir.

Kuştepe *	343	Kaşköy*	496
Oluklu	159	Kozan	186
Payamlı	167	Kömür*	1838
Tekpınar	423	Varlık	354
Yarmakaya	882	Yedioluk	223
Yaylakonak	2062	Atakent *	775
Yeniköy	126	Kızılcahöyük	403
Dardağan	343	Yayladamı	103
Ulubaba	117	Yeşilova	204
Ataköy	121	Çamgazi	271
Akhisar	168	Merkez	35000~ ⁹⁹
		Toplam	55874

Merkez ilçenin nüfusu TÜİK 2011 verilerine göre 270.117'dir. Merkez ilçeye bağlı 130 köy bulunmaktadır. Merkez ilçesine bağlı köylerin 56'sında Alevîler ikamet etmekte ve bu köylerin 10 tanesinde Alevîler ve Sünnîler karışık olarak yaşamaktadır. Merkez ilçe ve köylerinde 55.874 Alevî vatandaş bulunmaktadır. Alevî toplam nüfusunun merkez ilçe toplam nüfusuna oranı % 20,6'dır.

B-Besni İlçesi

Besni ilçesi, Adıyaman'ın batısında, merkeze 37 km uzaklıkta bulunmaktadır. Kuzeyde Tut ilçesi, doğuda Merkez ilçe, güneyde Gaziantep ve batıda Gölbaşı ile komşudur. İlçenin yüzölçümü 1650 km², deniz seviyesinden yüksekliği 1050 metredir. Besni ilçesine bağlı 68 köy bulunmaktadır. Besni ilçesi 1954 yılında Adıyaman'a bağlı bir ilçe olmuştur. Geçmişten günümüze kadar Hasen, Bathesna, Behiştî, Bisni, Behisni ve Besni şeklinde adlandırılmıştır.¹⁰⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ahâlinin Müslüman Türkmenlerden olduğunu, 9 varoşunun ve altı mahallesinin bulunduğunu, mahalledeki camilerinin güzel olduğunu, iki medresesinin, iki ilkokulunun, dört hamamının, güzel bir meydanının, 70-80 dükkânının bulunduğunu ve güzel bah-

⁹⁹ Yukarıda kullandığımız işaret "yaklaşık" anlamında kullanılmıştır.

¹⁰⁰ Solakzâde, a.g.e., I, s. 88-89; Murat Gökhan Dalyan, a.g.e., s. 3-4.

çelerinin meşhur olduğunu anlatır.¹⁰¹ Besni ilçesi, tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İlçenin tarihî yerleri Besni Kalesi, Besni Harabeleri, Ulu Cami, Göksu Köprüsü'dür.¹⁰² İlçedeki Alevî yerleşim yerleri aşağıdaki tablodadır:

Akpınar	396	Gümüşlü	119
Beşkoz	58	Şambayat Bel, Bayat Mah.	750
Burunçayır	619	Konuklu Köyü	797
Akkuyu	272	Merkez	600~
Yoldüzü	662	Karalar*	117
		Toplam	4390

Adıyaman Besni ilçesinin toplam nüfusu 79.443'tür. Besni ilçesinin Alevî nüfusunun toplamı 4390'dır. Alevî toplam nüfusunun Besni toplam nüfusuna oranı % 5,5'tir

C-Çelikhan İlçesi

Çelikhan ilçesinin doğusunda Sincik ve Kâhta, güneyinde Merkez ilçe, batısında Malatya-Doğanşehir ilçesi, kuzeyinde ise Malatya bulunmaktadır. Yüzölçümü 584 km², deniz seviyesinden yüksekliği ise 1390 metredir. İlçenin büyük bir kesimi engebeli ve dağlıktır. Çelikhan ilçesi yakın tarihte kurulmuştur. Cumhuriyet öncesi köy olan Çelikhan, 1954 yılında Adıyaman iline bağlı bir ilçe haline gelmiştir. İlçeye bağlı 19 köy bulunmaktadır.¹⁰³ Bu köylerin beşinde Alevî vatandaşlar ikamet etmektedir. Bu köylerin isimleri ve nüfusları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Çelikhan ilçesinde Alevî yerleşim yerleri aşağıdaki tablodadır:

Köseuşağı * % 90	160
------------------	-----

¹⁰¹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, IX, s. 174-177.

¹⁰² Geniş bilgi için bkz. Mustafa Sucu, **a.g.e.**, s. 76-97; Adıyaman Valiliği, **a.g.e.**, s. 149.

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Sucu, **a.g.e.**, s. 98-102; Adıyaman Valiliği, **a.g.e.**, s. 152.

Pınarbaşı	3387
Recepköy	282
Yeşilyayla* %50	61
Aksu	316
Toplam	4206

Adıyaman Çelikhan ilçesinin toplam nüfusu 15.205 ve buradaki Alevî nüfusun tahmini rakamı 4206'dır. Çelikhan'daki Alevî nüfusun, Çelikhan ilçesinin toplam nüfusuna oranı % 27,6'dır.

D-Gölbaşı İlçesi

Adını yanı başında bulunan gölden alan Gölbaşı ilçesi 1954 yılına kadar Çaltaltepe Köyü'nün mezrasıdır. 1958 yılına kadar Besni ilçesine bağlı bir köyken sonrasında ilçe haline getirilerek Adıyaman iline bağlanmıştır. Gölbaşı, Merkez ilçenin batısındadır. Kuzeyinde Malatya, doğusunda Besni ve Tut, güneyinde Gaziantep ve Araban, batısında Kahramanmaraş bulunmaktadır. Yüzölçümü 784 km², deniz seviyesinden yüksekliği ise 862 metredir. Tarihsel geçmişi fazla olmamakla beraber ilçedeki Belören ve Nasırlı köylerindeki mağaralar, Altınlı Köprü, Vijne Köprüsü ve Paşa Köprüsü tarihî kalıntılardır.¹⁰⁴ İlçede Alevî yerleşim yerleri aşağıdaki tablodadır:

Savran * % 50	407
Yarbaşı	483
Çelikköy	368
Haydarlı	419
Yeniköy	265
Merkez	4000~
Toplam	6192

¹⁰⁴ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Sucu, **a.g.e.**, s. 107-113; Adıyaman Valiliği, **a.g.e.**, s. 157.

İlçe nüfusu 47560'tır. İlçeye bağlı 35 köy vardır. Bu köylerin beşinde ve ilçe merkezinde Alevî halk bulunmaktadır. Bunların sadece birinde Sünnîlerle Alevîler karışık oturmaktadırlar. Bu köylerdeki Alevî sayısı takriben olarak 6192'dir. Gölbaşı merkezinde 3000 Alevî yaşamaktadır. Alevî nüfusun toplam nüfustaki payı % 13'tür.

E-Kâhta İlçesi

Kâhta ilçesinin yüzölçümü 1854 km², deniz seviyesinden yüksekliği ise 730 metredir. Doğu, güney ve güneydoğusunda Atatürk Barajı, batısında Merkez ilçe, kuzeyinde ise Sincik ve Gerger bulunmaktadır. Kâhta 1954 yılında Adıyaman'a bağlı bir ilçe haline getirilmiştir. İlçenin kuzeyi dağlık olmakla beraber güneyinde ovalık alanlar mevcuttur. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ahalisinin Türkmenlerden oluştuğunu, Kâhta'nın Malatya iline bağlı bir subaşılık olduğunu, mamur bir kasaba olduğunu, halkın şariat-ı mutahhareye tabi olduğunu ve camilerinin, hanlarının, hamamlarının bulunduğunu anlatır.¹⁰⁵ Tarihsel geçmişe sahip olan Kâhta, birçok medeniyetin doğuş yeri olan Mezopotamya'ya yakınlığı nedeniyle tarihî süreç içerisinde sayısız medeniyetlere ev sahipliği yapmış önemli bir yerleşim merkezidir. Eski Kâhta Kalesi, Derik Kalesi, Cendere Köprüsü, Karakuş Tepesi, Koris Kalesi ve Nemrut Dağı ilçedeki tarihî ve turistik yerlerdendir.¹⁰⁶ İlçeye bağlı 98 köy bulunmaktadır.¹⁰⁷ Kâhta ilçesindeki Alevî yerleşim yerleri aşağıdaki tablodadır:

Ortanca Köyü	420
Bağlar Mah.	448
Toplam	868

Adıyaman Kâhta ilçesinin toplam nüfusu 117.378'dir. Burada Alevîlerin yaşadığı bir köy, bir de mahalle bulunmaktadır. Bu iki yerleşim yerinde Alevî toplam

¹⁰⁵ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, III, s. 21, 101.

¹⁰⁶ Geniş bilgi için bkz. Ekrem Demir, "Kâhta'nın Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, XXIV, S. 1, 2004, s. 228-229; Mustafa Sucu, **a.g.e.**, s. 113-128.

¹⁰⁷ Adıyaman Valiliği, **a.g.e.**, s. 160.

nüfusu yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi 868'dir. Kâhta ilçesinde Alevî nüfusun toplam nüfusa oranı 0,7'dir.

F-Tut İlçesi

Tut ilçesinin kuzeyinde Malatya, güneyinde Besni, batısında Gölbaşı, doğusunda Merkez ilçe bulunmaktadır. Tut, Toroslar'ın doğudaki uzantısı olan Akdağ'ın güney eteklerinde yer alır. Tut ilçesi, Merkeze 57 km uzaklıktadır. Tut, Besni ilçesine bağlıyken, 1990 yılında Adıyaman'a bağlı bir ilçe haline gelmiştir. İlçe toprakları engebeli ve dağlıktır. İlçeye bağlı 14 köy bulunmaktadır.¹⁰⁸ Tut ilçesinde sadece bir köyde Alevîler ikamet etmektedirler. İlçede Alevî yerleşim yerleri aşağıdaki tablodadır:

Yalankoz	532
Toplam	532

Adıyaman Tut ilçesinin toplam nüfusu 19.789'dur. Tut ilçesinde sadece Yalankoz köyünde Alevîler bulunmaktadır. Yalankoz köyünün nüfusunun Tut ilçesinin nüfusuna oranı % 2,6'dır.

Adıyaman merkezi ve ilçe merkezlerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde tespit edebildiğimiz kadarıyla 70.120 Alevî vatandaş yaşamaktadır. Adıyaman'ın toplam nüfusu 593.931'dir. Daha önce farklı yöntemler kullanılarak yapılan çalışmalarda yörede yaşayan Alevîlerin toplam nüfusu, Rıza Yürükoğlu¹⁰⁹ tarafından % 60, İlyas Üzüm tarafından ise % 20 olarak gösterilmiştir.¹¹⁰ Bizim alana inmek suretiyle yaptığımız gözlemlerimiz neticesinde elde ettiğimiz veriler ise, yöredeki Alevî nüfusun toplam il nüfusuna oranının % 11,8 olduğunu göstermiştir. Kanaatimizce özellikle nüfus tespitine dönük çalışmalarda en sağlıklı veriler alana inilerek yapılan çalış-

¹⁰⁸ Adıyaman Valiliği, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁰⁹ Rıza Yürükoğlu, **Okunacak En Büyük Kitap İnsandır: Tarihte ve Günümüzde Alevîlik**, İstanbul, Alev Yayınevi, 1990, s. 268.

¹¹⁰ İlyas Üzüm, **Günümüz Alevîliği**, İstanbul, İsam Yayınları, 1997, s. 19-28.

malarla elde edilebilir. Bundan dolayı ortaya çıkardığımız sonucun daha önce ortaya konulan yüzdelerle kıyaslandığında en sağlam veri olduğu düşüncesindeyiz. Dolayısıyla bölge üzerine yapılan araştırmalarda elde edilen veriler arasındaki yüksek fark çok şaşırtıcıdır. Ancak biraz önce de ifade ettiğimiz gibi en gerçekçi veriler sahada yapılan araştırmalarla ortaya konulan verilerdir. İl genelinde köylerin 15 tanesinde Alevî ve Sünnî vatandaşlar birlikte yaşamakta; 63 tanesinde ise sadece Alevî nüfus bulunmaktadır. Adıyaman genelinde Alevî nüfusun yoğun olarak bulunduğu yerler: Adıyaman merkez ve merkeze bağlı bazı köyler, daha sonra Gölbaşı, Besni ve Çelikhan'dır. Kâhta ilçesinde iki yerleşim yerinde, Tut ilçesinde bir yerleşim yerinde Alevîler yaşamaktadır. Ayrıca Adıyaman'a bağlı Gerger, Samsat ve Sincik ilçelerinde Alevî yerleşim yerleri bulunmamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM
ADİYAMAN ALEVÎLERİNDE AKİDE VE İBADET

I- ALEVİLİKTE AKİDE VE İBADET

Şeriat, dinin değişmez yasaları, hükümleridir. Bunlar Kur’ân-ı Kerim’deki ayetler ve peygamberimizin uygulamalarıyla belirlenmiştir. Bunları tatbik ederek ömür sürmek ve bunlar sayesinde kimseye zarar vermeden, kendi ruhi ve manevi varlığını yücelten bir insan haline gelmek gerekir.¹

Alevilikte dört kapı, kırk makam prensibine ulaşabilmek için Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat kapıları ve bunların her birinin on basamağını tamamlamak gerekir. Bu dört kapının ilki şeriattır ve şeriat kapısı girilmesi zorunluluk arz eden bir kapıdır. Şeriatsız tarikata, tarikatsız marifete, marifetsiz hakikate varılmaz.² Alevilikte ibadet hayatının temelinde iman ve ibadet bütünlüğü vardır. İman olmadan ibadet; ibadet olmadan da iman olmaz.³ Cabbâr Kulu’nun *Kitab-ı Cabbâr Kulu*’nda ve Hacı Bektaş-ı Veli’nin *Makâlât*’ında iman ve ibadetin bir bütün olduğuna işaret edilerek “ibadet imandır, iman ibadettir; birbirinden ayrı olmaz” denmektedir.⁴ *Velâyetnâme*’de Hacı Bektaş-ı Veli’nin çocukluk ve gençlik çağlarında oyuna ve eğlenceye hiç meylenmediği, farz ibadetlere ilave olarak nafîle ibadetlerle meşgul olduğu ve bu sayede tasavvufî mertebeleri hızla tamamladığı, oruç, namaz, ibadet, riyazet, züht, salih amel, takva ve itaatten bir an bile ayrılmadığı belirtilmektedir.⁵

Çalışmamız kapsamında üzerinde durulması gereken diğer bir konu da genel anlamda Anadolu Alevîlerinin, özel anlamda ise Adıyaman yöresinde yaşayan Alevîlerin ibadet, ahlâk, inanç konularındaki düşünceleri ile bunların iman ve İslam’ın şartlarına yönelik telakkileridir. Burada sayılan hususlar ortaya konulduğunda çalışmayı hazırlamaktaki temel amacımız olan yöredeki Alevîlik ile geleneksel Ana-

¹ İnanç ve ibadetlerin insan vicdanı ve yaşamı üzerindeki psikolojik tesirleri hakkında bkz. Ali Murat Daryal, **Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri**, İstanbul, İfav Yayınları, 2009.

² Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 318.

³ İman ve amel bütünlüğü Alevî –Bektaşî klasiklerinde sıklıkla zikredilmektedir. Dil ile amelin bir bütün olması gerektiği, imanın kişiyi tek başına kurtaramayacağını, ibadetle imanın sağlam temeller üzerine oturtulması gerektiği ifade edilir. Kati olmayan yani şüphe duyulan iman için namazın, orucun, zekâtın, haccın ve şahadetin bir fayda sağlamayacağı ifade edilir. Cabbâr Kulu, **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, haz. Osman Eğri, Ankara, TDVY, 2007, s. 359-363, 599; Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 207, 267.

⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, trc. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Ankara, TDVY, 2009, s. 68.

⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, **Velâyetnâme**, haz. Hamiye Duran, Ankara, TDVY, 2007, s. 37, 94.

dolu Alevîliği arasındaki farklılık ve benzerliklerin açığa çıkarılması sağlanmış olacaktır.

A- ADIYAMAN ALEVÎLERİNDE AKİDE

İnanma duygusu, insanın en temel ihtiyaçlarından biridir. Tarih boyunca insanlar bir takım varlıklara ve güçlere inanmışlar, kendileri dışındaki canlı ve cansız varlıkların taşıdığını düşündükleri doğaüstü güçler karşısında yaşadıkları heyecan, coşku, hayret, korku ve çaresizlik gibi duyguları genellikle yüce bir varlığa inanma, sığınma ve ondan isteme şeklinde ifade etmişlerdir. Yaratılıştaki insanın doğasında var olan inanma duygusu, doğru yönlendirildiğinde, bir taraftan insana sahip olduğu potansiyelleri ortaya çıkarmanın ve kullanmanın, diğer taraftan da korku ve çaresizlik ikileminden kurtulmanın yollarını göstermiş ve böylece daha mutlu ve güvenli bir dünya inşa edebilme imkânı sağlamıştır.⁶

İmanın tanımını yapacak olursak: “Yaygın kullanımı içerisinde ‘inanç’ (belief); bilgi, kanaat, bağlılık, güven ve imanı içine alacak şekilde genel anlam ifade ederken, ‘iman’ (faith) daha özel anlamda dinî inanç karşılığında kullanılmaktadır. Öznel bir deneyim olan iman; insanın mantık, bilgi, his, iç görü ve şüphe, ayırıştırma ve birleştirme gibi farklı safhalardan geçtikten sonra en sonunda tasdike ve dolayısıyla kemal noktasına ulaşması halidir.”⁷

Toplumların sosyo-kültürel yapılarının önemli birer unsuru olan inançlar, içlerinde yaşadıkları toplumsal ortamda önemli bir role sahiptirler. İnanç sistemleri, böyle bir özelliğe sahip olduklarından dolayı, varlıklarını sürdürdükleri toplumları tanıma ve onları anlama açısından da anahtar bir role sahiptirler. Temel bir düşünce kategorisi ve beraberinde insanın kararlı bir eylemi olan inanç, Anadolu Alevîliğinin içerisinde merkezi bir konuma sahiptir. Ülkemiz açısından önemli bir yeri olan Alevî topluluklarının, inanç ve ritüellerini, ülkemizde farklı boyutlarda yaşattıkları görülmektedir. Yalnız Alevîliğin inanç dünyasını tasvir etmek, birçok sebepten dolayı son

⁶ Ali Albayrak, İhsan Çapcıoğlu, “Ehl-i Sünnet Geleneğine Bağlı Bir Orta Anadolu Köyünde Halk İnançları ve Uygulamaları”, *Dinî Araştırmalar*, 2006, VIII, S: 24, s. 107-108.

⁷ Abdurrahman Kurt, *İslam’ın İlk Dönemlerinde İmanın Toplumsal Yansıması*, Bursa, Emin Yayınları, 2009, s. 37-38.

derece güçtür. Her şeyden önce, tarihsel gelişimi itibariyle Alevîliğin, sözlü kültür geleneğine sahip olmasından kaynaklanan yapısı, araştırmacıların karşısında onları zorlayan bir problem olarak yer almaktadır.⁸ Çünkü “En belirgin özelliği bakımından bâtinî bir tasavvufî yapı olan Alevîliğin inanç boyutu, ifade etmek gerekir ki son derece önemlidir. Zira söz konusu yapı her şeyden önce dinî bir anlayış ve yaşayış olup kendisine has geniş ve esnek bir inanç zemini üzerine kurulmuştur. Bu zemini sağlıklı bir şekilde ortaya koymadan anlamak ve açıklamak mümkün değildir.

Alevîliğin inanç boyutuyla ilgili üç evreyi hatırlamak gerekir. Bunlardan birincisi eski devirlerden beri şifahi yolla gelen başta Gök Tanrı kültü olmak üzere çeşitli tabiat kültürleri ile Şamanizm, Budizm ve Maniheizm’in bir takım inanç ve anlayışlarının İslamî temel bularak devam ettiği dönemdir. İkincisi, XV. yüzyılın ilk yarısında bu yapıya nüfuz eden Hurufî etkilerin görüldüğü dönemdir. Üçüncüsü ise aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Safevi propagandası dolayısıyla Şîî öğelerin öne çıkarıldığı dönemdir. Bu devrelere ait inanç, inanç motifi yahut anlayışlar, söz konusu muhitlere her zaman ve her yerde aynı özellikte yansımamış, bazı yer ve dönemlerde İslam öncesi dinî inanışlarla ilgili unsurlar, bazı bölge ve zamanlarda ise Şîî yahut Hurufî izler hâkim hale gelmiştir. Ancak durum ne olursa olsun Alevî ve Bektaşî gruplar tarih boyunca kendilerini İslam dinine mensup saymış, önceki inançlarına ait kabullerini de haklı olarak İslamî kökler bulmak suretiyle ortaya koymak istemişlerdir.”⁹

Allah’a iman da dâhil olmak üzere Alevîlerin bütün inançları Hz. Ali ve Ehl-i Beyt çerçevesinde düğümlenmiştir.¹⁰ “Hacı Bektaş-ı Veli’nin inanç sisteminde önemli ve öncelikli bir kavram imandır. Bu nedenle iman, her çeşit bireysel tutum ve davranışın teorik temelini oluşturur. Hacı Bektaş-ı Veli’ye göre iman, dört kapı, kırk makam içerisinde şeriat makamlarının birincisidir ve her çeşit tutum ve davranışı da önceler. Amentü olarak klişeleştirilen bu anlatımlar, Hacı Bektaş-ı Veli tarafından da

⁸ Harun Yıldız, “Türkiye Alevîliği’nin İnanç ve Ahlâki Değerleri”, **Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü**, haz. Halil İbrahim Bulut, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 405.

⁹ İlyas Üzüm, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, İstanbul, İsam Yayınları, 2007, s. 69-71.

¹⁰ İsa Doğan, **a.g.e.**, s. 182.

teyit edilir. Hacı Bektaş-ı Veli’de imanın nesnesi yalnızca İslam dininin temel inanç öğeleriyle sınırlı iken, bu eserler özünü yar eyleme, cesedini yar eyleme, pire teslimiyet ve son tahlilde Ali’ye bağlılığı da iman unsurlarına eklerler. Hacı Bektaş-ı Veli’nin düşünce sistemi içinde netleşen iman anlayışı büyük ölçüde uygundur. Ancak Alevî-Bektaşî geleneği içinde gelişen ve saygın bir mevki kazanan sonraki dönem eserlerde farklı tanımlamalara ve açılımlara da rastlamak mümkündür.”¹¹

İman esaslarından sayılan Allah’a iman, peygamberlere iman, kitaplara iman, meleklerle iman, ahirete iman, hesap gününe iman hem Alevîlik ve Bektaşîlikte hem de Sünnî-Hanefî inancında var olan inançlarla paralel bir görünüm arz etmekte ve bu ikisi arasında herhangi bir uyuşmazlık ya da çelişki görülmemektedir.¹² Ayrıca Alevî-Bektaşî iman esasları içine Hz. Ali’nin velayet makamını temsil etmesi, Ehl-i Beyt’ten olan 12 İmam’ın velayet makamının taşıyıcıları olması, tevellâ ve te-berrânın gereği olarak Ehl-i Beyt’e bağlı kalınması inançları da girer.

Alevîlik ve Bektaşîlikte amentü kavramıyla ifade ettiğimiz kaidelerde genelde fark bulunmamasına rağmen özelde kader ve kaza konusunda bazı farklılıklar bulunmaktadır.¹³ Bu farklılık Alevî-Bektaşîlerin içinde buldukları toplumda var olan farklı kültür ve inançlardan etkilenmesinin sonucu olarak değerlendirilebilir. İnançlar, kültürler ve toplumlar mevcut durumdan etkilenerek ve değişime uğrayarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Toplumlar arasında idari, siyasî, ekonomik ve dinî anlamda etkileşimler olmaktadır. Tarihe baktığımız zaman bu sosyal olgunun varlığını her yerde ve her toplumda görebiliriz.

¹¹ Temel Yeşilyurt, “Alevî-Bektaşî Düşüncesinde İman”, **FÜİFD**, 2003, S. 8, s. 18-19, 24-25.

¹² Hacı Bektaş-ı Veli, dört kapı kırk makamı açıklarken “kırk makamdan herhangi birisi eksik olursa hakikat tamam olmaz. Zira eksik olur. Mesela birisi diliyle iman getirirse ve gönlüyle inanmazsa yahut öşrünü ve zekâtını vermezse yahut tanrının hükümlerinden birini inkâr etse veyahut Muhammed Mustafa’yı inkâr etse yahut evlatlarından birine haksız dese, işlediği bütün amelleri boşa gider” şeklinde izah ederek amentü ilkelerinin gönülde ve amelde olması gerektiğine işaret ederek iman ve amel bütünlüğüne işaret eder. Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, s. 81-82; Radavî, **a.g.e.**, s. 26.

¹³ Alevîlik ve Bektaşîliğin inanç boyutu hakkında bkz. Radavî, **a.g.e.**, s. 177, 239; Temel Yeşilyurt, “Alevî-Bektaşîliğin İnanç Boyutu”, **İslamiyat**, 2003, S. 3, s. 13-30; Abdülkadir Sezgin, **a.g.e.**, s. 104-107; Mustafa Ekinci, “Alevîliğin Temel Kaynaklarından Biri Olan Buyruk’un İman ve İslam Esasları Açısından Değerlendirilmesi”, **HÜİFD**, 2004, S: 13, s. 7-40.

Sonuç olarak “Senkretik yahut bağdaştırmacı yapısı sebebiyle Alevîliğin inanç esaslarını kesin bir şekilde ortaya koymak oldukça güçtür. Teolojisinin tam anlamıyla teşekkül etmemiş olması, dayanılan delillerin daha çok şifahi özelliklere bağlı bulunması, kaynak olarak nitelenen hususların, özellikle nefes yahut deyişlerin her zaman kesin bir özellik arz etmeyip, zaman zaman çelişir durumda bulunması, bu zorluğun önemli sebeplerinden bir kısmını teşkil etmektedir. Zira İslam’a girişten önce başta hulûl ve tenâsüh olmak üzere, değişik inanç unsurlarını benimseyen göçebe Türkmenler, İslam’a girdikten sonra İslam dinini bir üst kimlik kabul etmekle birlikte, eski inançlarını da devam ettirmişlerdir”¹⁴.

1. Hakk-Muhammed-Ali Anlayışı

İslam’ın Tanrı tasavvurunun en belirleyici özelliği hiç kuşkusuz tevhid inancıdır. Tevhid yani Tanrı tasavvurunda Tanrı’nın birlenmesi, İslam metafiziğinin de özünü oluşturur.¹⁵ Alevî inançlarının merkezinde geleneksel bir Tanrı anlayışı bulunmakta olup, Allah inancı, Alevî topluluklarının inanç yapılarında önemli bir yere sahiptir ve Allah’ın varlığıyla ilgili herhangi bir şüphe ya da -bazı istisnalarla reddetme eğilimi de bulunmamaktadır.¹⁶ Örneğin *Makâlât*’ta ve *Besmele Tefsiri*’nde Hacı Bektaş-ı Veli Allah’ı göklerin ve yerin mâliki, gökleri ve yeryüzünü yaratan, yegâne kudret ve tasarruf sahibi, esirgeyen, bağışlayan, merhametlilerin en merhametlisi, eksikliklerden münezzeh, rahman ve rahim olan, ihsanı bol, mutlak zenginlik sahibi, günahları affeden, selamet ve emniyete erdiren, dertlere derman, hastalara şifa veren, koruyan-kollayan, yüce ve büyük, rızıklandıran, ikram sahibi, padişahlar padişahı, kendisine ibadet edilen, ölmüş olanları yeniden canlandıran, tövbeleri kabul eden, lütufkâr, üstün sıfatlara haiz, yardımcı, ulu, mutlak güç ve kudret sahibi olarak tanımlar.¹⁷ Hakkı inkâr eden kişinin nefsinin kölesi olduğu, gözünün görmediği, ki-

¹⁴ Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şîlik ve Kolları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011, s. 381.

¹⁵ Ömer Faruk Teber, **Bektaşî Erkannamelerinde Mezhebi Unsurlar**, Ankara, Aktif Yayınevi, 2008, s. 62-65.

¹⁶ Harun Yıldız, **a.g.m.**, s. 406.

¹⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, s. 97; Hacı Bektaş-ı Veli, **Besmele Tefsiri**, trc. Hamiye Duran, Ankara, TDVY, 2011, s. 41, 50; Anonim, **Kitab-ı Dar**, haz. Osman Eğri, Ankara, TDVY, 2007, s. 37.

birli ve hırslı olduğu, kulağının işitmediği, nefsinin harekete geçtiği ifade edilir.¹⁸ Ayrıca Allah'a şirk koşulmaması gerektiği de *Velâyetnâme*'de belirtilmektedir.¹⁹

Alevîliğin Tanrı anlayışı ağırlıklı olarak Alevî-Bektaşî erenlerinin eserleri ile ozan ve şairlerin deyiş ve nefeslerinde ifade edilmiştir ki bunlar, İslam'ın inanç esaslarına paraleldir. Alevî ozan ve şairleri deyişlerinde Allah'ın varlığı ve birliğini ifade etmekle beraber "Hakk-Muhammed-Ali" gibi bir ifadeye ağırlıklı olarak yer verirler. İslam'ın tevhid inancını benimseyen Alevî kesimlerince, Alevîliğin bir kaynağı olarak görülen, Hz. Ali'nin sözlerinden derlenen *Nehcü'l Belağa*'da nakledilen hutbelerde Hz. Ali, Allah Teâlâ'yı, İslam'ın tevhid esasına uygun olarak tasavvur eder. Allah yaratılmaksızın, yokluktan var olmaksızın vardır, mevcuttur. İslam'ın temel inanç esaslarını benimseyen Alevî ve Bektaşîler referansta buldukları, tartışmasız bir şekilde Alevîliğin piri olarak kabul ettikleri en önemli kişilerin başında gelen Hacı Bektaş-ı Veli, Allah inancını Kur'an ve sünnete uygun bir şekilde tasavvur etmiş ve insanları bu yönde aydınlatmıştır.²⁰

"Alevî", "Bektaşî", "Kızılbaş" hangi isimle anılırsa anılsın bu zümrelerin tamamında Allah'ın varlığı söz konusu edildiğinde tevhid konusunda sağlam bir inancın yanında tasavvufî anlayıştan kaynaklanan izler de görülür. Kaygusuz Abdal'ın şirlerinde bu tasavvufî özellik çoğunlukla işlenmektedir:

"Her mekânda Hakk'ı gördüm,
Her surette ortaya çıkan şekillerde,
Aradığım her şeyde O'nu gördüm
Açık ve gizli olan her şeyde O'nu gördüm."²¹

Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makalat*'ında tevhid konusu işlenmekte; Allah'ın zati ve subuti sıfatları, Allah'ın varlığı ve birliği anlatılmaktadır.

Tasavvufa ve sufilere göre esas olan, Allah ile insanı dinî tecrübe içinde tevhid etmenin yollarını aramaktır. Bu dünyada Allah'ı bilmenin yolu, sırrı yakalamak

¹⁸ Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 75-76.

¹⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, **Velâyetnâme**, s. 513.

²⁰ Hamdi Gündoğar, "Alevî-Bektaşî Kültürel Kaynaklarında Tanrı Tasavvuru", **DÜİFD**, 2008 X, S. 1, s. 40-42.

²¹ Kaygusuz Abdal, **Dil-Güşâ**, haz. Abdurrahman Güzel, TDVY, Ankara-2009, s. 229, 210.

ve ondan başka her şeyden vazgeçmektir. İnsan bu anlamda tevhide ulaşabilirse daima Allah'ın huzurunda olacaktır. O kadar ki bütün davranışlarında ve düşüncelerinde O'nu göremiyor ise de görüyormuşçasına hareket edecektir. O halde Allah'ı dışımızda arayarak ikiliğe düşmenin gereği yoktur.²² Alevî ve Bektaşîlerde Allah; seven, bağışlayan, lütuflandıran, merhamet eden, ihsanda bulunan, rızıklandıran, yaratan, rahman ve rahim olandır.

Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir Peygamber olduğu, Alevî zümrelerin çoğunluğu tarafından kabul edilmekle birlikte Ali'nin velayeti, Ali'yi sevme ve ona bağlanma çok önemli bir esas olarak kabul edilmektedir. Ali kavramının algılanma tarzı değişiktir. Alevîlerin Ali algısı reel Ali'den öte, mitolojik bir algılamadır. Allah-Muhammed-Ali üçlüsü Alevî inancının merkezini teşkil eder. Bu üç unsur zaman zaman birbirinden ayrı, müstakil olarak kabul edilmiş olmasına rağmen, bazen de ikili veya üçlü kabul edilir.²³

Alevî ve Bektaşîlerin Allah inancı geleneksel İslamî anlayışla örtüşmektedir.²⁴ Ancak Alevî, Allah'tan korkmak şöyle dursun, O'nun bağışlayıcılığına güvenerek serbest bir üslup içinde O'na yaklaşmakta O'nunla konuşmaktadır. Sanki O'nun için Allah senli benli davranabildiği, nazını çektirebileceği zatı ve sıfatlarıyla ilgili olarak içinden geçeni ölçüp-biçmeden hemen döküvereceği bir arkadaşı, bir dostudur.²⁵

Alevîler, Allah-Muhammed-Ali örgüsündeki üç unsurdan herhangi birisinin tek başına ele alınmasının doğru olmayacağına inanırlar. Muhammed ve Ali'nin Allah'ın nurundan meydana gelmiş olduklarına inanırlar.²⁶ Alevî-Bektaşîlik inancında

²² Ethem Ruhi Fıçlalı, **a.g.e.**, s. 279.

²³ Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011. s. 771-772; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **Hızırnâme**, haz. Baki Yaşa Altınok, TDVY, Ankara-2007, s. 668.

²⁴ Alevîlik ve Sünniliğin inanç ve ibadet bakımından karşılaştırılması için bkz. Süleyman Uludağ, "İnanç ve İbadet Hayatı Bakımından Alevî Sünnî Karşılaştırılması", **Köprü Dergisi**, Bahar 1998, No: 62, s. 64-66; Şakir Keçeli, "Bektaşîlikte Alevîlikte Tanrı Evren İnsan", **1. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Sempozyum Bildirileri**, Ankara 1999, s. 193-205.

²⁵ Ethem Ruhi Fıçlalı, **a.g.e.**, s. 281.

²⁶ Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 146; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

Hız. Ali ile Hız. Muhammed'in özü aynıdır.²⁷ Hız. Ali; Şahı Merdan, velayet makamının piridir.²⁸ Hız. Ali'de var olan nur, Hız. Muhammed'de de vardır. Hız. Ali ile Hız. Muhammed tek vücutturlar, musahip, yol kardeşi olmuşlardır. Muhammed, nübüvvet makamının tacı, Ali velayet makamının tacıdır.²⁹ Hakk-Muhammed-Ali inancı da bu inancın farklı bir ifadesidir.³⁰ Allah-Muhammed-Ali inancı Alevî ve Bektaşî inançlarının temelini, ana temasını meydana getirdiğinden dolayı ayrı bir öneme sahiptir.³¹

Adıyaman'daki Alevîler, Allah-Muhammed-Ali inancını şu şekilde değerlendirmişlerdir:

“Allah birdir; Muhammed haktır; Ali, Allah'ın arslanıdır. Allah-Muhammed-Ali'yi birbirinden ayırmadan, bir bütün olarak kabul ederiz. Bunu ifade etmek için ise Hakk-Muhammed-Ali yolu deriz. Allah tektir, Muhammed haktır, Ali ise velidir. Nübüvvet; Hız. Muhammed'e, velayet ise Hız. Ali'ye gelmiştir. Nübüvvet ve velayet birbirilerinin tamamlayıcısıdır. Muhammed olmadan Ali, Ali olmadan Muhammed olmazdı. Ayrıca nübüvvet Hız. Ali'ye gelecekti de Hız. Peygamber'e gelmiştir gibi aslı olmayan rivayetler de yanlış, akla ve mantığa uymayan ifadelerdir. Hız. Ali liderdir, kılavuzdur, yol göstericidir. Hız. Ali ile Hız. Peygamber arasındaki muhabbet tarif edi-

²⁷ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011.

²⁸ Hız. Ali sevgisi Alevî âşık ve ozanların her zaman dilinde olmuştur. Hız. Ali sevgisi sıklıkla dile getirilerek inanç prensipleri içinde kabul edilmiştir. Pir Sultan Abdal, Hız. Ali sevgisini şöyle dile getirmektedir:

Ali'nin yoluna serim veririm
Seversen Ali'yi değme yarama
Ali'yi sevmeyen Hakkın nesidir

Seversen Ali'yi değme yarama. Abdalbaki Gölpınarlı, **Alevî ve Bektaşî Nefesleri**, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1992, s. 96.

²⁹ Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 18; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

³⁰ Hız. Ali'nin velayet makamının sahibi olduğu Alevî Buyruk'larında çokça zikredilmektedir. Geniş bilgi için bkz. İmam Câfer Sâdık, **Buyruk**, haz. Komisyon, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 67-68; Radavî, **a.g.e.**, s. 105-121; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 136-139; Rıza Zel-yut, **a.g.e.**, s. 424-427.

³¹ Ayrıca bkz. Cenksu Üçer, “Hakk Muhammed Ali (Üçler)Telakkileri Çerçevesinde Alevilikte Hız. Ali”, **Hız. Ali Sempozyum Bildirileri**, İzmir 2009; Doğan Kaplan, **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik**, Ankara, TDVY, 2010, s. 283-293; Erdoğan Aydın, **Kimlik Mücadelesinde Alevilik**, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2007, s. 152-170, Harun Yıldız, “Ehl-i Beyt İnanışının Anadolu Alevîleri Üzerindeki İzdüşümleri”, **Marife Dergisi**, 2004, 4: 3, 297-317.

lemez boyutlardadır. Hz. Ali, Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinde Hz. Peygamber'in yatağında uyumuş, onun için canını verecek kadar sevgi duymuştur. Hz. Muhammed, Peygamber ve peygamberlik makamının temsilcisi; Hz. Ali ise veli, velayet ile hilafet makamının temsilcisidir. Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt Allah'ın nurunun tezahürüdür. Nur aynı, vücutlar farklıdır.”³²

“Allah-Muhammed-Ali aynı nurdur. Hak Teâlâ güneş ise, Hz. Muhammed ve Hz. Ali yıldızdır. Allah, Muhammed'den ayrılmaz, Muhammed de Ali'den ayrılmaz. Hz. Ali'ye varmadan Hz. Muhammed'e varamayız Hz. Muhammed'e varmadan Allah'a varamayız. Hz. Muhammed, “ben ilim şehriyim; Hz. Ali o ilmin kapısıdır”, demiştir.³³ Kapıdan girilmeden şehre girilmez, dolayısıyla Hz. Ali kapı ise Hz. Ali'ye vardikten sonra Hz. Muhammed'e, Hz. Muhammed'e vardikten sonra da Hz. Allah'a varabiliriz. Hz. Ali'yi anlayacağız, Hz. Ali'yi mürşid, Hz. Muhammed'i rehber olarak kabul edeceğiz, Hz. Muhammed de bizi Hakk'a ulaştıracaktır. Burada olduğu gibi Hz. Muhammed Cebrail'i rehber olarak kabul etmiş; Cebrail de Hz. Muhammed'i Hakk'a ulaştırmıştır”³⁴

Yöre Alevîleri Allah inancı ve Allah-Muhammed-Ali üçlüsü için; “Allah; esirgeyen, bağışlayandır. Allah'ın 99 ismi vardır. Allah; yaratandır, bağışlayandır, rahmandır, rahimdir, merhamettir. O'ndan başka ilah yoktur. Hz. Muhammed, son peygamberdir. Allah'ın elçisidir. İslam dininin kurucusudur. Kur'ân-ı Kerim'in tebliğcisidir. Ali, Allah'ın sevgili kuludur, velidir. Allah-Muhammed-Ali üçlü bir nurdur. Allah, nurunu Muhammed ve Ali'ye vermiştir. Alevînin yolu bu üç nurun bir araya gelerek oluşturdukları, tek nur ve tek makamdır. Allah-Muhammed-Ali üçlüsü evrendeki ve gönüllerdeki nuru ifade etmektedir. “Hz. Ali, Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadıdır.³⁵ Yakınlığı Hz. Harun'un Hz. Musa'ya yakınlığı gibidir. Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin ahiret kardeşidir. Alevîler bu kardeşliği musahip-

³² Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 25-07-2010.

³³ Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

³⁴ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 15-07-2010.

³⁵ Hüseyin Demir, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 24-10-2012; Abdullah Bildik, 1989 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 24-10-2012; Aziz Karadağ, 1992 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 27-10-2012; Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

lik olarak değerlendirirler. Hz. Muhammed: “Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır.³⁶ Benim huyumdan, benim tenimden, benim cismimden ve benim kanımdandır.” demiştir.³⁷

Dede Naci Dedeoğlu, Allah-Muhammed-Ali üçlüsü için; “Hakk-Muhammed Ali yolundan başka yol yoktur. Üçü birdir, birbirinden ayrılmaz; Alevîliğin özüdür” demiştir.³⁸

Allah inancı hakkında yörede yaptığımız mülakatların neticesinde Alevî tevhid inancının geleneksel İslamî anlayışın Allah telakkisi ile örtüştüğü görülmüştür. Allah’ın varlığına, birliğine, yüceliğine, bağışlayıcılığına inanılmaktadır.³⁹ Allah’ın sıfatlarına dair inanışlar İslam’ın tevhid anlayışıyla paralellik göstermektedir. Yöre Alevîleri, Allah’ın mutlak yaratıcı olduğunu, Kur’ân-ı Kerim’de geçen sıfatlara ve isimlere iman ettiklerini, ayrıca O’nun İhlâs Suresi’nde geçen özelliklerini de kabul ettiklerini zikretmişlerdir. Alevî Tanrı tasavvurunun, İslam’ın tevhid esasına göre şekillendiğini ifade etmişlerdir.⁴⁰ Yöredeki Alevîlerin “Allah tasavvurunda Allah inancının temelini, Vahdet-i Vucüd düşüncesi oluşturmaktadır.”⁴¹ Bu anlayışın temel düşüncesi “Allah her yerde ve her şeyle beraberdir” şeklinde özetlenebilir. Alevî-Bektaşî edebiyatına ilgi duyan bazı talipler, Allah’ın varlığını, birliğini, Allah’a duyulan saygı ve sevginin çokça zikredildiğini örnekler göstererek belirtmişlerdir.

Allah-Muhammed-Ali inancına gelince, bu inanç geleneksel Anadolu Alevîliğindeki üçleme biçimine uymaktadır. Allah; Muhammed ve Ali’yi kendi nurdan yaratmıştır. Hz. Muhammed ile Ali birdir, beraberdir. Ayrıca yöre Alevîleri,

³⁶ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

³⁷ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010; Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

³⁸ Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

³⁹ Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011; Ferhat Arslan, 1979 Adıyaman doğumlu talip, Adıyaman 12-11-2011; Hüseyin Mamak, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 12-11-2011; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Ercan Yumuşak, Adıyaman 1977 doğumlu, Talip, Adıyaman, 17-10-2012; Mustafa Göçer, 1987 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 22-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012.

⁴⁰ Hacı Yusuf Coşkun, 1971 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

⁴¹ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

Hız. Ali'nin farklı sıfatlarla gösterilmeye çalışıldığını, bu tür yorumların Alevîlikle çeliştiğini, Alevî geleneğinin tarihsel kültürüne uygun olmadığını, Alevîliğin İslam'ın kendisi olduğunu beyan etmişlerdir. Adıyaman Alevîleri, Allah'a imanının altı esasını içinde kabul etmektedirler.⁴²

2. Nübüvvet Doktrini ve Hız. Muhammed'e İman

Nübüvvet, peygamberlik müessesesinin genel adıdır. Bu yönüyle peygamberlik ve peygamberlerle ilgili meseleler bütünüyle nübüvvet bahsi etrafında ele alınır. Nübüvveti doğuran temel unsur vahiydir. Nübüvvetsiz vahiy, vahiysiz de nübüvvet olmaz. Nübüvvet doğrudan doğruya vahye dayanır.⁴³

İslamî anlayışta Hız. Muhammed, Allah'ın mesajını insanlara iletmek ve bu mesajı tatbik ederek insanlara kılavuzluk yapmak üzere Allah'ın gönderdiği peygamberler zincirinin son halkasıdır. Onun "Allah'ın kulu ve peygamberi" olduğuna inanmak, imanın temel esaslarından biridir. Yirmi üç yıllık peygamberlik döneminde O hem ilahi buyrukları insanlara aktarmış, hem de bunları bizatihi yaşayarak örneklik etmiştir.⁴⁴

Alevîler, Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen peygamberlere, "yüz yirmi dört bin peygambere,"⁴⁵ üç yüz on üç elçiye⁴⁶ iman ederler. Alevîler peygamberlerin nebi, resul ve Allah'ın elçisi olduklarını kabul ederler.⁴⁷ Hız. Muhammed'in Allah'ın son Peygamberi olduğuna, dünya ve ahiretin efendisi, "bilgililerin en bilgilisi, peygam-

⁴² Fırat Leylek, 1986 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 07-08-2010; Hüseyin Ün, 1972 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 07-10-2012; Taner Taha, 1990 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 12-11-2011; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Yusuf Bektaş, 1955 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 12-10-2012; Rıza Tanrıverdi, 1960 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 29-10-2012.

⁴³ Ömer Faruk Teber, **a.g.e.**, s. 65-68.

⁴⁴ İlyas Üzüm, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁵ Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012.

⁴⁶ Anonim, **Kitab-ı Dar**, s. 94; Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 18.

⁴⁷ Alevî klasiklerinden Kitab-ı Dar'da Kur'an-ı Kerim'de geçen peygamberlerin isimleri ve kendilerine kitap gönderilen peygamberler ifade edilerek bu peygamberlerin hürmetine günahlarının başışlanmasını istemektedirler. Dolayısıyla peygamberlere iman konusunda asla şüphe yoktur. Anonim, **Kitab-ı Dar**, s. 65-78.

berlerin efendisi, kâmil, mükemmel, Makam-ı Mahmud'un sahibi, temizlerin yücesi, vefa kubbesinin ay yüzlüsü, yaratılmışların efendisi ve ümmetin şefaathçisi"⁴⁸ olduğuna inanırlar. Kur'ân-ı Kerim ve sünnetin temel kaynağı Hz. Muhammed'tir. Anadolu Alevîleri Allah sevgisini, Muhammed sevgisini ve Ali sevgisini beraber anarlar. Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyt'ten olması, Peygamber olması, günahkârların şefaathçisi olması,⁴⁹ mucize ve kerametlerinin olması,⁵⁰ Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in dedesi olması, Hz. Fatıma'nın babası, Hz. Ali'nin kayınbabası olması nedeniyle Alevî ve Bektaşîlikte farklı bir yeri vardır. Alevîler, nübüvvete ve Hz. Muhammed'e iman etmekte, ayrıca Hz. Muhammed'in son Peygamber, günahsız, nebilerin en şerefli, takvalıların efendisi, temizlerin önderi, Âdem ve Havva'nın göz bebeği, nübüvvet ve risaletin sultanı, şeriat ve tarikatın sığınak ve korunağı, iki âlemin sultanı, gökyüzünün dolunayı, Kur'ân'ın sahibi ve diğer peygamberlerden üstün olduğunu kabul etmektedirler.⁵¹

Alevîliğin nübüvvet telakkisi içinde Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerinin tamamı sünnet olarak değerlendirilmektedir. Alevî-Bektaşî klasikleri sünnet kavramını, Hz. Peygamber'den nakledilen kavli, fiili, takriri işler ve onun yaratılış sıfatlarını kapsayan özelliklerinin tamamı olarak tanımlamaktadırlar.⁵² Alevî anlayışında sünneti terk etmenin dinen doğru olmadığı, Hz. Peygamber'e itaatın Kur'ân'ın emri olduğu zikredilir.⁵³ Ayrıca Anadolu Alevîliğinde sünnet Hz. Ali ve onun sulbünden gelenlerin sözleri, fiilleri ve takrirleri de sünnet içine dâhil edilmiştir.⁵⁴

Alevî ve Bektaşî, sözlü ve yazılı literatüründe Hz. Peygamber'in peygamberliği kabul edilmekte, hadisleri de kaynaklarda delil olarak kullanılmaktadır. Klasik Alevî kaynakları Hz. Peygamber'e salât ve selamla başlar; kendisinden, âlemin, pey-

⁴⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, "Fevâid", s. 25, 81; Hacı Bektaş-ı Veli, "Fatıha Suresi Tefsiri", **Hacı Bektaş-ı Veli Külliyyatı**, haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara 2010, s. 175.

⁴⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, **Besmele Tefsiri**, s. 41.

⁵⁰ Anonim, **Kitab-ı Dar**, s. 82; Anonim, **Muhammed Bin Hanefiyye Cengi**, haz. Ceyhun Ünlüer, Ankara, TDVY, 2010, s. 81.

⁵¹ Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 667-668.

⁵² Makâlât'ta taliplerin ehl-i sünnet olmaları veya sünnet-i cemaat olmaları şeriatın makamları içinde zikredilmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, s. 72.

⁵³ Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 328; Hacı Bektaş-ı Veli, "Fevâid", s. 35; Hacı Bektaş-ı Veli, "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye", **Hacı Bektaş-ı Veli Külliyyatı**, haz. Gıyasettin Aytaş, Ankara 2010, s. 379.

⁵⁴ Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 521-525; Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 215.

gamberin sevgisinden dolayı yaratıldığı, peygamberlerin ulusu ve resullerin reisi olduğu şeklinde bahsedilir. Ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli ilmin üç çeşit olduğunu ifade ederken peygamberimizin sünnetini de “sabit sünnet” şeklinde ilmin bu üç çeşidinden biri olarak kabul eder.⁵⁵ Alevîler, erkân ve ibadetlerini cem, ikrar, musahiplik, tevellâ, teberrâ,⁵⁶ on iki hizmet ve düşkünlük gibi uygulamalarını sünnete dayandırır- lar.⁵⁷ Alevîler ve Bektaşîler hadislerle genellikle, dört kapı ve kırk makamın açıklan- masında, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’in hayatları ve faziletleriyle ilgili metinlerde, merasimlerin çeşitli merhalelerinde, tarikatla ilgili şeklî unsurların sem- bolik izahlarında, nasihatlerde, çeşitli vesilelerle irad edilen sual ve cevap fasıllarında yer vermektedirler.⁵⁸

Adıyaman’daki Alevîler ile yaptığımız mülakatlarda dede ve taliplere nübü- vet ve Hz. Muhammed’e iman konusunu sorduğumuzda çeşitli yorumlarla karşılaştık. Adıyaman “Üryan Hızır Ocağı”⁵⁹ Dedesi Allah’ın gönderdiği peygamberler ve Hz. Muhammed hakkında şunları ifade etmiştir: Peygamberler, Allah tarafından in- sanlara doğru yol göstermesi için gönderilmiştir. Hz. Muhammed’de Allah’ın elçisi- dir. İnsanlar peygamberlere inanırlar, kalpleriyle de onları tasdik ederler. Yani onlara iman ederler.

⁵⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, s. 43, 96-97.

⁵⁶ Alevîlik ve Bektaşîlikte Tevellâ ve Teberrâ inancı hakkında geniş bilgi için bkz. Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 378-382; Muzaffer Doğanbaş, “Alevî İslam Anlayışında Tevellâ, Teberrâ ve Mehdi Kavramları Üzerine”, **HBVAD**, 2001, S. 19, s. 33-38.

⁵⁷ Alevî ve Bektaşîlikte peygamberlere iman ve Hz. Muhammed’e iman hakkında geniş bilgi için bkz. Cenksu Üçer, “Alevî Telakkide Hz. Muhammed”, **CÜİFD**, XIV/1, s. 321-343; Sönmez Kutlu, **Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 165-169; İlyas Üzümlü, **a.g.e.**, s. 81-90.

⁵⁸ Ahmet Yıldırım, “Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur’ân ve Sünnete Bakışı”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005, s. 287-296; Hüseyin Özcan, “Alevî ve Bektaşî Şiirinde Adab ve Erkan”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005, s. 296.

⁵⁹ Adıyaman’da en fazla talibi bulunan ocaktır. Çevredeki illerden değişik zamanlarda farklı niyetlerle Ali Büyükşahin’in babasının türbesine gelenler bulunmaktadır. Ocağın dedeliğini şu an Ali Büyükşahin yapmaktadır.

Hız. Muhammed, Allah'ın insanlara doğru yolu göstermesi için gönderdiği peygamberlerin sonuncusudur.⁶⁰ Tevrat ve İncil'de ismi "Ahmet" olarak geçer. Hz. İbrahim'in oğlu, Hz. İsmail'in soyundandır. Âlemlere rahmet olarak yaratılmıştır. İslam dininin, Kur'ân-ı Kerim'in tebliğcisidir.⁶¹

Adıyaman'daki Alevîlerin Hz. Muhammed'e olan inançları geleneksel Anadolu Alevîliğindeki gibi bütün peygamberlerin hak, Hz. Muhammed'in son peygamber ve peygamberlerin efendisi olduğu yönündedir.⁶² "Hz. Peygamber nübüvvet makamının son temsilcisidir. Mutlak surette peygambere iman gereklidir. Hz. Muhammed'e iman olmazsa Kur'ân-ı Kerim'de ifade edilen dosdoğru yola girmemiz mümkün değildir. Hakikat dairesine girmemiz imkânsızdır. Yol bir tektir, sırata'l müstakimdir. Sürek bin birdir. Süreğın içinde Alevîlik, Sünnîlik, Caferilik vardır.⁶³ Herkesin amacı Hakk'a varmak; Hakk'a ulaşmaktır. Dolayısıyla gönderilen bütün resul ve nebilere iman olmazsa olmazdır. Hz. Âdem'e, Hz. Nuh'a Hz. Musa'ya, Hz. İsa'ya ve Hz. Davud'a iman gereklidir. Çünkü Hz. Peygamber; "Benim dinim Hz. İbrahim'in dinidir" demiştir.⁶⁴

Adıyaman Alevîleri tarafından nübüvvete iman akaid esasları içinde görülmekte, Hz. Muhammed'e iman da Müslüman olmanın gerekli şartı olarak kabul

⁶⁰ Alevî-Bektaşî klasiklerde Peygamberimizin önceki şeriatları hükümsüz bıraktığı, peygamberlik mührü ve hatm makamının temsilcisi olduğu ifade edilmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli, "Fevâid", s. 67.

⁶¹ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

⁶² Fırat Leylek, 1986 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 07-08-2010; Metin Çekim, 1984 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 12-11-2011; Taner Taha, 1990 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 12-11-2011; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Abuzer Coşkun, 1974 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Mustafa Göçer, 1987 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 22-10-2012; Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; Mahmut Durmaz, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 16-10-2012; Ercan Yumuşak, Adıyaman 1977 doğumlu, Talip, Adıyaman, 17-10-2012; İbrahim Ulaş, 1964 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

⁶³ Alevîliğin Caferi mezhebiyle olan ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. İlyas Üzüm, "Alevîlerin Caferi Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı, Alevîlik Caferilik İlişkisi Veya İlişkisizliği", **İslamiyat**, 2003, S. 3, s. 127-150.

⁶⁴ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 16-07-2010.

görmektedir.⁶⁵ İslam sayılmanın şartlarının başında Allah'ın gönderdiği nebi ve resullere iman ve gönderilen kutsal kitapları kabul etmek gelmektedir.⁶⁶ Geleneksel İslamî anlayış ile yöredeki Alevîlerin nübüvvete bakış açısında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Adıyaman yöresinde Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman edilmekte ve onun nübüvvet makamının temsilcisi olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda 12 İmamların da nübüvvet makamının temsilcileri konumunda oldukları telakki edilmektedir.

Yöredeki Alevîler, Hz. Muhammed'den evvel gönderilen tüm peygamberlere ve nebilere iman etmekte, erkânlarında ve yaptıkları dualarda gönderilmiş peygamberlerin isimlerini anmaktadırlar.⁶⁷ Alevîler daha önce gelen peygamberlerin şeriatının, Hz. Muhammed tarafından kaldırıldığı düşüncesini de benimsemektedirler. Adıyaman yöresindeki Alevîler, Hz. Muhammed'in nübüvvet, Hz. Ali'nin de velayet makamının temsilcisi olduğunu kabul etmiş ve benimsemişlerdir.⁶⁸ Hz. Muhammed'in bütün insanlara ve cinlere gönderilen son peygamber, üstün ahlâklı, yüce, peygamberlerin ulusu olduğunu kabul etmektedirler. Adıyaman Alevîleri, ibadet ve erkânlarının her çeşidinde ve her bölümünde Hz. Muhammed'e şu şekilde salâvat getirirler: "Allahümme salli ala seyyidine Muhammed, lâ ilâhe illallâh muhammed'en resûlullâh, Aliyyun veliyullah mürşid-i kamilullah..." Ayrıca Hz. Peygamber'e dua ederler; deyişlerde, nefeslerde, gülbanklarda, tevhitlerde, miraciyelerde, nat-ı şeriflerde, doğum ve ad vermede, sünnet, nişan ve evliliklerde, kına, kirvelik, ölüm anı ve sonrası dinî erkân ve merasimlerde Hz. Muhammed'i her zaman zikreder ve kendisinden övgüyle bahsederler.

⁶⁵ Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011; Ali Tatal, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Hacı Yusuf Coşkun, 1971 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Zeynep Bektaş, 1952 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 12-10-2012; Abuzer Yumuşak, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 11-10-2012.

⁶⁶ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Deniz Alagöz, 1979 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 09-03-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

⁶⁷ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

⁶⁸ Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Rıza Tanrıverdi, 1960 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 29-10-2012.

3. Kutsal Kitap Anlayışı ve Kur'ân-ı Kerim

Alevîler ile Sünnîlerin ortak kavramlarından bir tanesi de Kur'ân-ı Kerim ve diğer kutsal kitaplara inanma noktasındaki benzerliktir. Alevî ve Sünnîler için Kur'ân-ı Kerim'in kutsallığı tartışılmazdır ve Kur'ân'a iman edilmesi gereklidir. Alevîler ile Sünnîler arasındaki temel fark ise Kur'ân-ı Kerim'in yorumlanması ve anlaşılmasındadır.

Hacı Bektaş-ı Veli, Kur'ân-ı Kerim'i Allah'ın kelamı olarak kabul etmektedir. İnsanların, kendisiyle amel etmesi için gönderildiğini ve Hz. Peygamberin onu halka ulaştırması için indirildiğini dile getirmektedir. Kendini Kur'ân'a layık hale getirmeyen ve onunla aydınlanmayan, onun rahmetini ve izzetini kazanmayan kişinin gözlerinin kör olduğunu, Kur'ân ile aydınlanmayan kişinin karanlıkta olduğunu söylemektedir. Kur'ân'ın ayetlerini delil göstererek⁶⁹ Kur'ân-ı okuyup işiten sonra da unutup onunla amel etmeyen kişinin dünyada geçiminin dar ve kıyamet gününde de gözlerinin kör olacağını söyler.⁷⁰

Alevî ve Bektaşî edebiyatında kutsal kitaplara iman etmenin gerekliliği, bu kitapların Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı Kerim; sahifelerin de üç yüz sayfa olduğu ifade edilmiştir.⁷¹ Ayrıca Alevî ve Bektaşî kültürünün taşıyıcısı olan şairlerin eserleri incelendiğinde dört kutsal kitabın varlığına ve bu kitapların Allah tarafından gönderildiğine inandıkları görülmektedir.⁷² Alevî-Bektaşî klasik kaynaklarında Kur'ân-ı Kerim, Cebrail tarafından Hz. Muhammed'e nazil olmuş ve Kur'ân-ı Kerim'e iman edilmesi gerektiğine işaret edilmiş, Kur'ân'ı Kerim'e iman, inanç esasları içinde yer almıştır. Alevî-Bektaşî inancında Kur'ân'ı Kerim'in son kutsal kitap ve Peygamber'in en önemli mucizesi olduğu görülmektedir. Alevîler de Kur'ân-ı Kerim'i belli gün ve gecelerde, cenaze, mevlit ve cem ayinlerinin başında okumaktadırlar.⁷³

⁶⁹ Kur'ân-ı Kerim, Tâhâ, 124-126.

⁷⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye", s. 377-381.

⁷¹ Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 308; Vîrânî Baba **a.g.e.**, s. 199; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

⁷² Geniş bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 52, 201.

⁷³ Allah'ın Kur'ân'ına inanmak ve O'nun diğer kitaplarına inanmak imandır. Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, s. 71; Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 59-67; Mustafa Öztürk, "Alevîlerin Kur'ân Tasavvuru",

Alevîlere göre Kur'ân kutsal bir kitaptır. Alevî kaynaklarına göre Kur'ân-ı Kerim'in kutsallığı, Allah tarafından Cebrail aracılığıyla Hz. Muhammed'e indirilmesinden kaynaklanır. Alevî gruplar itikadî ve dinî ilkelerin temel kaynağı olarak Kur'ân-ı Kerim'i kabul ederler. İbadet ve erkânlara Kur'ân-ı Kerim'den delil getirmeye çalışarak Kur'ân'a atıfta bulunurlar.⁷⁴

Alevîler, Kur'ân-ı Kerim'de bulunan ayetlerin muhkem-muteşabih, batın-zahir anlamlarının olduğunu kabul eder ve imamlarla onların vekillerinin bu bilgiye sahip olduğuna inanırlar. Alevî ve Bektaşîlerin Kur'ân-ı Kerim'e dair diğer bir bakış açısı da Kur'ân-ı Kerim'i kendi inanç temellerine ve inanç ilkelerine uygun yorumlamaları, tefsir ve tevil etmeleridir.⁷⁵ Alevîler, Ehl-i Beyt'i, 12 İmam'ı, tevellâyı, teberrâyı, takiyyeyi, cem ayinlerini ve uygulamalarını, nübüvveti ve imametini kaynağını Kur'ân-ı Kerim'de bulunan ayetleri yorumlayarak izah etmeye çalışırlar.

Adıyaman'daki Alevî gruplar kitaplara iman ve Kur'ân-ı Kerim hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. 'Üryan Hızır Ocağı' Dedesi Ali Büyükaşahin şöyle demiştir: Kutsal kitaplar insanları aydınlatmak, hidayete erdirmek ve onların doğru yolda yürümelerini sağlamak için Allah tarafından gönderilmiştir. Dört büyük kutsal kitap vardır: Hz. Hz. Musa; Tevrat'ın, Hz. Davut; Zebur'un, Hz. İsa; İncil'in, Hz. Muhammed; Kur'ân-ı Kerim'in tebliği için görevlendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim, bütün Müslümanların kitabıdır; toplumsal ve dinsel konuları içeren kutsal bir kitaptır.

Yöredeki Alevîler tarafından Kur'ân-ı Kerim kutsal bir kitap olarak kabul edilmektedir. O'nun hakikat yolunun rehberi, huşu ile okunması ve yaşanılması gerektiğine inanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in Cebrail vasıtasıyla, Allah tarafından gönderilmiş, Hz. Muhammed'e tedricen inzal edilmiş, 23 senede tamamlanmış, Hz. Muhammed tarafından okunmuş ve Hz. Ali tarafından yazılmış olduğu kabul gör-

İslamiyat, VI, 2003, S. 3, s. 55-70; Sönmez Kutlu, **a.g.e.**, s. 162-165; İsa Doğan, **a.g.e.**, s. 197-211.

⁷⁴ Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Mustafa Göçer, 1987 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 22-10-2012; Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012.

⁷⁵ Anadolu Alevîlerinin Kur'ân'ı te'vil ve tefsir anlayışları hakkında geniş bilgi için bkz. Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 79-81.

mektedir.⁷⁶ Yöre Alevîleri Kur'ân-ı Kerim'in emirlerinin ve yasaklarının kendileri için bağlayıcı olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Adıyaman Alevîleri, Kur'ân-ı Kerim'den önce gelen kutsal kitaplara, suhurlara da inanmaktadırlar. Kur'ân-ı Kerim'in önceki kitapların hükümlerini kaldırdığını da benimsemektedirler.⁷⁷

Kur'ân-ı Kerim'in korunması hususunda farklı yorumların ortaya çıktığı vâkîdir. Bunlardan en önemlisi Ehl-i Beyt'le ilgili ayetlerin Kur'ân-ı Kerim'den çıkarıldığı varsayımdır.⁷⁸ Hz. Muhammed'in Hakk'a yürüyüşünden sonra, Kur'ân-ı Kerim ayetlerini bir araya getirmek için Halife Hz. Ebubekir, Halife Hz. Ömer ve Halife Hz. Osman zamanında çalışmalar yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'deki bir kısım ayetlerin değiştirildiği veya çıkarıldığı hususunda ileri sürülen iddialar zihinleri bulandırmıştır. Bugün elimizde mevcut olan Kur'ân-ı Kerim'in halife Hz. Osman'ın gözetiminde hazırlandığı bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerim ayetleri toplanırken "Hz. Ali'ye danışılmamış ve bazı önemli kişilerde bulunan Mushaflar dikkate alınmamıştır" iddiaları Adıyaman Alevîleri arasında gündemde olan bir kabuldür.⁷⁹

Ali Büyükşahin Dede şöyle söylemektedir: Alevîlere göre ilk önceleri Kur'ân-ı Kerim, 33 cüz, "114 sure ve 6666 ayetten"⁸⁰ meydana gelmekteydi.⁸¹ Bir Alevî olarak, Ali-İmran, Enfal, Tevbe, Meryem, Muhammed, Şura, Hucurat, Maide, Ahzap, Nisa ve Saffat surelerinden ayetleri çoğunlukla okumakla birlikte Kur'ân-ı

⁷⁶ Fırat Leylek, 1986 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 07-08-2010; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012.

⁷⁷ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 26-09-2010.

⁷⁸ Kur'ân-ı Kerim'de, Ehl-i Beyt'le ilgili ayetlerin çıkarılması tartışması, Şia mezhebinde tartışılan bir konudur. Bazı fırkalar Kur'ân'ın eksiltildiğini, bazıları Kur'ân'a eklendiğini, bazıları ise herhangi bir ekleme ve eksiltmenin olmadığını kabul etmişlerdir. Eş'ari, **a.g.e.**, s. 55; Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2010; Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

⁷⁹ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 03-08-2010; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Uğur Emir, 1988 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

⁸⁰ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

⁸¹ Yukarıda iddia edilenlerin aksine Alevî klasiklerinde Kur'ân-ı Kerim'in 30 cüz, 114 sure ve 6666 ayetten müteşekkil olduğu belirtilmektedir. Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 211.

Kerim'in diğere sure ve ayetlerini de okuyorum. Bazı ayetler Alevî-Bektaşî yol erkânında görülen ikrar ve görgü cemlerinde de okunmaktadır.⁸²

Görüştiğümüz Alevî dedeleri veya taliplerin çoğunluğu Kur'ân-ı Kerim'i Arapça okuyamamakta; daha çok Türkçe mealini okumaktadırlar; ayrıca yöredeki Alevîler Türkçe meallerin farklı olması nedeniyle Kur'ân-ı Kerim'in özünü anlamakta zorluk çektiklerini ifade etmektedirler.⁸³ Yapılan gözlemler ve mülakatlar neticesinde cem esnasında okunması gereken ayet ve surelerin Alevî dede ve talipler tarafından okunduğu tespit edilmiştir.

Netice olarak Adıyaman'daki Alevîler, Allah tarafından gönderilen kutsal kitaplara ve Hz. Muhammed'e gönderilen Kur'ân-ı Kerim'e iman etmektedirler.⁸⁴ Yöre Alevîleri tarafından Kur'ân-ı Kerim ve diğere kutsal kitaplara saygı duyulmakta ve bunların kutsallığına inanılmaktadır.⁸⁵ Kur'ân-ı Kerim'in insanlar için öğüt olduğunu, dolayısıyla onu anladığımız dilde okumanın bir mahsuru olmadığını söylemekte, ayrıca Kur'ân-ı Kerim'deki muhkem ve muteşabih ayetlerin varlığını kabul etmektedirler. Adıyaman Alevîleri dedelerin ve âşıkların konuşan Kur'ân olduğunu, bu yüzden yedi uluların deyiş ve nefeslerini okumanın da sevap olacağını ifade etmektedirler. Adıyaman Alevîleri (dedeler, rehberler, talipler) dinî inanç ve gelenekleri konusundaki düşüncelerini Kur'ân-ı Kerim'i kaynak göstererek delillendirmekte, Kur'ân-ı Kerim'e atıflarda bulunmaktadır.⁸⁶ Alevî vatandaşlardan Kur'ân-ı Kerim'i okumasını bilenler Arapça olarak okumakta Arapça okumayı bilmeyenler ise mealini okumaktadırlar.

⁸² Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-08-2010.

⁸³ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

⁸⁴ Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011; Nurullah Arslan, Adıyaman Gölbaşı, 1986, Gölbaşı, 20-04-2012; Mahir Alagöz, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 02-08-2011; Ercan Yumuşak, Adıyaman 1977 doğumlu, Talip, Adıyaman, 17-10-2012; Hacı Yusuf Coşkun, 1971 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

⁸⁵ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; İbrahim Halil Bektaş, 1986 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 11-10-2012; Abuzer Coşkun, 1974 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 18-10-2012.

⁸⁶ Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010.

Adıyaman'daki Alevîler ibadetlerinde, vefat eden kişinin yanında, taziyelerde, erkânlarda, özel gün ve gecelerde Kur'ân-ı Kerim okumaktadırlar. Bütün Alevî inanç ilkelerinde olduğu gibi tasavvufî ve bâtinî unsurları, Adıyaman Alevîlerinin kutsal kitap ve Kur'ân-ı Kerim'e iman konusundaki anlayışlarında da görmek mümkündür. Yöre Alevîleri tarafından, Kur'ân-ı Kerim'in zahir ve batın yönlerinin bulunduğu, asıl olanın batın olduğu, Kur'ân-ı Kerim'in bâtinî yönünün hakikat olduğu dillendirilmektedir.⁸⁷ Yöredeki Alevîlerden bir kısmı Kur'ân-ı Kerim'in kutsallığına, iman edip, saygı ve hürmet göstermekle birlikte Kur'ân-ı Kerim'deki bazı ayetlerin çıkarıldığını ve yerlerine başka ayetlerin koyulduğunu iddia etmektedirler. Bu yüzden Hz. Muhammed zamanında, Hz. Ali tarafından yazıldığına inanılan Mushaf ile günümüzdeki Mushaf arasında bir takım farklılıklar olduğunu düşünmektedirler. Özellikle Ehl-i Beyt'le alakalı ayetlerin Kur'ân-ı Kerim'den çıkarıldığını öne sürmektedirler.⁸⁸

4. Meleklerle İman

İslam'ın iman esaslarından biri de meleklerle imandır. Melekler, yapıları ve ifa ettikleri görevler bakımından diğer varlıklardan farklıdırlar. Allah'ın vahyini ve nübüvvetini gayb âleminden insanın yaşadığı müşahede dünyasına nakleden onlardır. Onların yaşadığımız âlemdeki nizam ve intizamı sağlamada önemli rolleri vardır. İnsanın psikolojik dünyasının olumlu yönünü oluşturan iyilikler, faziletler ve güzellikler hep meleklerin ilhamıyla gerçekleşir. İnsana sürekli iyilikleri, güzellikleri ve ihsanı telkin eden, latif, görülmeyen ve duyularla hissedilmeyen, insanlar gibi yemeyen, içmeyen, uyumayan, erkeklik ve dişilikleri olmayan ve Allah'a tam bir itaat halinde olan varlıklardır.⁸⁹

Alevî-Bektaşî klasiklerinde dört büyük meleğe ve diğer meleklerle vurgu yapılmakta ve meleklerin varlığı konusunda asla şüphe duyulmamaktadır.⁹⁰ Ayrıca,

⁸⁷ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

⁸⁸ Ali Büyükaşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 03-08-2010; Mustafa Alkan, Adıyaman doğumlu, Adıyaman-Merkez, 08-10-2012.

⁸⁹ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, **Kelam**, Konya, Tekin Kitabevi, 2011, s. 425, 427-428.

⁹⁰ Anonim, **Kitab-ı Dar**, s. 49; Radavî, **a.g.e.**, s. 83, 87; Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 300; Virânî Baba, **a.g.e.**, s. 199; Hacı Bektaş-ı Veli, "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye ", s. 401-403; Hacı Bektaş-ı Veli, "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye ", s. 417; Abdalbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 206.

Hacı Bektaş-ı Veli, şeriat ilkelerini açıklarken meleklerle iman ilkesini, müminlerin iman etmesi ve onların varlığından şüphe duyulmaması gereken bir ilke olarak tanımlamıştır.⁹¹

Adıyaman'daki Alevî zümreler, meleklerle iman hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuşlardır: Meleklerle inanmak, dinin temel ilkeleri içinde yer almaktadır. Peygamberlere vahyi yani Allah'ın emirlerini getiren Cebrail, büyük bir melek konumundadır. Dört büyük melek; Cebrail, İsrail, Mikail ve Azrail'dir.⁹²

Cebrail: Allah'ın emriyle Peygamberlere vahiy getiren,

Mikail: Dünya düzenini sağlayan,

İsrail: Kıyamet günü sura üfleyecek olan,

Azrail: İnsan yaşamına Allah'ın emriyle son noktayı koyan melektir.⁹³

Adıyaman Alevîleri meleklerle imanı kabul etmektedirler. İslam geleneğinde kabul edilen meleklerle iman anlayışı ile Adıyaman Alevîlerinininki arasında herhangi bir fark yoktur.⁹⁴ Bu iki anlayışta meleklerin özellikleri ve sıfatları hakkındaki bilgiler örtüşmektedir. Dört büyük meleğe ve Allah'ın yarattığı diğer meleklerle inanıl-

⁹¹ Hacı Bektaş-ı Veli, **Besmele Tefsiri**, s. 98; **Makâlât**, s. 68; Hacı Bektaş-ı Veli, "Fevâid", s. 113.

⁹² Alevî Bektaşî edebiyatında dört büyük melek ve bu meleklerin görevleri ifade edilmektedir. Kul Himmet, aşağıdaki dörtlükte şu şekilde açıklar:
Kudret kelamını söyler Cebrâil
Rıza lokmasını sunar Mîkail
Canı cana ulaştırır Azrâil
İsrâfil ağzında surdur muhabbet. Abdülbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 192.

⁹³ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010.

⁹⁴ Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Hüseyin Samancı, 1966 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2012; Mahmut Durmaz, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 16-10-2012; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011; Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

maktadır. Adıyaman yöresi Alevîleri, meleklerin insanlarla beraber olduklarını ve insanların sağında ve solunda bulduklarını kabul etmektedirler.⁹⁵

Netice olarak meleklere iman, inanç ilkeleri (yani amentü) içinde bulunmaktadır.⁹⁶ Yörede yaptığımız görüşme, mülakat ve söyleşilerin sonucunda Alevî anlayış ile geleneksel İslamî anlayış arasındaki benzerlik göze çarpmaktadır. Sünnî gelenekte var olan meleklere iman ilkesi yöredeki Alevî zümreler tarafından da kabul görmektedir. On sekiz bin âlemde⁹⁷ olan meleklere ve dört büyük meleğe iman edilmekte, Cebrail, İsrail, Mikail ve Azrail, Rıdvan vb. melekler dede ve talipler tarafından zikredilmektedir.⁹⁸

5. Kader Tasavvuru

Kader, İslam mezheplerinin ortak tartışma konusu olup günümüze kadar süregelen, çözümlenemeyen ve insanoğlunun bütününe ilgilendiren ortak bir problemdir.⁹⁹ Tarih boyunca insanoğlu, başına gelenlerin alın yazısı mı, yoksa kendi iradesiyle ortaya koyduğu şeyler mi olduğu sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. Hz. Peygamber döneminde yaşayan Müslümanlar ve sonraki dönem İslam âlimleri kader konusunu pek çok kez tartışma konusu yapmışlardır. Günümüzde de kader konusu üzerindeki tartışmalar halen devam etmektedir. Hayır ya da şer kimdendir? Kuldan mı yoksa Allah'tan mıdır? Kulların fiillerinin faili kimdir? Kötülüğe vesile olan kul mu-

⁹⁵ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010; Mustafa Göçer, 1987 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 22-10-2012.

⁹⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, s. 68-72.

⁹⁷ On sekiz bin âlem vurgusu zaman zaman klasik eserlerde vurgulanmaktadır. Geniş bilgi için bkz. *Vîrânî Baba*, **a.g.e.**, s. 70.

⁹⁸ Fırat Leylek, 1986 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 07-08-2010; Taner Taha, 1990 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 12-11-2011; Ferhat Arslan, 1979 Adıyaman doğumlu talip, Adıyaman 12-11-2011; Zeliha Bektaş,1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Nurullah Arslan, Adıyaman Gölbaşı, 1986, Gölbaşı, 20-04-2012; Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Hacı Yusuf Coşkun, 1971 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Ercan Yumuşak, Adıyaman 1977 doğumlu, Talip, Adıyaman, 17-10-2012; Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; Abuzer Coşkun, 1974 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 18-10-2012; İbrahim Ulaş, 1964 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. Bağdadi, **a.g.e.**, s. 42-43; İbn Hazm, **a.g.e.**, II, s. 56-61, 88-130; İsferyîni, **a.g.e.**, s. 22-22.

dur yoksa Allah mıdır? Yukarıda sorduğumuz sorular ortak bir cevap bulunamamış ve günümüze kadar farklı şekillerde algılanmıştır.

Kader konusunda Alevîler Mutezile mezhebinin¹⁰⁰ anlayışına tabidirler. Mutezilî âlimler, Allah'ın adalet sahibi olduğuna işaret ederek bütün fiillerinin adaletli, güzel ve hikmetli olduğunu, insanların ise kendi fiillerinin faillerinin kendisi olduğunu vurgulayarak insanda irade özgürlüğünün varlığını kabul eder.¹⁰¹ Mutezilîler, irade hürriyeti bulunmayan insanın, işleyeceği fiillerden dolayı cennet ve cehennem muhatabı olmasının tutarsız olduğunu beyan eder. Bu nedenle kul iyi ameller işlediyse cennete, kötü ameller işlediyse de cehenneme girmek zorundadır. Kul kendi fiillerini kendisi yarattığından iyilik ve kötülüğün müsebbibi kulun kendisidir. Kul eğer kendi fiillerini yaratamıyor ise işlediği fiillerden dolayı sorumlu tutulamaz. Kulun işlediği amellerden sorumlu tutulması Allah'ın adalet sıfatının tecellisi olarak tanımlanır. İnsan hayrın ve şerrin yaratıcısıdır; şer Allah'tan gelmez; Allah'tan sadece hayır gelir; şer, küfür, zulüm, günah insanın kendi iradesinin sonucudur.¹⁰²

Yöredeki Alevîler kadere iman konusunda şu değerlendirmelerde bulunmuşlardır: Kader, Allah'ın insan yaşamı için yazdığı alın yazısı, doğaüstü güçtür. Allah insana akıl vermiştir. Bir bakıma insanoğlu doğaüstü güç dışında aklını kullanarak kendi kaderini kendi belirler. Alevî-Bektaşî, hayrın Allah'tan geldiğine, şerrin ise O'ndan gelmediğine inanır. Nisa Suresi, 79. ayette: “Sana gelen iyilik Allah'tandır. Sana gelen kötülük ise senin nefsendendir” demektedir.¹⁰³

¹⁰⁰ Ashabu'l adl olarak bilinen Mutezile mezhebi, ehl-i tevhid olarak isimlendirilir. Mutezile, itikadî meselelerin yorumlanmasında akla önem verir. Geniş bilgi için bkz. Şehristanî, **a.g.e.**, s. 39; Himyerî, **a.g.e.**, s. 199, 260; İsferyâni, **a.g.e.**, s. 63-95; Mutezile'nin Şia ve dolaylı olarak Alevîliğe olan tesiri için bkz. Mazlum Uyar, “Akla Dayalı Şii Kelâmının Oluşmasında Mutezile'nin Rolü ve Şeyh Müfid”, **İslâmî Araştırmalar**, 2000, XIII, S.1, s. 101-113; “Gaybet Sonrası Şii Kelâmının Teşekkülü ve Mutezile”, **İslâmiyât**, 1999, II, S. 3, s. 153-171.

¹⁰¹ Yöredeki Alevî kanaat önderi Cuma Pektaş aynı şekilde kadere vurgu yapmıştır. Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

¹⁰² Geniş bilgi için bkz. Bağdadi, **a.g.e.**, s. 148; Eş'ari, **a.g.e.**, s. 181-182; Şehristanî, **a.g.e.**, s. 40; Fahreddin er-Razî, **a.g.e.**, s. 33-38; Malatî, **a.g.e.**, s. 28-29; İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 132; Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 56; Mezheplerin bu konudaki görüşleri için bkz. İbn Hazm, **a.g.e.**, II, s. 56-61, 347-365; İsferyâni, **a.g.e.**, s. 64-65.

¹⁰³ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010; Ali Tatal, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

Adıyaman Alevîleri kader konusuna Kerbelâ hadisesine vurguda bulunarak cevap vermişlerdir.¹⁰⁴ Kerbelâ hadisesi Hz. Hüseyin'in kaderi ise, bizim Yezid'i suçlamamızın, lanetlememizin bir anlamı kalmayacaktır. Kader Allah'tan geliyor ise Yezid'in herhangi bir suçu yoktur, şer Allah'tan gelmez, şerri kul yaratır, aksi takdirde cennet ve cehennem yaratılmasının anlamı kalmaz diyerek kader konusuna yaşanan olaylardan yola çıkarak yorum getirmeye çalışmışlar, kaderin kişinin kendi elinde olduğunu, herkesin özgür iradesiyle kendi iyilik ve kötülüklerinin müsebbibi olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁵

Adıyaman Alevîleri kaderi kabul etmektedirler.¹⁰⁶ Dede Mahmut Dolaş şöyle söylemektedir: Kaderin olması, insan için bir avantajdır. Aksi takdirde başımıza ge-

¹⁰⁴ Anadolu Alevîlerinde olduğu gibi Adıyaman yöresi Alevîlerinde de Hz. Hüseyin'e ayrı bir sevgi beslenmektedir. Yöredeki ozanlardan Niyazi Arslan Dede'nin dizelerinde Hz. Hüseyin sevgisi şu şekilde dile getirilmiştir:

Sabah seherinde binmiş atına
Gezer dertli dertli imam Hüseyin
Çıkar meleklerle arşın katına
Uzar dertli dertli imam Hüseyin

Yezit baskın eder dört bir yanından
Kan damlıyor yakasından kolundan
Ali Ekber vurulmuş yatar alnından
Ağlar dertli dertli imam Hüseyin

Ateşledi mervan ölüm fitili
Yezit oldu Hüseyin'in katili
Duyun Niyazi'yi garip sefili

Çöller dertli dertli imam Hüseyin; Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman Gölbaşı, 09-10-2012; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

¹⁰⁵ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 19-07-2010; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

¹⁰⁶ Abuzer Bektaş, 1945 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Hüseyin Ün, 1972 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 07-10-2012; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Hacı Yusuf Coşkun, 1971 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Ercan Yumuşak, Adıyaman 1977 doğumlu, Talip, Adıyaman, 17-10-2012; Mustafa Göçer, 1987 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 22-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012; Abuzer Coşkun, 1974 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Abuzer Yumuşak, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 11-10-2012; İbrahim Ulaş, 1964 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

len bir olayı nasıl açıklayabilirdik? Kadere inanmaktayız.¹⁰⁷ Yöredeki Alevîler kade-
rin varlığına iman etmektedirler. “Hayır, Allah’tan gelir; şer ise kuldandır. Allah’a
kötülük yakışmaz” demektelerdir.¹⁰⁸ Özellikle Hz. Hüseyin’in ve Ehl-i Beyt’in başına
gelenlerin Allah’tan gelmediğini, Emevîler tarafından meydana getirildiğini, şerrin
ve hayrın Allah’tan geldiğini kabul etmenin, beraberinde çıkmazlara yol açacağını
ifade etmektedirler. Bu bağlamda yöredeki Alevîlerin kader konusundaki görüşleri,
Mutezilî âlimlerin kader görüşleri ile paralellik arz etmektedir.

6. Ahiret Gününe İman

Sözlükte “son, sonra olan, sonra ve sonraki” gibi manaları olan ahiret keli-
mesi, terim olarak dünya hayatından sonraki (ebedi hayat) anlamında kullanılır.
Ahiret, ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişten sonra ebediyen devam
edecek olan hayattır.¹⁰⁹ İslam mezheplerinde ölüm sonrası hayatın varlığı kabul
edilmekle birlikte tartışma konusu edilen nokta dirilmenin nasıl olacağıdır. Kıyamet
gününde dirilme konusunda ehli kibleinin görüşünden ayrılan kişinin mürted olacağı
ve bunu inkâr eden kimsenin kâfir olacağı ittifakla kabul edilmiştir. Ayrıca sırat, he-
sap, mizan, kabir azabı, cennet, cehennem kabul edilmiş ve nasıllığı tartışılarak
Kur’ân ve sünnet delil olarak gösterilmiştir.¹¹⁰

Ahiret gününe, ahiretteki ebedi hayatın kıyametin kopuşundan sonra başla-
ması sebebiyle “kıyamet günü”, yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığı tam olarak
orada alınacağı için “din günü, ceza günü”, geçici olan dünya hayatının karşıtı ol-
duğu için de “gerçek hayat, ebedi âlem, baki âlem” gibi isimler verilmiştir.
Kur’ân’da ahiret günü, müminler Allah’a kavuşacakları için “kavuşma günü”, in-
sanlar ve bütün mahlûkat o günde bir araya toplanacakları için “toplanma günü”,
dünya hayatlarında Allah’a iman edip onun emir ve yasaklarına kulak asmayanların
aldandıkları ortaya çıkacağı için “aldanma günü”, dirilişi müteakip herkes kabrin-
den çıkacağı için “çıkış günü” ve kâfirler amellerinin boşa gittiğini görünce yeni-

¹⁰⁷ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010; Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012.

¹⁰⁸ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 do-
ğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010.

¹⁰⁹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, IV, s. 11; El-Halil b. Ahmed El-Ferâhîdî, **a.g.e.**, s. 20.

¹¹⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, II, s. 377, 394.

den dünyaya dönmek isteyecekleri için “hasret günü” gibi isimlerle zikredilmektedir. İslam’da ahiret gününe inanmak imanın bir rüknü, akidenin, inancın bir parçasıdır.¹¹¹

Hacı Bektaş-ı Veli, zahirî olanın bu dünya olduğunu, bâtinî olanın ise ahiret hayatı olduğunu söyleyerek ahiret hayatının varlığına dikkat çekmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli, *Besmele Tefsiri*’nde kıyametin nasıl kopacağını Kur’ân’dan ayetlerle anlatmaktadır: “Sûra ilk üflenince Tanrı’nın diledikleri müstesna o Sûr’dan bütün herkes korkuya kapılacak. Tanrı’nın dilediği kullardan başka bütün yaratılmışlar korkudan yüzükoyun düşerler. Daha sonra ikinci kez İsrâfil Sûr’a üflediğinde göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Yani o saika çaldığında göklerde felek, yerde ise hiçbir yaratılmış kalmayacak, hepsi ölecek. İsrâfil üçüncü kez Sûr’u çaldığında bütün yaratılmışların ruhları bedenlerine girerek kıyama duracaklardır. Yaratılmışlar ayaklarının üzerine kalkıp bakarlar. Yıldızların nasıl parça parça olduğunu görürler. Dağların nasıl pamuk gibi atıldığını görürler. Cehennem nasıl kızarıyor, görürler. Zebaniler, kâfir ve asilere nasıl üşüşüyor, görürler. Terazi nasıl kurulur, görürler. Amellerinin kitabının nasıl olduğunu görürler. Ata ve ananın, oğuldan kızdan nasıl yüz çevirdiğini görürler. Ateşin, kâfir ve günahkârları nasıl karşıladığını görürler. Gökler nasıl çatlayıp parça parça olur bakarlar” diyerek kıyametin nasıl kopacağını, sonrasında nelerin olacağını, hesap, kitap, mizan, şefaât, sırat, süt ve bal akan sekiz kat Cennet,¹¹² yedi kat Cehennem gibi kavramları açıklamaktadır.¹¹³

Şefaât söz konusu edilince¹¹⁴ Alevî-Bektaşî klasiklerinde şefaatin hak olduğu, peygamberin ümmetine şefaât edeceği aşağıdaki olayla anlatılır: “Cehennemin alevleri görülür. Kullar ayakta beklemekten yorulur. Feryat ederek “dayanacak gücümüz kalmadı. Mahşer yerinin sıcaklığı yaktı bizi. Beyinlerimiz kaynayıp tere boğuldu. Biz ne zamana kadar bekleyeceğiz. Gücümüz kalmadı. Gelin, Âdem Peygamber’e hali-

¹¹¹ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, **a.g.e.**, s. 439-440.

¹¹² Anonim, **Kitab-ı Dar**, s. 85.

¹¹³ Hacı Bektaş-ı Veli, **Besmele Tefsiri**, s. 82-86, 109, 118, 129, 137, 145; Anonim, **Erkânâme-1**, s. 77-78.

¹¹⁴ Şefaât konusunda insanlar ihtilaf etti. Mutezile ve Hariciler bir kimsenin ateşe girdikten sonra çıkmasını mümkün görmeyerek şefaatin varlığını inkâr etme yoluna gittiler. Ehli Sünnet, Eşariler, Kerramiler ve bir kısım Rafiziler ise şefaatin varlığını kabul etmişlerdir. İbn Hazm, **a.g.e.**, II, s. 373.

mizi arz edelim. Allahu Teâlâ'ya durumumuzu anlatsın da şu dertten kurtulalım. Bu derdi çekmektense, cehennemde yanalım daha iyi derler.” Daha sonra Hz. Âdem'e giderek ondan yardım isterler. “Sen hem bizim atamız hem de Allahu Teâlâ'nın peygamberisin. Bizim halimizi Allahu Teâlâ'ya arz et, bize şefaet et. Dayanacak gücümüz kalmadı.” derler Bu sözleri işitince Hazreti Âdem ağlar. “Ben günah işlediğim için bu söylediklerinizi Allah'a iletmeye utanıyorum. Benden size bir fayda olmaz” der. Bu şekilde birkaç peygambere gidip yardım isterler. Hepsi kendi durumlarını anlatarak ağlarlar. Hiçbirinden dertlerine çare bulamazlar. Varlıklar endişe içindeyken bir gürültü olur. Mahşer yerindeki varlıkların bir kısmı yüz üstü düşerler. Cehennemin ağzından alevler ve köpükler çıkartarak, kükreyerek ve gürleyerek varlıkların üzerine doğru geldiğini görürler. Allah dostları ve peygamberlerin hepsi akıllarını kaybederek ne yapacaklarını şaşırırlar. “Benim halim ne olacak” diye ağlamaya, ağlaşmaya başlarlar. O sırada Hz. Peygamber'in dışındakiler, kendi çocuklarını bile unuturlar. Hepsi kendi dertlerine düşerler. Hz. Peygamber cehenneme doğru yönelir. Allah'ın emriyle onun geri dönmesini sağlar. Cehennem sakinleşerek tekrar yerine döner. Daha sonra mahşer yerinde bulunan varlıklara soru sorulmaya başlanır.”¹¹⁵

Alevî-Bektaşî klasiklerinde Hz. Peygamberin kimlere şefaet etmeyeceği de anlatılır: “Ehl-i Beyt'e kötülük yapanlar; “namaz kılın, oruç tutun, zekât verin, hacca gidin, Allah'ın emrini tutup yasaklarından kaçının” diyen âlim bir kimseyi, bu kişi haram ve vakıf malı yiyor, tütün içiyor, bunun sözlerine inanmayın diyerek kötülenler; sahip olduğu ilmin gereğini yaşamayanlar; namaz kılmayı terk edenler; iftira atarak fitne çıkarıcılar; falcılık yapanlar; mürşidi olmayan ve mürşidin ne olduğunu bilmeyenler; Allah'ı anan kimseleri ayıplayanlar; esrar kullananlar; şeytana uyup hak üzere olan topluluklardan uzak duranlar.”¹¹⁶ Yukarıda anlatılan bu on grup Hz. Peygamber'in mahşer gününde kendilerine şefaet etmeyeceği gruplardır.

Dolayısıyla Alevîler arasında kabul edilen ahiret gününe iman konusu, yöredeki Alevîler tarafından da inanç ilkesi olarak kabul edilmektedir. Sorgu ve hesap

¹¹⁵ Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 529-530; Hacı Bektaş-ı Veli, “Fevâid”, s. 29.

¹¹⁶ Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 164-168.

gününe inanan Alevîler, orada huzura ermek için hesabın bu dünyada verilmesi gerektiğine inanırlar.¹¹⁷

Kıyamet ve kıyamet sonrası olacak olaylar her inanç biçiminde farklıdır. Alevî-Bektaşî inancına göre kıyamet hayatı ebedi bir hayattır. Kıyamet, dünyanın sonu, yeni bir hayatın başlangıcı; dünya hayatı fani, ahiret hayatı ise baki olarak değerlendirilir. Cennet iyiliklerin (Alevîlerin klasiklerinde cennete girecekler: Dünyaya geliş gayesini bilen, Allah'ı bilen, orucu tutan, namazı kılan, zekât veren, hacca giden, helal yiyen, haramdan uzak duran, Kur'ân okuyan, güzel işler yapan ve şükürünü eda edenler şeklinde ifade edilir) sonucu, cehennem ise (Cehenneme girecekler: Allah'ın emirlerini yerine getirmeyen, birliğini söylemeyen, iyilerle beraber olmayan, Allah'ın gazabından korkmayan, insanlara kötülük yapan, haram yiyen, zina eden, yalan söyleyen, iftira atan, namazı terk eden ve imansız gidenler şeklinde anlatılır)¹¹⁸ kötülüklerin sonucudur.¹¹⁹ Alevî-Bektaşî, cenneti, bu dünyada yaşamak ister. Alevîler, cennet hevesiyle yaşamaz; cehennemden de korkmaz. Önce kendisinden emin olmak ister. Onun için çalışır, insanı-ı kâmil olmayı amaçlar. Çünkü insanı-ı kâmil için dünya ve dünya ötesi her yer birer cennettir. Ölüm, ruhun göçüdür. Ahiret ise insanlar öldükten sonra gidilen, buluşulan yerdir. Yunus Emre, bu anlamı ifade edecek biçimde “Ölürse tenler ölür; canlar ölesi değil” diyerek bedenın öleceğine ve ruhun ölmeyeceğine işaret etmektedir.¹²⁰

Hâsılı Alevî inanç ilkeleri arasında kabul edilen ahiret gününe iman konusunda, yöredeki Alevîler ile Sünnîler arasında herhangi bir fark yoktur. Sorgu ve hesap gününe inanan Alevîler, oradan rahat çıkmak için hesabı bu dünyada vermek gerektiğine, kul hakkı yememeye dikkat edilmesine inanırlar.¹²¹

¹¹⁷ Alevî ve Bektaşî edebiyatında ahiret inancı için bkz. Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, s. 68, 109; Hacı Bektaş-ı Veli, **Velâyetnâme**, s. 622, 625-626; Ömer Faruk Teber, **a.g.e.**, s. 68-71; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 76, 80; Abdalbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 69.

¹¹⁸ Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 473, 534, 537, 554.

¹¹⁹ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

¹²⁰ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

¹²¹ Kemal Rahatsız, 1981 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 20-06-2012; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

Adıyaman Alevîleri, ahiretin olacağını, dünyanın bir imtihan yeri olduğunu, insanların dünyada işlediği amelleriyle ahirette yargılanacağını, hesap vereceğini, dünyada ne işlediyse ahirette onunla karşılaşacağını, iyilerin mükâfatlandırılacağını, kötülerin cezalandırılacağını ve insanın ölmesiyle birlikte hesabın başlayacağını kabul etmektedirler.¹²² Yöredeki Alevîlerle yaptığımız mülakatlarda özellikle Kerbelâ, Sivas, Maraş ve Gazi olayları kader konusuna örnek gösterilmekte ve kader söz konusu edilince kişilerin bunu kendi iradeleriyle yaptığı, bu olaylara sebep olanların ahirette hesap vereceği, Allah'ın onları cezalandıracağı ifade edilerek ilahi adaletin er geç gerçekleşeceği kabul edilmektedir. Dolayısıyla İslam inancına göre herkes kendi hesabını ahirette verir, amellerinin karşılığını görür. Yöredeki Alevî kanaat önderlerinden Niyazi Arslan Dede:

“Der Niyazi cennet mümin yurdumuz

Liva-ül Hamdi'ne biz mihman olduk

Hal kıyamet Niyazi'ye ayandı”¹²³

Diyerek hesabın ahirette görüleceğini ve sonrasında amellerine göre cennet veya cehenneme insanların gireceğini, mümin kulların yurdunun cennet olacağını ve liva-ül hamd sancağı altında toplanacağını ifade ederek cennet ve cehennemin varlığına işaret etmiştir.

Ahirete olan inançlarından dolayı yöredeki Alevîler, ölmeden önce kişinin kendisini hesaba çekmesi gerektiğine inanmaktadırlar.¹²⁴ Hesap, mizan, sırat, cennet,

¹²² Fırat Leylek, 1986 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 07-08-2010; Abuzer Bektaş, 1945 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Hacı Yusuf Coşkun, 1971 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Mustafa Göçer, 1987 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 22-10-2012; Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; Mahmut Durmaz, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 16-10-2012.

¹²³ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman Gölbaşı, 16-10-2012.

¹²⁴ Bu ilke Buyruklarda birçok kez ifade edilmektedir. Talibin dünyadaki hesabı ahirete bırakmadan ödemesidir. Alevî-Bektaşî erkânlarının temelini bu ilke oluşturmaktadır. Kişi ölmeden önce ölmek istiyorsa yapması gerekenler şunlardır: Dünyadan elini çekmeli, hırsını yenmeli, Al-

cehennem gibi kavramlara olan inançlarından ötürü cem erkânı başlamadan önce kul hakkı yiyenler ve haksızlık yapanlar, dedenin huzurunda kurulan halk mahkemele-
rinde, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturup nefislerini temize çıkar-
ırlar.¹²⁵ Ahiret inancı Alevîler tarafından benimsenmekte ve inanç ilkesi olarak kabul
görmektedir. Adıyaman'daki Alevîler, ahiretin varlığını, kıyameti, cennet ve cehen-
nemi kabul etmektedirler.¹²⁶

7. Ehli Beyt Telakkileri

Ehl-i Beyt,¹²⁷ Hz. Peygamber'in aile fertleri için kullanılan bir tabirdir. “Ev halkı” anlamına gelen bu kavram ev sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunlarını ve yakın akrabaları kapsamına alır. Cahiliye devri Arap toplumunda kabilenin hâkim ai-
lesini ifade eden Ehl-i Beyt tabiri, İslâmî dönemden itibaren günümüze kadar sadece

lah'ın emirlerini yerine getirmeli, yasaklarından kaçınmalı, nefsini öldürmelidir. İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 140-142; Hacı Bektaş-ı Veli, **Velâyetnâme**, s. 634; Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 134; Hacı Bektaş-ı Veli, “Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye”, s. 343.

¹²⁵ Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

¹²⁶ Metin Çekim, 1984 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 12-11-2011; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Ercan Yumuşak, Adıyaman 1977 doğumlu, Talip, Adıyaman, 17-10-2012; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012; Rıza Tanrıverdi, 1960 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 29-10-2012; Nazım Doğan, 1981 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 06-10-2012.

¹²⁷ Ehl-i Beyt telakkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İmam Ebu Hüseyin Müslim b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, **Sahih-i Müslim**, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut, Dârü'l İhyâit-Turâsil Arabî, t.y., IV, s. 1873; Muhammed Cevad Mugniyye, **Ehlü'l-Beyt Menziletuhum ve Mebadiuhum İnde'l-Müslimin**, Beyrut, Dârü't-Teyyari'l-Cedid, 1984; Cenksu Üçer, “Gele-
neksel Alevilikte Ehl-i Beyt Anlayışı,-Tokat Örneği”, **Marife**, yıl 4, S. 3, Konya 2004; Harun Yıldız, **a.g.m.**, s. 297-317; Sönmez Kutlu, **a.g.e.**, s. 169-170; Mehmed Said Hatipoğlu, “Hz Peygamber'e Nesebi Yakınlığın Değeri”, **İslamiyat**, 2003, VI, S. 3, s. 9-12; İhsan Ünlü, **Alevîlik Müslümanlık mı?** İstanbul, Popüler Kitaplar, 2005, s. 13-67; Gülgün Uyar, **Ehl-i Beyt: İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı**, İstanbul, İfav Yayınları, 2008, s. 60-79; **Ehl-i Beyt Işığ: 1300 Yılın Sonunda Gerçekleşen Tarihi Kucaklaşma**, haz. Selahattin Ayyıldız, Mehtap Ayyıldız, İstanbul, Dünya Ehl-i Beyt Vakfı, 2001; Osman Eğri, **Bektaşilikte Tasavvufi Eğitim**, İstanbul, Horasan Yayınları, 2001; **Yaygın Din Eğitimi Açısından Bektaşilik**, İstanbul, Horasan Yayınları, 2003, s. 25-38; Enis Emir, **İslam Tarihinde Ehl-i Beyt ve Eshab**, İstanbul, Can Yayınları, 2003; Mustafa Yılmazkılınç, “Alevîlik ve Ehl-i Beyt Muhabbeti”, **Günümüzde Alevîlik ve Bektaşilik**, 1995, s. 89-96; İlyas Üzüm, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, İstanbul, İsam Yayınları, 2007, s. 90-106; Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 57-58.

Hız. Peygamber'in ailesi ve soyu manasına gelen (Âl-i Abâ)¹²⁸ bir terim olmuştur. Şif kaynaklarında bunun yerine daha çok "itra" kelimesi kullanılır.¹²⁹

Ehl-i Beyt kavramı, tarihsel süreçte birbirinden oldukça farklı anlamlarda kullanılmış, İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren sosyal bir olgu olarak İslam toplumu içerisinde ağırlığını hissettirmiştir. Hız. Peygamber döneminde olduğu gibi, onun vefatından sonra da bu durum aynı şekilde devam etmiştir. Bu süreçte de insanlar, onun yakınları olan Ehl-i Beyt'e olan sevgi ve saygılarını her zaman muhafaza etmişler, her konuda onların görüşlerine itibar göstermişlerdir. İş başına gelen halifeler de önemli konularda onlarla istişare ederek, Ehl-i Beyt'e verdikleri değeri göstermişlerdir. Bu dönemde kavramın siyasî bir boyutunun olmadığı, gerek Peygamber, gerekse sahabeler tarafından Ehl-i Beyt'e ayrı bir özellik ve kutsiyet atfının da bulunmadığı görülmektedir. Bu süreç, Hız. Hüseyin'in şehit edilmesine kadar devam etmiştir. Hüseyin'in şehit edilmesi, İslam siyasî tarihinde bir dönüm noktası olmasının yanı sıra Ehl-i Beyt kavramı açısından da yeni bir sürecin başlangıcıdır.¹³⁰

Temel argümanlarını Ehl-i Beyt kavramı üzerine oturtan Anadolu Alevîliği¹³¹ söz konusu edildiğinde, bu kavramın farklı bir anlamı ve önemi ihtiva ettiği görülmektedir. Alevî-Bektaşî kaynaklarında Ehl-i Beyt'i sevmek, temel inanç ilkelerindedir.¹³² "Bir kimse Ali'yi bilmezse Muhammed'i de bilemez. Muhammed'i bilmezse ilmi ile amel etmiş olmaz. İlmi ile amel etmeyen ve kendisini bilmeyen kişi Ali'nin evlatlarını (Ehl-i Beyti) kabul etmemiş demektir. Bu nedenle Ehl-i Beyt'i kabul etmeyen Ali'yi de sevmemiş olur. Hakk'a kavuşmak isteyen kimse Ehl-i Beyt ve evlatlarına samimi bir şekilde bağlanmalıdır. Bağlanmayan kimsenin imanı geçerli

¹²⁸ Yörede Âl-i Abâ terimi birçok dede tarafından zikredilmiş ve Ehl-i Beyt'e vurgu yapılmıştır. Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

¹²⁹ Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", **DİA**, X, s. 498-501.

¹³⁰ Harun Yıldız, **a.g.m.**, s. 298-299;

¹³¹ Türkler arasında Ehl-i Beyt, Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Beyt, Ehl-i Beyt hakkında hadisler, Ehl-i Beyt kimliği hakkında geniş bilgi için bkz. Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 41-110.

¹³² Alevî yazılı kaynaklarında Ehl-i Beyt inancı hakkında geniş bilgi için bkz. Hacı Bektaş-ı Veli, **Velâyetnâme**, s. 182, 185; Doğan Kaplan, **a.g.e.**, s. 154-159; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 213-215, 663, 668-698, 591; Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 70.

değildir. Dil ve gönül ile Ehl-i Beyt'e bağlananların fani dünyada başka bir şeye ihtiyacı kalmaz. Allah'tan isteyeceğin şey Ali'nin Ehl-i Beyt'i ve evlatlarıdır."¹³³

Ehl-i Beyt kavramı, Sünnîler, Şîîler ve Alevî-Bektaşîler arasında en fazla tartışılan kavramlardan birisidir. Bazıları Ehl-i Beyt'in Hz. Peygamber'le hanımlarından, bazıları Hz. Peygamber, hanımları, kızı Fatıma, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'le Selman-ı Farisi'den, bazıları Hz. Peygamber, Fatıma, Ali, Hasan ve Hüseyin'den, bazıları 12 İmam, Hz. Peygamber ve Fatıma'dan, bazıları Peygamber'e akraba olan bütün Haşimilerden, bazıları ise, Hz. Peygamber'in bütün ümmetinden ibaret olduğunu kabul ederler. Neticede Şîî ve Sünnîler arasında siyasal iktidarı ele geçirmek ve mevcut iktidarlarını meşrulaştırmak, insanlar arasında ayrıcalıklı bir statü elde etmek veya menfaat temin etmek için Ehl-i Beyt'i kullanan pek çok kimse, grup, mezhep ve tarikat ortaya çıkmış, hala da çıkmaya devam etmektedir.¹³⁴

Soya dayalı tarikatlar olarak dinî hayatlarını sürdüren ve bütün kabullerini tasavvufî kalıplar içerisinde ifade eden Alevîlikte, yukarıdaki tanımda görüldüğü üzere Ehl-i Beyt inancı, Hakk-Muhammed-Ali inancıyla beraber yer tutmaktadır. Nitekim Alevîlikte, yaratılış, ilham ve keşf, velayet, mehdilik¹³⁵, tarikat silsilesi, dedelerin seyyidliği, tevellâ-teberrâ, şefaath ve ahiretle ilgili bazı kabuller gibi Alevîliğe ana karakterini kazandıran pek çok konu, Ehl-i Beyt inancı ile bağlantılı olarak şekillendirilmiştir. Bu da Ehl-i Beyt'in Alevîlik için ne kadar önemli bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. Alevîlerin, zikredilen kabulleri doğrultusunda temel inanç olarak benimsedikleri Hakk-Muhammed-Ali inancıyla birlikte önemle üzerinde durdukları diğer merkezi inanç motifi, Ehl-i Beyt inancıdır. Zamanla 12 İmamlarla bağlantılı bir Ehl-i Beyt anlayışının hâkim olduğu Alevîlik, pek çok telakkisini Ehl-i Beyt inancını merkeze alarak oluşturmuştur. Bu bağlamda yaratılış, imamlar, onların masumiyeti,

¹³³ Virânî Baba, **a.g.e.**, s. 70, 107, 331.

¹³⁴ Sönmez Kutlu, "Ehl-i Beyt' Sembolik Kapitalinin Tarihî Süreç İçinde Semerelendirilmesi", **İslamiyat Dergisi**, 2000, III, S. 3, s. 99-101.

¹³⁵ Mehdi inancı Şîî fırkalarında yoğun olarak işlenen bir konudur. Geniş bilgi için bkz. Bağdadi, **a.g.e.**, s. 82, 84-85; Eş'ari, **a.g.e.**, s. 32-33; Şehrîstânî, **a.g.e.**, s. 120; İbn Hazm, **a.g.e.**, III, s. 113-115; İsferyâîni, **a.g.e.**, s. 28; Ahmet Turan, **a.g.e.**, s. 68-70; Cemil Hakyemez, "Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine", **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004, III, S. 5, s. 127-144.

hilafet, tevellâ-teberrâ, velayet, seyyidlik, silsile, mehdilik, şefaât ve ahiretle ilgili bazı kabuller doğal olarak Ehl-i Beyt anlayışına göre şekillendirilmiştir.¹³⁶

Alevî-Bektaşî klasiklerinde taliplerin Ehl-i Beyt'i tanımaları, kendilerine saygı ve sevgi duymaları gerektiği belirtilmekte, konunun önemine vurgu yapılarak birçok kez işlenmektedir: "Muhammed Mustafa'nın ve Ali el-Murteza'nın evlatlarını bilmeyen kişinin ibadetleri kabul olmaz. Bu kişiler; Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma,¹³⁷ Hz. Hatice, 12 İmam ve 14 Masumdur. Evliya tarikatına talip olanların, 12 İmamları ve 14 Masumu iyi bir şekilde bilmeleri vaciptir. Hem bunlara hem de meşayihın ruhlarına beş vakit dua etmeli ve her okuyuşta, (bunu) "Muhammed Ali'ye tevellâ kıla ve hepsine bu şekilde ikrar eyleye ki imanı dürüst ola" duasını demelidir. Talip olan kişi beş vakit namazda bu şartları yerine getirmese ve tevellâsını da sahibine yapmazsa Şaha ve dergâha layık olamaz, ebediyen lanetli ve reddedilmiş olur."¹³⁸

Hz. Ali, Alevî-Bektaşî yolunun kurucusu kabul edilir. Alevîlik ve Bektaşîlik, Hz. Ali'nin şahsında bütünleşmiş ve tezahür etmiştir. Hz. Ali hayatta iken Hz. Muhammed tarafından halife olarak tayin edilmiş, nasla bu durum teyit edilmiş ve desteklenmiştir. Hz. Ali ve soyundan gelecek olan imamlar da bu hususiyetlere sahip kabul edilmiştir. Hz. Ali'yi sevmek dinî bir rükün olarak iman ilkelerinden sayılmıştır. Bu durum Hz. Ali'nin bazı sıfatlarla vasıflandırılmasına sebep olmuş, bu konuda aşırıya gidenler dahi olmuştur. Bu tür sıfatlandırmaları Vahdet-i Vücut anlayışıyla bağdaştıranlar olsa da bu konuda aşırıya giden grupları daha ziyade Şia ve fırkaları içinde görebiliriz. Hz. Ali'nin, Alevî anlayıştaki yeri ve konumu bir kısım bâtinî yorumlarla anlatılmış zahir-batın ilişkisi burada da kendini göstermiştir. Hz. Ali'nin Hz. Muhammed ile musahip, yoldaş, yol kardeşi olduğunu da kabul etmişlerdir.

¹³⁶ Cenksu Üçer, **a.g.m.**, s. 271, 285; Fahreddin er-Razî, **a.g.e.**, s. 68-70.

¹³⁷ Alevî-Bektaşî klasiklerinde Hz. Fatıma ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamberle arasındaki sevgi bağının çok güçlü olduğunu belirten birçok manzum ve mensur eser bulunmaktadır. Anonim, **Dâstâ-nı İbrahim Edhem, Dâstâ-nı Fâtıma, Dâstâ-nı Hâtun**, haz. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara, TDVY, 2007, s. 54-70; Anonim, **Muhammed Bin Hanefiyye Cengi**.

¹³⁸ Anonim, **Erkânâme-1**, s. 129-133; Radavî, **a.g.e.**, s. 105-113; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 68, 75.

Adıyaman doğumlu Zakir Mustafa Alkan ve Dede Tahir Küçükdoğan'a göre Ehl-i Beyt, Hz. Muhammed'in aile efradına denir. Hz. Ali ve Hz. Fatma'dan gelen evlatları Ehl-i Beyt kavramı içine girer.¹³⁹ Hz. Ali velilerin ulusudur. Hz. Muhammed'in nebilik makamından sonra imamet, velayet ortamı doğmuştur. Hz. Ali'nin velayetinden sonra imamet devam etmiştir (12 İmam Dönemi). Hz. Ali 12 İmamların birincisi ve atasıdır. Adıyaman Alevîlerinde Hz. Ali pirdir, rehberdir, velidir, murta-zadır, uludur, yücedir ve yardımseverdir.¹⁴⁰ Bu bağlamda Adıyaman dışındaki Alevîlerin Hz. Ali algıları ile Adıyaman Alevîlerinin Ali algısı aynıdır.

Yöredeki Alevîler Hz. Ali ve Ehl-i Beyt telakkileri için şu yorumları yapmışlardır: "Allah tarafından ödüllendirilen mutlu ev hanesi anlamındaki Ehl-i Beyt, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den oluşmaktadır. Allah Ahzap Suresi 33. ayette; "Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister diyor". Ehl-i Beyt; Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in sağladıkları bütünlüktür, Güruh-u Naci'dir."¹⁴¹

Dede Mahmut Dolaş, Alevîliğin İslam olduğunu, Alevîlerde Ehl-i Beyt sevgisinin fazla olduğunu, Ehl-i Beyt'in Hz. Muhammed'in yolundan ayrılmadığını ve dini en iyi şekilde bildiğini, Hz. Muhammed'in dinî yaşayışını en iyi bilen de Ehl-i Beyt olduğunu, bu tür sebeplerden dolayı Ehl-i Beyt'in yolunda gitmenin doğruluğuna inandıklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda "İtre Hadisini"¹⁴² delil getirerek Ehl-i Beyt'e sevgi duymanın ve ona bağlı kalmanın Hz. Muhammed'in tavsiyesi olduğunu zikretmiştir.

Netice olarak Adıyaman Alevîleri ile yaptığımız mülakatlarda Ehl-i Beyt telakkisinin sonucu olarak kabul gören 12 İmamların isimleri mülakat yapılan dede, talip ve zakirlerin çoğunluğu tarafından zikredilmekte, 12 İmamların temsiliyetinin ve

¹³⁹ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 19-07-2010; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

¹⁴⁰ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

¹⁴¹ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

¹⁴² Peygamber Efendimiz: "Size iki emanet bırakıyorum, onlara sınıksız sarıldıkça, hiç bir zaman sapıtmazsınız. Bunlar, Allah'ın Kitab'ı ve İtretim (Ehl-i Beytim) dir" demiştir. Sünnî ve Şii kaynaklarda geçen bu hadisi, Şia delil göstererek Ali b. Ebu Talib'in ve ondan sonra gelecek imamların imametini kabul etmektedir. Tirmizi, **Menâkib**, 32; Ahmed Bin Hanbel, **Müsned**, thk. Şuayp el-Arnaut, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1999, XVII, s. 170, 211, 309.

onlara inanmanın, dinin gereklerinden olduğunu kabul etmektedirler.¹⁴³ Ehl-i Beyt'in kutsiyetinin kaynağını Kur'ân ve sünnete dayandırmaktadırlar. Peygamber hayattayken Ehl-i Beyt'in dinî temsil makamına layık görüldüğünü, Ehl-i Beyt'in ve 12 İmamların ledün ilmüne vâkıf olduklarını ifade etmektedirler.¹⁴⁴ Yöredeki Alevî gruplar Hz. Ali'nin değişik şekillerde tasavvur edilmeye çalışıldığını ve bu tür düşüncelerden rahatsız olduklarını, Hz. Ali'nin velayet makamının temsilcisi olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte yöre Alevîleri, Hz. Ali'nin adının bütün erkânlarda zikredildiğini, onun adını yüceltildiğini ve bu yüceltmenin ibadet olarak telakki edildiğini ifade etmişlerdir.¹⁴⁵

Görüştüğümüz Alevî dedeler ve talipler 12 İmamları şu şekilde sıralamışlardır: Ali b. Ebû Tâlib (ö. 40/661), Hasan b. Ali (ö. 50/6701), Hüseyin b. Ali (ö. 61/6801), Ali Zeyne'l-Âbidîn (ö. 94/7121), Muhammed el-Bâkır (ö. 114/ 733), Ca'fer es-Sâdık (ö.148/765), Mûsâ el-Kâzım (ö.183/799), Ali er-Rızâ (ö. 203/8181), Muhammed et-Taki (ö. 220/835), Ali en-Nakî (ö. 254/8681), Hasan el-Askerî (ö. 260/874) ve gaybetteki Muhammed el-Mehdî. 12 İmam Hz. Muhammed'in torunlarıdır ve bunların tamamı Ehl-i Beyt'tendir.¹⁴⁶ Yöredeki Alevî kanaat önderlerinden

¹⁴³ İmamları bilmek Alevilikte olduğu gibi Şîî fırkalarda da akaid esasları içinde zikredilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Eş'ari, **a.g.e.**, s. 56-57; Mazlum Uyar, **İmamiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri Ahbarilik**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2000; **Şîî Ulemanın Otoritesinin Temelleri**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2004.

¹⁴⁴ İmamların bilgisi, imamların her şeyi bilmesi Şîî fırkalarda tartışma konusu olmuştur. Bir kısmı imamların olan ve olacak her şeyi bildiğini, dünya ve ahirete dair hiçbir bilginin onların haricinde kalmadığını; diğer grup ise imamların her şeyi bilmediğini dinî hükümlere ait konularda bilgili olduğunu ifade etmişlerdir. Eş'ari, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁴⁵ Hüseyin Mamak, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 12-11-2011; Hüseyin Samancı, 1966 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Mustafa Göçer, 1987 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 22-10-2012; Uğur Emir, 1988 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

¹⁴⁶ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede; Abuzer Gözaydın, 1990 Adıyaman doğumlu Zakir, Adıyaman, 29-07-2010; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 22-10-2012; Nurullah Arslan, Adıyaman Gölbaşı, 1986, Gölbaşı, 20-04-2012, Talip; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip Adıyaman, 13-10-2010; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; İbrahim Halil Bektaş, 1986 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 11-10-2012; Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011; Ercan Yumuşak, Adıyaman 1977 doğumlu, Talip, Adıyaman, 17-10-2012; Ali Tatal, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Hacı Yusuf Coşkun, 1971 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012; Nazım Doğan, 1981 Adıya-

Niyazi Arslan Dede Şu mısralarda 12 imamların isimlerini zikrederek deyiş haline getirmiştir:

Muhammet Mustafa ol Murtezayı
Hasan Hűseyin Zeynal Ali Abayı
Bakır'ın ab'ından tattım sevdayı
Cafer'den mezhebim bağlar giderim

Musa-i Kazımla ol imam Rıza
Taki'yi Naki'yi sayayım size
Ehlibeyt ateŐi dolunca űze
Nice ummanlara ağlar giderim

Hasan-űl Askeri canımın canı
Műrvet senden Mehdi sahip zamanı
Garip Niyazi'nin dini imanı
Desti kerbela'ya ağlar giderim¹⁴⁷

Anadolu Aleviġinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e gűsterilen saygı, sevgi, hűrmet ve itibar Adıyaman Alevilerinde de gűrűlmektedir. Ehl-i Beyt'e olan saygı ve sevgiyi tevellâ ve teberrâ inancı çerçevesinde deęerlendirmektedirler. Yűredeki Aleviler, Hz. Ali'yi ilk Műslűmanlardan kabul etmekle beraber Hz. Peygamber'in damadı olduęunu, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin aynı űz ve velayet makamının temsilcisi konumunda bulunduęunu ifade ederler. Aynı zamanda O'nu ilmi derinlięe ve sahabe olmanın űstűnlűęüne sahip, yűksek ahlâklı, Alevi-BektaŐı yolunun kurucusu, cengâver, yięit, cűmert, Allah'ın aslanı, velayet padiŐahı, erenlerin Őahı, Őah-ı Merdan, pir, ilim Őehrinin kapısı, murtaza ve haydar olarak gűrűrler.¹⁴⁸

man doğumlu Talip, Adıyaman, 06-10-2012; Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

¹⁴⁷ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 10-10-2012.

¹⁴⁸ Alevilikteki Ali tasavvuru hakkında etraflı bir bilgi alabilmek için Alevi yedi ulusun Őiirleri, Hacı BektaŐ-ı Veli'nin eserleri, buyruklar, erkannameler, gűlbanklar, Őah İsmail'in eserleri, gűzden geçirilmelidir. Pir Sultan Abdal, Alevilikteki Hz. Ali tasavvurunu Őu Őekilde tanımlamıŐtır: Őeriat yolunu Muhammed açtı, Tarikat menzilini Ali Őeti, Muhammed dinidir bizim dinimiz, Cibril-i Emin'dir hem rehberimiz, Tarikat altından geçer yolumuz, Biz műminiz, műrŐidimiz Ali'dir. Őeklinde Hz. Ali'yi tarikatın kurucusu olarak kabul etmiŐtir. Kul Himmet: "Őefaatim Muhammed Mustafa, İmamımız Ali ayn-ı vefadı" demiŐtir. Geleneksel Anadolu Aleviġin Hz. Ali tasavvurunu yukarıdaki mısralar űzetlemektedir. Bkz. Sűnmez Kutlu, **Alevilik-BektaŐilik Yazıları**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 170-174; İlyas űzűm, "Alevilikte Hz. Ali Telakkisi", **Hayatı KiŐilięi ve DűŐűnceleriyle Hz. Ali Sempozyumu**, Bursa, Bursa İl Műftűlűęű Yayınları, 2005, s. 194-202.

Kendileriyle görüşülen birçok dede ve talip, (Abuzer Arslan, Mahmut Dolaş, Kemal Arslan) son günlerde tartışılan Alevîlik anlayışlarına karşı çıktıklarını, Alisiz Alevîliğin Alevîlik olmayacağını, Alevîliğin farklı mecralara kaydırılmak istendiğini, bu tür söylemlerin yanlış olduğunu, Alevîliğin ve Alevîlerin siyasî mülâhazalara alet olmayacaklarını zikretmişlerdir.

Alevîlik şifahi bir kültür olduğuna göre bu kültürü aktaran dedelere dönmemiz bir zorunluluktur.¹⁴⁹ Yöredeki Alevî zümreler Allah'a, peygambere, ahirete, Kur'an-ı Kerim'e ve diğer kitaplara, meleklerle, kadere iman etmekte ve kendilerini İslam olarak tanımlamaktadırlar. Bunun dışında yapılan yorumların ve rivayetlerin yanlış olduğunu ifade etmektedirler. Yıllar boyunca kendilerinin İslam dışı bir grup olarak gösterilmekten duydukları rahatsızlığı dile getirerek Alevîlik İslam'dır; "Alevîler Müslümandır" demektedirler.

Kader, hayır ve şer konusunda Kerbelâ'yı misal göstererek Kerbelâ'ya sebep olanların yaptıklarının yanına kâr kalmayacağını, onların Allah tarafından cezalandırılacağını ifade ederek cennet ve cehennem varlığına vurgu yapmaktadırlar. Ayrıca Hz. Ali'nin velayet makamını temsil ettiğini ifade etmektedirler. Türklerin İslam anlayışında öne çıkan Ehl-i Beyt sevgisi yöredeki Alevîlerde de gözlemlenmektedir. Allah bütün eksik sıfatlardan münezzehtir. Hz. Muhammed Allah'ın peygamberi, Hz. Ali ise velayet makamının temsilcisidir. Bütün peygamberler hakır, Hz. Muhammed son Peygamberdir. Sonuç olarak Adıyaman Alevîleri Amentü esaslarını bir bütün olarak kabul etmektedirler.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Alisiz Alevîlik hakkında geniş bilgi için bkz. Faik Bulut, **İslam'da Özgürlük Arayışı Ali'siz Alevîlik**, Ankara, Doruk Yayınları, 1997; Ali Aktaş, **Alisiz Alevîlik Olur Mu?** İstanbul, Ant Yayınları, 1998.

¹⁵⁰ Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Sabri Çekim, 1987 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 09-10-2012; Hüseyin Demir, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012; Abdullah Bildik 1989 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 24-10-2012; Celal Sizer, 1982 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 21-10-2012; İmam Canan, 1961 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Hasan Yumuşak, 1952 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 25-10-2012; İsmet Yumuşak, 1966 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 25-10-2012; Engin Canan, 1980 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 26-10-2012; Zeynel Canan, 1974 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 26-10-2012; Abdullah Çekim, 1956 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 08-10-2012; Aziz Karadağ, 1992 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 27-10-2012; Mehmet Taştan, 1959 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 30-10-2012; Abdullah Taştan, 1973 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

B- ADIYAMAN ALEVÎLERİNDE İBADET

“Tanrı’ya kulluk etmek anlamına gelen ibadet, dinî anlamda niyetli ve kararlı olarak Tanrı’ya saygı göstermek üzere yapılan düzenli eylemleri ifade eder. Sosyolojik anlamda ise dinî tecrübenin eylem olarak yansıyan boyutu veya anlatımıdır. Dinin teorik anlatımı olan iman ile pratik anlatımı olan ibadet iç içe geçerek birbirini tamamlar. Her dinî geleneğin kendine özgü ibadet formları vardır. Dinî açıdan insan hayatını düzenleyen ve insana yol gösteren bir fonksiyona sahip olan ibadetin, aynı inancı paylaşan insanlar arasında birleştirici ve bütünleştirici bir fonksiyona sahip olduğu bilinmektedir.”¹⁵¹

Alevîlerin ibadet anlayışı içerisinde üç temel esas tespit etmek mümkündür. Birincisi, Allah’ın bütün peygamberlerine tebliğ ettiği din aynı olduğu için bütün semavi dinlerin inanç ve ibadet esaslarının aynı olduğudur. İkincisi ibadetin riyasız ve gizli yapılmasıdır. Üçüncüsü de ibadetin belli bir dilinin olmaması, herkesin Allah’a kendi diliyle ve gönlüyle yakarması, bundan dolayı Anadolu’da yaşayan Alevîlerin ibadetlerini Türkçe yapmalarınıdır.¹⁵²

İslam’ın beş şartı olarak bilinen ibadet boyutu, herhangi bir mezhebe, tarikata ve cemaate ait değildir. Bunlar, namaz, oruç, hac ve zekât gibi başlıca ibadetler olup, mezhepler ve tarikatlar ortaya çıkmadan önce Hz. Peygamber döneminde kurumsallaşmış İslam’ın mezhepler ve tarikatlar üstü boyutuyla ilgili hususlardır. Mutezîlî, Haricî, Sünnî, Mevlevî, Nakşî ve Bektaşî Müslümanlarca yerine getirilme düzeyleri farklı olmakla birlikte, bütün gruplarca bunların varlığı kabul edilmiştir. Müslümanların, ibadetlerin Allah’ın birer emri olduğuna inanması ile bunları yerine getirip getirmemeleri farklı düzlemlerde değerlendirilmelidir. Alevî-Bektaşîliğin temel yazılı kaynaklarında İslam’ın belli başlı ibadetleri aynen benimsenmiş ve bunların yerine getirilmesi teşvik edilmiştir.¹⁵³

¹⁵¹ M. Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Rağbet Yayınları 2004, s. 107.

¹⁵² İsa Doğan, **a.g.e.**, s. 189-192.

¹⁵³ Sönmez Kutlu, **a.g.e.**, s. 175-180; Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, s. 72; Hacı Bektaş-ı Veli, “Fevâid”, s. 43,61.

Müminin ömrünü nasıl geçireceği konusunda Hacı Bektaş-ı Veli, müminin uğraşı üçtür demiştir: Birincisi ibadet etmek, ikincisi kulluk yapmak, üçüncüsü ise içtenlikle tapmaktır. İbadetlerin cennet, huri ve gılman gibi nimetlere kavuşmak için değil, Allah'ın zatı ve sevgisine mazhar olmak için yapılması gerektiğini anlatır. Ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli; "İbadet, Müslümanlığı kabul eden şahısta bulunması gereken bir vasıftır." demektedir.¹⁵⁴

"Alevîliğin ibadet telakkisi, diğer gruplardaki gibi olmamakla birlikte, geliştirdikleri erkân dediğimiz asıllarda tezahür etmektedir. Muhtelif tarihî rivayetlerde bu zümrenin namaz kılmadığı, oruç tutmadığı, haramları helal saydığı gibi bir kısım ifadelere rastlanmakla birlikte, Alevî toplumunun değer verdiği *Buyruk*'ta; İslamî ibadetlerin hakkı batıldan ayıran ilk kapı olan şeriatın teşkil ettiği, başlıca ibadetlerin de namaz kılmak, oruç tutmak zekât vermek olduğu vurgulanmaktadır."¹⁵⁵ Bununla birlikte Alevî-Bektaşî ozanlarının dilinde de ibadet esasları işlenmektedir. Örneğin Kaygusuz Abdal'ın mısralarında ibadet esasları şöyle zikredilmektedir:

Savm ile salât, zekât ile hac
Malın var ise, Hak yoluna saç
Biri şehadettir, lisanını aç
Bu sana acaib iştir efendi¹⁵⁶

Alevîlik-Bektaşîlikteki temel ritüeller, genellikle erkân olarak adlandırılır.¹⁵⁷ Çeşitleri, icraları, okunan nefesleri, çekilen gülbankları ve semahlarıyla bölgelere, şehirlere, köylere göre farklılık arz etmektedir. Alevîler, imanı "ikrar" olarak görmek

¹⁵⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye", s. 373.

¹⁵⁵ Mustafa Öz, **a.g.e.**, s. 775; İmam Cafer Sadık, **a.g.e.**, s. 57; Anonim, **Erkânâme-1**, s. 134-137; Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 200, 251, 272, 593, 597; Kaygusuz Abdal, **a.g.e.**, s. 209.

¹⁵⁶ M, Tefvik Oytan, **Bektaşîliğin İç Yüzü, Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir?** İstanbul, Maarif Kitaphanesi, 1960, s. 222-223.

¹⁵⁷ Erkân: tarikatın kuralları, tarikatın yarası durumunda olan ilkeler, törenler bütününe denir. Bu kurallar ve uygulamalar hakkında bilgi veren eserlere "erkânâme" denir. Tasavvuf istilâhında sufilerin uydukları ve uyguladıkları kurallara "âdâb-ı sofîyye". Tarikat ehlinin gözettiği ve dik-kate aldığı kurallara "âdâb-ı tarikat" veya "âdâb-ı erkân" denir. Tasavvufta zamana, mekâna, muhataba, hâle ve makama göre bir takım âdap vardır. Tasavvufî toplantılarda bulunanların uyması gereken edep ve usule "âdâb-ı sohbet", "âdâb-ı işret ve sohbet", şeyhin dikkate alması gereken kaidelere de "âdâb-ı şeyh", müridin tâbi olması lâzım gelen kaidelere de "âdâb-ı mürid" denir. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1995, s. 18.

suretiyle inanç konusunda sergiledikleri tavrı ibadet hayatlarında da göstermişler ve ibadetlerini tasavvuf kalıpları içerisinde şekillendirmişlerdir. Alevîlerin, bütün dinî telakkilerini tarikat hayatı bağlamında değerlendirmeleri ibadet hayatı için de geçerlidir. Sözelimi Alevîler, bir zikir ayini olan "cem"i temel ibadet olarak kabul etmektedirler. Alevîler, "şeriat makamının ibadetleri" olarak değerlendirdikleri temel İslâmî ibadetlerin yerine getirilmesi noktasında olumsuz bir tavır sergilemektedirler.¹⁵⁸

Alevîlerin bu temel İslâmî ibadetlerde göstermiş oldukları tutumun birkaç sebepten kaynaklandığı görülmektedir. Bunlardan en önemlisi tarihsel süreçte çoğunlukla göçebe ya da yarı göçebe bir hayat yaşayan zümrelerin, bu sosyal hayatın getirdiği şartların elverişsizliği nedeniyle temel İslâmî ibadetleri yerine getirmelerindeki güçlülüdür. Sosyal şartlar nedeniyle ibadetleri yerine getirmeme hususu, zamanla bu ibadatlere alışamama sonucunu doğurmuştur.¹⁵⁹

Anadolu Alevîliğinin ibadet telakkisi genel olarak bâtinî ve zahirî anlamlar kapsamında oluşmaktadır. Alevîlik ve Bektaşîlikte bulunan ibadet telakkisi dört kapı, kırk makam ve üç sünnet, yedi farz etrafında şekillenmiştir. Alevîlik-Bektaşîlikte görülen namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetler; Alevîliğe tesiri bulunan Bâtınîliğin etkisiyle zahirî amel yönü bırakılıp farklı kalıplarda bâtinî ibadet formlarına dönüştürülmüştür.¹⁶⁰

Türkmenler İslam'la tanıştıkları ilk dönemlerde göçebe hayat sürmeleri, merkezi otorite ile yaşanan sıkıntılardan dolayı daha çok şehir merkezlerinden uzakta ikamet etmeleri, İslâmî eğitim kurumlarına medreselere, külliyelere uzak kültürle ye-

¹⁵⁸ Alevîler şeriatın dinî gerekliliği olarak gördüklerinden şeriat olmadan tarikatın, tarikat olmadan marifetin, marifet olmadan hakikatin olmayacağını kabul ederler. Dolayısıyla Alevîler ve Bektaşîler şeriatın temeli olan ibadetlerin eda edilmesi gerektiğini kabul ederler. Geniş bilgi için bkz. Şakir Keçeli, "Bektaşîlik-Alevîlik Arasındaki Farklar-Meydan Evi", **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005, s. 325-327.

¹⁵⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, **a.g.e.**, s. 288.

¹⁶⁰ Alevîlik ve Bektaşîlik erkânı ve ibadeti hakkında geniş bilgi için bkz. Haydar Kaya, **Alevî-Bektaşî: Erkânı, Evrâd'ı ve Edebiyatı**, İstanbul, Engin Matbaacılık, 1993; **Bektaşî İlmihali**, Ayyıldız Yayınları, [t.y.] Abdülkadir Sezgin, **a.g.e.**, s. 108-109; Ömer Faruk Teber, **a.g.e.**, s. 71-84.

tişmeleri ve eğitim görmemeleri gibi etkenlerle ibadetlerden uzak kalmışlardır. Alevîlik, Anadolu'ya göç sonucu Yesevîlik, Şîîlik, Bâtınîlik, Babaîlik, Melamîlik, Hurufîlik, İsmailîlik, Haydarîlik, Kalenderîlik, Ahilik gibi dinî oluşumların etkisinde kaldığından Alevîlikte ibadetler zahirî anlamda değil, daha çok bâtinî anlamda yorumlanmıştır.

Dört kapıdan ilki olarak bilinen şeriat kapısı, Anadolu Alevîliğinin ibadet anlayışını ifade eder. Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre şeriatın tamamlanabilmesi için on koşulun yerine getirilmesi gerekir. Sünnîlikte dinin temeli sayılan namaz, oruç, hac ve zekât ancak bu on şarttan birisidir.¹⁶¹

“İbadet nedir” sorusuna Adıyaman Alevî Dedeleri Ali Büyükşahin ve Mahmut Dolaş'ın verdiği cevap, Anadolu Alevîliği bağlamında, yöredeki Alevî zümrelerin ibadet anlayışını özetler mahiyettedir. İbadet, Allah'a kulluğun farkına varılarak dua etme, yalvarma, isteme, zikretme ve yakarma anlamlarını içine alan genel bir kavramdır. Alevîler Kur'ân-ı Kerim'in ibadetle ilgili emirleri doğrultusunda dua ederler. Cemlerde yapılan ibadetler, Kur'ân-ı Kerim'in yorumudur. İbadetlerde ve erkânlarda önemli olan kişinin Allah'ı zikretmesi ve anmasıdır. Çünkü Allah için yapılan ibadet ne şekilde olursa olsun Allah'ın dini içerisindedir.¹⁶² Ayrıca Dolaş'a göre Adıyaman'daki Alevî topluluklarının ibadet, inanç ve erkânlarının özünü Allah-Muhammed-Ali terkibi oluşturmuştur.¹⁶³

1. Gusül ve Abdest Anlayışı

İslam dini, temizlik üzerine bina edilmiş, her Müslüman ruh ve beden temizliğini yapmakla mükellef kılınmıştır. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de, Peygamberimiz ise hadislerinde Müslümanların temiz olması gerektiğini ve Müslüman'ın kalp ve beden temizliğine dikkat etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Alevîlerin yıkanmadıkları, eşlerine yaklaştıktan sonra temizlenmedikleri, gusle ihtiyaç duymadıkları, bedenî ve manevî temizliklerini yapmadıkları söylenmekte-

¹⁶¹ Geniş bilgi için bkz. Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁶² Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

¹⁶³ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010.

dir. Oysa bu tür yorumlar aslı olmayan, gerçekten uzak ifadelerdir. Çünkü Alevî klasiklerinde ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makalat*'ında dört kapı kırk makam açıklanırken, şeriatın üçüncü makamında cenabet olan kişinin cünüplükten arınması gerektiği ve temizliğe dikkat etmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Ayrıca şeriatın dokuzuncu makamında da Müslüman'ın temiz giyinmesi ve temiz, helal yemesi gerektiği açıklanır. Hâsılı Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalat*'ta Alevîlerin hanımlarıyla cinsel ilişkiye girdikten sonra temizlenmesinin şart olduğunu söylemiştir.¹⁶⁴

Geleneksel Anadolu Alevîliğinde temizlik; zahirî ve bâtinî olarak iki anlamda ele alınmıştır. Zahirî temizlik; Yüce Allah'ın, Müslüman'ın temiz olması gerektiğini Kur'ân-ı Kerim'de emretmesidir: “Ey iman edenler! Namaz kılmaya başladığınızda, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedin, topuklara kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüplüyseniz temizlenin. Hastaysanız yahut yolculuktaysanız yahut biriniz abdest bozmaktan gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız, su da yoksa temiz bir toprağa teyemmüm edin . Bunun için de yüzlerinizi ve ellerinizi o toprakla meshedin. Allah size bir güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve şükürde bulunmanız diye de üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor (Maide, ayet: 6); elbiseni temiz tut (Müddesir, ayet: 4)” buyurarak Müslümanların maddi temizliğe önem vermelerini istemektedir. Zikredilen ayetler, Allah'ın maddi temizliğe önem verdiğinin işaretidir. Bâtinî temizlik ise ruhun, kalbin, vicdanın temiz olmasıdır. Klasiklerde maddi temizlikle beraber manevi temizliğe de dikkat edilmesi gerektiği anlatılmaktadır.¹⁶⁵ İbadetlerle sağlanan bu manevi temizlik insanların Allah'ın rızasını kazanmasına vesile olur. Alevîler zahirî temizliğe önem verdikleri gibi önemli olanın bâtinî temizlik olduğuna da inanmaktadırlar. Yöre Alevîleri temizliği kişinin ruhunun, kalbinin ve vicdanının temiz olması şeklinde tanımlamaktadırlar.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, *Makâlât*, s. 68, 75; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, *a.g.e.*, s. 619; Cabbâr Kulu, *a.g.e.*, s. 489; Kaygusuz Abdal, *a.g.e.*, s. 226; Vîrânî Baba, *a.g.e.*, s. 247.

¹⁶⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, “Fevâid”, s. 107.

¹⁶⁶ Alevîler ve Bektaşîler, gusül ve abdesti almalarının yanında gusle ve abdeste bâtinî-tasavvufî anlamlar yüklemişlerdir. Alevîler maddi temizliğin yanında manevi temizliğinde önemli olduğunu ifade etmişlerdir: Şeriatın guslü teni cenabetten ayırmaktır. Tarikatın guslü ihtiyarını pire teslim etmek ve soyutlamaktır. Şakir Keçeli, *a.g.m.*, s. 333-336; Gusül ve abdest için bkz. M, Tefik Oytan, *a.g.e.*, s. 227-228; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

Yöredeki Alevîlerin temizlik anlayışı söz konusu edildiğinde Anadolu Alevîliğine kıyasla herhangi bir farkın bulunmadığı görülmektedir. Yörede İslam geleneğinde var olan maddi ve manevi temizlik çeşitlerinin tümünün yapıldığını ve bu temizlik çeşitlerine dikkat edildiğini gözlemlerimiz sonucunda müşahade ettik.¹⁶⁷

Adıyaman Üryan Hızır Ocağı'na bağlı olarak zakirlik yapan Zakir Mustafa Alkan, “tarikat abdestinden maksat ceme katılacak olan kişilerin manevi temizliklerini yapmalarıdır” demektedir.

“Temizlik imandan gelir” sözü doğrultusunda herkes temizliğe karşı duyarlı olmak durumundadır. Gusül ve abdest, Alevî inancında önemli bir yer tutar.¹⁶⁸ Alevîlikte vücudu yıkayıp temizlemek dışında, iç temizliğe de önem verilir. Buna bağlı olarak eline, diline, beline sahip olmak ilkesine bağlı kalmaya özen gösterilir. Alevî kişi, “tarikat abdesti” olarak ikrarını devamlı kılmaya çalışır. Alevî talipler, ikrar vermeye ve görgüden geçmek için ceme geldiği zaman mutlaka boy abdesti almak zorundadır. Alevîler guslü ve abdesti hangi hallerde almak gerekiyorsa o temizlik çeşidini yaparlar. Ayrıca Alevîlerin gusül almadıkları söylentisi doğru değildir.¹⁶⁹

Sonuç olarak Adıyaman'da kendileriyle görüşme fırsatı bulduğumuz Alevîler, temizliğin imandan geldiğini, temiz olmanın dinî vecibe olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷⁰ Toplum içinde var olmanın gereği olarak temiz olmak zorunda olduklarını, temizliğe önem verdiklerini, temizlik anlayışı hakkında çıkan dedikoduların asıllarının olmadığını, toplum içinde büyük veya küçük olarak isimlendirilen abdest çeşitlerinin

¹⁶⁷ Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

¹⁶⁸ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

¹⁶⁹ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

¹⁷⁰ Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Abuzer Coşkun, 1974 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; Abuzer Yumuşak, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 11-10-2012; İbrahim Ulaş, 1964 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 23-10-2012; Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

alınmasının gerekli olduğunu, dinî gereklilikten öte insan sağlığının gereği olarak gusül abdestinin alınmasının zorunlu olduğunu, suyun hayat ve temizlik olduğunu, ayrıca bedeninin temiz olması gerektiğini, bunun yanında ruhun da temiz, pak olması gerektiğini, zahirî temizliğin değil bâtinî temizliğin önemli olduğunu, ruhun temizliğinin maneviyat ve ibadetle gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedirler.¹⁷¹

2. Namaz Anlayışı

Namaz, Müslümanlığın en temel ibadetlerinden biri olup, onun Kur'ân-ı Kerim'de sıklıkla vurgulanarak çeşitli esaslar çerçevesinde yerine getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Günde beş vakit olmak üzere günlük ibadet olarak namaz her Müslüman'a farz kılınmıştır. Ayrıca Kur'ân'da günlük namazlardan başka Cuma namazının kılınması da emredilmiştir. Peygamberimizin sünnetinde de namaz ayrı bir yer tutmuş, Peygamberimiz namazı gözünün nuru,¹⁷² müminin miracı,¹⁷³ olarak nitelemiştir. O, hadisleri ve uygulamaları ile günlük namazların beş vakit olduğunu belirtip nasıl kılınacağını, namazda hangi sure ve duaların okunacağını Müslümanlara ayrıntılı biçimde göstererek öğretmiştir. Doğal olarak, başta Hz. Ali olmak üzere, bütün Ehl-i Beyt mensupları da bu ibadeti aksatmadan eda etmişlerdir.¹⁷⁴

Hacı Bektaş-ı Veli, dünyada bir bey veya ünlü birisi ile kelim eden kişinin sevinmesine rağmen padişahlar padişahı olan Allah'la namaz ile konuşması, kelim etmesine niçin sevinmezsin, diyerek insanların namaz kılıp sevinmeleri, ayrıca namazın beş vakit ve cemaatle kılınması, düzenli ve sürekli kılınması gerektiğini anlatır.¹⁷⁵

¹⁷¹ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Nurullah Arslan, Adıyaman Gölbaşı, 1986, Gölbaşı, 20-04-2012; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Ali Tatal, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

¹⁷² Kütüb-i Sitte, Salât: 2302.

¹⁷³ Ebû Dâvud, Salât: 152; Müslim, Salât: 215.

¹⁷⁴ İlyas Üzüm, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, İstanbul, İsam Yayınları, 2007, s. 137.

¹⁷⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, "Fatiha Suresi Tefsiri", s. 187; "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye", s. 443, 463.

Alevîliğin ve Bektaşîliğin din algısı kapsamında bütün inanç ve ibadetlerde olduğu gibi namaz konusunda da farklı yorumlar yapılmıştır. İbadetlere ve inançlara farklı anlamlar yüklenerek, bunlar aslî anlamlarından uzaklaştırılmıştır.¹⁷⁶ Alevî-Bektaşî klasiklerinde namaz açıkça zikredilmesine rağmen Anadolu Alevîliğinde zaman içerisinde namaza Bâtınîliğin etkisiyle değişik anlamlar yüklenmiş, namazda farklı uygulamalara gidilmiştir.¹⁷⁷ Namaz, tevillerle aslından başka anlamlara çekilerek şekil ve muhteva olarak değişik bir formda kılınmıştır. Araştırmalarımızda gözlemlediğimiz kadarıyla Adıyaman Alevîleri arasında da beş vakit namaz, Cuma namazı, cenaze namazı ve bayram namazlarını kılan talipler bulunmaktadır.¹⁷⁸

Bununla birlikte namazı kılmayan Alevîler, bu hususta çeşitli sebepler ileri sürmüşlerdir. Hz. Ali'nin namaz kılarken öldürülmüş olması, namazın Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ömer ve Emevîler tarafından icat edilmiş olması iddiası bu sebeplerden bazılarıdır. Bir kısım Alevîler ise namazdan maksadın dua olduğunu dolayısıyla şekilsel bir formda gerçekleşmeksizin sadece Allah'a yakarma ile namaz kılma fiilinin tam anlamda gerçekleşeceğini düşünmektedirler.¹⁷⁹

Alevî-Bektaşîlerin namaz konusunda birbirinden farklı uygulamaları vardır. Alevîlerin kişisel olarak kendisine çok değer verdikleri Hz. Ali'nin, iman ettiği gündən itibaren namaz konusunda gösterdiği hassasiyet dikkate değerdir. Alevî-

¹⁷⁶ Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 319-321.

¹⁷⁷ Alevî klasiklerinde beş vakit namazın kılınması dinin gereği olarak kabul edilmiştir. Namaz ibadetine bakış için bkz. Hacı Bektaş-ı Veli, **Velâyetnâme**, s. 214, 218, 225, 234, 429-430, 458-462, 470-474, 521-522, 537; Radavî, **a.g.e.**, s. 28, 167, 213, 243; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 615; Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 74-76; Anonim, **Muhammed Bin Hanefiyye Cengi**, s. 47, 61; M, Tefvik Oytan, **a.g.e.**, s. 221-225; Hüseyin Özcan, **Alevî-Bektaşî Kültürüne Bakışlar: Canların Nefesinden**, İstanbul, Horasan Yayınları, 2003, s. 90-99; **Alevî-Bektaşî İnançına Bakışlar: Canların Nefesinden**, İstanbul, Fatih Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 72-79; Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 93, 130, 208, 228-231; Kaygusuz Abdal, **a.g.e.**, s. 209; Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 155, 243; Hacı Bektaş-ı Veli, "Fevâid", s. 31.

¹⁷⁸ Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip; Fatma Arslan, Adıyaman 1952 doğumlu Talip; Mikail Bektaş, Adıyaman 1983 doğumlu, Talip; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012.

¹⁷⁹ Bazı Alevîler camiye gitmeme ve namaz kılmama hususunda tarihi, sosyal, ekonomik, felsefi ve dinsel sebepleri ileri sürerler. Geniş bilgi için bkz. Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 110-118.

Bektaşî edebiyatına baktığımız zaman, Alevî-Bektaşî ulularının namaz konusunda aşağıda aktarılan düşüncelere sahip olduklarını görmekteyiz.¹⁸⁰

Hacı Bektaş-ı Veli, *Fatiha Suresi Tefsiri* adlı kitabında şöyle bir olay anlatır: “O bilinen gece Allah Hz. Peygamberi miraca çağırdı ve orada şunlar yaşandı: Dördüncü kat göğe varınca şiddetli bir ses işittim. Ben dedim ki ya kardeşim Cebrail bu sesin sebebi nedir?” Cebrail “Ya Resulullah o sesin sebebi şudur: Allah cehennem içinde adı gayya olan bir kuyu yarattı. Burası cehennemin en alt tabakasıdır.” Kuyudan bir ses işitildi. Peygamber “bu ses kuyunun neresinden gelir” diye sordu. Cebrail dedi ki: “O kuyuyu kızdırırken bir taş kuyunun ağzından içine düştü. Daha o zaman Âdem peygamber yaratılmamıştı. Taş, o vakitten beri düşmeye devam ediyordu. Şimdi dibine vardı. Bu ses onun sesidir,” dedi. Hz. Peygamber: “Ey kardeşim Cebrail, o kuyuyu çok korkunç anlattın, gönlüm korktu. Burası kimlerin yeridir” dedi. Cebrail: “Ya Resulullah Allah’ın buyruğudur, bu kuyu dünya işlerine kendini kaptıran ve özü olmadan salâtı kasten terk edenlerin yeridir” dedi. Resulullah buyurdu: “Kim salâtı kasten terk ederse küfür sahibi olur. Yani her kim herhangi bir özü, engeli olmadan salâtı terk ederse o kişi günahkârdır. Her kim salâtını yerine getirirse Allah’la konuşmuş olur,” Hacı Bektaş-ı Veli burada namaz konusunda

¹⁸⁰ Sabah namazına uyan
Terk eyleme kıl namazı
Türlü kokulara boyan
Terk eyleme kıl namazı

Öğleni kılmazsan kalır
İmanını şeytan alır
Mekânın cehennem olur
Terk eyleme kıl namazı

İkindiye hazır olun
Erenleri nâzır bilin
Akşam namazını kılın
Terk eyleme kıl namazı

Yatsı namazını gözet
Kılıp menziline ilet
Olursun tâmudan azad
Terk eyleme kıl namazı

Hakk’ın nuruna batarsın
Canın cennete atarsın
(Sakine) der ne yatarsın
Terk eyleme kıl namazı. Bkz. Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 321.

insanların hassasiyet sahibi olması gerektiğini dile getirmektedir. Özürsüz olarak namazı terk edenlerin hali Kur'ân ve sünnet ışığında *Fatiha Suresi Tefsiri* adlı kitabında özetlenmektedir.¹⁸¹

On beşinci yüzyıldan itibaren Alevî-Bektaşî şiirinde de namaz üzerinde aynı hassasiyetle durulduğunu görürüz. Kaygusuz'un "daha namaz sorar mısınız" redifli şiiri, Pir Sultan Abdal'ın "kıl beş vakit namaz kazaya koma" ve "beş vakit daima kılan" mısraları, namazın Kur'ân emri ve farz olduğunu söyleyen Ahu, Gurbi niceleri, herhangi bir şüphe ve tereddüde meydan vermeyecek şekilde namaz, oruç ve ibadetler üzerinde durur; bunların riyadan, gösterişten, menfaatten uzak ve gizli olması gerektiğini de ısrarla dile getirirler.¹⁸²

Anadolu Alevîliğinin temelini ve kaynağını oluşturan Hacı Bektaş-ı Veli aşığıdaki ifadeleriyle, ibadetleri insan yaşamının evrelerine benzetmiştir. Bunu yaparak İslam'ın inanç ve ibadetlerini sembollerle ifade ederek benzetme yoluyla anlatmaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin ibadet ve iman esaslarına ne kadar bağlı olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Hacı Bektaş-ı Veli, insanın ömrü ile beş vakit namaz arasında bağlantı kurarak namazı kişinin yaşam serüvenine benzetir. O'na göre sabah namazı çocukluk dönemine, öğle namazı ergenlik-buluğ dönemine, ikindi namazı yigütlük-geçlik dönemine, akşam namazı kırgınlık-yaşlılık dönemine, yatsı namazı kocalık dönemine benzer.¹⁸³

Alevîlik inanç ve ibadetlerinde görülen bu tür bâtinî yorumlar, Hurufiliğin Alevîliğe olan tesirlerinin sonucudur.¹⁸⁴ Örnek verecek olursak, "Alevîler ve Bek-

¹⁸¹ Hacı Bektaş-ı Veli, "Fatiha Suresi Tefsiri", s. 175-181,183.

¹⁸² Ethem Ruhi Fıçlalı, **a.g.e.**, s. 286-287.

¹⁸³ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, trc. Esad Coşan, Seha Neşriyat, Ankara, [t.y.] s. 77; Mehmet Necmettin Bardakçı, "Bir Tasavvuf Mektebi Olarak Bektaşîlik", **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005, s. 57.

¹⁸⁴ Kendine has bir sistem ve felsefe getiren Hurufilik doğal olarak diğer tarikatlar ve düşünce sistemleri üzerinde de etkili olmuştur. Anadolu ve Rumeli'de Bayrami Melamileri, Kalenderiler ve bazı Halvetiye çevreleri ile Kızılbaşlık üzerinde Hurufiliğin "çok derin" etkileri olduğu söylenir. Hurufiliğin en fazla etkisi Bektaşîlik üzerinde olmuştur. Bu etkinin başlangıcı olarak XV. yüzyılda Anadolu'ya yayılmaya başlayan Fazlullah'ın talebeleri gösterilir. Örneğin Aliyyu'l A'la, Anadolu'ya gelerek bir Bektaşî tekkesine yerleşmiş ve Hurufilik akidelerini Bektaşîlik namı altında neşretmiştir. XVI. XVII. yüzyıllarda Hurufilik Bektaşîliğın asli inançların-

taşîler tarafından bıyığa verilen ehemmiyet Huruflerden gelir. Ali علی adının, insan yüzünde belirebilmesi için, bıyığın varlığından vazgeçilmez. Kaşların yayı “ayn’ ı (ء) , burun çizgisi “lam’ ı (ل) ve bıyık eğimi “yaa’ yı (ی) temsil eder. Ve böylece insan yüzünde hem sağdan hem soldan Ali adı okunabilir:

Tuttum aynayı yüzüme
Ali göründü gözüme”¹⁸⁵

Başka bir örnek verecek olursak, “Ebced değeri üç olan cim harfî, Allah-Muhammed-Ali üçlüsüne işaret eder. Değeri dört olan dal harfî ise dört kapıya (şeriat, tarikat, marifet, hakikat), Ehl-i Beyt’e, yani Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin’e veya dört unsura, dört kitaba, dört büyük meleğe işaret eder.”¹⁸⁶ Yukarıda verilen örnekler Alevî-Bektaşî inancına Hurufiliğin ve Bâtınlığın tesirlerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Alevî ve Bektaşî inanç ve ibadetlerinde bu tür yorumları görmek mümkündür.¹⁸⁷

Adıyaman’daki Alevî zümreler namaz ibadetini şu şekilde yorumlamışlardır: “Namaz, Farsça bir kelimedir. Anlamı, inanılana (Allah’a) dua etmek, yalvarmak, yakarıшта bulunmaktır. Kur’ân-ı Kerim’de dua, salât olarak geçer.”¹⁸⁸ Alevîlikte yüz yüze yapılan erkâna “halka namazı”¹⁸⁹ denir.¹⁹⁰ Allah’ın cemalini insan taşır. O ba-

dan biri olmuş, kendisine mümessiller yetiştirerek yayılmaya devam etmiştir. Balkanlardaki Bektaşîlerde Hurufî etkilenmesinin Anadolu’dakilere nazaran daha fazla olduğu bir gerçektir. Fatih Usluer, **Hurufluk**, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2009, s. 178-179, 181.

¹⁸⁵ Irene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik, Bektaşîlik Araştırmaları**, trc. Turan Alptekin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s. 195; Abdalbaki Gölpinarlı, **a.g.e.**, s. 78

¹⁸⁶ Fatih Usluer, **a.g.e.**, s. 182; İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 59-60.

¹⁸⁷ Bâtınî yorum örnekleri için bkz. Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 115, 127, 135, 175, 199; Hacı Bektaşî-Veli, “Fatiha Suresi Tefsiri”, s. 197-201.

¹⁸⁸ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

¹⁸⁹ Alevî ve Bektaşîlerde halka namazı pirin bulunduğu her dinî toplantıda, cem erkânında, cem ibadetine başlangıçta, kurban sahipleri görülmeden önce, cem birlemelerinde, musahip erkânına başlarken kılınır. Halka, cemalet yapılan iki rekâtlık toplu bir tarikat namazıdır. Pir huzurunda bu ibadet yapılır, kible insandır, insana yapılan secde Allah’a yapılan secdedir. Âdeme secde: Allah’ın emrettiği bir namazdır. Bu emir şeytan tarafından kabul edilmedi, şeytan isyan etti, kibirlendi. Cemalet cemale karşı yapılan secde, Alevî ve Bektaşî edebiyatında da dile getirilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Abdalbaki Gölpinarlı, **a.g.e.**, s. 105, 208.

¹⁹⁰ Alevîler halka namazına Kur’ân’ı Kerim’den deliller getirirler. Bu ayetler: Taha Suresi 1-3, Bakara 238. ve 34. Alevîler bu halka namazının cemalet cemale olmasını da Mü’minun 2. Hac 32. Hicr 28-30, Sad 71-73, Secde 15. ayetlere bağlarlar.

kımdan Alevî, insan cemaline bakarak Allah'ı görmeye çalışır. Alevî, kendi inancına göre ibadetini yapar. Beş vakit namaz kılana da Alevîler saygı duyarlar.¹⁹¹ Çünkü yapılan her ibadet Allah içindir. "Alevînin de ibadetinde secde, kıyam, rükû vardır."¹⁹² Alevîler camiye gitmezler. Çünkü erkân yerleri cem evleridir. Alevî erkânlarında camide kılınan namaz şekli yoktur. Fakat kendi inancına özgü erkân (tapınma), niyazi, duası vardır.¹⁹³

Dede Ali Büyükşahin namazla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "Namaz, ibadet etmek demektir; Allah'a yalvarmak, yakarmaktır. Doğal olarak namazın içinde rükû, secde, kıyam vardır; fakat vakit olarak kılınmasına karşıyım. Namazların, sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı olarak kılınması doğru değildir. Her zaman namazda olmak gerekir. İnsan her zaman Hakk'ı kendi özünde taşımalı ve her zaman Allah'a dua etmelidir. Salât dua etmek anlamına gelir; dua etmenin de şekli, biçimi yoktur. Namaz veya cem erkânını yaparken hûşû içinde bedeni ve ruhu tamamen Allah'a kulluğa, ibadete vererek eda etmek gerekir. Kişinin namaz kılarken Hakk ile bütünleşmiş ve dışarıdan gelecek tüm etkenlerden soyutlanmış olması gerekir. Allah'la bütünleşmemiş kişinin kıldığı namaz ve yaptığı cem kişiye manevi haz vermeyecek; kılınan namaz ve yapılan cem faydasız olacaktır. Secde, rükû, kıyam ve dâr, Allah'a yalvarmaktır. Bu, bedeninin Allah'a kulluk yapmasıdır. Alevîler Sünnî grupların kıldığı gibi kılınan namazı, çoğunlukla kılmamakta, Alevî ve Bektaşî tarikatında bulunan sembolik namazı, beş vakit namaz yerine eda etmektedirler. Bu namaz, halkacık namazı, halaka namazı, tarikat namazı, halka namazı gibi farklı isimlerle adlandırılır."¹⁹⁴ Cemlerde insanların yüz yüze olması, Hakk'ın insanda

¹⁹¹ Ali Tatal, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

¹⁹² Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

¹⁹³ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010; Uğur Emir, 1988 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 23-10-2012; Nazım Doğan, 1981 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 06-10-2012.

¹⁹⁴ Halka ya da halaka, Alevî toplantılarında ve cem ayinlerinde cemaatin halka veya ocak bulunan evlerde ise hilal biçiminde, yüz yüze (cemal cemale) oturma biçimidir. Burada cemale (yüz yüze) dönerek Tanrı'nın didarını (yüzünü) insanda görme esastır ve Tanrı'ya teslimiyet böyle yapılır. Çünkü âdeme secde Tanrı'nın emridir. Alper Çağlayan, "Tarikat Namazı Ya da Halka Namazı", **HBVAD**, Ankara 2000, S. 16, s. 197-199; Piri Er, "Anadolu Aleviliğinde Halka Namazı", **Cem Dergisi**, 1997, S. 67, s. 53-55.

mevcut olmasından dolayı cemal cemale yapılan ibadete “halka namazı” denmektedir.¹⁹⁵

“Namaz kılan ve cem eden insanın kulu ve kölesi olurum; bunlar benim için değerli insanlardır. Ceme gelen fert bedenini ve aklını tamamen Allah’a vermemişse, namazdayken aklında bin tane tilki dolaşıyorsa o yaptığı cem, cem değildir; o kıldığı namaz, namaz değildir. Kişinin namaz kılmaması veya cem etmesi çevrenin, ailenin etkisiyle oluşmuştur. Önemli olan inanmaktır; inançtır. Önemli olan Allah’a yalvarmaktır, cem ederek mi yaparsın namaz kılarak mı yaparsın önemli değildir; “ibadetin şekli yoktur.”¹⁹⁶ Alevîlikte namaz vardır fakat bunu beş vakit olarak sınırlandıramayız.¹⁹⁷ Cemler toplu namazdır, namazın şekli yoktur.”¹⁹⁸

Yöredeki Alevî zümreler, namazı dua etmek olarak anlamışlardır; namazın dua etmek anlamına geldiğini, dolayısıyla dua ederek kişinin namaz kıldığını kabul etmişlerdir.¹⁹⁹ Bu dua ise bireysel veya toplu olabilir. Namazın belirli bir şeklinin olmadığını, günlük kılınması gereken beş vakit namaz diye bir şeyin olmadığını, kılana saygı duyduklarını, cem erkânının Alevîlerin namazı olduğunu, cem esnasında kıyam, rükû, secde vb. uygulamaların tamamının icra edildiğini, Kur’ân-ı Kerim’de namaz kavramının sadece Cuma ve gece namazı için geçtiğini, ayaktayken, yatar-ken, otururken Allah’ın zikredilebileceğini ve Allah’a dua edilebileceğini ifade ederler.²⁰⁰

Bazı Alevîler namaz kılmayan kişinin, kılmadığı namazlarını Hz. Ali vb. sebeplere bağlamalarının yanlış olduğunu belirtenler de bulunmaktadır. Ayrıca kendisiyle görüşülen taliplerden, günde beş vakit namaz kıldıklarını, “Cuma ve bayram

¹⁹⁵ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 16-07-2010; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

¹⁹⁶ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

¹⁹⁷ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 16-08-2010.

¹⁹⁸ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, Adıyaman, 20-07-2010; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

¹⁹⁹ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

²⁰⁰ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

namazlarını”²⁰¹ eda ettiklerini ifade edenler de bulunmaktadır.²⁰² Yöre Alevîleri Alevî-Bektaşî yolunun önderi olan Hacı Bektaş-ı Veli’nin ibadetler konusundaki hassasiyetine vurguda bulunmaktadır. Şeriat kapısından geçebilmenin yolunun ibadetlerden geçtiğini ifade etmişlerdir. Şeriatı olmayanın tarikatının olmayacağını, tarikatı olmayanın marifetinin olmayacağını, marifeti olmayanın da hakikatinin olmayacağını ifade ederek namaz ve diğer ibadetler konusundaki hassasiyete değinmişlerdir.²⁰³ Allah ve Peygamber bize namaz kılmamızı emretmiştir. Kulun namaz kılıp kılmaması Allah’la kul arasındaki bir şeydir.

3. Nefis Terbiyesi ve Oruç

Allah’ın bütün Müslümanlara farz kıldığı ibadetlerden biri de Ramazan ayında Ramazan Hilali görülmeye başlayınca oruç tutmaktır. Oruç, Allah’ın rızasını kazanmak için tan yerinin ağarmasından başlayıp güneş batıncaya kadar yeme, içme ve cinsel isteklerden Allah rızası için uzak durmaktır. Oruç bedenle yapılan bir ibadettir. Allah, akıllı, ergenlik çağına ermiş, sağlık ve sıhhati yerinde olan Müslümanları Ramazan ayı boyunca oruç tutmakla yükümlü kılmıştır. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de “Ey iman edenler! Oruç sizden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi, sizin üzerinize de farz kılındı” (Bakara, ayet: 183) buyurularak, oruç tutmanın bütün Müslümanlar için farz olduğu ifade olunmuştur.

Klasik kaynaklar bağlamında Anadolu Alevîliğinde oruç, temel bir ibadettir.²⁰⁴ Çünkü Hacı Bektaş-ı Veli, oruç ibadetine Kur’ân-ı Kerim’den deliller getirerek oruç ibadetinin Allah’ın emri olduğunu ve oruç tutanların mükâfatlarını yüce yaratıcının vereceğini anlatarak oruç ibadetinin üç derece olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: Birinci derece oruç halk için, ikinci derece oruç seçkinler içindir, üçüncü derece oruç ise seçkinler seçkini orucudur. Birinci derece oruç, mideyi ve cinsel organ-

²⁰¹ Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

²⁰² S. A., 1981 Adıyaman doğumlu, Talip; M. B., 1981 Adıyaman doğumlu, Talip; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012.

²⁰³ Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 60; Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 94, 335; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

²⁰⁴ Karşılaştırma yapmak için bkz. Hacı Bektaş-ı Veli, **Velâyetnâme**, s. 578; M, Tevfik Oytan, **a.g.e.**, s. 225; Hüseyin Özcan, **a.g.e.**, s. 100-101; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 595; Hacı Bektaş-ı Veli, “Fevâid”, s. 31.

ları orucu bozan şeylerden korumaktır. İkinci derece oruç, gözü namahreme bakmaktan, kulağı uygun olmayan sözleri duymaktan, dili haksız konuşmalardan, eli haram olan şeylerden, ayağı haram yerlerden korumaktır. Üçüncü derece oruç ise peygamberlere ve evliyalara mahsustur ki bunlar, gönlü Hak'tan gayri her şeyden korurlar. Oruç ibadeti kişiye Hak'ta zenginleşerek yaratılış unsurlarından uzak durmayı kazandırır.²⁰⁵

Alevî kaynaklarında oruç hakkındaki hüküm burada anlatıldığı gibi olmakla birlikte uygulamada kimi Alevîler oruç tutmakta; kimileri ise tutmamaktadır.²⁰⁶ Alevî ve Bektaşîlikte Bâtınîliğin tesiri ile oruç ibadeti hakkında farklı telakkiler oluşmuştur. Alevîler ve Bektaşîlerin Ramazan orucunu tutanları olmakla beraber, çoğunluğu Ramazan orucuna gerekli ehemmiyeti göstermeyip Kerbelâ-Muharrem²⁰⁷, Hızır, Pazartesi, Perşembe, Adak, Aşure ve 14 Masum-u Pâk Oruçlarını tutmaktadırlar. Şiîler ve Anadolu Alevîleri, Kerbelâ hadisesini ve bu hadiseden meydana gelen matemi her zaman hatırlamakta, genç nesillere bunu aktarmakta, ibadetlerinde bunu yoğunlukla anmakta, sözlü ve yazılı edebiyatlarında sürekli işlemektedirler. Bu hadiseye yoğunlukla yer vermelerinin esas sebebi, onu zihinlerde canlı tutarak gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarabilmektir.

Şah Hüseyin'e ve Ehl-i Beyt'e gönül veren Alevîler, 10 Muharrem'i bir matem günü olarak anarlar. Bugün anma merasimlerinin yapılmasının asıl amacı, yiğitliğin, dürüstlüğün ve haksızlığa karşı direnmenin bir simgesi olan İmam Hüseyin'in bu örnek kişiliğini hatırlamaktır. Alevî-Bektaşî toplumu, tarih boyunca Kerbelâ hadisesini anlatan ve şehitler şahı Hz. Hüseyin'in içinde bulunduğu toplam 72 kişinin şehit edilmesini anımsatan duygulu ve hüznü mersiyeler, muharremiyeler okumuşlar, Ruz-i Katl denilen eserler kaleme almışlardır.²⁰⁸ Ozanların ve âşıkların sazlarında ve dillerinde bu dram, bu hüznü geçmişten günümüze devam edegelmiştir.²⁰⁹

²⁰⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye", s. 419-421.

²⁰⁶ Geniş bilgi için bkz. Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 322.

²⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Feyzullah Ulusoy, "Muharrem Ayı Tarihi ve Muharrem orucu", **Cem Dergisi**, 1995, S. 51, s. 32-35; Mustafa Uzun, "Muharremiyeye", **DİA**, XXXI, 2006. Ey Şehid-i Kerbelâ'ya ağlayan Ağla, matemdir, Muharremdir bugün

Anadolu Alevîleri, 12 günlük Muharrem orucunu tutmaktadırlar. Muharrem orucu, Kerbelâ şehitlerini anma anlamına gelmektedir. Geleneksel olan on gün yeri- ne, 12 günlük Muharrem orucu ve Aşure²¹⁰, duygusal rahatlama ve manevi motivasyon aracı olmuştur. Bu günlerde Alevîler siyah giysiler giyerler, doyma amacı güde- rek su içmez; sadece çay yudumlayabilirler. Bıçak kullanmayı gerektiren hiçbir şey (yani et ve hiçbir katkılı yiyecek) yemezler; yıkanmazlar ve toprak üzerinde yatarlar. Akşamları, ağıtlar (mersiye) okurlar, Yezid ve yandaşlarına lanetler yağdırırlar. Ses, alabildiğince ve gözden yaş gelene kadar yükseltilir.²¹¹

Adıyaman'daki Alevîler Muharrem ayında tarihî bazı hadiselerin meydana geldiğine inanmaktadırlar. Muharrem ayı gerek dinler tarihi gerek İslam tarihi gerek- se insanlık tarihi açısından olağanüstü öneme sahip bir ay olarak kabul edilir. Bu ay- da pek çok önemli olay yaşanmıştır. Dede ve taliplere göre bu ayda yaşanan başlıca olaylar şunlardır: Âdem Peygamber, 10 Muharrem günü eşi Havva ile buluşmuştur. Nuh Peygamber, 10 Muharrem günü tufandan kurtulmuştur. Ayrıca o gün gemide kalan erzakları bir araya getirerek aşure pişirmiştir. Aşr, on demektir, aşur veya aşûra, Muharrem'in onuncu günü pişirilen buğday tatlısıdır. İbrahim Peygamber, Nemrut'un attığı ateşten bugünde kurtulmuştur. İshak veya İsmail Peygamber, kur- ban olmaktan yine bugünde kurtulmuştur. Yakup Peygamber, oğlu Yusuf'a bugün

Nar-ı hasretle ciğerler dağlıyan

Ağla, matemdir, muharremdir bugün. "Sezai" bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 732, 734.

²⁰⁹ Kerbelâ olayından itibaren, 1329 yıldır tüm Şia-i Ali kolları, özellikle Alevîler, bitmek bilme- yen, acısı dinmeyen bir yası sürdürmektedirler. Bu aynı zamanda inanç ve ibadetin de belirle- yici bir ögesi ve ilkesi haline gelmiş. Her yılın Muharrem ayında 12 günden az olmamak üzere, yer yer 15 güne varan bir süre, yas tutulur. Hazret-i Hüseyin başta olmak üzere, Kerbelâ şehit- lerine, On İki İmamlara olan bağlılık duyguları daha da canlanır, belirtilen sürenin her anı şe- hitleri anmakla, onlarla ilgili bilgileri yinelemekle, kitap ve mersiye okumakla geçer. Hazret- i Hüseyin, Kerbelâ şehitleri ve On İki İmamları anmayan Alevî ve Şiî şair ve düşünür yok gibi- dir. Doğrudan Kerbelâ faciasını konu alan mersiyelelerin kimileri Muharremiye diye de adlan- dırılır. Şiir ve deyiş edebiyatımızın köşe taşlarından birini oluşturan "Düvazde İmam"larda O ve bütün İmamlar veciz bir şekilde anıla gelmiş ve Cem Ayini'nin vazgeçilmez kesitlerinden biri durumuna gelmiştir. Cem, Kerbelâ'da Ehl-i Beyt mazlumlarına yaşatılan susuzluğu, açlık ve eziyetleri, inanç ve doğruluk konusunda gösterilen kararlılığı ifade eden çeşitli motiflerle donatılmış, bu nedenle akıtılacak olan gözyaşları işlenecek sevabın kaynağı olarak kabul edil- miştir. Mustafa Düzgün, "Muharrem Matemî ve Matem Orucu", <http://www.aleviakademisi.org/component/content/article/47-Alevilikte-kutsal-gunler/146-146.html>, 29-06-2011.

²¹⁰ Alevîler, Kerbelâ şehitlerinin anısına, onların ruhları için pişirip dağıttıkları; eş dost, konu komşuyla birlikte yedikleri aşure aşını, 12 İmamları anmak gayesiyle, en az 12 çeşit yiyecekten yaparlar. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 737.

²¹¹ Irene Melikoff, **a.g.e.**, s. 44-45.

kavuşmuştur. Eyüp Peygamber, ağır dertlerinden bugün kurtulmuştur. Yunus Peygamber, balığın karnından bugün çıkmıştır. Musa Peygamber, Firavun'un gazabından yine bugün kurtulmuştur. Kızıldeniz 10 Muharrem günü Musa'ya yol vermek için ikiye ayrılmıştır. Hazreti Muhammed, Mekke'den Medine'ye, içerisinde bugünün bulunduğu ayda hicret etmiştir.²¹²

Geleneksel Anadolu Alevîliğinde, Matem orucunun niyeti şöyledir: Bism-i Şah! Allah Allah! Erenler himmetine, Er Hakk Muhammed Ali'nin aşkına, Hz. İmam Hüseyin efendimizin niyyet-i savm-ı atşanına, susuzluk orucu niyetine, Kerbelâ'da şehit olanların temiz ruhlarına ve niyyet-i siyam-ı matem, matem orucu niyyeti Hazret-i Fatmatü'z-Zehra'nın şefaatine 12 İmam, 14 Masum-u Pâk efendilerimizin şevkine, 17 Kemberbesteler hürmetine, Hızır, gaib gerçek erenlerin yüce himmetleri üzerlerimizde hazır ve nazır ola, yuh münkire, lanet Yezide, rahmet mü'mine, Allah Eyvallah Hû...²¹³

Adıyaman yöresinin önde gelen Alevî dedelerinden Niyazi Arslan Dede, Muharrem orucuna niyyetin bölgede Türkçe yapıldığını ifade etmiştir:

Bism-i Şah Allah Allah... Ya Rabbi! Ellerimi açtım, boynumu büktüm sana yalvarıyorum. Dualarımı Dergâh-ı izzetinde kabul eyle. Sana açılan ellerimi boş çevirme ya Rabbi!

Ey Yüce Allahım! Âlemlerin rahmeti Muhammed Mustafa'ya ve yüce Ehl-i Beyt'ine salât ve selam olsun. Himmet ve hidayetleri üzerimizde hazır ve nâzır olsun. Kerbelâ ve tüm şehitlerimizin ruhları şâd olsun. Tüm peygamberlerinin tuttuğu Muharrem orucunu ve matemini tutacağım için şükürler olsun. Bana kolaylıklar ve sabretmeyi nasip eyle ya Rab...

Şah Hüseyin ve Kerbelâ şehitlerinin susuzluk niyyetine, âlemlerin rahmetinin şefaatine ve Allah rızasına niyyet ettim Muharrem orucunu tutmaya orucumu dergâh-ı izzetinde kabul eyle ya Rab...

²¹² Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman Gölbaşı, 03-05-2012.

²¹³ Bedri Noyan, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir?** Ankara 1985, s. 86.

Allahım kabul eyle, sen de bizden memnun ve razı ol. Hz. Peygamber ve Hz. Ali, Fatıma, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'i de memnun ve razı eyle.

Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da uğradığı elemden ve musibetten dolayı biz de oruç tutuyoruz. Yas çekiyoruz ve ağlıyoruz. Tanrı'dan af dileyenlerden ve şefaate isteyenlerden eyle ya Rabbi.

Onlar mübarek ruhlarında müsterih olsunlar. Biz o acı günleri yeniden dile getirip yas çekiyoruz. Matem Orucu tutuyoruz. O suçsuz yere akan kanların şehitlerinin dertlerini paylaşmak ve orada olan olaya ortak olmak için... Üzüntümüz büyüktür.

Allahım bu üzüntümüz İslam oluşumuzdan, habibin Muhammed'e olan sevgimizden dolayıdır. Onun sevinci ile sevince girmek, O'nun hüznü ile hüzünlenmek bizlere bir ödüldür. O'nun sevgili torunlarının Kerbelâ'da suçsuz yere akan kanının yasını çekmek de bize düşer. Sen de bu durumumuzdan ve tutumumuzdan dolayı memnun ve razı ol. Af ve mağfiretine mazhar eyle bizleri ey Rabbim. Sana tapar, sana koşar, senden yardım dileriz. Sen Rabbimizsin sana sığınırız.

Nefsimiz için değil, Hz. Hüseyin için ağlıyoruz, yas ve matem tutuyoruz. Allahım biz sana tapar, sana koşar, sana inanır, senden yardım dileriz. Nefsimiz için bin derdimiz olsa birinden şikâyet etmeyiz. Dost derdiyle nalân olur ağlarız. Yas çeker, gözyaşı döker, oruç tutarız. Sen de bizleri af ve mağfiretine mazhar eyle, Muhammed Mustafa'nın Ehl-i Beyt'inin katarından didarından ayırma... Onların şefaathlerine nail eyle.

Allah, Allah diyelim. Daima zikredelim, Allah Allah! Ya Rabbi bu okunan duaları yas ve matem için yapılan niyeti sen kabul eyle. Sen Uhud Harbi'nde yaralanan Hz. Muhammed, Hendek Harbi'nde yaralanan Hz. Ali, Kerbelâ'da şehit olan Hz. Hüseyin ve diğer tüm şehitlerin ruhlarını bizlerden hoşnut ve razı eyle. Yas ve matem edenleri sevabına nail eyle. Mahşer yerinde de onlarla haşır neşir eyle.

Evveli Hû, ahiri Hû, zahirî Hû, batını Hû, gerçekler demine Hû diyelim Hû...²¹⁴

Anadolu Alevîleri tarafından tutulan diğer bir oruç çeşidi de şubat ayının 13, 14 ve 15. günlerindeki Hızır orucudur. Bu orucun tutulmasının nedeni olarak şu olay anlatılır: Peygamber efendimizin torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hastalığına şifa bulmak için Hz. Ali ve Hz. Fatıma üç gün oruç tutmaya niyetlendiler. Her günün sonunda iftar açacakları vakit iftarlıklarını gelen fakire yedirdiler. Bu oruçların sonunda Peygamberimiz, Hz. Ali'ye oruçlarının nasıl geçtiğini sordu ve üç gün boyunca gelen fakirin Hz. Hızır²¹⁵ olduğunu haber verdi. Bu olayla ilişkili olarak Anadolu Alevîleri, Ehl-i Beyt'e ve Hz. Hızır'a duydukları sevgiden, saygıdan ve bağlılıklarından dolayı bu orucu tutarlar. Bu üç gün boyunca oruçlarını tuttuktan sonra kurbanlarını kesip dua ve niyazlarda bulunarak Hızır Cem'ini yerine getirirler.²¹⁶

Adıyaman'daki Alevî toplulukların oruç ibadeti hakkındaki telakkileri şöyledir: Oruç; savm yani susmak anlamındadır.²¹⁷ Her dinin kendi kurallarına göre oruç ibadeti vardır. Alevîlerde oruç iki anlam taşır: Bedenin orucu (aç kalmak), nefsin orucu (nefsine hâkim olmak ve kalple oruç tutmak anlamındadır). Adıyaman Alevîleri Muharrem ayında (Kerbelâ şehitleri için) yas tutmaktadırlar.²¹⁸ Tarihsel kaynaklara ve Kur'ân-ı Kerim emirlerine dayanarak tutulan oruç 12 gündür. Muharrem orucu, 12 İmam orucu değildir; daha önce belirttiğimiz gibi Kerbelâ şehitleri için (Hz. Hüseyin ve 72 yakını), birçok Peygamber tarafından kurtuluşa şükür gayesiyle tutulduğu ve Kur'ân-ı Kerim'de emredildiği için Muharrem orucu tutulmaktadır. 12 gün orucun sonunda aşure lokması²¹⁹ yapılır.²²⁰

²¹⁴ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman Gölbaşı, 08-05-2012.

²¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Doğan Türkdöğen, "Alevî İslam İnancı İçerisinde Hz. Hızır", **HBVAD**, 2004, S. 29, s. 19-26.

²¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Hakkı Saygı, **Soru ve Cevaplarla Alevî-Bektaşî İnancı**, İstanbul, Cem Vakfı, 2005.

²¹⁷ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

²¹⁸ Kerbelâ şehitlerini anma, on muharrem matem günü hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 718-724, 732-740; Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 85-87.

²¹⁹ Alevî kültüründe hayır olarak dağıtılan her türlü ikrama lokma denmektedir.

²²⁰ Allah rızası için erkânlara gelen taliplere dağıtılan yiyeceklere lokma denilir. Bu gelenek klasiklerde Hz. Âdem ile Cebrail'in musahip olması hadisesine dayanır. Lokma geleneğinin Alevî anlayıştaki önemi için bkz. İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 66-67, 107.

12 gün su içilmeden, dünyevi eğlencelerden uzak kalınarak, Kerbelâ'da şehit düşenlerin matemi, yası tutulur. Saç, sakal tıraş edilmez; cinsel ilişkiye girilmez, çamaşır değiştirilmez, eğlence, düğün yapılmaz.

Kerbelâ olayından sonra sağ kurtulan Zeynel Âbidin için de şükredilir. Alevîler Muharrem orucunun birçok Peygamber tarafından tutulduğu ve Kur'ân-ı Kerim'de (Bakara, ayet: 183 ve Fecr, ayet: 1-4.) emredildiği için önem vermektedirler.²²¹

Adıyaman Alevîleri Muharrem orucunun dışında Hızır orucunu tutarlar.²²² Hz. Hızır için Şubat'ın 13-14-15 ve Hz. Ali'nin vefatından dolayı Ramazan'ın 19-20-21. günlerinde oruç tutulur.²²³ Ramazan orucu Sünnî İslam anlayışına mensup olan topluluk tarafından tutulmaktadır. Ayrıca Ramazan orucunu tutan insanlara saygı duyulması gerekir.²²⁴

Yöredeki Alevî zümrelerden Hızır ile İlyas'ın üç gün sonra buluşacağına inananlar Hızır orucunu üç gün; beş gün sonra buluşacağına inananlar beş gün; yedi gün sonra buluşacağına inananlar da yedi gün oruç tutarlar. Bunun yanı sıra Masum Paklar adına Muharrem ayında üç gün oruç tutarlar. Muharrem'in on beşinde aşure yapılırlar ve aşure lokması dağıtılır.

Adıyaman'da Ramazan ayında oruç tutan Alevîler olmakla birlikte yöredeki Alevîlerin çoğunluğu Ramazan orucunu tutmazlar; oruç tuttuğundan dolayı Sünnîlere saygı gösterirler, onları rahatsız edecek hal ve hareketlerden kaçınırlar. Onlara göre insanlar inandığı gibi oruç tutabilirler; inançlı insandan zarar gelmez fakat inanmıyor ise zarar gelir; dolayısıyla oruç tutan insandan zarar gelmez.²²⁵ Ramazan veya Muhar-

²²¹ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

²²² Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

²²³ Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

²²⁴ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

²²⁵ Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

rem orucunu tutmuş olması önemli değildir. Önemli olan oruç tutuyor olması ve Hakk'a inanmasıdır.²²⁶

Bunun dışında Ramazan ayında Hz. Ali şehit edildiğinden Hz. Ali'nin şahadet gününden itibaren üç gün oruç tutarlar. Bu konuda yöre zakirlerinden Mustafa Alkan şöyle demektedir: “Şunu da ifade etmek gerekir ki, Ramazan orucunu tutmamız onu inkâr ettiğimiz anlamına gelmesin”.²²⁷ Adıyaman Alevîleri Ramazan'ın 19 ile 21'i arası Hz. Ali'nin şehit edilmesinden duyulan hüznün, yas, matemden dolayı oruç tutarlar.²²⁸

Yöredeki Alevîler orucu, Allah'ın emri olarak kabul eder ve Allah'ın Müslümanlara farz kıldığı ibadet esasları içinde zikrederler. Oruç, kişinin nefsinin terbiye etmesi ve Allah'ın rızasını kazanması için tutulur.²²⁹ Özel olarak Ramazan orucunu tutan Alevîler²³⁰ olmakla beraber genelde Adıyaman Alevîleri oruçlarını Muharrem ayında tutarlar. Muharrem orucunun Ramazan orucu kadar sevap olduğunu kabul ederler.²³¹ Geleneksel Anadolu Alevîliğindeki gibi Adıyaman Alevîlerinde de oruç; yassı matemdir, kederdir, hüzündür.²³²

²²⁶ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

²²⁷ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 19-07-2010.

²²⁸ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010.

²²⁹ Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

²³⁰ Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-07-2011; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012.

²³¹ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

²³² Alevî dedesi Niyazi Arslan Dede görüşmemiz esnasında Şah Hatayi'nin matem ve yas dolu şu beytini okumuştur:

O yaratan Allah böyle buyurdu
Muhammed Mustafa tuttu bu yası
Cebrail gökten üç gömlek getirdi
Aliyyü'l-Murtaza tuttu bu yası

O siyah gömleği Peygamber giydi
Bütün Ehl-i Beyt tuttu bu yası
Yeşili Hasan, kırmızılı Hüseyin
Bu renkleri giydi tuttu bu yası

Hatice, Fatıma-yı Kibriya, Zehra
İmamlar silsilesi tuttu bu yası
Ali'nin Kamber'i Salman'ı bile
İnanıp sevenler tuttu bu yası

Adıyaman Alevîleri, 12 İmamları temsilen Muharrem orucunu tutarlar.²³³ Muharrem orucunu bütün peygamberler tutmuştur; ayrıca Hz. Muhammed de tutmuştur. Alevîler oruç tutulması gereken günlerde zevk verebilecek tüm lezzetlerden uzak dururlar. Alevîler, Kerbelâ hadisesini hatırlayarak bu acıyı yüreklerde hissetmeye çalışırlar. Kerbelâ'da şehit düşenlerin anısına oruç tutarlar. İftar ve sahur geleneği yoktur; hazırda ne varsa o yenilir. Et vb. gıda ürünleri bu oruç günlerinde yenilmez. Kerbelâ hadisesini yaşamaya, canlı tutmaya, o acıyı bir nebze de olsa hissetmeye çalışırlar.

4. Gönül Hacı ve Hac

Yönelmek, kastetmek, ziyaret etmek anlamlarına gelen hac, istilâhî olarak Zilhicce ayında, usulüne göre ihrama girmeye, Arafat'ta durmaya ve Kâbe'yi tavaf etmeye denilir.²³⁴ “Kâbe'yi belirli zamanlarda ziyaret eden kimseye hacı denir. İslâm'ın beş temel şartından biri olan hac hem mal hem de bedenle yapılan bir ibadettir. Maddi gücü yerinde olan kadın ve erkeğin ömürlerinde bir defa hac ibadetini eda etmeleri farzdır. Alevîlikte hac iman esasları içindedir.”²³⁵ Allah Kur'ân'da; “Yoluna gücü yetenlerin Kâbe'yi hac ve ziyarette bulunmaları, Allah'ın insanlar üzerinde hakkıdır” (Ali İmran, ayet: 97) buyurmaktadır. Peygamberimiz de hacı Müslüman olmanın beş rüknünden biri olarak kabul etmiş, bizzat uygulayarak Müslümanlara haccın nasıl yapılacağını öğretmiştir.

Peygamber soyunda elem acıyı
Paylaşmak isteyen tutu bu yası
İmam Zeynel ile Bakır ve Cafer
Kasım, Musa Rıza tuttu bu yası

Taki Naki Hasan Ali Askeri
O' Muhammet Mehdi tuttu bu yası
Şah Hatai'm yası çeken nur olur
Nur-ı Vahid nebi tuttu bu yası

²³³ Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

²³⁴ İbn Manzûr, **a.g.e.**, II, s. 226.

²³⁵ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

Geleneksel Anadolu Alevîliğinde hac, varlıklı Müslümanların yapması gereken bir ibadettir.²³⁶ Gücü yeten Alevî ve Bektaşîlerden tarihsel süreçte hacca gidenlerin olduğu görülmüştür. Alevîlik ve Bektaşîlikte hac ibadeti asla inkâr edilmemiştir.²³⁷ Alevîlikteki bâtinî yorumların hac konusunda da etkili olduğunu müşahede etmekteyiz. Bu durum tarihsel süreçte Alevîliği etkileyen anlayışların sadece bir yansımasıdır. Alevîlik ve Bektaşîlikte batın ve zahir ilişkisi ibadetlere farklı bir görünüm kazandırmıştır.²³⁸

Alevîliğin Anadolu'daki kutsal mekânları olan Hacı Bektaş, Abdal Musa, Karaca Ahmet Sultan Dergâhı, Şahkulu Sultan Dergâhı, Seyit Battal Gazi, Hasan Dede Türbesi, Hamza Baba Dergâhı, Veli Baba Sultan Yatırı gibi Alevî-Bektaşî dünyasında büyük tesirleri olan mekânları ve Alevî mürşitleri ziyaret etmek, dergâhlara gitmek Alevîlerce hac ibadeti gibi kabul edilir.²³⁹ Gönül Haccı tamamen tasavvufî ve bâtinî tesirler sonucunda zamanla Alevî-Bektaşî inançları içine girmiştir. Alevî ve Bektaşîler, ibadetlere zahirî anlamların yanında ve bâtinî anlamlar da yükleyerek bu ibadetlerin orijinalliğini değiştirmişlerdir.

Hac için şöyle bir bâtinî yorum geliştirilmiştir: "Hac'da çevresi dolaşarak tavaf edilen Kâbe insanlık noktasıdır. Çünkü Kâbe aradan kaldırıldığında insanların birbirlerinin yüzlerine dua ediyor ve secde yapıyor oldukları görülecektir. Yine bir başka bâtinî yorum şöyledir: Mürşidi ziyaret etmek, onun hizmetinde bulunmaktır.²⁴⁰ Çünkü mürşitler canlı Kâbe'dir. Mürşitlerden el etek tutanlar mürşidin gönül evine girenler ancak huzur içinde olabilirler. "Kâbe insanın gönlüdür."²⁴¹ İnsanın gönlü de

²³⁶ Hac ibadeti klasiklerde emredilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Hacı Bektaş-ı Veli, "Fevâid", s. 31.

²³⁷ Radavî, **a.g.e.**, s. 87-95.

²³⁸ Anadolu Alevîliğinde hac ve haccın algılanışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bedri Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, Ankara, 2006, VII, s. 322-323; M, Tevfik Oytan, **a.g.e.**, s. 225-227; Hüseyin Özcan, **a.g.e.**, s. 101-104.

²³⁹ Alevî ve Bektaşîler için kutsal kabul edilen diğer mekânlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 438-443.

²⁴⁰ Pire hizmet etmek, Alevî-Bektaşî edebiyatında sıklıkla işlenmektedir. Aşağıdaki dörtlükler bunun en güzel örnekleridir:

Gel pîr'e hidmet eyle

Emek zâyi omaz ola

Mürşid eteğin muhkem tut

Kims'elinden almaz ola. Şah Hatayi; Abdalbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 136.

²⁴¹ Alevîlikte hac ibadeti hakkında geniş bilgi için bkz. Cemal Şener, **Benim Kâbe'm İnsandır**, İstanbul, AD Yayıncılık, 1996.

Hakk'ın evidir. Hakk'a ermek için gönül yolculuğuna çıkmak gerekir.²⁴² Gerçek Kâbe insanın kalbi, gönül evi; müminin Kâbe'si, Allah'ın evidir."²⁴³

“Hacı Bektaş-ı Veli müminin gönlü ile Kâbe arasında bir bağ kurarak ikisini birbirine benzetir: Gönül âlemin mutlak padişahı olan Allah'ın bakış yeri, nazargâhıdır. Gönül kalbin Kâbe'sidir. Gönül ile Allah arasında perde yoktur. Bu durumda şimdi müminlerin gönlü Kâbe'ye benzer. Onun için âşıklar yüzlerini yere sürerler. Haccın erkânı ile seyr-ü sülûk mertebeleri arasında da benzerlikler kurulur. Hacılar Kâbe'de ihram giyerler. Hakkı batıdan ayırmak Kâbe'de ihram giymeye benzer. Yoldan taşları temizlemek Batn-ı Arafat'ta taş atmaya benzer. Geçmiş ömrümüz Safa'ya, kalan ömrümüz Merve'ye benzer. Pişman olmak, kalan ömrümüzü Hakk'a kullukla geçirmeye ve Safa ile Merve arasında gidip gelmeye benzer. Af dileyerek yürümek ve tövbe istiğfar etmek Kâbe'yi tavaf etmeye benzer. Miskinliğe bürünmek de Arafat'ta vakfeye benzer. Kâbe'ye yürüyerek veya bir vasıtayla gidilir. Bir kılavuza ve rehber ihtiyacı vardır. Gönül ise Allah'ın tecelligâhı ve dostu olduğundan bir rehber ve vasıtaya ihtiyacı yoktur.”²⁴⁴

Hacı Bektaş-ı Veli'ye atfedilen bir kıtada O hac ibadeti için şöyle der:

Hararet nardadır sacda değil
Keramet baştadır taçta değil
Ne ararsan kendinde ara
Mekke Kudüs hacda değil

Yöredeki Alevîler hac ibadetini şu şekilde yorumlamışlardır: “Kâbe'yi tavaf etmek ve hacca gitmek Allah'ın gücü yeten Müslümanlara farz kıldığı bir ibadettir. Peygamber efendimizin türbesini, büyüklerin türbesini ziyaret etmek, onların varlığı-

²⁴² Alevî-Bektaşî edebiyatında Kâbe şu şekilde değerlendirilir:

Mü'minin Kâbe'si gönül evidir;

Kalbimiz Hakkın evidir, (Şah Hatayi);

Pak eyle gönül Kâbe'sini tavaf et. Abdulkaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 36, 133,158, 188.

²⁴³ Hacı Bektaş-ı Veli, “Fevâid”, s. 113; Baki Güngör, “Alevîlikte Hac”, http://www.gencleviler.com/alevilikte_hac-t1531.html?t=1531, 06-07-2010.

²⁴⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, s. 74-75; Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, trc. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, TDVY, Ankara-2009, s. 105; İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 99; Mehmet Necmettin Bardakçı, **a.g.m.**, s. 57; Kaygusuz Abdal, **a.g.e.**, s. 178, 202.

nı kabullenmektir. Allah'ın evi insanın gönlüdür. Fakat kişinin imkânı varsa Peygamber efendimizi, Kâbe'yi, Hz. Ali ve benzer yerleri ziyaret etmek, o toprakları görmek makbuldür."²⁴⁵

Alevîler hacca karşı değillerdir.²⁴⁶ Alevîler içinde sayıları çok az olmakla birlikte zaman zaman Hacca gidenler ve imkânım olsa hacca giderim diyenler vardır.²⁴⁷ Kerbelâ'yi, Ehl-i Beyt'in türbelerini, Şam'da Hz. Hüseyin'in başını ziyaret etmek ve oraları görmek isterler.²⁴⁸

Dede Niyazi Arslan ve Zakir Mustafa Alkan, şu mısralar ile hac ibadetini özetlemişlerdir: "Gönül yapıp onda Kâbe kuralım; Gönülde Hakk evi vardır değil mi?" "Gönül hanesini Beytullah yaptık"²⁴⁹ diyerek gönül yapmanın Kâbe kurmak gibi olduğunu, gönlü Hakk evi gibi değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir.²⁵⁰ "Alevî ve Bektaşîlerde Kâbe insandır ve insanın gönlüdür. Alevî hacı olmak için herhangi bir kutsal yeri ziyaret etmekten çok, Kâbe'miz insandır ilkesine önem verir ve özen gösterir. Alevîler bu ilkeye bağlı kalmakla beraber ziyaret edeceği yerleri Kâbe'ye karşı alternatif olarak göstermez; Kâbe'yi ziyaret edene de saygı duyar. Alevî, olanakları elverirse Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in evlatlarını ziyaret etmek ister. Ayrıca Alevîler Hacı Bektaş-ı Veli ve Alevî önderleri ile bilinen erenlerin türbelerini ziyaret ederler."²⁵¹

Yöredeki Alevî zümreler haccı, Kâbe'yi belli zamanda, belli kurallarla ziyaret etmek şeklinde tanımlamışlardır.²⁵² Adıyaman Alevîleri ile yaptığımız mülakatlarda Alevîlerden 15-20'ye yakın kişinin Kâbe'ye gidenlerin olduğunu söyleyen ta-

²⁴⁵ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 19-07-2010.

²⁴⁶ Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

²⁴⁷ Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

²⁴⁸ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

²⁴⁹ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 11-10-2012.

²⁵⁰ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 09-10-2012; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

²⁵¹ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

²⁵² Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010.

lipler²⁵³ olmakla beraber²⁵⁴; çoğunluk Alevîler kendilerince kutsal saydıkları yerleri ziyaret ederler. Kutsal saydıkları mekânlara yapılan ziyaretleri hac kadar makbul görürler. Kâbe Allah'ın zahirî mekânıdır; Allah'ın evinin bâtinî anlamda insanın kalbi olduğunu ifade etmişlerdir.²⁵⁵ Hacı Bektaş, Abdal Musa, Karaca Ahmet Sultan Dergâhı, Şahkulu Sultan Dergâhı, Seyit Battal Gazi, Hasan Dede Türbesi, Hamza Baba Dergâhı gibi kutsal addettikleri yerlere yapılan ziyaretleri Kâbe'yi ziyaret gibi kabul ederler. Bu telakkiye Alevî-Bektaşî edebiyatında da rastlanılmaktadır. Kutsal saydıkları bu mekânları yılın belirli dönemlerinde ziyaret ederler.²⁵⁶ Ayrıca Dede Mehmet Merdanoğlu “günah işle işle, hacca git af olur” ve “malını mülkünü sat; çoluk çocuğunun rızkından keserek biriktirilen paralarla hacca gitme anlayışının” da yanlış olduğunu bizlere ifade etmiştir.²⁵⁷

5. Zekât ve Lokma Anlayışı

Zekât, kelime anlamı itibariyle artmak, temizlenmek, çoğalmak, bereketlenmek anlamlarına gelir.²⁵⁸ İstilahî olarak ise Allah rızası için belirli mallardan belirli oranlarda Allah'ın Kur'ân'da belirttiği “Zekâtlar ancak yoksullara, düşkünlere, zekât toplayan memurlara, gönülleri İslam'a ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah için cihad edenlere verilir. Allah bilendir, hikmet sahibidir. (Tevbe, ayet: 60)” ayetinde sayılan gruplara verilmesi demektir. İslâm'ın beş temel prensibinden olan zekât, nisap miktarı mala sahip olan Müslümanlar için farz kılınmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de “Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin...” (Bakara, ayet: 110) buyrulmaktadır.

Alevî-Bektaşî klasiklerinde zekât konusu yoğun olarak işlenmiş, zekâtın Müslümanların eda etmesi gerekli olan maddi bir ibadet çeşidi olduğu ifade edilmiş-

²⁵³ M. Ç., A. A., E. T., T. D., K. D., Ali Karakaya, Hasan Özer, Abuzer Özer, Hüseyin Arslan, Hacı Mehmet Demir, Adıyaman doğumlu Talipler.

²⁵⁴ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 10-10-2012.

²⁵⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, müminin kalbinin Allah'ın evi olduğun dile getirerek kalbin nazargâhı ilahi olduğunu söyler. Bu durumu eserlerinde vurgulamaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli, “Fevâid”, s. 111.

²⁵⁶ Bu telakkiye Alevî-Bektaşî edebiyatında da rastlanılmaktadır. Şiirlerde yol büyüklerinin mekânlarına, eşiklerine yapılan ziyaretlerin bâtinî anlamda hac olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Pirin eşigine giden hac'oldu

Anın katarından ayırma bizi. Abdülbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 138.

²⁵⁷ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

²⁵⁸ İbn Manzûr, **a.g.e.**, XIV, s. 358.

tir.²⁵⁹ Bununla birlikte günümüzde Alevî-Bektaşî topluluklarının zekât konusunda²⁶⁰ İslamî anlayıştan farklı bir yaklaşım içinde oldukları bilinmektedir. Onlar “Eğer Allah’a ve Hakk’ı batıldan ayıran o günde (bedirde), kulumuz Muhammed’e indirdiğimize inanıyorsanız, bilin ki ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah’ın, peygamberin ve yakınlarının; yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır...”, (Enfal, ayet: 41) ayetini konuyla ilgili olarak yorumlayarak şu şekilde bir uygulamaya gitmişlerdir: Alevîler ve Bektaşîler elde ettikleri kârın beşte birini Ehl-i Beyt hakkı olarak Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhına, dedelere ve ocaklara vermişlerdir. Bunlara verilen hisseler “Hakkullah” veya “lokma” diye isimlendirilmiştir. Yöredeki Alevî zümreler Hakkullah terimi için ayrıca “dede parası” veya “dede hakkı” kavramlarını da kullanmaktadırlar.²⁶¹

Kara Kazan Hakkı (Mürşid Hakkı); dergâhın giderleri, mürşid ve diğer pirlerin ihtiyaçları için verilen hissedir. “Çerağ hakkı” ise darda kalan muhiplere dağıtılmak üzere verilir. Bunlar para olabildiği gibi arpa, buğday, hatta halı, kilim veya gücü yeten kimsenin gücünün yettiği herhangi bir şeydir.²⁶² Alevî ve Bektaşîlerde Karakazan Hakkı²⁶³ denilen tarikat hayatının gereği olarak dergâh, tekke ve türbelerde yapılan maddi bir ibadet çeşidi vardır. Karakazan, ocaklara bağlı tekkelerde kaynatılır; fakir fukaraya, ziyarete ve cemlere gelenlere dağıtılır. Alevîler, şeriat ibadetlerine bâtinî yorumlar getirerek, şeriat ibadetlerini tarikat ibadetleri şekline dönüştürmüşlerdir.

Kendisiyle görüştüğümüz Adıyaman Alevî dedelerinden Ali Büyükşahin ve Mahmut Dolaş, kendilerinin zekâtlarını Hacı Bektaş-ı Veli dergâhına verdiklerini, Kerbelâ’ya bağlı olduklarından zekâtlarını oraya da göndermeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir.²⁶⁴ Yine Ali Büyükşahin Dede şöyle söylemiştir: “Adıyaman Alevîleri zekât verirler. Yardımlaşma, fakirlere destek olmak insani bir görevdir. Zekât ver-

²⁵⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, “Fevâid”, s. 31.

²⁶⁰ Alevîlikte zekât konusunda bkz. Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 184-190, 323.

²⁶¹ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 25-07-2010; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

²⁶² Ethem Ruhi Fığlalı, **a.g.e.**, s. 290.

²⁶³ Alevîlikte ve Bektaşîlikte dergâh adına verilen mali yardımlara ayrıca nezir ve hibe (Şey’en Lillah) denilmektedir.

²⁶⁴ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010.

menin şartı, olanaklar dâhilinde fakirlere, yoksullara, yetimlere ve öksüzlere yardımcı olmaktır. Hangi mallardan zekât vermek gerekir diye bir şey yoktur; yeter ki yoksullara yardımcı olunsun. Bu yardımlar nakdî veya mülkî olabilir. Alevîlikte dedelere zekât verilmez; zekât fakirlere, muhtaçlara verilir.”²⁶⁵

İslamî anlayıştaki zekât verme hadisesi dede ve talipler tarafından ihtiyaç sahiplerine verilmemektedir. Anadolu Alevîliğindeki gibi Adıyaman Alevîlerinde de Hakkullah denilen malî bir ibadet çeşidi vardır. Talipler, dedelere Ehl-i Beyt’ten olmalarının yanı sıra kendilerine dini öğretmeleri ve rehberlik etmeleri gerekçesiyle Hakkullah²⁶⁶ adıyla bilinen malî yardımı yaparlar; bunun da herhangi bir miktarı yoktur.²⁶⁷ Kendisiyle görüştüğümüz dedelerden bazıları, Adıyaman yöresinde geçmişte malî ibadet olarak dedeye verilen Hakkullah veya Karakazan Hakkı olarak kabul edilen malî ibadetin bugün çok yaygın olmadığını ifade etmişlerdir.²⁶⁸

Yörede Hakkullah için, dede parası veya dede hakkı kavramları da kullanılmakla birlikte Hakkullah ve Karakazan Hakkı çoğunlukla telaffuz edilmektedir. Adıyaman Alevîleri arasında bu malî ibadeti düzenli olarak vermeye çalışan talipler bulunmakla beraber çoğunluğu dinî vecîbe olarak kabul edilen bu malî ibadeti yapmamaktadır.²⁶⁹ Bunun yerine daha çok fakir-fukaraya maddi ve manevi yardımlar yapmakta, bu yardımları da dinî vecibelerin gereği olarak kabul etmektedirler.²⁷⁰ Zaman zaman ocağın veya ocaklara bağlı dedelerin, cem evlerinin ihtiyaçlarının karşılanması için zengin talipler yardımcı olmaktadır. Özellikle Alevî ve Bektaşîlerin kurumsallaşmaya başlamasıyla birlikte talipler, dinî bir vecibe olarak yardımlarını, dernek, vakıf, cem ve kültür evlerinin hizmetlerinde kullanmaktadır.²⁷¹

²⁶⁵ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

²⁶⁶ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede Adıyaman, 20-07-2010.

²⁶⁷ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 15-08-2010.

²⁶⁸ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 25-07-2010.

²⁶⁹ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

²⁷⁰ Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

²⁷¹ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 19-07-2010; Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

6. Kurban Anlayışı

Kurban kelime anlamı itibariyle yaklaşmak, yakınlaşmak manasına gelir.²⁷² İstilahî olarak kurban, Allah'a yaklaşmayı, Allah yolunda mal ve canı feda etmeyi, Allah'a teslim olmayı sembolik olarak ifade eder. Allah Kur'ân-ı Kerîm'de; "Rabbin için namaz kıl ve kurban kes" (Kevser, ayet: 2) buyurarak gücü yeten Müslümanların kurban kesmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kurban ibadeti sadece Allah rızası ve Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yerine getirilir. Allah'tan başkası adına kurban kesmek dinimizce haram kılınmıştır.

İnsanlar inandıkları doğaüstü güçlere, kendilerinin af olunması, kendilerine bereket ve bol kazanç ihsan edilmesi, azaplardan emin kılınmaları için adaklarda bulunmuşlar ve kurban kesmişlerdir. Kurban semavi kaynaklı dinlerde görülmektedir. Bilindiği kadarıyla kurban, Hz. İbrahim'den itibaren uygulanan bir ibadet biçimidir.

Anadolu Alevîliğinde ise kurban şu şekilde yorumlanmaktadır: "Hacı Bektaş-ı Veli, *Fevâid* adlı eserinde Hz. İbrahim (as)'in Hz. İsmail (as)'i kurban etme olayını Kur'ân ışığında ayetlere bağlı olarak değerlendirir. Hz. İbrahim'i hakiki baba olan ruha, Hz. İsmail'i de kalbe benzetir. Çünkü kalp, ruh ile akıl arasındadır. Hz. Cebrail ise akıl konumundadır ve kalp ile nefis arasında hakemdir. Hz. Cebrail'i aklı temsil eder çünkü kalple ruh arasındadır. Hz. Cebrail'in getirdiği kurban da nefistir. Benliğinden sıyrılmadan fenafillâha ermek mümkün değildir.²⁷³ Gerçek yol sahibi kalp, tam bir teslimiyet gösterdiğinde nefisini kurban etmiş olmaktadır."²⁷⁴

Adıyaman'daki Alevî çevreler ise kurban ibadetini aşağıdaki şekilde değerlendirmişlerdir: Kurban Bayramı'nda kurban almaya gücü yeten Adıyaman Alevîleri, Allah rızası için kurban keserler.²⁷⁵ Kurbandan maksat kişinin kendi nefisini Allah yolunda kurban etmesi, kendi nefisini öldürmesidir. Kurban kesildikten sonra akraba-

²⁷² İbn Manzûr, **a.g.e.**, I, s. 662.

²⁷³ Fena kendi sıfatlarından kurtulmak, özünden çıkmak demektir. Gönlünde kendinin tedbir alanı ve ayakta tutanı olan Allah'tan başka bir şeyi var görmemeli ve bilmemelidir. Hacı Bektaş-ı Veli, "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye", s. 359, 361-365.

²⁷⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, "Fevâid", s. 97-101; Mehmet Necmettin Bardakçı, **a.g.m.**, s. 58.

²⁷⁵ Hüseyin Mamak, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 12-11-2011; Kemal Rahatsız, 1981 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 20-06-2012.

lara, komşulara, fakir fukaraya dağıtılmalıdır. Kurban kesilmelidir; çünkü şeriatı olmayanın hakikati olmaz.²⁷⁶ Adıyaman Alevîleri Alevî yolunun kurbanı olarak Hz. Hüseyin'i kabul ederler; Hz. Hüseyin öleceğini bile bile Kerbelâ'da kendisini kurban etmiştir. En büyük ve en makbul kurban Hz. Hüseyin'dir. O kendi nefisini Allah yolunda kurban etmiştir.²⁷⁷

Geleneksel Anadolu Alevîliğinde görülen birçok kurban çeşidine²⁷⁸ Adıyaman Alevîlerinde de rastlamak mümkündür.

Bayram Kurbanı: Yöredeki Alevîler tarafından Kurban Bayramı'nda gücü yeten kişiler tarafından kurban kesilmektedir. Yöredeki Alevîler kurban bayramı günü kurban kesmekle birlikte hem bugün hem de ramazan bayramı gününde cem erkânı tertip eder, kurban tığlar ve bu kurbanı taliplere ikram ederler.²⁷⁹

Adak Kurbanı: Allah'tan bir dilek isteyip o dileği kabul edildikten sonra kesilen kurbanı denir. Alevî canların "dualarım kabul olursa bir kurban keseceğim" şeklindeki vaatlerinin gerçekleşmesi durumunda kestikleri kurbandır. Hastalığına şifa bulanlar, askerden çocuğu gelenler, herhangi bir işe girenler, girdiği sınavlardan başarılı olanlar, trafik kazası yapıp iyileşenler, evlenmek istediği kız kendisine verilenler, maddi anlamda refaha kavuşanlar bu isteklerine ulaştıklarında adak kurbanını keserler. Keçi, koyun, koç vb. hayvanlar adak olarak gösterilebilir. Burada önemli olan yüce yaratıcıya verilen sözün hatırlanıp yerine getirilmesidir. Bu kurbanlar kesileceği vakit yakın akraba, komşu davet edilir; adak edilecek kurban kesilir ve etinden yemekler yapıp dağıtılır. Adak kurbanı adayıp da adağını kesmeyenlerin günahkâr ol-

²⁷⁶ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 15-08-2010.

²⁷⁷ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

²⁷⁸ Alevîlik ve Bektaşilikte kesilen kurban çeşitleri için bkz. Metin Bozkuş, **a.g.e.**, s. 230-234; Cenksu Üçer, **a.g.e.**, s. 331-336; Harun Yıldız, **a.g.e.**, s. 154-158.

²⁷⁹ Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Abuzer Coşkun, 1974 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Hacı Yusuf Coşkun, 1971 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Ali İnan, Adıyaman Merkez, Talip; Mustafa Göçer, 1987 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 22-10-2012; Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 30-10-2012; geniş bilgi için bkz. Cenksu Üçer, **a.g.e.**, s. 333.

duğu kabul edilir. Alevîler, Allah'ın kendilerine verdiği nimete karşılık kurban kesilmediği vakit, verilen nimetin ellerinden alınacağına inanırlar.²⁸⁰

Görgü-İkrar Kurbanı: Geleneksel Anadolu Alevîliğinde yola giren talibin rehberin ya da müşşidin yanında gerekli dinî eğitimi alıp sonra yola kabul edilen kimsenin, bu yolun kendisine hayırlar getirmesi için kesmesi gereken kurbandır.²⁸¹ Bu kurbanın kesilmesi aynı zamanda o kişi için Alevî-Bektaşî yoluna girerken yapılan cem hükmündedir. Bu cemde Alevî canlar, Alevîliğin erkân ve adabına uyacağını dedenin huzurunda beyan ederler. Alevî yolunun şartlarını kabul ettiğini söyleyerek yola hazır olduklarını şahitler huzurunda kabul ederler. İkrarını vermek isteyen can için cem erkânı düzenlenir; bu cemde on iki hizmet görülür ve yola girecek talip bu erkânda hazır bulunarak ceme iştirak eder; cem erkânı düzenlendikten sonra ceme katılan canlarla beraber kurban etinden yapılan yemek topluca yenilir.²⁸²

Düşkünlük Kaldırma Kurbanı: İşlediği suçtan dolayı görgü ceminde dedenin huzurunda yargılanıp, toplumdan ve dinî erkânlardan uzaklaştırılan talibin işlediği suçtan dolayı pişmanlık duyduğunu ifade etmesi; bu vesileyle kendisine verilen cezanın bitmesi sonrasında tekrar yola girecek olan talibin kesmesi gereken kurbandır. Bu cemde düşkün kabul edilenin düşkünlüğü kaldırılır; cem erkânı düzenlendikten sonra kesilen kurbanın eti ceme gelenler tarafından yenir. Bu kurban, bir anlamda dedenin huzurunda düşkün olan canın tekrar dedenin huzurunda düşkünlüğünün kaldırılması için düzenlenen erkânda kesilmesi gereken kurbandır. Bu erkânda pişmanlığını ifade eden talibin, dededen dua ve niyaz alması için cem erkânında hazır bulunması gereklidir.²⁸³

²⁸⁰ Fırat Leylek, 1986 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 07-08-2010; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; geniş bilgi için bkz. Harun Yıldız, **a.g.e.**, s. 156-157.

²⁸¹ Alevî ve Bektaşî klasiklerinde tarikata girme usulü ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Anonim, **Erkânname-1**, s. 97-113.

²⁸² Geniş bilgi için bkz. Metin Bozkuş, **a.g.e.**, s. 230-234;

²⁸³ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; geniş bilgi için bkz. Harun Yıldız, **a.g.e.**, s. 156.

Koldan Kopma Erkânı Kurbanı: Alevî yoluna girecek genç bireylere tarikat yolunun gereklerini öğretmek ve tarikat sevgisini benimsetmek için yapılan sohbet meclislerinin kurulduğu; saz, semah, zakirlik, on iki hizmetin öğretildiği cemlerdir. Bu cemlerde asıl gaye Alevîlik öğretisini gençlere öğretmek ve benimsetmektir. Günümüzde büyük şehirlerde bu cemler fazla yapılmadığından gençler saz, semah, zakirlik, on iki hizmet kurslarına katılarak bu erkânları öğrenmektedirler. Koldan Kopma Erkânı Kurbanı, gençlere yolun âdab ve erkânıyla cemde yapılan on iki hizmeti öğretmek, yolun kurallarını sevdirmek ve benimsetmek amacıyla düzenlenen cem erkânlarında kesilen kurbanlardır. Bu erkânlara “muhabbet cemleri” de denir. Bunlar bir anlamda yola alınacak gençler için dinsel içirikli, eğitsel kurslar olarak adlandırabileceğimiz erkânlardır. Bu erkânlarda cem düzenlenecek ise kurban kesilmesi gerekir. Bu kurbanı Koldan Kopma Erkânı Kurbanı denir.²⁸⁴ Bu erkânlarda on iki hizmet sahipleri hazır bulunarak, semahlar dönülür; nefesler, tevhitler, düvazlar, mersiyeler, muharremiyeler okunur.²⁸⁵

Cem Kurbanı: Geleneksel Anadolu Alevîliğinde perşembeyi cumaya bağlayan gece yapılan cem erkânlarında kesilen kurbanlara cem kurbanları denir. Alevî geleneğinde icra edilecek her cem erkânı için kurban kesilmesi gereklidir. Adıyaman Alevîleri de yapılacak her erkân öncesinde dedenin duasını alarak kestirdikleri kurbanlarını, cem erkânı icra edildikten sonra cemde hazır bulunan canlara ikram ederler.²⁸⁶

Musahiplik Kurbanı: Alevî ve Bektaşîlerin önemli erkânlarından biri olarak kabul edilen musahiplik erkânında kesilen kurbandır. Musahip yani ahiret kardeşi olmaya karar veren iki aile, dedenin huzuruna gelip musahip olmak istediklerini dedeye bildirirler. Dede musahip olabileceklerine kanaat getirirse; musahiplik erkânlarının yapılacağını köylüye bildirir. Toplumun huzurunda musahiplik erkânı düzenle-

²⁸⁴ Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

²⁸⁵ Anadolu Alevîliğinde Kurban ibadeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hacı Bektaş-ı Veli, **Velâyetnâme**, s. 506-509; Tahir Aslandaş, “Alevîlikte Kurban”, **Cem Dergisi**, 2000, S. 99, s. 32-34; Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 690-698; Radavî, **a.g.e.**, s. 97-99.

²⁸⁶ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman Gölbaşı, 16-10-2012.

nerek, musahip oldukları ilan edilir; sonra kesilen kurban ceme iştirak edenlere ikram edilir.²⁸⁷

Abdal Musa Kurbanı, Birlik Kurbanı: Abdal Musa olarak isimlendirilen bu erkân genellikle kış aylarında perşembeyi cumaya bağlayan gece bütün köylülerin iştirakleriyle gerçekleştirilmektedir. Alevîlik ve Bektaşîlikte yapılan bazı erkânlara herkes katılamaz; fakat birlik cemlerine herkes istisnasız katılabilir. Yörede Abdal Musa Erkânı, Alevîlerin kişisel kırgınlıklarının çözüme kavuşturulması, bereketli bir yılın geçmesi, kaza ve belaların def edilmesi için de düzenlenir. Dede veya pire bu talep iletilir. Cem erkânının yapılacağı canlara duyurulur; erkân perşembe akşamı yapılır. Erkân düzenlendikten sonra birlik kurbanı kesilir ve ceme katılan taliplere dağıtılır, ikram edilir.²⁸⁸

Dardan İndirme Kurbanı (Can Aşı Kurbanı): Dardan indirme kurbanı, can aşısı, rızalık, helallik kurbanı olarak da bazı yörelerde kullanılmaktadır. Alevî ve Bektaşîlerde günümüze kadar süregelen bu erkân, vefat eden kişiler adına yapılan erkândır. Bu erkân, ölünün ruhunun azaptan kurtulması, yüceltilmesi, ölen şahsı tezikeye etmek için yapılır. Bu cemde merhumun ruhu hayırla yâd edilir; hakkı olanların hakkını varislerden istemesi talep edilir. Ölen şahsın borcu varsa ödenir, hakkı olanlarla ölenin yakını arasında helalleşme yapılır. Erkân düzenlendikten sonra kesilen kurbanın etinden yapılan yemekler, dâr erkânına katılan misafirler tarafından yenir. Adıyaman yöresinde dârdan indirme erkânları hâlâ yapılmakta ve kurbanlar kesilmektedir. Bu erkânlar, ölen şahsın yakınları, musahibi veya kimsesi yoksa hayırsever bir kişi tarafından düzenlenir ve dârdan indirme kurbanı kestirilir.²⁸⁹

Nevruz Kurbanı: Alevîler, 21 Mart gününü Hz. Muhammed'e peygamberliğin geldiği gün, Hz. Ali'nin doğum günü, Hz. Ali'nin Hz. Fatıma ile evlendiği gün, Hz. Ali'nin Peygamber tarafından Gadirhum'da halife olarak ilan edildiği gün ol-

²⁸⁷ Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; geniş bilgi için bkz. Cenksu Üçer, **a.g.e.**, s. 332.

²⁸⁸ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; geniş bilgi için bkz. Harun Yıldız, **a.g.e.**, s. 155.

²⁸⁹ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; geniş bilgi için bkz. Cenksu Üçer, **a.g.e.**, s. 332.

ması²⁹⁰ ve baharın başlangıcı olarak kabul ettiklerinden bayram gibi kutlayıp, Nevruz cemleri yapar; bugünde Nevruz kurbanları keserler.²⁹¹

Aşure Kurbanı (Hz. Hüseyin Kurbanı, Muharrem Kurbanı): Muharrem orucu, kurban bayramından yirmi gün sonra tutulur. Yani kurban bayramının birinci günü dâhil yirmi gün sayılır, yirmi birinci gün oruçlu olunur. Muharrem orucunun sonunda yapılan Aşure ve kesilen kurbanın hikmeti, Kerbelâ gibi büyük bir faciada Ehl-i Beyt neslinin kesilmemiş olması, diğer bir deyimle de “Kevser” Suresi’nin tecelli etmesi yani, peygamber soyunun sonsuza kadar yaşamasıdır. Bunlar, bu olaydan İmam Zeynel Abidin’in sağ olarak kurtulmasının şükranesi olarak yapılır.²⁹²

Hz. Peygamber’in torunu, Hz. Fatıma ile Hz. Ali’nin oğlu, Ehl-i Beyt’in en önemli üyelerinden Hz. Hüseyin, Alevî ve Bektaşîler tarafından büyük bir sevgi ve saygı ile anılır. O’nun siyasî ihtiras uğruna yetmiş kadar taraftarıyla birlikte 10 Muharrem h. 61’de acımasızca şehit edilmesi özel bir erkânla hatırlanır ve onu şehit edenlere lanette bulunulur. Muharrem erkânı adıyla anılan bu erkânda söz konusu topluluklar Kerbelâ olayını ve Kerbelâ şehitlerini hatırlar, onların acısını paylaşırlar.²⁹³

Kerbelâ’da yaşananların anısına Alevî-Bektaşî toplumunda muharrem ayında on iki gün oruç tutulur. On ikinci oruç gününün akşamında erkânlar düzenlenir, kurbanlar kesilir, lokmalar yenilir.²⁹⁴ Kerbelâ şehitleri için yas tutulur, matem edilir.

²⁹⁰ Gadirhum, Mekke ile Medine arasında bulunan bir yerdir. Hz. Peygamber Veda haccı dönüşü Gadirhum’da durarak bir konuşma yapmıştır. Şiîler, Hz. Peygamber tarafından meydana gelen bu hadiseyi delil göstererek, Hz. Ali’nin açıkça imam olarak tayin edildiğini kabul ederler. Geniş bilgi için bkz. Şehrîstânî, **a.g.e.**, I, 130-131; Adudüddîn el-İcî, **Kitabü'l-Mevakıf**, thk. Abdurrahman Ümeyra, Beyrut, Dâru'l-Cil, 1997, III, s. 615; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Tarih-ül-İslam ve Vefeyat-ül-Meşahiri vel-A'lam**, Beyrut, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1987, III, s. 628, 631; İbn Kesir, **el-Bidâye ve n-Nihâye**, Beyrut, Dâru'l İhyait-Turas'il-Arabî, 1988, V, s. 123, 227, 230.

²⁹¹ Alevîlik ve Bektaşîlikte Nevruz ve Nevruz Bayramı hakkında bkz. Adil Ali Atalay, “Alevîlikte Sultan Nevruz”, **Cem Dergisi**, 2000, S. 99, s. 56-57; İsmail Onarlı, “Nevruz Bayramı”, **HBVAD**, 2003, S. 25, s. 41-74.

²⁹² Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 25-07-2010; Mehmet Merdanoglu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

²⁹³ İlyas Üzüm, **a.g.e.**, s. 169.

²⁹⁴ Kerbelâ kurbanında lokma duası şu şekilde verilmektedir: Ey Yüce Allahım! Senin rızan için oruç tuttuk.

Muharrem erkânı sonrasında kesilen muharrem kurbanının Alevîler ve Bektaşîler için tarihsel anlamı ve önemi büyüktür.

Adıyaman yöresinde zaman zaman Hidrellez Kurbanı, Yağmur Kurbanı, Şükür Kurbanları, Hayırlı Rüya Kurbanları, Köy Kurbanı, nişan ve düğün kurbanları kesilmektedir. Kurban kesmenin veya tığlamanın herhangi bir zamanı yoktur. Gözlemlerimize binaen Adıyaman Alevîlerinin kurban kesmeye önem verdikleri görülmektedir. Sosyal hayatta kendilerini sevindiren her olay için kurban kestiklerini söyleyebiliriz. Kurban kesme Alevî toplumunda yaygın olduğu kadar yöredeki Alevî zümreler arasında da yaygındır.

Kurban kesmenin diğer adı kurban tığlamaktır. Neredeyse bütün Alevî erkânlarında kurban tığlanmaktadır. Bunun dışında farklı zamanlarda kesilen kurban çeşitleri vardır. Kesilecek kurban sağlam olmalı; sakat, kör, topal, hastalıklı olmamalıdır. Alevîler, koçları kurban olarak kesmeyi daha çok tercih ederler. Kesilecek kurbanın yüzü ve ayağı, yıkanır; yıkandıktan sonra kurban meydana getirilir. Kurban sahibi kurbanın ön sağ ayağını kaldırarak, kendi sağ ayağını kurbanın sağ ayağının yerine koyup dedenin huzurunda dâra durur. Kurban tekbiri ve duası dede tarafından şu şekilde yapılır:

Bismillahirrahmanirrahim, Kurban-ı Halil, Ferman-ı Celil, Tığ-ı Cebrail, İtaat-ı İsmail, Allah-u Ekber, Allah-u Ekber, Allah-u Ekber, Lailahe illallah-u Vallah-u

Ehlibeytinin sevgisi ve muhabbeti aşkına
Matem yaşıyoruz.
Bizlere bahşettiğin nimetlerle de orucumuzu açacağız.
Niyetlerimizi, niyazlarımızı ve oruçlarımızı dergâhı
İzzetinde kabul eyle Yarabbi.
Peygamberlerine kurtuluş olan mübarek Muharrem ayı
Yüzü suyu hürmetine, Nuh Nebinin gemisinin kurtuluşu gibi.
Bizlerinde Ehlibeytinin kurtuluş kervanında dâhil olanlardan
Eyle Yarabbi.
Ehl-i Beyt'i Hanedânı bizlerden razı ve hoşnut eyle.
Gönüllerimizi onların sevgisi ve nuruyla aydınlamamızı nasip
Eyle Yarabbi.
Bize, ailemize ve tüm ülkemize dirlik ve esenlik ihsan eyle.
Orucumuzu ve yaşanan matemî sırrı Kerbelâ hakkı için
Kabul eyle Yarabbi.
Duası bizden kabulü Allah'tan ola.
Gerçeğe Hû... Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede.

Ekber, Allah-u Ekber ve lillahil hamd. Allah-u Ekber, Allah-u Ekber, Allah-u Ekber, lâ ilâhe illallâh. Allah-u Ekber, Allah-u Ekber, Allah-u Ekber, lâ ilâhe illallâh. Valah-u Ekber, Allah-u Ekber, Allah-u Ekber ve lillahil hamd. Lâ feta illa Ali, lâ seyfe illa Zülfikar. Nasrün minallahi ve fethün karîb ve beşşiril mü'minin. Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali... Pirimiz üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî. Diyelim gönül birliğiyle Allah Allah... Vakitler hayr-ola, hayırlar feth-ola. Şerler def ola, münkirler mat, münafıklar berbat ola, müminler şad, meydanlar âbâd ola, sırlar mestur, gönüller mesrur ola, Hakk Muhammed Ali yardımcımız, gözcümüz, bekçimiz ola, 12 İmam, 14 Masum-u Pâk, 17 Kemerbest ve Kırklar katarlarından, didarlarından ayırmaya. Hünkâr Hacı Bektaş Velî Hazretleri muin ve destgirimiz ola. Cenab-ı Hakk cümlemizi münkir, münafık şerrinden, adüv mekrinden, hıfzı amende eyleye. Dertlere deva, hastalara şifa, yiyene nur-u iman ola. Âdem'in, Habil'in, İbrahim'in, İsmail'in, Muhammed Ali'nin ve gelmiş geçmiş cümle evliya, enbiya, veli, nebi ve mürselinin kurbanlarını kabul eyleyen Yüce Allah sizin de kurbanlarınızı kabul eyleyip, ulu dergâhına kaydetsin. Dertlerimize derman, hastalarımıza şifa, borçlarımıza eda imansız gönüllere de iman nasip eyliye. Allah, Allah... Hak erenler devlet ve milletimizin sözünü üstün, kılıcını keskin eyleye. Gökten hayırlı rahmetler, yerden hayırlı bereketler ihsan eyliye. Namerde muhtaç eylemeye, kurbanlarımızı dergâh-ı izzetinde kabul eyleye. Lokmalarımıza sevap yazıla, kazaları, afetleri, belaları, dertleri def eylemiş ola. Kurbanlarımızın her tüyü başına bin bir sevap ihsan eyle ya Rabbi... Dil bizden nefes Hazreti Hünkâr'dan ola. Nur-u nebi, kerem-i Ali, gülbang-ı evliya, pirimiz Hünkâr Hacı Bektaş Velî. Gerçek erenler demine devranına Hû... Ya Ali... Eyvallah göreceğiniz hizmetleriniz kabul-u makbul ola, Hakk erenler gönlünüzü göre vere. Hak erenler kabul buyura... La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar, Peygambere salâvat...²⁹⁵

Kurban duası bittikten sonra eğer erkân yürütülecekse saz eşliğinde zakir üç adet düvaz veya deyiş okur. Düvazlar okunduktan sonra kurbancı tarafından kurban dışarıya götürülür. Kurbanın kanının içine akması için bir çukur kazılır; yönü kibleye döndürülür; gözleri bağlanır, kanı çukura akacak şekilde ayarlanır, “kurbancının da

²⁹⁵ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman Gölbaşı, 25-07-2010.

temiz ve abdestli olması gerekir²⁹⁶ kurbanı üç defa Allah-u Ekber dedikten sonra kurban kesilir. Kurban kesildikten sonra kesilen kurbanın çukurdaki kanının üzeri toprakla kapatılır; kurbanın derisi yüzüldükten sonra etler kemiklerinden ayrılır ve kaynatılır. Ayrılan kemikler postun içine konular, daha önce kazılan kan toplama çukurunun yanına gömülür.²⁹⁷

Kesilen kurban eti kazanlarda pişirilir, sofraya kurulur, hazırlanan sofrada insanların hepsi oturduktan sonra dede lokmaya başlamak için dua eder ve yemeğe talimler başlar. Lokmalar yenildikten sonra dede sofraya duası yapar:

Kurbanınız, lokmanız dola, niyazınız nur ola, şah zuhur ola, arta eksilmeye, taşa dökülmeye, dertlere derman ola, gönüllere iman ola, hastaya şifa ola, yiyene helal, yedirene delil ola, burada durak, orda burak ola, ne niyetle ne muratla yaptıysanız er evliyanın yüzü suyu hürmetine Hak dilekeleriniz kabul ola, hazır için Hızır için bağışlaya, yaramazın yoluna yol uğratmaya, münkir-münafığın şerrinden uzak eyleye, Ali baş ola, Hızır yoldaş ola, lokmanız kabul makbul ola, gerçeğin demine Hû,²⁹⁸

Bismillahirrahmanirrahim. Allah, Allah...

Âdemi safiyullah, Nuh naciyullah, İbrahim halilullah, Musa kelimullah, İsa ruhullah, Muhammet resulullah ve Aliyün veliyullah.

12 İmam, 14 Masum-u Pâk²⁹⁹ efendilerimizin ruhu revaneleri şad ve handan ola. Münkir münafıklar mat, müminler şad, meydanlar âbâd ola. Matemi Hasan ve Hüseyin ola.

²⁹⁶ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 19-07-2010.

²⁹⁷ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 16-07-2010.

²⁹⁸ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

²⁹⁹ Yöredeki saygın Alevî dedelerinden Niyazi Arslan Dede: 14 Masum-u Pâk kimlerdir sorusuna aşağıdaki gibi cevap vermiştir: Henüz çocuk yaşta iken zalimce katledilen 14 çocuğun adıdır. 14 Masum-u Pâk, arılığın, masumluğun, saflığın sembolüdürler. 14 Masum-u Pâk, Alevî toplumu için masumiyetin temsilcileri olmaları ile günlük yaşam içinde dahi anılırlar. 14 Masum-u Pâk, Ehlibeyt ve 12 İmamların evlatlarıdır. Alevilikte 14 Masum-u Pak hakkında geniş bilgi için bkz. Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 203; Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 111-116; Hamid Algar, "Çârdeh Masum-i Pak", **DİA**, XIII, s. 227-228.

Tanrı sevgilisinin göz bebekleri şehitler, erenler, pirlar, Horasan erenleri, sadıklar ve muhiplerden geçip göçenlerin, Mustafa Kemal Atatürk'ün, onun silah arkadaşlarının ve memleketimizin, yurdumuzun kurtuluşu uğruna canlarını feda eden şehitlerimizin de ruhu revaneleri şad, mekânları cennet ola.

Burada toplanan taliplerin, âşıkların, sadıkların, muhiplerin, dervişlerin, babaların ve cümle kardeşlerimizin murat ve maksutları feth ola. Pirimiz Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, Abdal Musa, Seyyit Ali Sultan, Kaygusuz Sultan, Balım Sultan ve cümle evliyalardan, velilerin hüsnü himmetleri, şefaati piraneleri üzerimizde hazır ve nazır ola.

Yüce Rabbimiz cümlemize haklı, hayırlı kısmetler nasip eyleye. Devlet ve milletimizin sözünü üstün, ordumuzun kılıcını keskin, nüfusunu işlek eyleye.

Cümlemizi de didar-ı Ali'den ve meşrebi Hüseyin'den mahrum eylemeye,

Nuru Nebi, keremi Ali, şefaati nebi, pirimiz Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli demine devranına Hû...

Bi hürmeti seyyid'il mürselin. Sübhane rabbike rabbil izzeti amma yesifun. Ve selamun alel mürseliyn. Ve selamatun alelhazirin vel garibin. Velhamdülillahi rabbil alemîyn.³⁰⁰

Yörede Ramazan ve Kurban Bayramı dinî bayram olarak kabul edilir. Ayrıca yılda iki defa kılınan bayram namazlarına giden dede ve talipler³⁰¹ de bulunmaktadır.³⁰² Gönüllerinin alındığı, kimsesizlerin, yoksulların, yetimlerin hediyeler verilerek sevindirildiği, Ahirete göçmüşlerin mezarlarının ziyaret edilerek yâd edildiği, ruhlarının şad, mekânlarının cennet olması temennisiyle Fatihaların okunduğu gündür.

³⁰⁰ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 10-08-2011.

³⁰¹ Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Kamber Dede, Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu Talip.

³⁰² Anadolu Aleviliğinde kutlanan bir bayramda Gağan Bayramı'dır. Gağan Bayramı yeni yıl bayramı anlamına gelmektedir. Özellikle Tunceli, Bingöl, Elazığ, Sivas, Malatya yörelerinde kutlanır. Gağan bayramı kutlamaları 22-25 Aralık tarihlerinde kutlanır. Yemekler pişirilir, lokmalar dağıtılır, üç gün oruç tutulur. Geniş bilgi için bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 834-836.

Bayramlarda toplu olarak kılınan bayram namazları ise inanan insanlar arasındaki birliğin, dirliğin, beraberliğin, barışın, huzur ve kardeşliğin bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Dolayısıyla, bayramlar insanları birbirlerine yakınlaştırır. Dargınlıkları, kinleri, nefretleri azaltır, çoğu zaman da ortadan kaldırmaya vesile olur ve kardeşlik duygularını pekiştirir.³⁰³ Bayramda küskünler ve darginlar barıştırılır, hayır işler yapılır. Bunlar birer ibadet olarak kabul edilir.

Yörede Kurban ibadetine önem verilmekte; kurbanlar kesilmesi gereken vakitlerde kesilmekte ve bazı güzel hadiselerden dolayı adanan kurbanlar dedenin duası alınarak dinî şartlara uygun şekilde kesilmektedir. Bunun yanında yörede gücü yeten Alevîler özellikle kurban bayramı kurbanını kesmektedirler.³⁰⁴ Bunun dışında yörede ibadet niyetiyle kesilen farklı kurban çeşitleri vardır: Bayram Kurbanı, Adak Kurbanı, İkrar Kurbanı, Düşkünlük Kurbanı, Koldan Kopma Kurbanı, Cem Kurbanı, Görgü Kurbanı, Musahiplik Kurbanı, Abdal Musa Kurbanı, Birlik Kurbanı, Dardan İndirme Kurbanı, Nevruz Kurbanı, Aşure Kurbanı (Hz. Hüseyin Kurbanı), Hıdrellez Kurbanı, Yağmur Kurbanı, Şükür Kurbanı vb.³⁰⁵

7. Dua ve Niyaz Anlayışı

Alevî ve Bektaşîlikte pire veya dedeye niyaz etmek erkân olarak kabul edilir. *Buyruk*'larda Alevî ve Bektaşîlerin niyaz ve duada bulunması gerektiği vurgulanmaktadır.³⁰⁶ Talip, pir ve meşayihlerin adları zikredildikçe niyaz edilmelidir. Niyaz ellere, ağza ve gözlere yüz sürmek şeklinde yapılır.³⁰⁷

Alevîler dualarında, yakarışlarında, gülbanklarında, işlerinde, ibadetlerinde, hâsılı hayatın her safhasında Allah-Muhammed-Ali adlarını zikreder ve bu isimlere kutsiyet atfederler.

³⁰³ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 19-07-2011.

³⁰⁴ Aziz Karadağ, 1992 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 27-10-2012; Mehmet Taştan, 1959 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 30-10-2012; Abdullah Taştan, 1973 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

³⁰⁵ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-03-2012; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

³⁰⁶ Kaygusuz Abdal, **a.g.e.**, s. 209; Hacı Bektaş-ı Veli, "Fevâid", s. 149.

³⁰⁷ İmam Cafer Sadık, **a.g.e.**, s. 51; Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 129.

Adıyaman'daki Alevîler dua ve niyazı şu şekilde yorumlamışlardır: Dua dinin kurallarına göre yapılmalıdır. Dualar kişisel olarak yapılan dua ve toplu olarak yapılan dua olarak ikiye ayrılır. Kişisel olarak yapılan duada Alevî, Allah'ı zikreder ve kelime-i şahadet getirir. Toplu olarak yapılan dualar ise cemlerde yapılan dualardır. Alevîler ibadetlerinde gülbanklar, mersiyeler, tevhitler okurlar. Gülbank; düvaz ve tevhitlerin okunmasından sonra okunur. Mersiye ise şehitler şahı Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt şehitleri için okunan deyişlerdir. Tevhitler de Allah'ın birliğini ifade eden deyişlerdir.

Niyaz: Dua, yalvarma, yakarma olarak algılanır. Ayrıca saygı ve sevginin simgesidir. Niyaz, genellikle sağ el, kalbin üzerine konularak yapılan bir saygının ifadesidir. Ayrıca büyüklerin eli, küçüklerin yüzü öpülerek de saygı ve sevgi ifade edilir. Bir de "Meydan Niyazı" vardır ki o da meydana (erenler meydanında) Hakk için yapılan niyazdır.³⁰⁸

Alevîlikte dua³⁰⁹ Hak kelimidir. Hakk'ın içinde bulunduğu her kelime, her cümle duadır. Alevîlikte her hizmetin kendisine ait duası vardır ve hizmetin de bir piri vardır. Dolayısıyla hizmet dualarında duayı Allah'a, Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye, Ehl-i Beyt'e ve pire bağlamak gerekir. Alevî sözlü ve yazılı geleneğinde dua her zaman Allah-Muhammed-Ali adları anılarak, dualara bu isimler vesile kılınarak yapılmıştır.

Alevîlikte niyaz vardır. Niyaz "posta" yapılır. Post Hz. Muhammed'in makamıdır ve Hz. Muhammed'i, onun Ehl-i Beyt'ini temsil eder.³¹⁰ Cemlerde "posta" niyaz edilir ve oturulur, eğer meydana ise meydana öpülür ve toprağa niyaz edilir.³¹¹ Niyaz avuç içlerine Allah-Muhammed-Ali denilerek ve avuç içi öpülerek yapılır. Kalkarken de sağ ayak başparmağın, sol ayak başparmağının üzerinde olması gerekir. Niyazı bu şekilde yapmak tarihî bir olaya dayandırılır: Hz. Muhammed torunları

³⁰⁸ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-03-2012.

³⁰⁹ Anadolu Alevîliğinde saz eşliğinde söylenen dualar vardır. Bu dualar: deyiş, nefes, düvazımam mersiye, zülfikarname, miraçname, devriye, naat, semahlardır. Geniş bilgi için bkz. Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 276-287; Bedri Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşılık ve Alevîlik**, Ankara, 2000, III, s. 1-414.

³¹⁰ Alevî-Bektaşî geleneğinde postun anlam ve önemi için bkz. Radavî, **a.g.e.**, s. 243-247.

³¹¹ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'den su ister, ikisi dedelerine daha çabuk su vermek için yarışa girerler. Hız. Hüseyin suyu getirirken sol ayak başparmağı kapının eşiğine³¹² takılır ve kanar; Hız. Hüseyin suyu ikram ederken sağ ayak başparmağını kanayan parmağının üzerine koyar, dedesinin görmemesi ve üzülmemesi için bu şekilde suyu ikram eder.³¹³ Buna Dâr-ı Hüseyin denir, saygı-sevginin, ikram sahibi olmanın dârıdır.³¹⁴

Adıyaman Alevîleri, ibadetlerinin her safhasında Allah'a dua eder, peygambere ve Ehl-i Beyt'e salâvat getirirler.³¹⁵ Allah'ı zikretmeden, peygambere ve Ehl-i Beyt'e salâvat getirmeden ibadete ve herhangi bir işe başlamazlar. Şu şekilde salâvat getirirler: "Allahümme salli ala seyyidine Muhammed, lâ ilâhe illallâh muhammed'en resûlullâh, Aliyyun veliyullah, mürşid-i kamilullah..."

Allahümme salli âla seyyidine Muhammed Mustafa,
“ “ “ “ “ Haticetü'l- Kübra,
“ “ “ “ “ Fatımatu'z-Zehra,
“ “ “ “ “ Aliyyü'l-Murtaza,
“ “ “ “ “ Hasanü'l-Mücteba,
“ “ “ “ “ Hüseyin-i Desti Kerbela,
“ “ “ “ “ Zeynal Ali Aba,
“ “ “ “ “ Muhammed Bakır Baha,
“ “ “ “ “ Caferü's-Sadık,
“ “ “ “ “ Ol Kazım Musa,
“ “ “ “ “ Ali Sultan Rıza,
“ “ “ “ “ Ol Muhammed Taki,

³¹² Alevî ve Bektaşilerde kapı eşiği kutsaldır. Eşiğin kutsallığından dolayı kapı niyazı bulunmaktadır. Ayrıca Hız. Muhammed'in ben ilmin şehriyim Ali de onun kapısıdır sözüne dayanarak kapı kutsal kabul edilir. Alevîlik ve Bektaşilikte kapının sağ kanadı Hız. Hüseyin'i sol kanadı Hız. Hasan'ı, üst eşik Hız. Muhammed'i alt eşik Hız. Fatıma'yı temsil ettiğine inanılır. Ayrıca kapı eşiğinin kutsallığının eski Türk gelenek ve göreneklerinde de mevcut olduğu ve kapı eşiğinin kutsallığının buradan kaynaklandığını ifade eden yorumlarda bulunmaktadır. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Bedri Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevîlik**, Ankara, 2006, VII, s. 366-367.

³¹³ Bu hadise hakkında karşılaştırma yapmak için bkz. Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 366.

³¹⁴ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 23-09-2010.

³¹⁵ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

“ “ “ “ “ Aliyyü'l-Naki,
“ “ “ “ “ Hasanü'l-Askeri,
“ “ “ “ “ Mehdi Sahibü'l-Zaman.³¹⁶

8. Alevî-Bektaşî Erkânı Olarak Cem ve Semah

Cem; Arapçada toplanmak, bir araya gelmek, bir olmak, güçlü olmak anlamında kullanılmaktadır.³¹⁷ Cem terimi, kullanıldığı ilim dalına göre farklı anlamlar ihtiva etmektedir. Alevî ve Bektaşîlerin erkânına “ayn-i cem, ayn-al-cem” denilmektedir.³¹⁸

Alevî ve Bektaşî ibadetinin özünü oluşturan tarikat ayini, tarikat erkânı, cemdir.³¹⁹ Anadolu Alevîliğinde kutsal kabul edilen cem erkânının farklı bir önemi vardır. Çünkü cem,³²⁰ Alevî ve Bektaşîlerin en önemli erkânı, Alevîliğin özüdür.³²¹ “Alevîliğin tasavvufî yönü secdesiyle semahıyla cemde vücut bulmuştur.”³²² Herkes cem erkânlarına katılamaz cem erkânlarına katılmak belli bir dini olgunluk gerektirir. Niyazi Arslan Dede ceme giremeyecekleri şu deyişi ile anlatmaktadır:

Bu cem ulu divanda erenlerindir

³¹⁶ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 10-10-2012.

³¹⁷ El-Halil b. Ahmed El-Ferâhîdî, **a.g.e.**, s. 154; Komisyon, **Mu'cemu'l Nefais**, Beyrut, Dâru'l-Nefais, 2007, s. 198; Cevheri, **a.g.e.**, s. 187.

³¹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 380.

³¹⁹ Cem erkânı hakkında bkz. Ali Yaman, **Alevîlik Nedir?** İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, t.y., s. 105-109; İrene Melikoff, **Kırkların Cemi'nde**, trc. Turan Alptekin, İstanbul, Demos Yayınları, 2007, s. 23-27; Yılmaz Soyzer, **a.g.e.**, s. 138-144; İlyas Üzüm, **Günümüz Alevîliği**, İstanbul, İsam Yayınları, 1997, s. 104-112; Mehmet Yaman, **Alevîlik, İnanç-Edeb-Erkan**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 1995, s. 156-203; Gürani Doğan, **Alevîlikte Ön Bilgiler ve Cem-Zakirlik**, İstanbul, Can Yayınları, 1998, s. 83-147; Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 290-318; Ahmet Güner, **Mezhepler ve Alevîlik**, y.y. t.y., s. 83-86; Harun Yıldız, “Alevî-Bektaşî Geleneğinde Ayin-i Cem”, **I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni**, Kırşehir, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları, 2004, s. 583-595; Mehmet Eröz, **Eski Türk Dini ve Alevîlik-Bektaşîlik**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992, s. 50-66. Ömer Faruk Teber, **a.g.e.**, s. 97-105.

³²⁰ Cem kelimesinin tasavvufî kullanışı için bkz. Ekrem Demirli, **Tasavvuf Sözlüğü**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004, s. 188-190, 205; Ali Duran Gülççek, **a.g.e.**, s. 631-729; Seyit Tur Derviş, **“Erkânname” Alevîliğin İslam'da Yeri ve Alevî Erkanları**, İstanbul, Can Yayınları, 2002, s. 340-420; Mahmut Riyat Bakır, **Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem ve Bektaşîlikteki Yorumu**, İstanbul, Alternatif Yayınları, 2003, s. 111-153; Ahmet Güner, **a.g.e.**, s. 83-86.

³²¹ Alevîler cem ibadetini Kur'an'ı Kerim'den ayetler getirerek cem erkânını Kur'an'ı Kerim'e dayandırır. Cem de yapılan her hizmet için Kur'an'ı Kerim'e atıfta bulunurlar. Geniş bilgi için bkz. Gürani Doğan, **a.g.e.**, s. 117, 121.

³²² Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

Münkir münafıklar gelip girmesin
Allah bir Muhammet diyenlerindir
Hakkı bilmeyenler gelip girmesin

Aslımız âdemden neslimiz Ali
Yoluna eyvallah dedik evveli
Cümleye yardımcı Bektaş-i Veli
Piri bilmeyenler gelip girmesin

Severiz Hasanı hem de Hüseyini
Ehlibeyt-i Ali şahım diyeni
Kul Niyazi bu yola ser vereni
Bilmeyenler gelip ceme girmesin.³²³

“Yapılan cemlerde genellikle Alevî-Bektaşî literatüründe yedi ulu ozan olarak anılan “ Nesîmî (14. yy.), Yemini (15. yy.), Fuzûlî (16. yy.), Şah İsmail Hatai (16. yy.), Virani (16. yy.), Pir Sultan Abdal (16. yy.), Kul Himmet (16. yy.) ” ozanların deyiş ve nefesleri okunur. Okunan nefeslerde bu dünyanın geçici (fani) olduğu asıl olanın ahiret, (öteki dünya) baki kalanın ise yapılan iyilikler olduğu yerin, göğün, arşın, velhasıl gözle görülür, elle tutulur, vücutla veya azalarımızla hissedilir her ne varsa her şeyin yaratıcısı ve mutlak hâkiminin Allah olduğu insanlara empoze edilmeye çalışılır.

Yapılan cemlerde âşıkların, ozanların deyişleri, tevhitleri, düazimamları (on iki imamlara bağlılık ve onları anlatan deyişler) naatları aşk ve sevgiyle okunur, Kur’an’ı kerimin ayetleri bağlamanın tellerinde notaya dökülerek vecde gelir, tellerden çıkan seda ile ayetleri okuyan zakirin dillerinden cemaate takdim edilerek gönüllere hitap edilir.”³²⁴

Alevîler cem erkânını çoğunlukla Cuma akşamları yapmaktadırlar. Fakat şehirleşmeyle beraber cem erkânları, yapılması gereken zamanların dışında yapılmaya başlanmıştır.³²⁵ Araştırma ve gözlemlerimiz sonucunda bazı cem evlerinde erkânların hafta sonlarında, bazı cem evlerinde ise gündüz yapıldığını tespit ettik. Genel uygu-

³²³ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 10-10-2012.

³²⁴ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 10-10-2012.

³²⁵ Ali Tatal, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

lama ise cem ayinlerinin perşembeyi cumaya bağlayan gece dede, talip ve on iki hizmet sahiplerinin bir araya gelmesiyle cemaat şeklinde yapılmasıdır.

Alevîler ve Bektaşîler cem erkânlarını; eskiden tekke, zaviye, meydan evinde, son yıllarda ise cem ve kültür evlerinde icra etmektedirler. 1950'lerden sonra büyük şehirlere göç eden Alevîler, dinî gelenek ve göreneklerini, kültürel ve sosyal faaliyetlerini yapabilecek bir mekân bulmak zorunda kalmışlardır. Alevîler ve Bektaşîlerin yaptıkları en temel erkân olan ‘‘Cem’’in sonuna ‘‘Evi’’ eki getirerek, adlandırdıkları cem ve kültür evlerinde cem erkânları ve ritüelleri yapılmaktadır.³²⁶ Önceleri köyde yaşayan Alevîler bu erkânlarını köyün en büyük evinde³²⁷ düzenli bir şekilde değil özellikle hasat zamanlarında³²⁸ icra ederlerdi. Dede, yılda bir veya iki defa köy halkını toplayarak cem erkânı, musahiplik, görgü, vb. erkânları yürütürdü. Buralarda halk mahkemeleri kurularak taliplerin problemleri çözüme kavuşturulurdu.

Bektaşîler ise Osmanlı döneminde büyük şehir merkezlerinde dergâhlarda bu tarikat erkânlarını icra ediyorlardı. Alevî ve Bektaşîler, Cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyelerin kapatılması ve yasal olarak ibadet edilecek mekânların açılması mümkün olmadığından dernek ve vakıflar kurmuşlardır. Alevî ve Bektaşîler, kurdukları dernek ve vakıfların içinde eğitim, sosyal, basın yayın ve kültürel faaliyetlerini yapmışlardır. En önemlisi Alevîler bu dernek veya vakfın bir bölümünde cem ibadetini yapmak için ayrı bir yer tahsis ederek, haftanın belirli günlerinde toplanıp cem erkânlarını buralarda yürütmüşlerdir.

Alevîlikte yapılan cem ibadetinin³²⁹ kaynağı hakkında farklı tezler bulunmaktadır. Bu tezlerden bazıları aşağıdaki gibidir:

³²⁶ Cem evi hakkında bkz. Reha Çamuroğlu, **Günümüz Alevîliğinin Sorunları**, İstanbul, Ant Yayınları, 1994, s. 66-70.

³²⁷ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 10-08-2011.

³²⁸ Cem'in Hasat zamanlarında yapıldığına dair bkz. Ali Yaman, **Alevîlik Nedir?** İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, t.y., İstanbul, s. 107.

³²⁹ Bektaşîlerde eskiden tekke ve zaviyelerde yapılan cem erkânının yapılışı hakkında bkz. Irene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik, Bektaşîlik Araştırmaları**, trc. Turan Alptekin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s. 45-48.

1-Alevîler, törenlerine Hz. Muhammed'in miraçtan sonra kırklar meclisi olarak isimlendirilen mecliste bulunmasının ve mecliste bulunan diğer insanlarla yaptığı diyalogların cem erkânı icra edilirken sembolik olarak canlandırıldığını, yeniden yaşatıldığını söyleyerek cem erkânına kutsallık atfederler.³³⁰ Alevîler cem ayininin ilk olarak burada yapıldığını iddia ederler.³³¹ Adıyaman Alevîleri diğer Alevîler gibi cem in kaynağının kırklar ceminden geldiğine inanırlar.³³²

2-Başka bir rivayet ise şöyledir: Türklerin Müslüman olmadan önce kadınlı erkekli eğlenceler tertip ederek içki içmeleri, çalgılar eşliğinde dans etmeleri şaman geleneğiydi.³³³ Türkler Müslüman olduktan sonra bu örf ve adetlerini terk etmeyerek onları İslam şemsiyesi altında devam ettirdiler.³³⁴ Alevî-Bektaşîler eski Türklerdeki bu geleneğin, Kur'ân'da delilinin bulunduğu inanırlar. (İnsan Suresi, ayet: 21), "Sekahum rabbuhum şaraben tahuraa"³³⁵ (Rableri onlara tertemiz şarap içirmiştir) ayetinin bu geleneğin kaynağı olduğu söylemektedirler.³³⁶

3-Alevîlik ve Bektaşîlikteki içkili çalgılı törenlerin Anadolu'da üzüm toplama döneminde uygulanan "Dionyos" ayinlerinden kaynaklandığını söyleyenler de bulunmaktadır. Bu iddiaya göre Alevîlik-Bektaşîlikteki cem ayini, Antik Anadolu kült ve kültüründen esinlenerek günümüze kadar devam eden bir erkândır. Cem ayini ile bu kültürdeki kutlamalar arasında paralellik olduğu iddia edilmektedir.³³⁷

³³⁰ Anonim, **Kıtab-ı Dar**, s. 90; İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 8-10, 87, 121-126; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 380, 428; Esat Korkmaz, **Hakk-Muhammet-Ali ve Kırklar Cemi**, İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1997, s. 24-37; ayrıca bkz. Bedri Noyan, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir?** İstanbul, Can Yayınları, 1995.

³³¹ Lütfi Kaleli, **Alevîlik Aklidir Ahlâki ve İnsanıdır**, İstanbul, Can Yayınları, 2004, s. 37-39.

³³² Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

³³³ Alevîlikte dolu ve dem için bkz. Hacı Bektaş-ı Veli, **Velâyetnâme**, s. 521; Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 119-123; Mahmut Riyat Bakır, **a.g.e.**, s. 132-133; Mehmet Eröz, **Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik**, İstanbul, Otağ Yayınevi, 1977, s. 283-324.

³³⁴ İbn Fadlan **a.g.e.**, s. 70.

³³⁵ "Sekahum Sırrı"nın Alevîlik ve Bektaşîlikteki yeri hakkında bkz. Bedri Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, Ankara, 2006, VII, s. 356.

³³⁶ Mehmet Eröz, **Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik**, Otağ Yayınları, İstanbul 1977; aynı yazar, **Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnanç) ve Alevîlik Bektaşîlik**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1992, s. 56.

³³⁷ Tarık Mümtaz Sözen, **Tarih Boyunca Alevîlik**, İstanbul, Çözüm Yayınları, 1991, s. 106.

4-Yakut Türklerinde Isı-ah denilen ayinlerde kıymız içilirdi. Ayini şaman yönetir, kadın erkek bir yerde toplanarak birbirilerinin ellerinden tutup daire meydana getirerek raks ederlerdi. Cem erkânının buradan geldiğini iddia eden araştırmacılar da bulunmaktadır.³³⁸

5-Cem: Bezm-i cem (meclis, eğlence) ve cem kelimelerinden yapılmış bir tamlama olup “Cem Meclisi” anlamına gelir. Klasik Fars ve Türk edebiyatlarına göre içki meclislerine “Bezm-i Cem” denir. Bunun sonucu olarak her türlü içki meclisine “Bezm-i Cem” veya kısaca “bezm” denmiştir. Alevîlerde bulunan cem geleneğinin eski Fars ve Türk kültüründe var olan cem meclislerinin devamı olduğu söylenebilir.³³⁹

6-Hacı Bektaş-ı Veli'nin bütün talipleriyle bir araya gelerek sohbetlerinde, zikirler yaptığı, Kur'ân okuduğu bilinmektedir. İlk cem törenlerinin başlangıcının Hacı Bektaş-ı Veli'nin yönettiği bu sohbet halkaları olduğu da yapılan iddiaların içindedir.³⁴⁰

7-Cem törenlerinin ne zaman yapıldığı hususunda diğer bir rivayet ise ilk cem törenlerinin İmam Cafer-i Sadık tarafından icra edildiği ve günümüzde yapılan cem erkânlarının bunun devamı olduğu görüşüdür.³⁴¹

Bu rivayetler cemin ilk olarak nereden geldiği hakkında yapılan başlıca yorumlardır. Tarihî kökeninin burada belirtilen kaynaklardan hangisi olduğunun net bir biçimde tespit edilmesi mümkün gözükmemekle birlikte cem erkânının bugünkü uygulanış şekline kavuşuncaya kadar burada sırladığımız bütün unsurlardan bünyesinde bazı nüveler taşıdığında şüphe yok gibidir.

Cem erkânı bugün Alevîler tarafından haftalık veya yıl içinde belirli vakitlerde yapılmaktadır. Cem erkânı başlamadan önce cemin yapılacağı ilan edilir. Cemin

³³⁸ Tarık Mümtaz Sözenil, **a.g.e.**, s. 107.

³³⁹ İskender Pala, "Bezm-i Cem", **DİA**, VI, s. 104-105; Abdalbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 382.

³⁴⁰ Mahmut Riyat Bakır, **a.g.e.**, s. 111-153.

³⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürani Doğan, **a.g.e.**

olacağı akşam talipler toplanır. On iki hizmet³⁴² sahipleri bir araya gelir. Talipler cemmin olacağı yere gelirken herkes kendi maddi gücüne göre lokma getirir. Gelen bu lokmalar cem ibadetine katılanlara eşit olarak dağıtılır. Gelen talipler dedeye niyaz ederek meclise oturur. Alevî ve Bektaşîlikte ibadetlerde cinsiyet farkı gözetilmez, cem evine gelen herkese aynı muamele gösterilir. Cem erkânı başlamadan önce Alevî-Bektaşî mahkemesi dediğimiz halk mahkemeleri kurulur. Dedenin huzurunda dargınlar, küskünler barıştırılır. Birbirilerine karşı problemleri olanların sorunları cem başlamadan dede tarafından çözüme kavuşturulur. Alevîler, sosyal ve dinî sorunlarını yıllarca bu şekilde çözüme kavuşturmuşlardır.

Bunun dışında farklı cem erkânları da yapılmaktadır. Bu erkânların bazıları: Birlik Cemleri, Bayram Cemleri, Görgü Cemleri, Musahiplik Cemleri, Yöresel Cemler, İkrar Verme Cemleri, Görgü Cemleri, Abdal Musa Cemleri, Kerbelâ Cemleri, Koldan Kopan Cemleri, Dardan İndirme Cemleri, Baş Okutma Cemleri, Aşure Cemleri, Nevruz Cemleri³⁴³, Musahiplik Cemleri, Hızır İlyas Cemleridir. Cem erkânında dargınlar, küskünler, katiller, zina suçu işleyenler ve üzerinde kul hakkı olanlar katılamaz.³⁴⁴ Yukarıda sayılan cem ayinleri her bölgede farklı olmakla birlikte genel özellikleri aynıdır. Bununla birlikte Doğu Anadolu'daki bir cem erkânı ile Toros dağlarında yapılan cemler arasında yöresel farklılıkların olması doğaldır.³⁴⁵

Bütün bunlar yapıldıktan sonra ceme gelecekler toplanır ve sonra cem erkânı, dede önderliğinde başlar. Cem erkânında on iki hizmet sahipleri bulunmaktadır.

³⁴² Geniş bilgi için bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 641-643.

³⁴³ Alevîler ve Bektaşîler: Hz. Ali'nin doğum günü olması, Hz. Ali'nin Hz. Fatıma ile evlendiği gün olması, Hz. Muhammed'e peygamberliğin geldiği gün olması, Türklerde baharın başlangıcı kabul edilmesi gibi sebeplerden dolayı nevrüz cemleri düzenlemekte ve bugünde nevrüz kurbanlarını kesmektedirler.

³⁴⁴ Alevî-Bektaşî inancında görülen cem çeşitleri ve uygulamaları hakkında bkz. Ethem Ruhi Fıgıllı, **a.g.e.**, s. 330-336; Harun Yıldız, **a.g.m.**, s. 586-589; Metin Bozkuş, **a.g.e.**, s. 251-253; Cenksu Üçer, **a.g.e.**, s. 357; Harun Yıldız, **a.g.e.**, s. 166-167.

³⁴⁵ Alevîlikte cem erkânının icra edilişi hakkında geniş bilgi için bkz. Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 290-318; Cemal Şener, **Şaha Doğru Giden Kervan: Alevîlik Nedir?** İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1997, s. 52-59; Ali Yaman, **a.g.e.**, s. 107-109; Mahmut Riyat Bakır, **a.g.e.**, s. 128-132; Mehmet Yaman, **a.g.e.**, s. 161-163; Gürani Doğan, **a.g.e.**, s. 27; Lütfi Kaleli, **a.g.e.**, s. 40-49; **Binbir Çiçek Mozaiği Alevîlik**, İstanbul, Can Yayınları, 1995, s. 213-218; Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 367-374.

Hemen her tasavvufî oluşumda ya da tarikatta bir yola veya tarikata girmiş olan kişinin yol içinde gelişim süreci (seyr-ü sülûk) boyunca kendisine kılavuzluk edecek ve kendisini yetiştirecek rehber, mürşit, pir vb. hiyerarşik bir seçilmişler gurubu bulunur. *Buyruk*'larda da işlenen konular itibariyle Alevîlikte de; pir, mürşit, mürebbi ve rehberden oluşan bir tarikat otoritesi mevcuttur.³⁴⁶

Bu bağlamda, Alevî-Bektaşî inancında önemli görevleri olan kişileri açıklamamız yerinde olacaktır. “Alevî-Bektaşî tarikatında önemli görev alan kişiler şunlardır: Dede baba; tüm dünyadaki Bektaşîlerin başıdır. Törenle seçilen dede baba ölene kadar bu görevde kalır. Halife baba, dede babaya bağlı olarak çalışır. Sayıları en fazla on ikidir. Babalar tarikatın eğitici kadrosudur. Muhipleri yetiştirmekle görevlidirler. Rehber; tarikata girenlere yol gösteren kişidir. Bektaşî tarikatının en zor ve en uzun süreli olan kademesidir. Talip (muhib); isteklilik süresini başarı ile bitiren adayın, ikrar erkânı içinde biatının alınıp tarikata kabul edilmesine muhiplik denir. İkrar verip nasip alan kişi artık taliptir. İstekli olarak tarikata girmek isteyen kimseye denir.”³⁴⁷ Bu on iki hizmet sahipleri şunlardan oluşmaktadır:

Mürşit: Dede, pir ve dede babadır. Cem erkânının başıdır. Cemin dinî manada tek sorumlusudur.³⁴⁸ Alevî ve Bektaşîlerde dede ikrar verilen, nasip verendir. Kırklar makamını temsil eden kişidir.³⁴⁹ “Dede veya pir topluma örnek olan kişidir. Dede yaşamından ve zevklerinden fedakârlık ve feragat eden insandır. Konuşmasıyla, sohbetiyle, hitabetiyle, oturmasıyla, kalkmasıyla örnek olan ve insanları aydınlatan, yol gösterendir.”³⁵⁰

Dede ve Dede babalar cem erkânlarını yürüttükleri gibi Alevî toplumunun dinî, sosyal ve ekonomik problemlerine çözüm bulmaya çalışırlar. Taliplerinin sorunlarını dinler onları aydınlatır, eğitirler. Adıyaman Alevîleri, dedelerin Hz. Ali'nin so-

³⁴⁶ İmam Cafer Sadık, **a.g.e.**, s. 98; Doğan Kaplan, **a.g.e.**, s. 194, 263-267.

³⁴⁷ Hüseyin Özcan, “Alevî ve Bektaşî Şiirinde Adab ve Erkan”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005, s. 143-144.

³⁴⁸ Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

³⁴⁹ Kırklar Makamı ve Kırklar Meclisi hakkında geniş bilgi için bkz. Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 427-432.

³⁵⁰ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 11-04-2012.

yundan geldiğine, dedenin 12 İmam'dan sonra dedelik makamının temsilcisi, taşıyıcısı ve postun sahibi olduğuna inanırlar. Dede her anlamda örnek olmak ve dedelik vasıflarına uygun davranışlarda bulunmak zorundadır. Adıyaman Alevîlerinde dikkate değer bir noktayı belirtmek gerekirse, her dede dedelik makamına geçemez; geçse bile talipleri kendisine tabi olmuyorsa dede olmasının bir anlamı kalmaz. Sonuç olarak dede, talipleri tarafından dedelik makamına uygun görülüyorsa, kendisine saygı ve sevgi duyuluyorsa dedelik yapabilir. Aksi takdirde dedelik makamına geçemez, postun sahibi olamaz ve toplumun dinsel anlamda lideri olamaz.

Rehber: Dededen sonra cemi yöneterek dedeye, mürşide, pire ve taliplere yardımcı olmak için cemde bulunan kimsedir. Mürebbi olarak da bilinir.³⁵¹ Alevîlik ve Bektaşîliğin yol, erkân, usul ve edebini bilen kişidir. Dede olmadığı zaman cemi yönetir, taliplerin problemlerini dinler ve onlara yardımcı olur. Rehber, Alevîlere yolun kurallarını; dört kapı kırk makamı, on iki hizmeti, âdab ve erkânı öğretir, taliplerin mürebbisidir.

Gözcü: Cem erkânının problemsiz olarak yürütülmesinden sorumludur. Cemde Rehberden sonra cem erkânının usulüne uygun yürütmesine yardımcı olan kişidir. Cemin huzur ve sükûnetinden birinci derecede sorumludur. Cemin düzenli, huzurlu, sükûnetli gitmesini sağlar. Cem erkânının aksamaya uğramaması için canları uyarır. Kendinden geçenlere, bayılanlara, aşka ve cezbeye tutulanlara gerekli olan ilgi ve alakayı gösterir.

Çerağcı: Çerağcının diğer adı delilcidir. Cem evinin aydınlatılması, cemde mumların temin edilmesi, meydana veya cem evinde şamdanlıkların yakılmasından sorumludur. Adıyaman yöresinde cem erkânı esnasında yakılması veya tütürülmesi gereken çerağın sayısına gelince 1, 3, 5, 7, 12, 14, 18, 32 veya 40³⁵² adet olabilir.³⁵³

³⁵¹ Alevî-Bektaşî yazılı kaynaklarında mürebklik şartları, nişanları ve görevleri hakkında geniş bilgi için bkz. Doğan Kaplan, **a.g.e.**, s. 198-202.

³⁵² Alevîlik ve Bektaşîlikte sayılara yüklenen değerler için bkz. Mevhibe Coşar, "Alevî-Bektaşî Kültüründe Sayılara Yüklenen Terim Değeri" **HBVAD**, 2011, S. 60, s. 117-120.

³⁵³ Alevî ve Bektaşîlerde delil yakma veya çerağı, Saff Suresi: 8. ayet, Nur Suresi: 35. 36. 40. ayetlere ve Enam Suresi 1. ayete dayandırarak cemlerinde yakılmaktadır.

Zâkir: Âşık veya ozan da denir. Cemde zâkirlik yapan kimsedir. Bağlama çalılıp mersiye, nefes, düvaz, tevhid, naat, miraçlama, muharremiye, deyiş okuyan saz ve bağlama çalan kişidir. Dedenin yanında oturur. Etkili ve duygulu şiirler okuyarak cemaatin dinî heyecanlarının artmasına vesile olur.

Süpürgeci: Bu görevi yapanın diğeri adı Ferraş'tır. Cem evinin, meydan evinin, ibadet edilecek mekânın temizliğinden ve süpürülmesinden sorumlu olan kimsedir. Ayin ve erkân yapılacak yerin maddi temizliğinden sorumlu olduğu kadar manevi temizliğinden de sorumlu olduğu için sembolik olarak cem erkânı esnasında meydana gelerek süpürgesini yere sürer. İbadet edilecek mekânın ibadete hazır hale geldiğini sembolize eder.

Bekçi: Kapıcı olarak da isimlendirilir. Alevîler ve Bektaşîler ibadetlerini belli dönemlerde gizli olarak sadece kendi bireylerini içine alacak şekilde yaptıklarından bekçi, cem evinin ve köyün belli giriş ve çıkışlarından sorumluydu. Günümüzde ibadetlerini açık şekilde yaptıklarından köyün giriş ve çıkışına bekçi koyma geleneği ortadan kalkmıştır. Şimdilerde ise bekçi cem evinin sadece dış güvenliğinden sorumludur. Bekçi yabancı kimselerin cem erkânına girmesine izin vermez.

Kurbancı: Kurbancının diğeri adı sofracıdır. Kurbancı veya sofracı gelen lokmaları, kurbanları eşit şekilde gelen canlara dağıtır. Cem erkânı başlamadan ceme gelenler, beraberinde lokma denilen yiyeceklerden getirirler. Ceme katılan bütün talepler lokmalarının gelen cemaate dağıtılmasını isterler. Cem erkânı dede tarafından bitirilince Kurbancı bu dağıtma görevini yapar. Ayrıca Kurbancı ceme getirilen kurbanların kesilmesi, pişirilmesi ve dağıtılmasından da sorumludur. Kurbancı lokmaları ve kurbanları dağıtıttıktan sonra herkesten helallik ister ve hakları birbirilerine geçmiş ise birbirilerine haklarını helal ederler.

Sakka: Saki, ibrikdar, dolucu veya şerbetçi olarak da isimlendirilir. Sakka ceme gelenlerin su isteklerinin temini için görev yapar. Cem esnasında gerekli olacak abdest sularının teminini sağlar, havluyu ayarlar. Ayrıca su, şerbet vb. içecekleri cem esnasında cemaatin üzerine şifa olsun niyetiyle serper. Sakka cem esnasında, elinde ibrik ve leğenle ceme katılanların tarikat abdesti denilen sembolik abdesti

almalarına yardımcı olur. Cem erkânlarında sakka suyunun anlam ve önemi Kerbelâ'dan gelmektedir. Hz. Hüseyin ve Kerbelâ'da şehit düşen diğer Ehl-i Beyt fertleri için su dağıtılır, saz eşliğinde mersiyeler okunur. Kerbelâ şehitleri hayırla yâd edilir ve kendilerine dua edilir. Cem erkânlarının bu kısmında canlarda hüznün, gözlerinde gözyaşları vardır. Saki cemaate su serper.

Pervaneci: Cem esnasında yapılacak semahın icra edilmesinden sorumlu olan kimsedir. Semah gurubuna verilen adlandırmadır. Semahı döneceklerden oluşur. Pervaneci, semahın nasıl yapılacağını ve çalınan bağlamanın veya sazın ritmine göre nasıl dönmek gerektiğini bilir. Günümüzde büyük şehirlerde yaşayan Alevîler cem evlerinin bünyesinde, semahın genç nesillere öğretilmesi ve yaşatılması için kurslar düzenlemektedirler.

Peyikçi: Ayakçı, davetçi olarak da isimlendirilir. Dede köye geldiğinde, cemin yapılacağını taliplere haber veren kişidir. Cemin olacağını taliplere, canlara ve on iki hizmet sahiplerine haber vermekle mükelleftir. Ayrıca cem ayini esnasında dede ile canlar arasında iletişimi sağlayan kişidir. Peyikçi, Dedenin taleplerini taliplere ulaştırır. Cem esnasında ve sonrasında haberleşmeye dair problemleri çözer.

İznikçi: Diğer adı ise meydancıdır. Ceme gelenlerin ağırılanmasından sorumludur. Nerede oturulacağını, nerede ibadet edileceğini gösteren, cemaatin düzenli oturmasını sağlayan kişidir. İznikçi ceme gelenleri misafir etmekle vazifelenen kişidir.

Yukarıda sayılan on iki hizmet sahiplerinin görevlerinin isimleri bölgeden bölgeye farklılık arz etse de genel olarak bu şekilde tanımlanmaktadır.³⁵⁴ Adıyaman yöresinde on iki hizmeti yapacak az sayıda insan vardır. “On iki hizmet cemleri diğer cemlere göre daha uzun olup bu cemlerde kurban kesilmesi gerekir.”³⁵⁵

On iki hizmet sahiplerine Alevîlik ve Bektaşîlikte 12 İmam'ı temsilen görevlendirme yapılmıştır. Anadolu Alevîliğinde, 12 sayısı kutsal kabul edilmiş ve

³⁵⁴ On iki hizmet sahipleri ve cem erkânındaki görevleri için bkz. Cenksu Üçer, **a.g.e.**, s. 358-359; Metin Bozkuş, **a.g.e.**, s. 253.

³⁵⁵ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 13-04-2012.

Alevîlik ve Bektaşîliği temsil eden kavramlar arasına girmiştir. Cem evlerinde 12 İmam'a nispet edilen sembolik sayıya binaen, 12 post ve bunların sahipleri bulunmaktadır.³⁵⁶

Adıyaman doğumlu bir dede cemle ilgili şu görüşlerini bizlerle paylaşmıştır: “Geleneksel Anadolu Alevîliğinde Cem, topluluk; cem evi ise toplanılan yer anlamına gelir. Alevîlikte Cem, Kırklar Cem’ini simgeler. Kırklar ceminde mürşit Hz. Muhammed’dir. Hz. Ali rehberdir (pirdir). 17 kadın ve 23 erkekten oluşmuştur. Orda on iki hizmet yürütülmüştür. Cemde küskünler, dargınlar, kul hakkı yemiş olanlar olmaz. Çünkü cem barışın yeridir. Alevîler, cem ayinini ibadet koşulları uygun olan yerlerde yaparlar. Adıyaman’da ihtiyaç duyulduğunda Birlik Cemleri, Bayram Cemleri, Görgü Cemleri, Musahiplik Cemleri, Yöresel Cemler, İkrar Verme Cemleri, Görgü Cemleri, Abdal Musa Cemleri, Kerbelâ Cemleri, Koldan Kopan Cemleri, Dardan İndirme Cemleri, Baş Okutma Cemleri, Aşure Cemleri, Nevruz Cemleri, Hızır İlyas Cemleri de yapılmaktadır.

Eskiden cem ibadetleri evlerde yapılırdı. Evlerin geniş odaları cem için hizmet görürdü. Köyümde cem evi görevini dedemden kalan tarihî odamız yapmaktadır. 1950’lerden sonra köyden kente göç başladı. Kentlerde oluşan kalabalığın ihtiyacını karşılamak için cem evlerinin yapılmasına başlandı. Cem evlerinde erkân (on iki hizmet yürütülür) yapılır, küskünler ve dargınlar barıştırılır. Cem evleri Alevî toplumunun içtimaî, dinî ve ekonomik sorunlarının çözüm yeridir.”³⁵⁷

Başka bir dede: “Cemlerde Kur’ân-ı Kerim’den ayetler, deyişler, nefesler, miraciyeler, muharremiyeler ve düvazimamlar okunmaktadır. Cemler eskiden köylerin büyük odalarında, özellikle sonbahar aylarında yapılırdı. Dede köye gelir, peyikçi taleplere haber verir ve akşam cem erkânı yapılırdı. Buralar eğitim yerleridir. Normalde cem, büyük köy odalarında yapılırdı. Değişimle beraber cem erkânı cem evlerinde

³⁵⁶ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 13-04-2012; bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 369-371.

³⁵⁷ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 28-07-2010.

yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca günümüzde cem evleri birer kültür merkezi olarak hizmet vermektedirler”.³⁵⁸

Dâr, cem erkânının önemli kavramlarından biridir. Çalışmamızın bu kısmında Alevîlikte dâr, dâra durmak ve dâr çeşitleri üzerinde duracağız.

Dâr (دار) hem Arapça hem de Farsça asıllı bir kelime olup Arapçada fiil anlamı: dönmek, dolaşmak, deveren etmek; isim anlamı ise evdir.³⁵⁹ Farsça olarak ise ağaç, direk, idam sehpası, darağacı ve meydan anlamlarına gelmektedir.³⁶⁰ Alevîlik-ve Bektaşîlikte dâr, ağaç ve meydan anlamlarına paralel olarak; talibin cemde meydana çıkıp durması ve “âyîn-i cem”in icra edildiği meydanın ortasındaki özel yer anlamına gelmektedir. Alevî-Bektaşî erkânını anlatan nefeslerde dâr kavramına birçok kez rastlanır.”³⁶¹ Ayak mühürlemek ve peymançeye durmak olarak da ifade edilen duruşta talip sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağı üzerine koyarak mühürler, sağ elini kalbinin üzerine koyarak başı eğik bir vaziyette bekler.³⁶²

Dâr kavramsal olarak meydana gelmek veya darağacı anlamında kullanılır. Canlar cem erkânları eda edilirken dedenin karşısına geçip dâra dururlar. Dâra durmak, yol uğruna can vermeye, canı feda etmeye hazır olmak, ölmeden önce ölmek, Hakk ile Hak olmak, ser verip sır vermemek, verilen ikrardan asla dönmek demektir. Dâra duran canlara dâr duası şu şekilde verilmektedir:

Geldiğiniz yoldan, durduğunuz dardan, çağırdığınız pirden şefaât göresiniz. Darlarınız, divanlarınız kabul ola. Muratlarınız hâsıl ola. Hizmetleriniz dergâh-ı Âli’ye yazılmış ola. Darına durduk ya ilahi kabul eyle ya Allah, ya Allah, ya Allah... Divanına durduk ya Muhammed ya Muhammed ya Muhammed... Keremine sığındık ya Ali, ya Ali, ya Ali. İnyet eyleyin ya 12 İmamlar. Yol gösterin ya 14 Masum-u

³⁵⁸ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-08-2010.

³⁵⁹ El-Halil b. Ahmed El-Ferâhîdî, **a.g.e.**, s. 309; Komisyon, **Mu’cemu’l Nefais**, s. 400-401; Cevheri, **a.g.e.**, s. 365; İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2008, s. 641.

³⁶⁰ Mehmet Kanar, **Türkçe-Farsça Sözlük**, İstanbul, Say Yayınları, 2008, s. 153.

³⁶¹ Cemal Kurnaz, “Dâr”, **DİA**, XIII, s. 482-483.

³⁶² Doğan Kaplan, **a.g.e.**, s. 257.

Pâklar. Yardım eyleyin ya 17 Kemberbestler. Ceminize alın ya Kırklar.³⁶³ Bağışlanma senin yüzü suyu hürmetine olsun ya pirim Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli. Yarabbi... Hallac-ı Mansur'un, Seyyid Nesimi'nin, Fazlı'nın ve Fatma anamızın darını kabul eylediğin gibi bizlerin de dârını, didarını ve divanını kabul eyle. Durduk darına, sığındık ihsanına, kabul eyle Yarabbi... Nuru nebi, kerem-i Ali. Pirimiz üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli. Ya Rabbi! Dârlarımızı, divanlarımızı dergâh-ı izzetinde kabul eyle. Gerçeğe Hû, Mümüne ya Ali...³⁶⁴

Alevî ve Bektaşîler tarafından pratikte uygulanan birçok dâr çeşidi olduğu gibi yörede de bu dâr çeşitleri, erkânlar icra edilirken sembolik olarak yapılmaktadır. Dâr-ı Mansur, Dâr-ı Hüseyin, Dâr-ı Fazlı, Dâr-ı Nesimi, Dâr-ı Mazlum bunlardan birkaç tanesidir.

Dâr-ı Mansur: Hallac-ı Mansur, darağacına asılarak idam edilmiştir. Hallac-ı Mansur'un darağacında asılarak ölüme mahkûm edilmesi, Hallac'ı Alevî hayatının önemli sembollerinden biri haline getirmiştir. Dâr-ı Hallac, Alevî yolu için gerekirse asılarak canımızı vermeye hazırız anlamına gelmektedir. Dedenin huzuruna talipler gelerek sanki darağacında asılıyormuşçasına darağacında sallanır gibi kollarını bırakarak dâra durur, (sağ ayak başparmağı sol ayak başparmağın üzerinde, eller göğüste çapraz veya yana sarkık, baş hafiften sola eğik). Bu şekilde dâra durmak Hallac-ı Mansur'dan dolayı Dâr-ı Mansur olarak adlandırılır.³⁶⁵

Dâr-ı Fatıma veya Dâr-ı Hüseyin: Alevîler inanç ve öğretileri uğruna Hz. Hüseyin ve Hz. Fatıma gibi mücadeleye hazır olduklarını, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da canını, inandığı idealler uğruna feda ettiği gibi Alevîlerinde Dâr-ı Hüseyin adı verilen dâr çeşidini yaparak can vermeye hazır olduklarını sembolik olarak ifade eder. Bu dâr duruşuna, ayak mühürlemek veya peymançeye geçmek de denmektedir.³⁶⁶

³⁶³ Alevî ve Bektaşî klasiklerinde Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar sıklıkla zikredilmesinin yanında Alevî erkânlarında da birçok kez zikredilerek kendilerine duada bulunulur ve kendilerinden himmet istenilir. Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 395-396.

³⁶⁴ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 12-04-2012.

³⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 640, Ömer Faruk Teber, **a.g.e.**, s. 105-107.

³⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 639.

Dâr-ı Fazlı: Alevî geleneğinin oluşmasında, Alevîliğin inanç öğretisi haline gelmesinde Fazlullah Hurufî'nin (ö. 1394) büyük tesirleri vardır. Fazlullah Hurufî'nin, Alevî inanç terminolojisine Hurufîliğin girmesinde önemli rolü olmuştur. Dâr-ı Fazlı, Hurufî gibi yol uğruna başı gövdeden ayırmaya hazır olduğunu söylemektedir. Dâr-ı Fazlı, yüreğine bıçak saplansa da yolundan asla dönmeyeceği anlamına gelmektedir. Dâr-ı Fazlı, cem esnasında yüz üstü secdeye kapanır şekilde yapılır.

Dâr-ı Nesimi: İnanç olarak kabul ettiği Alevî yolu için, Nesimi gibi derisinin yüzülmesine hazır olduğunun sembolüdür. Diz üstü durarak bu dâr yapılır.

Çengel Dâr'ı: "Dâra duracak canlar, meydana gelerek erkekler sağ başta olmak üzere yaş sırasına göre sıra olurlar. Erkekler eğilerek sağ ayaklarının başparmağını sol ayağının başparmağının üzerine koyup dizlerini kırmadan eğilir ve sağ ellerinin parmaklarını sağ ayaklarının başparmağının üzerine dokundururlar. Sol ellerini de kollarını çapraz tutarak elleri açık şekilde göğüslerinin üzerine kapatır ve o şekilde dâra dururlar. Buna dârda mühürleme ya da peymençe denir. Bu dâr, cemde yapılan dâra duruş şeklidir."³⁶⁷

Yukarıda görüldüğü gibi Alevî erkânında yapılan dâr çeşitlerinin birçoğu; Alevîlik için canlarını veren, Alevî anlayışında tarihî anlamları olan şahsiyetlerin örnek davranışlarının cem erkânı esnasında, dedenin huzurunda canlara sembolize edilmesidir. Canlar, bu dâr çeşitlerini görerek Alevîlik için gerekirse canlarını vermeleri gerektiğini öğrenir ve kabul ederler. Alevîler; Hz. Hüseyin, Hz. Fatıma, Halac-ı Mansur, Nesimi, Hurufî gibi yol uğruna canlarını vermiş Alevî büyüklerini sembolik birer kahraman olarak ibadetlerinde hatırlamakta ve yaşatmaktadırlar. Yukarıda sayılanların dışında Alevî ve Bektaşî geleneğinde farklı dâr çeşitleri de bulunmaktadır.

Cem erkânı söz konusu edilince, hatırlanması gereken diğer bir kavram da semahtır. Kelime anlamı itibarıyla semah, Arapça kökenli "sema" sözcüğünden gelmekte olup gök gökyüzü, işitme, dinleme demektir.³⁶⁸ Müzik ve semah nefesleri

³⁶⁷ Hüseyin Dedekargınoğlu, "Alevîlikteki Tanım ve Terimler" **HBVAD**, 2011, S. 60, s. 390.

³⁶⁸ El-Halil b. Ahmed El-Ferâhîdî, **a.g.e.**, s. 448; Cevheri, **a.g.e.**, s. 510; İlhan Ayverdi, **a.g.e.**, s. 2696, 2758.

eşliğinde ilahi bir aşkla, coşkuyla dönülerek yapılan ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Semah, Zemah, Zemak, Pervaz, Mevlevilerde Sema olarak ifade edilen Semah tasavvufî anlamıyla Hakk'a ve hakikate ulaşmayı simgeler. Varlık birliği ilkesine dayanan Alevî-Bektaşîlikte semahın insanı insanla, insanı doğa ve Tanrı'yla birleştiren, bütünleştiren bir özelliği vardır. Semah esnasında, sağ elin avuç içeriyle göğe ve sol elin yere doğru uzatılmasında ise "Hak'tan alıp, halka verme" ye atıf yapılır.³⁶⁹

Semah; Alevî ve Bektaşîlikte müzik eşliğinde icra edilen tören nitelikli ayinlerde dinî müzik eşliğinde taliplerin ilahi aşkla dönmesidir. Semah, Alevîlere göre bir ibadettir. Semahın kaynağı da Kırklar meclisine dayanır. Bu mecliste Kırkların "Ya Allah" deyip semah dönmeye başlaması Alevî-Bektaşî geleneğinde dinî ritüel olarak sembolize edilmiştir.³⁷⁰ Semahın tarihsel kökenleri hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Alevîler, semahı Hz. Peygambere kadar götürürler. Bazı araştırmacılar ise semahı, şaman kültürünün kalıntısı olarak kabul ederler. Semahın her bölgede farklı şekillerde yapıldığı görülmektedir. Sema³⁷¹ veya semah, farklı şekillerde, farklı anlamlar yüklenerek dönülmektedir.

Anadolu Alevîliğinde birçok semah çeşidi vardır: Turna Semahı, Miraçlama Semahı, Cebrail Semahı Hubyar Semahı, Tevhid Semahı, Dem Geldi Semahı, Kırat Semahı, Erzincan Semahı, Kırklar Semahı, Sarı Kız Semahı, Gönüller Semahı, Alı Turna Semahı, Tokat Semahı, Arguvan Semahı, Adıyaman Semahı, Malatya Semahı, Maraş Semahı, Alaçam Semahı, Hacı Bektaş Semahı, Urum Semahı, Morey Semahı, Çark Semahı,³⁷² bunun dışında, Tahtacılarda İçeri Semahı, Gençler Semahı, Gösteri

³⁶⁹ Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, 708; Hacı Bektaş-ı Veli, **Velâyetnâme**, s. 378, 585-589.

³⁷⁰ Semah hakkında bkz. İsmet Zeki Eyüboğlu, "Semahların Kökeni", **Cem Dergisi**, 1994, S. 39, s. 15-19; Mehmet Yaman, **a.g.e.**, s. 194-195; Gürani Doğan, **a.g.e.**, s. 28; İlhan Cem Erseven, **Alevîlerde Semah**, İstanbul, Ant Yayınları, 1990; Fuat Bozkurt, "**Semahlar : (Alevî dinsel oyunları)**", İstanbul Cem Yayınevi, 1995; Bedri Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, Ankara, Ardıç Yayınları, 2001, IV, s. 701-708.

³⁷¹ Sema kavramı hakkında bkz. Süleyman Uludağ, **İslam Açısından Musiki ve Sema**, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1976.

³⁷² Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 701-709;

Semahı, Baldırı Çıplaklar Semahı yapılır.³⁷³ Ayrıca Bozok Semahı, Kerbelâ Semahı, Tevhid Semahı, Hızır Semahı, Hubyar Semahı, Demi Dem Semahı da dönülür.³⁷⁴

Adıyaman Alevî önderlerinden Niyazi Arslan Dede, semahı şu şekilde tanımlamıştır: “Semah; ilahi aşkı ruhunda duymanın ve o aşkla Tanrı’nın güzel isimlerinden herhangi birini anarak, ayakta ilahiler eşliğinde aşka gelip dönmenin adıdır. Semah; okunan ilahilerin eşliğinde kadın-erkek ayrımı yapmadan ellerini göğe doğru uzatarak din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın Hakk’ın bir olduğunu tekrar tekrar zikretmektir. Semah; kolları yana doğru açıp sağ el göğü, sol el yeri gösterdiğinde ise, bir türlü önüne geçilemeyen nefsin, bencilliğin, menfaatin, savaşların, açlıkların, ikiyüzlülüklerin, kısaca yaşama dair tüm kötülüklerin anlamsızlığını görüp Hakk’tan alıp halka vermektir. Kendimize hiçbir şeyi mal etmeyiz (Dünya malına meyletmeyiz) inancını anlatmaktır. Semah; kulun Allah’a miracıdır. Allah’a fiili niyazıdır. Madde âleminden mana âlemine geçmektir. Müzik eşliğinde ilahiler ile coşa gelip Tanrı’yla birleşmek, bütünleşmektir.”³⁷⁵

Genel olarak Alevîler, semahın dinsel içerikli olduğunu, kutsal yönünün bulunduğunu, kişiye huzur verdiğini, Semahın Hakk’a varmak, hakla bütünleşmek olduğunu, folklorik veya kültürel amaçlı yapılan semahların amacından uzaklaştığını, günümüzde semahın folklorik ve kültürel bir öge olarak gösterilmeye çalışıldığını ifade etmişlerdir.

Yaptığımız mülakatlarda semahın öğrenilemeyeceğini, semahın yapılacağını, semahın yapmacık olarak dönülemeyeceğini, semahın doğal olması gerektiğini, kişilerin içinden geldiği gibi dönmesi gerektiğini, semahın kalıplarının olamayacağını, semah dönülürken kişilerin ilahi aşkla şevkle ve coşkuya gelip pervaz etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁷⁶ Semah yöreden yöreye farklılık arz etmektedir ve Adıya-

³⁷³ Veli Asan, “Tahtacılarda Eğlence Semahı”, **Cem Dergisi**, 1998, S. 77, s. 50-51

³⁷⁴ Muharrem Naci Orhan, **Cem Dergisi**, 1993, S. 31, s. 23-25; Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 708-717; Ömer Uluçay, **Alevilikte Toplu İbadet: Cem Erkânı**, Adana, Hakan Ofset, 1993, s. 71-74.

³⁷⁵ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 12-04-2012.

³⁷⁶ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 12-04-2012.

man yöresinde kadınlı-erkekli yapılan Adıyaman semahı yaygın olarak cem erkânlarında icra edilmektedir.

Semah, Alevî ve Bektaşîliğin cem erkânının ayrılmaz bir parçasıdır. Alevî ve Bektaşîlere göre semah, Kırklar Meclisi'nde Kırkların vecd haline geçerek Allah aşkıyla dönmelerinden kaynaklanmaktadır. Semahla anlatılmak istenen, her şeyin merkezinde Allah'ın olduğudur. Semah oynanmaz, semah dönülür. Bu dönüş kişinin, benliğini yüce yaratıcı olan Allah'a ulaştırmasını amaçlar. Semahın cemin sonunda yapılmasının sebebi ilahi aşk ve şevkin zirveye tırmandığı yer olmasındandır. Semah Hak'la birleşmektir. Semahtaki hareketlerin sembolik dinî anlamları vardır. Semah, Allah'tan geleni kula vermek, hakka varıp Hak'la birleşmek manalarına gelmektedir. Anadolu Alevîliğinde semah, cem esnasında erkek ve kadının karşılıklı olarak çalınan saz ve ezgiler eşliğinde yaptıkları dinsel bir dönmedir. Semah cem ayininin önemli bir parçasıdır. Semaha kalkanların benliklerinden sıyrılıp ruhlarını Allah'a vermelerinin adı olarak, hissiyatın- coşkunun zirveye çıktığı andır.³⁷⁷ Semahta 1, 3, 5, 7, 9, 12 ve 40 kişi olabilir.

Cem erkânı, dâr ve semah Adıyaman Alevîleri tarafından ibadet olarak kabul edilmektedir. Haftanın belirli günlerinde canlar bir araya gelerek dedenin huzurunda, cem evlerinde "48 Cuma" cem erkânlarını icra etmektedirler.³⁷⁸ Bugün yörede genel olarak bütün cemler zaman zaman yapılmakla beraber çoğunlukla görgü cemleri icra edilmektedir. Cem erkânlarını yürütecek dedelerin azlığından dolayı cemler her yerde yapılamamaktadır. Bölgede Musahiplik, dardan indirme, koldan kopan vb. cem erkânları da zaman zaman yapılmaktadır.

³⁷⁷ Mahmut Riyat Bakır, **a.g.e.**, s. 136-140.

³⁷⁸ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADİYAMAN ALEVÎLERİNDE AHLÂK VE SOSYO-DİNİ YAPI

I- ALEVÎLİKTE AHLÂK VE SOSYO-DİNİ YAPI

Toplum halinde yaşayan insanlar arasında folklorik bir takım uygulamalar vardır. Bireyler söz konusu uygulamaları genellikle içselleştirmekte ve bunlar zamanla alışkanlığa dönüşmektedir. Bu şekilde bireylerin ve toplumların ortak hafızasında kökleşerek kalıcı hale gelen unsurlara yaygın tanımlamayla ‘‘halk inançları’’ adı verilmektedir. Halk inançları, toplumdan topluma değişmekle birlikte bazı ortak nitelikler taşıdıkları da bilinmektedir. Bu inançlar, insanın doğumundan ölümüne kadar yaşadığı süreçlerde ve karşılaştığı hadiseler karşısında sergilediği tutum ve davranışlara etki eden bir yapıya sahiptir. Bireysel bağlamdaki bu etki olgusu genele teşmil edildiğinde toplumsal bir gerçekliği vücuda getirmektedir. Bundan dolayı toplumların dinî algılarını, örf ve adetlerini, gelenek ve kültürlerini bir bütün olarak anlama, anlamlandırma ve açıklama adına halk inançları üzerine yapılan çalışmalar hayli önem arz etmektedir.¹ Yukarıda zikredilenlere binaen Adıyaman yöresinde yaşayan Alevîler tarafından uygulana gelen örf ve adetlerin ve buna bağlı olarak dinî hayatta var olan kurumların incelenmesi gereklidir.

A- ADIYAMAN ALEVÎLERİNDE AHLÂKİ PRENSİPLER

İnsanların günlük hayatlarında bireysel ve toplumsal ilişkilerini, hatta diğer bütün canlılara karşı davranışlarını düzenleyen ilkeler ve değerler sistemine ahlâk denir. Ahlâk dilimize bir insanın yaradılışı gereği gerçekleştirdiği davranışı ifade eden ‘‘hulk’’ kelimesinin çoğulu olarak Arapçadan geçmiştir.² Toplumsal anlamda bir düzenin oluşturulması için bir takım kuralların konulması ve bunlara uyulması gerektiği düşünüldüğünde, ahlâkın kaçınılmaz önemi ortaya çıkar. Bu bakımdan en ilkelinden en gelişmişine kadar her toplumun gelenek ve görenekleri, örf ve adetleri vardır ve bunlar ahlâk kuralarını oluştururlar. Ancak ahlâk anlayışı belli bir dünya görüşü ve buna uygun bir hayat tarzının ürünü olduğundan her toplumun ahlâk anlayışı birbirinden farklıdır.³

¹ Ali Albayrak, İhsan Çapcıoğlu, **a.g.m.**, s. 108.

² El-Halil b. Ahmed El-Ferâhîdî, **a.g.e.**, s. 265.

³ M. Ali Kirman, **a.g.e.**, s. 15.

Her din, hayatın ve toplumun gidişatını belirlediği hakikatlere uyumlu hale sokmayı hedefleyen bir takım ahlâkî kurallar vazeder.⁴ Din ile ahlâk arasındaki ilişki hayatımızı çok daha yakından ilgilendiren bir münasebettir. Bilindiği gibi vahye dayalı dinlerin ana gayesi, ahlâkî bir toplum vücuda getirmektir. Hz. Muhammed'in "Ben ahlâkî güzellikleri tamamlamak üzere gönderildim" sözü bu gayeyi gayet açık bir şekilde dile getirmektedir.⁵ Ahlâklı olmak imanlı olmanın gereğidir. İman ve ahlâk birbirini kuşatan iki kavramdır. İnsanoğluna gönderilen bütün dinler ve peygamberler, güzel ahlâkı yeryüzünde yaşanılır kılmak için var olmuştur. Ahlâkın asıl gayesi, kişiyi kemale erdirmektir. Ahlâk, kişiyi kendisiyle barışık duruma getirdiği gibi içinde yaşadığı toplumla da uyumlu hale getirir. Bireyin ahlâkî olmayan davranışları işlemesi, gerek dünya hayatında gerekse ölüm sonrası hayatta kişiyi mutsuz kılar. Dolayısıyla ahlâk, insanı bu dünyada mutlu ve huzurlu kıldığı gibi insanın ahiret hayatını da mutlu sona ulaştıran vasıtaların temelini oluşturmaktadır.

Anadolu Alevîliğinde de temel ibadetlerin yanında, daha çok nasihat olarak nitelendirebileceğimiz ahlâkî kurallar dedeler, talipler ve zakirler tarafından zikredilmektedir.⁶ Yola giren talibin uyması gereken manevi, ahlâkî kuralların bütününe Alevî-Bektaşî tasavvuf yolunda "edep" denir.⁷ Kaynaklara baktığımız zaman talip, derviş veya sufünün uyması gereken kurallar başlığı altında ayrıntılı olarak bu mevzu işlenmekte ve yola girenlere nasihat edilmektedir.

Bir talibin sahip olması gereken nitelikler ve bu yolda uyması gereken kurallar şunlardır: Talip edep beklemeli; avamdan kesilmeli; hakka sahip olmalı; ilim silahı olmalı, öğrenmekten utanç duymamalı; nefsinin kurtuluş yolunu ibadette aramalı; öleceği zamanı hatırlamalı; kendini tanımayı büyük sermaye bilmeli; dost görünen

⁴ Antoine Vergote, **Din İnanç ve İnançsızlık**, trc. Veysel Uysal, İstanbul, İFAV Yayınları, 1999, s. 75.

⁵ Mehmet S. Aydın, **Din Felsefesi**, İzmir, İİFY, 1999, s. 306.

⁶ Alevî ve Bektaşîlikte bulunan ahlâkî ilkeler hakkında geniş bilgi için bkz. İmam Cafer Sadık, **a.g.e.**, s. 53-55; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 255-256; Bedri Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, Ankara, 2006, VII, s. 387-564; Yaşar Nuri Öztürk, **Tarih Boyunca Alevîlik**, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1990, s. 215-223; Ömer Faruk Teber, **a.g.e.**, s. 88-91.

⁷ Tasavvufta ahlâk kelimesi: Sabır, Rıza, Şükür, Hayâ, Sıdk, İsar, Hulk, Tevazu, Fütüvvet, İnbisat, kavramlarını yapısında barındıran bir temel kavramdır. Yukarıda sayılan kavramların tasavvuftaki kullanışları için bkz. Ekrem Demirli, **a.g.e.**, s. 45.

düşmandan çekinmeli; mağrur olan cahilden sakınmalı; sözü mübalağa etmemeli; cevap vermekte acele etmemeli; söze hemen başlamamalı; sorulmadan söylememeli; çağrılmadan gitmemeli; kendinden konuşmamalı; dünyayı anmayı kalbinden ve vücudundan çıkarmalı; boş yere gam çekmemeli; mahremini bilmeli; bütün kötü fiillerini terk etmeli; Hakk'a ve halka yaramaz iş etmemeli; rehberinden izinsiz hiçbir şey yapmamalı; yüzü sürekli yerde olup niyaz halinde bulunmalı; ikrarına dürüst olmalı ve verdiği sözü yerine getirmeli; nefsin isteklerinden, tamah, hırs, düşmanlıktan, hasetten uzak durmalı; doğru yürüyüp doğru söylemeli; avam lokması yememeli; dost gönlünü ağrıtmamalı; hal ehli olmalı, kâl ehli olmamalı; dili arı olup ağzından boş söz çıkmamalı; namaz kılmalı; yol talipleri ile beraber olmalı, talipler kendi aralarında ziyaretleşmeli; helal lokma yemeli; dünya sevgisini terk etmeli; yalan söylememeli; yol düşmanından sakınmalı; eliyle koymadığını yerinden almamalı, bütün yaratılmışlara bir gözle bakmalı; kimseye yük olmamalı; komşusu ve ailesi ile iyi geçinmeli; bayağı şeylerden ilgisini kesmeli; cimri olmamalı; misafirlerine ikramda bulunmalı; kimsenin kalbini kırmamalı; kendisi için ne istiyorsa başkası için de onu istemeli; kendi inancına ve ümmetin inancına sahip çıkmalı; insanların iyi dediklerine sevinmemeli; kötü dediklerine üzülmemeli; insanların canını incitmemeli; sağlığına sevinmemeli; Allah'tan işlediği günahlardan dolayı af ve mağfiret dilemeli; gurura kapılmamalı; ahiret azabını unutmamalı; ölümü aklından çıkarmamalı; başına gelen belalara sabretmeli; kader ve kazaya razı olmalı; herkesin iyiliğini istemeli, merhametli olmalı; zikir, fikr ve şükrünü bilmeli; helali ve haramı bilmeli; kalpte dünya ve evlat sevgisi olmamalı; gaflete dalmamalı; bilgili olmalı; sır saklamasını bilmeli; benliğini unutmalı; ibret gözünü açmalı; nimete minnet etmeli; komşu ve arkadaşlarına dürüst olmalı; sabırlı, zahit, âbit, seven olmalı; hikmetli konuşmalı; kimsenin kusurunu aramamalı; Allah âşıklarının söylediklerine kulak vermeli; serkeşlik etmemeli; perhiz ehli olmalı; her işin peşinden koşmamalı; büyüklere hizmet etmeli, küçüklere şefkatli olmalı; bildiğini yerinde söylemeli, bilmediğini sormalı; Allah'a karşı asi olmamalı; Hakk'ı arayan olmalı; şüphe ve şekki gönlünden atmalı; hayal ve hevâ tutkunu olmamalıdır.⁸

⁸ Anonim, **Erkânnâme-1**, s. 26-42; Doğan Kaplan, **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik**, Anka-

Burada ifade edilen ahlâkî ilkeler; bireyin ahlâklı ve erdemli olması, toplumun huzurlu olması, birlik ve beraberliğin devamını sağlaması, saygı ve sevgi içinde bir yaşam sürmesi amacıyla din büyükleri tarafından dile getirilen özlü sözlerdir. Asıl gaye bireyin ve toplumun dünyada ve ahirette mutlu ve müreffeh olmasıdır.

Alevîlik ve Bektaşîlikte ahlâk söz konusu edilince kırk sayısının özelliği ayrıca göze çarpmaktadır. Alevîler, inanç ve ibadetlerinden sonra ahlâkî ilkelerini daha çok kırk öğüt, kırk söz, kırk nasihat şeklinde tarif etmişlerdir. Kırk sayısına verilen kutsallığı Alevî ve Bektaşî büyüklerinin hayatları ve ibadetlerinin her safhasında görmek mümkündür. Kırk makama karşılık kırk öğüt ifadesi kullanılmıştır. Alevî ve Bektaşîlerin dinî kurumlarını gezdiğimiz zaman cem evleri, vakıfları ve derneklerinin duvarlarında bu tür yazılara rastlamamız mümkündür. Örnek bir kırk öğüt sıralaması aşağıdaki gibidir:

1. Hakk'ın insanda zuhur ettiğine inan.
2. Piri, mürşidi, rehberi, anneyi, babayı, musahibi, komşuyu hak bil.
3. Yetmiş iki milleti bir gör.
4. Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma.
5. Emanete hıyanet etme, elinle koymadığını alma.
6. Yalan yere tanıklık etme: gözünle görmediğini, kulağınla duymadığını söyleme.
7. İğneyi kendine, çuvaldızı başkasına batır.
8. Benlikten, kibirden, zandan, iftiradan ve gıybetten uzak dur.
9. Ölçüde, terazide hile yapma.
10. İnsan haklarına saygılı ol.
11. Komşun hangi milletten olursa olsun onu kendin gibi bil.
12. Yetimin, fakirin hakkını yeme.
13. Kimsenin sınırını ihlâl etme.
14. Nefsine hâkim ol.

ra, TDVY, 2010, s. 174-179, 185-189; İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 99-105; Radavî, **a.g.e.**, s. 65-73; Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 407-411; Kaygusuz Abdal, **a.g.e.**, s. 173, 181-182, 198-201; Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 187; Hacı Bektaş-ı Veli, "Fevâid", s. 103-105; Hacı Bektaş-ı Veli, "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye", s. 347, 463-469.

15. Helâlinden başkasına kem gözle bakma.
16. Eline, beline, diline sahip ol.
17. Sana ait olmayanı yeme, yalan söyleme, zina yapma.
18. Musahipli ol. Yoldaş bul.
19. İlimden, bilimden, çağdan yana ol.
20. Düşünce karanlığına ışık tut.
21. Vahiyle, akılla ve mantıkla yorum yap.
22. İlerici aydın düşünceyi savun.
23. Kadınları, erkekler gibi eğitimde ve her yerde eşit tut.
24. Çocuklarını kendi çağına göre değil, gelecek çağa göre yetiştir.
25. Rüyadan, hayalden, büyüden uzak dur.
26. Din, dil, ırk, mezhep ayrımı yapma.
27. Eşine, işine, aşına sahip ol.
28. Yârin yanağından başka her şeye ortak ol.
29. Pirinden, müridinden, rehberinden ders alıp kâmillik mertebesine eriş.
30. Soyun ile değil, huyun ile övün.
31. Hoşgörüyü, barışı ve birliği savun.
32. Geçmişten ders alıp geleceğe yön ver.
33. Tüm ezilenlerin dostuna dost, düşmanına düşman ol.
34. Cennette yaşamının yolunu değil, dünyada yaşamının yolunu ara.
35. Turab ol, engin ol, kanaat ehli ol.
36. Haksızlığa diren, İmam Hüseyin'in matemini tut.
37. Güler yüzlü, tatlı dilli, alçak gönüllü, cömert ol.
38. Asık suratlı, katı kalpli, acı dilli, cimri olma.
39. Sabırlı ve tahammüllü ol.
40. Doğru gez. Dost gönlünü incitme. Kötülüklerden arın.⁹

Bu tür ahlâkî öğütlere ilave olarak Alevî ve Bektaşî toplumu için tarikat kullarına bağlı olarak meydana getirilmiş; insanı, kâmil insan mertebesine, yükseltmeyi hedefleyen yolun ahlâkî kuralları da vardır. Hacı Bektaş-ı Veli, kişinin manevi

⁹ Alican Baytekin, **Öteki Alevîler**, İstanbul, Eko Yayınları, 2004, s. 78-80; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 68.

anlamda temiz ve ahlâklı olması için ilim, cömertlik, ar ve hayâ, sabır, perhizkârlık, korku ve edep gibi bazı koruyucu özelliklerle donatılmış olması gerektiğini ifade eder.¹⁰

Adıyaman yöresindeki Alevîler arasında ahlak şu şekilde değerlendirilmektedir: “Ahlâkî ilkeler uyulması gereken kurallar bütünüdür. Alevîlikte bulunan ve uygulanması gereken ahlâkî ilkeler eline, diline, beline, aşına, işine, eşine, sahip olmak; alını açık, sofrası açık, gönlü açık olmak; kin güdücü, gazap sahibi, şiddet sahibi olmamak; hoşgörülü olmak; kul hakkını yememek; toplumun ahlâkî değerlerine saygı duymak ve güzel ahlâklı olmaktır. Eline, diline, beline, sahip olmak Alevîlikte, Hakk-Muhammed-Ali yolunda ilk başta uygulanması gereken ahlâkî ilkedir”.¹¹

Niyazi Arslan Dede bir talibin uyması zaruri olan ahlaki ilkeleri şu deyişi ile ifade etmiştir:

“Edebinle otur dur, gel eyle bir muhabbet
Hakta meylin yoksa çektirme boşa zahmet
Erenlerin meclisine riya ile girilmez
Özü bozuk gelene nasip düşer necaset

Eğri otur doğru konuş yalan gıybet eyleme
Görmediğini gözün ile gördüm diye söyleme
Gittiğin yol, Hak yolu, durduğun Erenler Dar’ı
Canı kurban vermek var sanma gönül eğleme”¹²

Ahlâkî kurallar bütün semavi dinlerin ortak özelliğidir. Hz. Peygamber ve diğer peygamberlerin insanlara tebliğ ettiği din; bireyin ve toplumun huzurlu, mutlu ve ahlâklı olması için vardır. Genelde Alevîlikte, özelde Adıyaman Alevîlerinde yola giren talibin yolun ahlâkî kurallarına, hem dinî hayatta hem de sosyal hayatta uyması gerekmektedir. Kendisiyle görüştüğümüz Alevî dede ve talipler mülakatlarımız esnasında Alevî büyüklerinin özlü söz ve deyişlerini okumuşlardır. Yöre Alevîleri, bireysel ahlaklılığın toplumsal ahlaklılığı da beraberinde getireceğini ifade etmişlerdir.

¹⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, s. 85.

¹¹ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 16-04-2012.

¹² Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

1. Dört Kapı- Kırk Makam

Dört kapı kırk makam, Bektaşîliğin temel erkânıdır ve İslam dininin temel dinamiklerini yansıtmaktadır. İslam'ın inanç, ibadet ve ahlâk ilkelerinin kolay öğrenilmesi ve hafızalarda kalıcı olması için sistemleştirilmiştir. Dört kapı kırk makam Alevîlik ve Bektaşîliğin teolojik alt yapısını İslam dini ile bütünleştirmiştir.¹³

Tasavvufî özellikleri yapısında barındıran Anadolu Alevîliğinin inanç yapısı dört kapı kırk makam şeklinde tasnif edilmiştir. Bu tasavvufî ilkeler tarikat geleneğinde kişiyi, Allah'a ulaştıracak manevi makam ve kapılar olarak kabul edilir. Bu dört kapı ve kırk makam Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makalat*'ında ve *Buyruk*'larda ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.¹⁴

Anadolu Alevîliği söz konusu edildiğinde, dört kapı kırk makam anlayışı tarikat kurallarını içeren ilkelerin tamamını teşkil eder. Dört kapı kırk makam, yola giren talibin geçmesi gereken merhalelerin, seyr-u sülûk kurallarının bütünüdür. Dört kapı kırk makam, tasavvufî tarikatların bir kısmında bulunan ortak özelliktir. Yunus Emre'de, Ahmed Yesevî'de ve diğerlerinde dört kapı ve kırk makam farklı şekillerde yorumlanmıştır. Hacı Bektaş-ı Veli, dört kapı ve kırk makamı kendi tarikat kuralları içerisinde yorumlayarak bu öğretiye farklı bir görünüm kazandırmış ve sistematik bir bütün oluşturmuştur. Hacı Bektaş-ı Veli, *Fevâid* adlı eserinde bütün yol sahiplerinin dört kapı ve kırk makamı bilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵

Alevîliğin esasları olarak zikredilen dört kapı-kırk makam, bir talibin Hakk'a ulaşması için kat etmesi gereken yolu ifade eder. Buna göre dört ulu kapı ve dört kapıya bağlı kırk makam vardır. Birinci kapı şeriat, ikinci kapı tarikat, üçüncü kapı marifet ve dördüncü kapı ana kaynak olan hakikat kapısıdır. Bu dört kapının her birinin onar makamı vardır.¹⁶ Tarikat ehli, dört kapıya bağlı kırk makamdan geçerek Hakk'a

¹³ Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 30, 79-83, 105.

¹⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, trc. Esad Coşan, Seha Neşriyat, Ankara, [t.y.], s. 19-34; İmam Cafer Sadık, **a.g.e.**, s. 24-25; İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 62; Anonim, **Erkânâme-1**, s. 166-189; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 60, 63, 196, 143; Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 79-83, 105; Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 19, 119 279.

¹⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, "Fevâid", s. 31.

¹⁶ Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

ulaşır. Bu yolculuk esnasında; şeriat gemisine biner, tarikat denizine açılır, marifet dalgıcı olur ve hakikat incisini bulur.¹⁷ Bu nedenle tarikat ehli, Hakk'a ulaşmak için şeriatın şartlarını yerine getirmek, tarikat içinde bulunmak, marifetten ayrılmamak ve sürekli hakikati arar olmak durumundadır. Nitekim bu yolun gereklerini yerine getirerek insan-ı kâmil olanın çerağ gibi durması, fitil gibi yanması, yağ gibi erimesi ve nur gibi ışık vermesi gerekir.¹⁸

Dört kapı kırk makam öğretisi Hacı Bektaş'tan önce de İslamî tasavvufî gele-
nekte bulunmaktadır. Bununla beraber Hacı Bektaş, “dört kapı kırk makam”ı yeni-
den ele almış, kendi düşünce dünyasında yoğurarak Alevîlik ve Bektaşîliğin temel
özü olacak şekilde tasnif etmiştir. Dört kapı kırk makam ilkeleri tarihî süreç içerisinde
Alevîlik-Bektaşîliğin omurgası olmuş, Alevî-Bektaşî toplumu bu ilkeler ışığında
düzen içinde yaşamıştır. Dört kapı kırk makam ilkelerinin kökeni geçmişe dayan-
maktadır. Bu öğretiy Yunus Emre ve Ahmet Yesevî'de de bulunmaktadır.¹⁹ Alevîlik-
Bektaşîlik dört kapı kırk makam öğretisiyle somutlaşarak varlığını günümüze kadar
sürdürmüştür.

Dört kapı kırk makam, çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Bunlardan bir kaç
şöyledir: Şeriat Hz. Muhammed'in ahkâmıdır. Din içinde tarikat efdâlidir. Hak yolda
hakikat ahvalidir. Ve iman içinde marifet erkânıdır. Şeriat âlem-i nâsût; tarikat, âlem-
i ceberût; marifet, âlem-i melekût; hakikat, âlem-i lâhût'tur. Ayrıca şeriat, yel; tari-
kat, ateş; marifet, su; hakikat ise topraktır.²⁰ Bektaşîlere göre ise şeriat, anasından

¹⁷ Buyruklarda dört kapı aşağıdaki gibi ifade edilmiştir. Şeriat gemidir, tarikat denizdir, marifet dalgıcı, hakikat incidir. Pir olan kimselere gerekir ki şeriat gemisine gireler, tarikat denizinde yüzeler, marifet yolcusu olup hakikat incisine ulaşalar. İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 16; Radavî, **a.g.e.**, s. 197.

¹⁸ Cenksu Üçer, **a.g.e.**, s. 342.

¹⁹ Abdurrahman Güzel, “Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal'da Dört Kapı Kırk Makam”, **HBVAD**, 2007, S. 41, s. 19-159.

²⁰ Alevîlikte toprak olmak yani turab olmak inancı alçakgönüllü olmak anlamına gelmektedir. Alevî inanç geleneğinde toprağın sembol olarak yoğun bir şekilde işlendiğini görürüz. Alevîlikte toprağın babası Hz. Ali'dir. Hz. Ali'nin diğer ismi Ebu Turab'tır. Toprağın Alevî inancında bu kadar etkili olmasında şehir merkezlerinden uzak yaşayan Alevîlerin geçimlerini topraktan sağlamaları olabilir. Ayrıca Kur'an'ı Kerim'de insanın topraktan yaratıldığı ve övünmemesi gerektiği noktasındaki ayetlerden kaynaklanan özellikler sonucu tasavvufî tarikat-
larda cömert ve alçak gönüllü olmak anlamında kullanılır. Alevî inancında toprak olmak kav-
ramı hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Özcan, **a.g.m.**, s. 150-151; Seyyid Alizâde Hasan

doğmak; tarikat, ikrar vermek; marifet, nefsini bilmek; hakikat, Hakk'ı kendi özünde bulmaktır.

Dört kapı ile ilgili aynı istikamette ama daha değişik bir yorum da şöyledir: Bektaşîlerin gözünde bir insan şeriat kapısında el oğludur. Yani bir baba ile ananın evladı, malıdır. O, bu mertebede yalnız kendini düşünür, kendi şahsî düşünceleri, arzuları, menfaatleri, peşinde koşar. Tarikat kapısında yol oğlu olur. Yani kendi benliğinden bir miktar fedakârlıkta bulunarak bir mefkûreye, bir zümreye bağlanır. Burada da gereken terbiye ve irşadı aldıktan sonra hakikat kapısının tokmağını vurur, il oğlu olur. Yani cemiyete devredilir. Bundan sonra ise ailenin de, zümrenin de malı değildir. Cemiyet için düşünür, onun için yaşar, çalışır. Bu makamda da gerektiği kadar duraklayan, erenlerin sohbetlerinden faydalanan can, marifet kapısının eşliğinden içeriye adım atar. Artık atam gök, anam yerdir, der; benliğinden büsbütün sıyrılır çıkar. İyiliği kötülüğü, kahrı lütfu bir görür. Her şeyi eyvallahla karşılar.²¹

Anadolu Alevîliğinde şeriat, tarikat, marifet, hakikat olarak tasnif edilen dört kapı, kendi içinde kırk makama ayrılmaktadır.^{22 23} Hacı Bektaş-ı Veli, *Makâlât* ve *Fevâid* adlı eserlerinde dört kapı ve kendi içinde kırk makamı şu şekilde tasnif etmiştir:

b. Müslim, **a.g.e.**, s. 51; Hacı Bektaş-ı Veli, "Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye ", s. 415.

²¹ Ethem Ruhi Fırlalı, **a.g.e.**, s. 293-294.

²² Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

²³ Alevîlik ve Bektaşîlikte dört kapı ve kırk makam öğretisi hakkında geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, **Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 156-158; Ömer Faruk Teber, **a.g.e.**, s. 86-88; Abdülkadir Sezgin, **Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşîlik**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 83-95; Doğan Kaplan, **a.g.e.**, s. 213-235; Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şîlik ve Kolları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011, s. 406-410; Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 77-79; Mehmet Özdemir, "Dört Kapı Kırk Makam", **Cem Dergisi**, 1998, S. 82, s. 54-57; Muharrem Naci Orhan, "Alevîliğin Esasları, Usul ve Ahkâmı", **Cem Dergisi**, 1991, S. 1, s. 14-17; Baki Öz, **Bektaşîlik Nedir?** İstanbul, Der Yayınları, 1997, s. 465-475; İsmet Zeki Eyüboğlu, **Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 1993, s. 178-181; Fethi Erdoğan, "İslamiyet'in Dört Kapı Kırk Makamı", **Cem Dergisi**, 1995, S. 51, s. 36-37; Abdülkadir Sezgin, **a.g.e.**, s. 81-95; Mehmet Özdemir, "Dört Makam Kırk Makam II", **Cem Dergisi**, 1998, S. 82, s. 54-57; Ali Duran Gülççek, **a.g.e.**, s. 618-630, Bedri Noyan, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir?** Ankara 1985, s. 98-108; Esat Korkmaz, "Hacı Bektaş-Veli Öğretisi Dört Kapı Kırk Makam", **1. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Sempozyum Bildirileri**, Ankara 1999, s. 207-240; Abdülkadir Sezgin, **Sosyolojik Açından Alevîlik-Bektaşîlik**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 113-114; Mehmet Necmettin Bardakçı, **a.g.m.**, s. 55-56; Hüseyin Özcan, **a.g.m.**, s. 149-150;

Şeriat Makamları: 1-İman etmektir: Allaha, meleklerle, kitaplara peygamberlere ve ahiret gününe, “hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine iman”²⁴ getirmektir. 2-İlim öğrenmektir. 3-Namaz kılmak, oruç tutmak, gücü olursa zekât vermek, hacca gitmek, gaza yapmak ve cünüp olunca temizlenmek, gusletmektir. 4-Helal kazanmak, haramdan uzaklaşmak ve faizi haram kabul etmektir. 5-Zina etmemek ve zevceyle nikâhlı yaşamaktır. 6-Kadın hayız ve lohusa iken birleşmeyi haram kabul etmek ve ilişkiye girmemektir. 7-Peygamberin emirlerine uymak ve sünnet ehli olmaktır. 8-Şefkat sahibi olmak ve şefkatli, merhametli davranmaktır. 9-Temizliğe dikkat etmek, temiz yemek ve temiz giyinmektir. 10-Yaramaz, malayani işlerden uzaklaşmak, insanlara iyiliği emretmek ve insanlığı kötülükten alıkoymaktır. İnsanlara hakkı ve hakikati göstermek ve öğretmektir.

Tarikat Makamları: 1-El alıp, işlediği günahlardan dolayı tövbe etmek ve pişmanlık duymaktır. 2-Mürşidinin isteğini yerine getirmek, mürid olmak, talip olmaktır. 3-Saçı tıraş etmek ve yolun kurallarına uygun elbise giymektir. 4-Cihad etmek ve nefis mücadelesi vermektir. 5-Hizmet ehli olmak, hizmet gören olmaksızın hizmet eden olmayı tercih etmektir. 6-Allah’tan hakkıyla korkmak, havf sahibi olmaktır. 7-Ümitsizliğe düşmemek, Allah’tan ümit kesmemek, recâ ehli olmaktır. 8-İbret sahibi olmak, hidayet üzere yaşamak, yanında hırka, zembil, makas, seccade, tesbih, iğne ve asâ bulundurmaktır. 9-Cemiyet sahibi, nasihat sahibi ve muhabbet sahibi olmaktır. İnsanlarla Allah rızası için sohbet etmek, insanların dünyada ve ahirette kurtuluşa ermeleri için nasihatte bulunmaktır. 10-Özünü fakir görmek, aşk ve şevk sahibi olmaktır.

Marifet Makamları: 1-Edepli olmaktır. 2-Korkmaktır. 3-Perhizkâr olmak, istekleri sınırlamaktır. 4-Sabırlı, kanaatkâr ve tutumlu olmaktır. 5-Hayâ sahibi olmak ve utanmaktır. 6-Cömert ve eli bol olmaktır. 7-İlim sahibi olmaktır. 8-Hoşgörülü, yumuşak huylu, miskin olmaktır. 9-Marifet sahibi olmaktır. 10-Arif olmak ve kendini bilmektir.²⁵

²⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, “Fevâid”, s. 31.

²⁵ Alevî-Bektaşî klasiklerinde kendini bilmek, özünü bilmek veya nefisini bilmek ahlâkî bir prensip olarak şu şekilde ifade edilmiştir. “Nefsini bilen Rabb’ini bilir”. Nefsini kusurla tanıyan,

Hakikat Makamları: 1-Toprak gibi tevazu sahibi, alçak gönüllü olmaktır. 2-Kimsenin ayıbını görmemek ve insanları ayıplamamaktır. 3-Yapabileceği iyilik ve güzellikleri esirgememektir. 4-Allah'ın yarattığını sevmek ve her şeyin kendisinden emin ve güvende olmasıdır. 5-Tüm insanları bir görmektir (yetmiş iki milleti bir görüp onları ayıplamamak). 6-Allah'a yönelmek ve münacat ehli olmaktır. 7-Gerçeği gizlememek, manayı bilmek, sohbetlerde hakikat sırlarını söylemektir. 8-Manevi sırrı öğrenmektir. 9-Allah'a yakarışlarda bulunmaktır. 10-Allah'ın varlığını bilmek, Hakk'ı halkta görmek, müşahede sahibi olmaktır.²⁶ Hakikate varmak isteyenler bu kırk makamı yerine getirmelidirler. Bunlardan herhangi birisi eksik olursa hakikatin bilgisine ulaşamaz.

Kendileriyle görüşülen yöre Alevîleri ise dört kapı kırk makam hakkında aşağıdaki değerlendirmelerde bulunmuşlardır:

“Dört kapı ve kırk makam Alevîliğin özüdür. Şeriat, tarikat, marifet, hakikat birbirilerinin aynıdır; şeriat olmadan tarikat, tarikat olmadan marifet, marifet olmadan hakikat olmaz.²⁷ Bu dört kapı ve kırk makamdan geçen kişi ehl-i kâmil (insan-ı kâmil) makamına ulaşır. Sırr-ı hakikatte yer alır, Allah'ın özünü bütünleşir.”²⁸

Kendisiyle görüşülen Alevî dede ve talipler, dört kapı ve kırk makamı bütün Alevîlerin bilmesi, yola giren talibin bu merhaleleri ruh hali olarak yaşaması ve geçmesinin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.

Yaptığımız mülakatlar sonucunda dede ve talipler dört kapı ve kırk makamın Alevîliğin özü olduğunu, İslam'ın tasavvufî telakkisi olduğunu, şeriat, tarikat, mari-

Rabbini ululamayla tanır. Özünü bilen Hakk'ı bilir. Özünü bilmeyen Hakk'ı bilmez. Hakk'ı bilmeyen Allah'ı göremez. Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 263; Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 21, 67, 139; Kaygusuz Abdal, **Saray-nâme**, haz. Abdurrahman Güzel, Ankara, TDVY, 2010, s. 157, 210, 221, 290, 370; Hacı Bektaş-ı Veli, “Fevâid”, s. 41, 91.

²⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, trc. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Ankara, TDVY, 2009, s. 67-85; **Makâlât**, trc. Esad Coşan, Ankara, Seha Neşriyat, t.y., s. 19-34; Hacı Bektaş-ı Veli, “Fevâid”, s. 31-43; Ethem Ruhi Fığlalı, **a.g.e.**, s. 295.

²⁷ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman,19-10-2010; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

²⁸ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman,14-07-2012.

fet ve hakikat makamının Alevîliğin ayrılmaz ilkeleri olduğunu, Dört kapı ve kırk makam anlaşılardan Alevîliğin anlaşılamayacağını ve yaşanılmayacağını söylemişlerdir.²⁹ Yörede dört kapı ve kırk makam, kendisiyle görüşülen talipler tarafından zikredilmesine rağmen talipler, pratik hayatta bunları yaşamanın ve yaşatmanın zor olduğunu beyan etmişlerdir.³⁰

2. Üç Sünnet-Yedi Farz

Anadolu Alevîliğinde dört kapı kırk makamdan sonra, sosyal ve dinî hayatta talibin uymasının zorunlu olduğu temel ahlâkî ilkeler arasında üç sünnet yedi farz anlayışı bulunmaktadır. İmam Cafer Sadık (h.702-765) tarafından sistemleştirildiğine inanılan üç sünnet yedi farzın, Alevîliğin anlaşılmasında farklı bir anlamı ve önemi vardır. Üç sünnet ve yedi farz konusunda Alevîlik ve Bektaşîlikte farklı yorumlar yapılmaktadır. Bu hususlar bazı kaynaklarda Üç Sünnet-12 Farz olarak da zikredilmektedir.³¹

Üç sünnet, tevhidi bırakmamak, kibirli ve kinli olmamak³² ve gönül kırma-maktır. Yedi farz ise sırrı tutmak, dostlarla beraber olmak, yalan söylememek, hizmette kusur etmemek, mürşide ve rehberine itaat etmek, musahibi kollamak, halifeden taç giymektir.³³ Anadolu Alevîliğinde Üç Sünnet-Yedi Farz şu şekillerde de mülahaza edilmiştir.³⁴

Üç Sünnet:

²⁹ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

³⁰ Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010.

³¹ Üç Sünnet ve Yedi Farz, Üç Sünnet 12 Farzı karşılaştırmak için bkz. Rıza Zelyut, **a.g.e.**, s. 436-437; Mustafa Öz, **a.g.e.**, s. 410-412.

³² Alevî-Bektaşî klasiklerinde kibir ve gurur duygusuna kapılmanın yanlış olduğu, Allah'ın gurur ve kibrinden dolayı şeytanı kovduğu anlatılır. Kişi mal, ibadet, çocuk, sağlık, takva gibi nedenlerden dolayı kibirlenirse o şey ondan alınacaktır denilmektedir. Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 106-114, 207.

³³ Alevîlik ve Bektaşîlikte taç giyme geleneği klasik Alevî kitaplarında tarikat kuralları içinde zikredilir. Geniş bilgi için bkz. İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 62-64.

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Bedri Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, Ankara, 2006, VII, s. 375-377; Doğan Kaplan, **a.g.e.**, s. 243-248.

“1-Allah’ın kelamını kişinin dilinden düşürmemesi ve kalbinde Allah’ın varlığını ve birliğini ifade eden kelime-i tevhidi hissetmesidir. Dil ile ikrar, kalp ile tasdik denebilecek anlayış sünnetlerden birincisidir.

2-Kalpde bulunan kin, nefret ve düşmanlığı ortadan kaldırmaktır. İnsanlara karşı hoşgörülü olmak, birlikte yaşamaya çalıştığımız hayatta birbirimize karşı bir buğz oluşmuşsa bunu kaldırarak yerine dostluğu tesis etmektir.

3-Talibin üzerine düşen vazifeleri yerine getirmesidir. Bu düstur talibin sorumluluk şuurunda olmasını gerektirir. Tarikata mensup olan talipten beklenen, kendisine verilen görevleri itiraz etmeden ve içtenlikle yerine getirmesidir.

Yedi Farz:

1-Zahid dinini şeytandan nice sakınırsa ehl-i tarikat da yolunu, dinini öyle sakına. Âbid dinini şeytana karşı nasıl koruyorsa Alevî-Bektaşî tarikatına giren kişinin de yani talibin, dinini o şekilde sakınması gerekir. Talip, tarikat erkânına ve adabına uyma konusunda şeytanın kendisine musallat olmasına izin vermemelidir.

2-Destî kudret makamına iletmış ola. Yani candan geçe haktan dönmeye. Burada kişinin hak yolda gerektiği zaman canından fedakârlık yapmaya hazır olması gerektiği vurgulanmaktadır. Kişinin, Hakk ve hakikat için canını seve seve verebilmesi, kanını bu uğurda dökebilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Canın Hakk’ın yanında anlamının olmadığı belirtilmektedir. Önce Hakk ve hakikat sonra can ve canan olduğu anlatılmaktadır.

3-Dünya kendine zerre kadar gelmeye. Dünya ve içindeki nimetlere karşı kalbinde zerre miktarı tamah beslemeye. Tarikat yoluna giren kişinin kalbinde dünyaya ait sevgilerin yok olması anlamına gelmektedir. Bundan, ahireti talep edenin, dünyadan vazgeçmesi anlaşılmalıdır.

4-Halifeden tövbe ala. Tarikat yoluna giren kişinin işlediği günahlardan ve yaptığı hatalardan tövbe etmesi gerekir. Bu kusurları bir daha işlemeyeceğine dair Allah’ın huzurunda halifeye bu sözü vermesi gerekir.

5-Halifeden musahip hakkını cemiyete yetire. Musahip olacakların pir karşısında ikrar vermesi gerektiğini ifade eder. Musahibin halife karşısında sorgu-sualden geçmesi, günahlarının hesabını burada görüp ahirete bırakmamasıdır.

6-Halifeden hırka giye. Hırka halifenin elinden giyilen bir çeşit kıyafet olup asıl anlamı ilim, marifet ve kemâlat yolunun yolcusu olduğunu zahiren belli etmektir.

7-Halifeden taç ununmaktır.

Başka bir tasnifte yedi farz şu şekilde sayılmaktadır. İrşad oluna, dört kapıda kâmil ola, hırsın nefsin öldüre, evliyaya iradet getire, musahip ola iyi geçine, evliya-ya tövbe eylemiş, biat etmiş ola³⁵, evliyadan sırra ve kisve vurunmuş, kement kuşanmış ola.³⁶ Alevî-Bektaşî ahlâkî ilkeleri arasında yedi farzdan başka 12 farz da *Buyruk*'larda ifade edilmektedir. Ahlâkî ilkeler arasında zikredilen 12 farz *Buyruk*'larda şu şekilde yer almaktadır:

- 1- Haktan korkmaktır. Talibe gerektir evvel hakkına doğru sözlü ola. Talip doğru iş yapmalı ve helal kazanıp helal yemelidir. Dört kapı ve kırk makamın gereklerini yerine getirmeli ki takvalı olup peygamberin şefaatin-den mahrum kalmasın.
- 2- Kimseye haksız, gereksiz söz söyleme. Fakirullah ol. Alçakgönüllü ol. Kimseyi hor görme. Yetmiş iki millete aynı gözle bak.
- 3- Halka şefkat ve nasihatte bulun. Edep ile ola ki yol ve erkâna can ve baş vereler ve kazancı makbul olup defter-i hidayete yazıla.
- 4- Ehl-i tazarru ol. Yani âdemi aziz göre ve izzet ile her birine hürmet kıla, hakir tutmaya.
- 5- Rızaya teslim ola. Allah'tan gelene razı ve belalara sabır ede ki Hakk'ı inkâr etmeye. Çünkü Allah sabırlı kullarını sever. Pir veya talip olacak kişi, yoldan dönmemeli, tarikat ve hakikat kurallarından ayrılmamalı. Çünkü yoldan dönen pir veya talip düşkün kabul edilir. Tarikat ve haki-

³⁵ Biat, Akabe biatı, Bey'at-u Rıdvan'ın Alevîlik ve Bektaşilikte anlaşılma biçimleri hakkında geniş bilgi için bkz. Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 363-367.

³⁶ İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 88, 129-133; Anonim, **Erkânâme-1**, s. 82-85; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 155-163; Ethem Ruhi Fığlalı, **a.g.e.**, s. 296-297.

kat edeplerini, farz ve sünnetleri kabul edip bunları davranışlarda göstermeye gayret etmeli. Rızasız yol alınmaz, rıza olmadan ikrar kabul edilmez, rızasız lokma kabul edilmez, haramdır. Rızasız işlerde bulunan pir veya talip dönek kabul edilir.³⁷

- 6- Tevekkül ehli ol. Cihanda cereyan eden olayların sebepleriyle meşgul olma. Dünya işlerine çok önem verme.
- 7- Başına gelen bela ve musibetlere karşı tahammülkar ol. Allah gösterdiği sabrı ve tahammülü görendir.
- 8- Halktan sakınır ola ki kaza-i asuman erişmeye. Yoksa çok kaza hâsıl olur.
- 9- Kanaat ehli ol. Aza kanaat et ki Allah çoğu vere.
- 10- Hakk'tan gelecek rızık için gam demeye.
- 11- Halka karışmayıp uzlette ola.
- 12- Talip olanda hak sermayesi ola. Bu 12 farz tarikat ilminin alametidir. Bu yola girenlerin karşılaştacağı birçok hikmet vardır.³⁸

Anadolu Alevîliğinde dinî yaşamda uyulması gereken ahlâkî ilkeler hususunda farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, yazılı kültürün Alevîlikte bulunmamasına, bu kültürün nesilden nesile sözlü olarak intikal etmesine ve Alevîler tarafından değişik *Buyruk*'ların temel kaynak olarak kabul edilmesine bağlanabilir. Yukarıda aktardığımız gibi bazı kaynaklarda Yedi Farz yerine 12 Farz³⁹ kabul edilmekte ve talibin bunlara uyması istenmektedir.

Yöredeki Alevîler, üç sünnet ve yedi farzın, yola giren her talibin bilmesi ve uyması gereken kurallar olduğunu ifade etmektedirler.⁴⁰ Dede ve taliplerle yaptığımız görüşmelerde, “Üç sünnet ve yedi farz nedir?” sorusunu kendilerine yönelttiğimizde,

³⁷ Buyruklarda rıza ehli olmak üzerinde önemle durulan bir konudur. Buyruklarda yola teslimi rıza gösteren pir veya talibin alacağı hazzı ve göreceği hikmetlerden bahsedilir. İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 26-30.

³⁸ İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 56, 69, 89-90.

³⁹ Alevîlik ve Bektaşîlikte bulunan 12 farz, 12 İmam göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Her imamın uymasını istediği kaideleri ifade etmek için kullanılmıştır. Alevîlikte 12 sayısı Alevîliği etkileyen Hurufîlik ve ebced hesabının etkisi olarak değerlendirilmemiz yanlış olmaz.

⁴⁰ Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 22-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

dede ve taliplerin bazıları bütün unsurları saymış bazıları ise bir kısmını eksik bırakmıştır.⁴¹ Yöredeki Alevîler arasında üç sünnet yedi farz konusunda yapılan yorumlar Alevîlikteki geleneksel tasnif biçimine uygun şekildedir.

Dede ve talipler, üç sünnet-yedi farzı bilmenin kişiye herhangi bir şey kazandırmadığını, önemli olanın bunları, sosyal ve dinî hayatta yaşamak ve yaşatmak olduğunu, bu ilkeleri pratikte icraata dökmeyenlerin talip olarak değerlendirilemeyeceğini zikretmektedirler. Talip, dilinden ve kalbinden Allah'ı düşürmeyecek, âdab ve erkân içinde hayatını sürdürecektir, kalbini bütün kötülüklerden arındıracak, zahidane, riyadan uzak bir yaşam sürdürecektir, Hakk'ın yolundan ayrılmayacak, sırdaş olacak, nefisini terbiye edecek, özüne dönerek Hakk'ı özünde bilecek, musahibine ve müreb-bisine saygıda bulunacaktır.

3. Eline Diline Beline Sahip Olmak

Edeb sözcüğü Arapçada ادب şeklinde yazılır. Edepli olmak, ıslah olmak, düzeltmek manalarına gelir.⁴² Alevî literatüründe E-D-B harfleri: Eline diline beline sözcüklerinin baş harfleri olarak kabul edilir. Alevîlikte eline, diline, beline sahip olma kuralı, Alevîlerin yaşamları boyunca uymaları gereken ahlâk sisteminin âdeta simgesidir. Eline bağlı olmak, elinle koymadığını almamak; diline bağlı olmak, gözünle görmediğini söylememek ve beline hâkim olmak, haram olan cinsel ilişkiye girmemektir.⁴³ Alevî zümrelerin ortak ve değişmeyen ahlâkî kural olarak telakki ettikleri temel insani esas, Eline-Diline-Beline sahip olma düsturudur. Alevîlik ve Bektaşîlikte yapılan âdab erkân vb. uygulamalarda talibe bu husus her zaman hatırlatılır. En yaygın ahlâkî sistem ve her zaman uyulması istenilen kural Eline-Diline-Beline sahip olmaktır.⁴⁴

Alevîlik ayinlerinde dede, ikrar ayini esnasında talipten mürşidin önünde şu telkini alır: Mürşidini pirin varisi ve gerçek baban, rehberini gerçek anan bil. Yalan

⁴¹ Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

⁴² El-Halil b. Ahmed El-Ferâhîdî, **a.g.e.**, s. 20.

⁴³ Ali Yaman **Alevîlik Nedir?** İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede-baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, t.y., s. 104.

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 488-493; Halit Özlük, "Alevîliğin Özü", **Cem Dergisi**, 1999, S. 87, s. 40-41.

söyleme. Haram yeme. Gıybet etme. Şehvetperest olma. Eline-Diline-Beline sahip ol. Kibir ve kin tutma, kimseye haset etme. Garaz, buğz, inat etme. Gördüğünü ört, görmediğini söyleme. Elinle koymadığın şeye yapışma. Elinin ermediği yere el uzatma. Sözünün geçmediği yere söz söyleme. İbretle bak, hilm ile söyle. Küçüğe iz-zet, büyüğe hürmet ve hizmet eyle. İkrarını saf eyle. Hakk'ı kendi özünde mevcut bil. Erenlerin esrarına agâh ol. Özünü bu yolda böylece sabit kadem eyle.⁴⁵

Yukarıda sayılan ahlâkî kurallar her Alevî ve Bektaşî'nin bir ömür boyu uymak zorunda olduğu temel ahlâkî kaidelerdir. Bu ahlâkî kurallara uymadığı zaman müşîdi tarafından talibe ceza verilir. Alevî-Bektaşî topluluklarında bu tür cezalandırmalar, kurulan halk mahkemesinin karar vermesiyle icra edilir. Gerektiği zaman dede, talibi düşkün ilan edebilir. Düşkün kabul edilme Alevî-Bektaşîler için istenilmeyen bir durumdur. Alevîler, Bektaşîler, Tahtacılar⁴⁶ toplum içinde ahlâkî olmayan davranışlar sergileyen bireyleri bu şekilde cezalandırmışlardır. Toplumun huzur ve sükûnetini bu şekilde sağlamışlardır. Dede, gayri ahlâkî davranışlarda bulunan taliplere maddî ve manevî cezalar vererek, talibin yaptıklarına pişman olmasına, tövbe etmesine ve bu kabahati bir daha işlememesine çalışır. Dolayısıyla kendi içlerinde adaleti, birlik ve beraberliği bu şekilde tesis etmeye çalışmışlardır.

Ayrıca yukarıda sayılan ahlâkî kuralların dışında Alevî-Bektaşîler arasında delinmemesi gereken bazı yasaklar şöyledir:

1-Birden fazla kadınla evlenmek.

2-Meydandan karar almadıkça boşamak veya boşanmak.

3-Zina. Gayr-i meşru münasebette buldukları sabit olanlar hakkında Meydanca kendi koca ve karılarından ayrılma kararı verilir. Böyleleri birbirileriyle evlenmeye mahkûm edilirler.

4-Adam öldürmek, hırsızlık yapmak.

⁴⁵ Ethem Ruhi Fığlalı, **a.g.e.**, s. 373.

⁴⁶ Tahtacı adı verilen Yörüklerin Orta Asya'daki ağaçeri Türklerinden geldiği bilinmektedir. Tahtacıları İzmir, Denizli, İçel, Isparta, Adana, Balıkesir çevrelerinde görmek mümkündür. Hasan Basri Erk, **a.g.e.**, s. 92-93; geniş bilgi için bkz. Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 195-227; İhsan Mesut Erişen, Kemal Samancıgil, **a.g.e.**, s. 95-96; Yusuf Ziya Yörükkan, **Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar**, haz. Turhan Yörükkan, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1998.

5-Yalan söylemek.

6-Sırrı ifşa etmek.

7-Dört yılda bir baş okutmamak.

8-Pir ve Ocak hakkını ödememek.⁴⁷

Kısaca ahlâkî ilkeler; tüm Alevî-Bektaşî toplumlarında olduğu gibi, yörede yaşayan Alevîler için de önemli görülmüştür. Yörede kendileriyle görüştüğümüz Alevî dede ve talipler, Alevîyim diyen her kişinin yol büyükleri ve *Buyruk*'larda zikredilen ahlâkî ilkelere uymasının zorunlu olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁸

Alevîlik ve Bektaşîlikte yer alan bazı ahlâkî kurallara baktığımız zaman bunların “insana saygı ve sevgi duyulması; dil, din, ırk ayrımının gözetilmemesi; komşu haklarına riayet edilmesi; eline-diline-beline-sahip olunması; kişinin eliyle koymadığını almaması; yalan söylememesi; hırsızlık yapmaması; çevresindeki insanlara zarar vermemesi; komşularıyla iyi geçinmesi; cömert olması, zina etmemesi; herkesi ana bacı bilmesi; kadına gereken değeri vermesi; kadının toplum içinde ve ibadetlerde yer alması; ayrıca kişinin her şeyden önce özünü, kendisini, nefisini bilmesi” olduğunu görmekteyiz.

Yukarıda anlatılanlar, Alevî-Bektaşî toplumuna mensup olan herkesin sosyal hayatta huzurun sağlanması için uyması gereken kurallardır. Yörede her dede ve talib, önemli bir ahlaki ilke olarak “eline diline beline sahip ol” ilkesini kabul etmiş ve her sohbetinde bunu ifade etmişlerdir.⁴⁹ Adıyaman'daki Alevîler arasında bu ahlâkî ku-

⁴⁷ Bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, **a.g.e.**, s. 374-378.

⁴⁸ Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012.

⁴⁹ Hüseyin Mamak, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 12-11-2011; Mahir Alagöz, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 02-08-2011; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 22-10-2012; Nurullah Arslan, Adıyaman Gölbaşı, 1986, Gölbaşı, 20-04-2012; Abuzer Yumuşak, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 11-10-2012; Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011; Hayri Doğan, Adıyaman Merkez 1950 doğumlu, Dede Adıyaman, 24-07-2011; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Bektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012; Ercan Yumuşak, Adıyaman 1977 doğumlu, Talip, Adıyaman, 17-10-2012; Mehmet Taştan, 1959 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 30-10-2012; Abdullah Taştan, 1973 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

rallara uymayanlar, kurulacak meydanda veya ikrar ayinlerinde dede tarafından, cemaatin huzurunda sorgulanıp cezalandırılır. Bu cezalar arasında düşkünlük olabildiği gibi kurban kesmek vb. cezalar da uygulanabilmektedir.

B- ADIYAMAN ALEVÎLERİNDE ÖRF VE ÂDETLER

Günlük dilde örf ve adetlerle ilgili birçok kavramı birlikte kullanılmaktadır. Zaman zaman töre, gelenek, görenek, anane, teamül kavramları aynı anlamı ifade edecek şekilde birbirinin yerine kullanılmaktadır. Örf ve adetler, toplumun bütününe veya belli bir sosyal gruba ait olabilir. Örf ve adetler diğer toplum kuralları ile bütünlük içindedir. Hepsi birlikte sosyo-kültürel yapıyı oluştururlar.⁵⁰

Uzun bir süreçte toplumda yerleşmiş olan, nesilden nesile aktararak ve belli bir şekilde dönüşüme uğrayarak günümüze kadar gelen inançlar, değerler ve kabuller bütününe içeren toplumsal pratik, örf diye adlandırılır. Çok güçlü bir toplumsal olgu olduğu için bireyleri kendine uymaya zorlar ve böylece toplumda ortak bir anlayış ve güçlü bir birliğin doğmasını sağlar. Gelenekler bir topluluğun, mevcut toplumsal yapısını ve değer sistemini çok büyük sarsıntılardan korur. Halk adetlerine “doğruyanlış” standartları eklendiği zaman, bunlar “örf” karakterine bürünmüş olurlar. Söz gelimi Türk Milleti’nin misafirperverliği bir gelenek iken, misafir ağırlama şekilleri birer görenektir. Geleneğin en önemli özelliklerinden biri, “iyi” olma yönünün ağır basmasıdır.⁵¹

Alan araştırmamızda yörede yaşayan Alevîlerin örf ve adetlerine değinmemiz, Alevîlerin kendilerine özgü toplumsal özelliklerini tespit edebilmemizi sağlayacaktır. Toplumlar ve milletler, örf ve adetleriyle diğer gruplardan ayrılırlar. Grupların örf ve adetlerinin tespiti, alan araştırmalarında dikkat edilmesi, göz önünde bulundurulması gereken hususiyetlerdir. Alevîler örf ve adetlerine bağlı olduklarından dinî gelenek ve sosyal gelenekten kaynaklanan toplumsal örf ve adetlere önem verirler. Belli başlı örf ve adetleri şöyle sıralanabilir:

⁵⁰ Zeki Arslantürk, M. Tayfun Amman, “**Sosyoloji**” İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2001, s. 252-258.

⁵¹ M. Ali Kirman, **a.g.e.**, s. 87.

1. Çocuğa Ad Verme

Dünyaya gelen çocuğa ad verme uygulamaları, inanç, gelenek-görenek ve sosyal çevrenin etkisine bağlı olarak toplumdan topluma farklı şekillerde yapılmaktadır. Yeryüzünde bulunan canlı ve cansız bütün varlıkların belli isimleri vardır. Kur'ân-ı Kerim'de "Allah, Âdem'e isimleri öğretmiştir" (Bakara, ayet: 31), ifadesi, isim vermenin insanoğluna Allah tarafından öğretildiğini göstermektedir. Allah, isim verme melekesini ilk insanla birlikte insanoğluna kazandırmıştır. Peygamberimiz de dünyaya gelen çocuğa kısa bir süre içinde güzel bir isim vermeyi anne babanın görevlerinden biri olarak zikretmiştir. Ayrıca "Ahirette isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, bu yüzden çocuklarınıza güzel isimler koyun" (Ebu Davud, Edeb: 69) hadisi, konunun önemini belirtmesi açısından önemlidir. Çünkü yaygın olan inanca göre dünyaya gelen çocuğa verilen ismin manasının gelecekte çocuğun kişiliği ve karakteri üzerinde etkili olduğu yönündedir.

İnsanoğlunun dünyaya gelişi doğumla olmaktadır. Doğum, dünyanın her yerinde olduğu gibi Anadolu'da da sevindirici bir olay olarak kabul edilmektedir. Dünyaya gelen her çocuğun sevinç ve heyecanı, sadece anne ve babaya değil, aynı zamanda akraba ve komşuları da içine alan geniş bir çevreye yayılmaktadır. Hayatın başlangıcı olan doğumla ilgili gelenek-görenek, örf-adet ve inanışlar, hamile kadını ve çevresindekileri daha doğum öncesinden başlayarak birtakım adetlere uymaya ve bu adetlerin gerektirdiği uygulamaları yerine getirmeye yöneltmektedir. Böylece doğum, çok sayıda dinsel ve mitsel inanış etrafında âdete kuşatılmaktadır.⁵²

Yörede doğum öncesi hazırlıklar ve isim verme uygulamaları Alevî gelenek ve göreneklerine göre yapılmaktadır.⁵³ Dünyaya yeni gelen bebek için yapılacak en güzel şey, kendisine, aile büyükleri veya inanç önderleri tarafından güzel bir ismin verilmesidir.⁵⁴ Din büyükleri olarak kabul edilen mürşit veya dede, doğan çocuk için isim verme merasimi yapar. Çocuğun hayatını etkileyeceği düşünüldüğünden çocuk-

⁵² Ali Albayrak, İhsan Çapcıoğlu, **a.g.m.**, s. 111.

⁵³ Yeni doğan çocuğa ad verme hakkında bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 741.

⁵⁴ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010.

ların isimleri konulurken vakit olarak daha çok mübarek gün ve geceler tercih edilir.⁵⁵

Çocuğa isim verilirken bir din büyüğünün ya da anne ve babanın istediği bir isim takılır. Çocuğa verilecek ismin, 12 İmam'ın ve Ehl-i Beyt'in isimlerinden biri olmasına dikkat edilir.⁵⁶ İsim verileceği gün, ailenin yakınları yemeğe davet edilir.

Yörede çocuğa ad verme törenleri şu şekilde yapılır: çocuğa verilecek ismi belirleyen kişi çocuğun anne-babası veya akrabadan herhangi birisi olabileceği gibi bu görev için daha çok dede, yol önderi, mürşit, pirlerin yerine getirmesi tercih edilir.⁵⁷ Dede, çocuğun kulağına salâvat-ı şerifi ve 12 İmam'ın isimlerini söyler. Yine sağ kulağına ezan ve sol kulağına kameti okur. Ezan Sünnî uygulamadaki haliyle okunur. Ancak "Eşhedu enne Muhammeden Resulullah'dan sonra iki defa eşhedu enne emirül-mü'minin Aliyyen Veliyyullah" denir.

Ezanın ardından dede tarafından çocuğa konulması kararlaştırılan isim çocuğun kulağına üç kez okunur. Devamında çocuk için eller açılır; akıllı, başarılı, ahlâklı, sağlıklı; milletine, ailesine, insanlığa faydalı olması için dua edilir ve gülbanklar okunur. Kurbanlar, adaklar kesilir; bu esnada çocuğun saç tıraş edilir. Tıraş edilen saçın miktarınca altın veya gümüş fakirlere dağıtılır.

Niyazi Arslan Dede'nin ifadesine göre daha önceleri dünyaya gelen çocuklara İslamî çağrışımı yüksek olan, Ehl-i Beyt'i hatırlatan, 12 İmam'a işaret eden isimler konulurdu. Son yıllarda ise modern dönüşüm ve değişen toplum yapısıyla birlikte çocuklara isim verilmesinde bu tür hassasiyetler göz ardı edilmekte ve Alevî kültürün çocuklara konulan isimler üzerindeki etkisi her geçen gün azalmaktadır. Niyazi Dede, bu değişimin inanç zayıflığından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ona göre: İs-

⁵⁵ Alevîler ve Bektaşîler çocuklarına ad verme merasimlerinde daha çok İbrahim Suresi 39 ayeti okurlar. (Yarabbi sana şükürler olsun ki ihtiyarlığında İsmail ve İshak'ı ihsan ettin, şüphesiz Allah duaları işitendir.)

⁵⁶ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010.

⁵⁶ Ali Büyükaşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

⁵⁷ Garip Bozkurt, Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Adıyaman, 23-07-2011.

lamî gelenek, görenek, örf ve adetler toplumsal hayatta unutulmaya yüz tutmuş, Alevîlerin sosyal ve dinî hayatında köklü değişiklikler meydana gelmiştir.⁵⁸

2. Sünnet ve Kirvelik

Kirvelik halk arasında "kirva" "kiriv" "küvre" gibi sözcüklerle de anılmaktadır. Kirvelik, sünnet geleneğine dayalı olarak birbirini seven, birbirine güven duyan iki aile arasında kurulan manevî bir akrabalık bağıdır. Sevgi ve dostluk temeline dayalı kurulan bu ailevi bağ, aynı zamanda sosyal bir etkinliktir. Bu kurum, kültürel ve inançsal değerlerle pekiştirilip ömür boyu sürer; bireylere karşılıklı sorumluluk ve yükümlülükler getirir. Kirveliğin en yaygın olduğu bölgeler, özellikle İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Kafkasya, Kuzey Irak, Kuzeybatı İran bölgeleridir. Kirvelik geleneği bu bölgelerde oturan farklı inanç, köken ve kültürlerden gelen insanlar arasında bir dostluk bağı olarak günümüze dek gelmiştir. Aile ve aşiretler arasındaki düşmanlıklar ve kan davaları çoğu zaman kirvelik ilişkileri kurularak giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kirvelikle, ailevi ilişkiler geliştirilmiş; sosyal ve ekonomik bağ güçlendirilmiştir.⁵⁹

Yörede sünnet ve kirvelik geleneği, şu şekilde değerlendirilmektedir: Alevî inanç kültürünün temel kurumlarından sayılan kirvelik, Alevî toplumu için vazgeçilmez bir kurumdur. Bu tür kurumlar, sosyal hayatta dayanışmayı sağlayan, akrabalık bağlarını güçlendiren, birlik ve beraberlik duygularını pekiştiren kurumlardır. Alevî toplumu sünnete, kirveliğe büyük önem verir.⁶⁰ Sünnet geleneği Hz. İbrahim'den bu yana bütün toplumlar tarafından dinî bir vecibe olarak kabul görmüştür.⁶¹ Çocukları sünnet ettirmek, İslam dininin gereği ve peygamberin (a.s) sünnetidir. Ayrıca sünnet olmanın sağlık ve sıhhat yönünden yararları da bulunmaktadır.⁶²

Sünnet geleneği beraberinde, Alevî toplumunda kirvelik kurumu oluşmuştur. Adıyaman Alevîlerinde kirvelik, musahiplik kadar kutsal ve önemli görülür.⁶³ Kirve

⁵⁸ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-08-2011.

⁵⁹ Ali Duran Gülççek, **a.g.e.**, s. 770-787.

⁶⁰ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

⁶¹ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

⁶² Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010.

⁶³ Ali Tatal, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

olarak seçilen aileden kız alınmaz ve kirve ailesine kız verilmez.⁶⁴ Kirvelik böyle bir örfi haramlığı da doğurur. Adıyaman Alevîlerinde, kirve olan kişilerin kanı birleşmiştir; dolayısıyla kirve olan aileler tek kan kabul edilir; aynı kandan sayıldıklarından birbirilerine üç göbeğe kadar kız alıp veremezler.⁶⁵ Kirve çocuklarının birbiriyle evlenmesi, Alevî geleneğine göre uygun görülmez.⁶⁶ Yöredeki Alevîler Sünnîlerden sevdiği bir aileyi kirve yapabilmekte ve bunda herhangi bir sakınca görmemektedirler.⁶⁷

3. Evlilik ve Düğün

Evlilik, toplumun en temel kurumu olan aileyi oluşturmak için bir erkekle bir kadının hayatlarını hukukî açıdan resmen ve alenen birleştirmelerini ifade eden bir kavramdır. Birçok dinde ve inanç sisteminde aile kurumu ve bu kurumun meşru yollardan oluşturulması için evlilik kurumu teşvik edilmiştir. Başlangıçta dinî ve toplumsal bir özellik arz ederken tarihî süreç içerisinde evrilerek hukukî ve bireysel bir boyut kazanmıştır.⁶⁸ Türk toplumunda evlilik önemli sosyal törenlerden biri olarak kabul edilir. Bundan dolayı, evlenerek yeni bir aile kurmuş toplum üyeleri sosyal hayatta daha fazla kabul görürler. Yeni kurulan her ailede amaç, bu birlikteliğin mutlu ve uyumlu bir şekilde sürdürülmesidir. Bunu sağlamak amacıyla aile büyükleri yeni evlenen çiftlere bazı nasihatlerde bulunurlar.⁶⁹

Alevîlikte nikâh, çağdaş hukuk sisteminin öngördüğü normlara dayanarak nikâh dairelerinde yapılır. Diğer törenlerde olduğu gibi, evlilikte de inançlar, gelenekler, örf ve adetler dikkate alınır ve inanç gereğince de bazı pratikler yerine getirilir. İki çift arasında verilen evlilik kararı, dinî uygulamalar beraberliğinde pekiştirilir.

⁶⁴ Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

⁶⁵ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 15-07-2010; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

⁶⁶ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

⁶⁷ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

⁶⁸ M. Ali Kirman, **a.g.e.**, s. 77.

⁶⁹ Ali Albayrak, İhsan Çapcıoğlu, **a.g.m.**, s. 114.

Ailelerin, akrabaların ve komşuların da rızaları ve hayır duaları alınarak, gençlerin mutlu bir yuva sahibi olmaları için toplu bir gayret içine girilir.⁷⁰

Kız isteme ve nikâh ile ilgili tören ve gelenekler yörelere göre değişir. Yörede yaşayan Alevîlerde evlilik ve düğün adetleri Alevî örf-adet, gelenek ve göreneğine göre yapılır.⁷¹ Alevî ve Bektaşî toplumunda kadın boşamak uygun görülmez, ayrıca aile hayatının sürekliliği esastır. Zina ve boşanma hoş karşılanmayan, toplumda kabul görmeyen bir iştir. Bu sebeplerden dolayı gençlere evlenme tavsiye edilir ve onlar evliliğe özendirilir. Anadolu Alevîliğinde evlilik ve nikâh Hz. Muhammed'in sünneti olarak kabul edilir. Birbirini beğenen kız ve erkeğin hayatlarını birleştirmeye karar vermeleri sonucunda erkek tarafının büyükleri, kız tarafının büyüklerinden kızı isterler. Kız isteme merasimi gerçekleştikten sonra tatlı lokması dağıtılır. Tatlı lokması dağıtımının ardından taraflar uygun bulunduğu bir zamanda nişan merasimi yaparlar.⁷² Nişan sürecinde taraflar birbirilerini daha çok tanıma imkânına sahip olurlar. Nişanlılık sürecinin ardından düğün için hazırlıklar başlar, hazırlıklar tamamlandığında gençler düğün merasimi ile evlendirilir.

Resmi nikâh yapıldıktan sonra gençler, dedenin huzuruna gelirler. Gençlerin anne ve babaları, yakınları ve cemaat, dedenin huzurunda toplandıktan sonra dinî tören niteliğindeki nikâh aşağıdaki gibi kıyılır.

Dede: Filan oğlu filan, filan kızı filan; sizler, iyi günde kötü günde, hiçbir baskı altında kalmadan veya herhangi bir etkinin altında olmayarak, Allah'ın emri, Peygamberin kavliyle, yolumuzun erkânı ve ahkâmıyla, pirimiz, üstadımız, hünkârımız Hacı Bektaş-ı Veli'nin erkânı gereğince, iyi ve kötü günde, sağlıkta, bollukta, yoklukta, her türlü şartlarda, birbirinize karşı saygılı olacağımıza, birbirinizin haklarını koruyacağımıza, gökte melekler, suda semekler ve burada hazır bulunan cemaatin huzurunda kabul edip söz veriyor musunuz? Bu soru üç defa tekrarlanır, gençler her sorulduğunda evet diye cevap verirler.

⁷⁰ Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 742-745.

⁷¹ Geleneksel Anadolu Alevîliğinde kız isteme ve nikâh kıyma geleneği hakkında bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 742.

⁷² Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

Daha sonra Dede: İkrarınızda sabit kalasınız, hak erenler ömürlerinizi, canlarınızı sağlıklı, rızıklarınızı bereketli, evlatlarınızı sağlıklı, mutlu, huzurlu etsin der. Sonra düvazımam (dua) okunur. Bu duada sırasıyla bütün imamların isimleri zikredilir. Daha sonra Peygamber efendimiz Hz. Muhammed'e ve onun Ehl-i Beyt'ine salâvat getirilir; Dede daha sonra şöyle der: Bu nikâh Hz. Muhammed'in, Hz. Ali ile Hz. Fatıma arasında kıldığı ak ve tertemiz nikâhtır. Aranızdaki yakınlık Hz. Ali ile Hz. Fatıma arasındaki yakınlık gibi olsun. Aranızdaki saygı ve sevgi azalmasın; artsın ve çoğalsın, hayırlı evlatlara kavuşup sevinip, mutlu olasınız, soyunuz yeryüzündeki insanlara faydalı olsun. Dede, daha sonra tekrar bir gülbank, düvaz okur.

Adıyaman Alevîlerinde tek eşlilik yaygındır; çok eşlilik yaygın olmamakla beraber fakat hiç yoktur da denilemez. Çok eşlilik toplum olarak tasvip edilmez, hoş karşılanmaz.⁷³ Adıyaman Alevîlerinde çok eşlilik tasvip edilmediği gibi boşanma da uygun görülmez. Herhangi bir sebebi yokken veya ileri sürülen sebepler geçerli sebepler değilse karısını boşayan kişi düşkün kabul edilir ve düşkün kabul edilen kişiye toplum olarak sosyal ilişkilerde mahrumiyet yöntemi uygulanır. Bu kişi meydana girmez, Alevî cem erkânlarına ve dinî muhabbetlere katılamaz. Eşlerden herhangi biri namusuna gölge düşürecek hal ve hareketler (sadık olmama), aşırı geçimsizlik, (zina, iftira, kul hakkı yeme, adam öldürme⁷⁴) vs. bulunursa boşanma talebi kabul edilir; aksi takdirde boşanma talebi kabul edilmez. Ayrıca Alevîler kadınlarla erkeklerin eşit haklara sahip olduğuna inanır; kadın haklarına saygı duyarak kadın ve erkek arasında herhangi bir farkın veya ayrıcalığın olmadığını kabul eder. Erkek eşini aldatırsa kadının durumu dedeye bildirir

Eskiden yörede Alevî-Sünnî evlilikleri hoş karşılanmazdı.⁷⁵ Sosyal değişimle birlikte günümüzde Alevîler ve Sünnîler birbirilerine kız alıp vermektedirler. Artık Alevî-Sünnî evliliklerinin herhangi bir sakıncası görülmemektedir. Taraflar birbirile-

⁷³ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010.

⁷⁴ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

⁷⁵ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

rini seviyorlarsa, bu evliliğin gerçekleşmesinde herhangi bir sakınca yoktur.⁷⁶ Sünnî bir erkekle evlenmek isteyen Alevî bir kızın dedenin huzurunda dâra durması, ikrarını vermesi, görgüsünü görmesi gerekir. Bu uygulamaları yerine getirdikten sonra yaptıktan sonra Alevî kızın Sünnî erkekle evlenmesi mümkün hale gelir.

Dedenin huzuruna gelmeden, dâra durmadan, ikrarını vermeden, görgüsünü görmeden evlenen Alevî gençler, “düşkün”⁷⁷ kabul edilir. Alevî erkekler de evlenmek istediklerinde dedenin huzurunda dâra durması, ikrarını vermesi, görgüsünü görmesi gerekir; ayrıca gençlerin de anne babalarının da hazır bulunması gerekir. Bunları yapmadığı zaman ebeveyn ve gençler düşkün kabul edilir.⁷⁸

Dede Ali Büyükşahin, Sünnî ve Alevî evlilikleri hakkında şöyle der: Çağdaş ve uygar bir ülkede farklı dinlerden, mezheplerden, ırklardan olanların birbiriyle evlenmesi elbette ki medeni bir düşünce ve eylemdir. Eğer kültürlere, geleneklere, örf ve adetlere saygı duyulmazsa birlikte yol alınamaz. O bakımdan evliliğin birlikte yürütülmesi için karşılıklı sevgi ve saygının olması şarttır. Eskiden Sünnî ve Alevîler, taraflar arası evliliklere uzak duruyorlardı; ama şimdi çağın gereği bu tarz evlilikler mümkün görülmektedir.⁷⁹ “Alman bir kızlarla evleniliyorsa, Alevî ve Sünnî evliliklerinin de herhangi bir sakıncası yoktur. Son zamanlarda Alevî-Sünnî evlilikleri çoğaldı ve görmek istemediğimiz manzaralar da azaldı.”⁸⁰ Yörede birçok Alevî-Sünnî evliliği örneği bulunmaktadır.⁸¹

⁷⁶ Hüseyin Mamak, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 12-11-2011; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012.

⁷⁷ Alevî – Bektaşî toplumunda yolun kurallarına uymayarak gayri ahlaki davranışlar sergileyenler kurulan halk mahkemelerinde dede tarafından sorguya çekilirler. Düşkünlük: Büyük günah işleyen, adam öldüren, zina eden kişiler için verilecek en ağır cezadır. Bu kişiyle bireysel anlamda ve toplumsal anlamda ilişkiler askıya alınır. Selamı alınmaz ve kendisine selam verilmez; toplumdan dışlanmaya edilmeye düşkünlük denir.

⁷⁸ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 16-07-2010.

⁷⁹ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

⁸⁰ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012; Aziz Karadağ, 1992 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 27-10-2012; Mehmet Taştan, 1959 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 30-10-2012; Abdullah Taştan, 1973 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 30-10-2012.

⁸¹ Hüseyin Mamak, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 12-11-2011; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; Hüseyin Ün, 1972 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman,

4. Ölüm ve Sonrası Yapılanlar

Genel İslamî algıda olduğu gibi Alevîlikte de ölüm, dünya hayatının sona ermesiyle birlikte ahiret hayatının başlamasıdır. Alevîlikte genel İslamî algıdakine benzer şekilde ölüye hürmet esastır. Katıldığımız bir hasta ziyaretinde gözlemlediğimiz üzere Adıyaman Alevî toplumunda sekerât halinde olduğu düşünülen kişinin yanında ev ahalisi, yakın akraba, oturduğu muhitin sakinleri ve bu kişiyi tanıyıp bilen bütün talipler toplanır. Ruhunu teslim etmek üzere olan kişiye su verilir ve kendisinden helallik alınır. Yanında Kur’ân-ı Kerim okumasını bilen bireyler tarafından süreler okunur, kelime-i şehadet ve kelime-i tevhit telkinlerinde bulunulur.

Yine katıldığımız bir cenaze merasiminde Adıyaman Alevîlerinin vefat eden kişi için “Hakka yürüdü, Hakk’a kavuştu, Allah’ın rahmetine nail oldu, dünyasını değiştirdi, Allah’a kavuştu, cemale kavuştu, vefat etti, ruhunu teslim etti” ifadelerinin kullanıldığını gözlemledik. Vefat eden can için önce üç ihlâs, bir Fatıha okunur, Ardından merhumun gözleri ve ağzı açık kaldıysa kapatılır, çenesi yumuşak bir bezle başından bağlanır, elbiseleri çıkarılır, elleri karnı üzerinde birleştirilir, ayak başparmakları bağlanır, cenazenin şişmemesi için metal bir alet (makas veya bıçak) göbeğine konulur. Ölen bir Bektaşî ya da Alevîyi mümkünse kendilerinden olan bir kimsenin yıkaması, teşhiz ve tekfin eylemesi gerekir.⁸² Cenaze İslamî usule göre yıkanır ve kefenlenir. Vefat eden kişi için tezkiye duası yapılır. Dua yapıldıktan sonra helallik şu şekilde istenir:

Dede: Canlar... Hakk’a yürüyen kişiyi nasıl bilirsiniz?

Cemaat: İyi biliriz. (Dede bu soruyu üç kez tekrarlar.)

Dede: Bu canımızın Hak Muhammet Ali yoluna inanmış Ehl-i Beyt dostu bir canımız olduğuna tanıklık eder misiniz? (Dede bu soruyu üç kez tekrarlar.)

Cemaat: Ederiz.

Dede: Eğer üzerinde hakkınız varsa helal eder misiniz? (Dede bu soruyu üç kez tekrarlar.)

07-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

⁸² Bedri Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, II, Ankara, 1992, s. 243-248.

Cemaat: Helal olsun

Dede: Helal olsun diyen dillerden Hak-Muhammet-Ali razı olsun.

Helallik istendikten sonra vefat eden can için topluca dua yapılır. Bu duanın ardından cenaze namazı kılınır. Cenaze namazını hoca varsa hoca kıldırır, hoca yoksa dede kıldırır, dede ve hoca yoksa yakındaki caminin hocası veya müftülükten imam talep edilir ardından cenaze namazı kılınır. Cenaze namazı kılındıktan sonra cenaze kabristana götürülür. Cenaze toprağa verilip ruhuna başışlanmak üzere Kur'ân-ı Kerim'den Yasin, İhlâs ve Fatiha sureleri okunduktan sonra cemaat dağılır ve mezarın başında sadece hoca ve ölen kişinin bir musahibi kalır.⁸³ Hoca yönünü kabirde yatana döndürerek ona hitaben telkin duası okur. Adıyaman Alevîleri ibadetlerinde okudukları deyiş, düvazımam, gülbank, mersiye ve dualarını yüzyıllardır Türkçe olarak okumuşlardır. Halkın alışkanlık haline getirdiği bu adetler, günümüzde belli ölçülerde uygulanmaya devam etmektedir. Sonra hoca veya dede mezara doğru yüksek sesle şu telkinde bulunur:

Bismi Şah... Ey (...) oğlu/kızı (...) (burada üç kez, ölünün annesi ve kendi adı söylenir) Yaşamında sürekli söylediğin ve kabul ettiğin şekilde şunları söyle: Bilirim ve bildiririm ki Allah'tan başka ilah yoktur. Yine bilirim ve bildiririm ki Hz. Muhammed, kulu ve elçisidir. Ve yine tanıklık ederim ki Şah-ı Velayet İmam-ı Ali, Allah'ın velisidir. Kuşkusuz cennet gerçektir, cehennem gerçektir. Kıyamet günü gerçektir. Bunda kuşku yoktur. Ulu Tanrı kabirlerde bulunanları muhakkak diriltip mahşer yerinde toplayacaktır, ilk söz verişini unutma ve ikrarından dışarı çıkma. Hatırla ki: Rab olarak Allah'a, din olarak İslam'a, peygamber olarak Hz. Muhammed'e, imam olarak Hz. Ali'ye ve müminlerin kardeşler olduğuna razı bulunmuş idin. Ey (...) (Üç kez hitap edilir). De ki: Allah 'tan başka Tanrı yoktur. Ona sığındım. O büyük Arş'in sahibidir. De ki: Rab-bim Allah'tır, dinim İslam'dır, peygamberim Hazret-i Muhammed'dir, imamım Şah-ı Velayet Aliyyel Mürteza'dır. Allah seni sözünde durucu kılsın, doğru olan yola götür-

⁸³ Alevîlik ve Bektaşîlikte ölüm ve ritüelleri üzerine geniş bilgi için bkz. Bedri Noyan, "Ölüm ve Ölüm Halinde Erkan", **Cem Dergisi**, 1992, S. 16, s. 19-21; "Ölüm ve Ölüm Halinde Erkan-2", **Cem Dergisi**, 1992, S. 17, s. 32-36; "Ölüm ve Ölüm Halinde Erkan-3", **Cem Dergisi**, 1992, S. 18, s. 39-42; "Ölüm ve Ölüm Halinde Erkan-4", **Cem Dergisi**, 1992, S. 19, s. 34-36; "Ölüm ve Ölüm Halinde Erkan-5", **Cem Dergisi**, 1992, S. 22, s. 27-29; Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 747-769; Harun Yıldız, "Alevî Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller", **HBVAD**, 2007, S. 42, s. 93-112.

sün ve seni sevdiklerinle birlikte rahmetinin gölgesinde saklasın. Ey Ulu Tanrım! Bu ölüyü yalnız bırakma. Sen, sahip çıkanların en hayırlısısın.⁸⁴

Telkin verme işlemi gerçekleştirilir ve telkinin ardından mürşit de kabristandan ayrılır.

Defin işlemi tamamlandıktan sonra, çoğu bölgelerde tekrar cenaze evine, günümüzde cem evi olan yerlerde genellikle cem evine gidilir ve orada ölünün ruhu için yapılan “Can aşısı” denilen ölü aşısı (ölü ekmeği, helvası) verilir. Ölen kişiyi ruhu için dualar okunur. Ertesi gün ağıtlar yakılarak ölenin çamaşırları yıkanır. Bu çamaşırlar ihtiyacı olan bir fakire verilir. Adıyaman yöresi Alevîlerde cenaze defin işlemleri genel olarak bu şekilde gerçekleştirilmektedir.⁸⁵

Alevî-Bektaşî geleneğinde icra edildiği gibi yöredeki Alevîler tarafından vefat eden talip için yapılan diğer bir erkân da Dardan İndirme Erkanı’dır. “Alevî-Bektaşî geleneğinde sadece hayatta olan talip ve dervişler dâra çekilmez. Hakk’a yürüyen muhib, talip, derviş, dede, baba veya dedebaba için de dâr çekilir. Hiçbir Bektaşî ölümünden sonra toplum huzurunda hata ve kusurlarının ortaya çıkmasını istemez. Bu yüzden ölen kimseler için gerçekleştirilen dâr erkânı bireysel ve toplumsal sorumluluğu artıran bir etki gücüne sahiptir. Hakk’a yürüyen kimse için vefatının üçüncü, yedinci ve kırkıncı günü yapılan törene dardan indirme erkânı denir. Yörede Dâr Erkânı, “Hayır Yemeği”, “Kırk Yemeği”, veya “Lokma Yemeği” şeklinde isimlendirilmekte, tarihten bugüne uygulanan önemli Alevî-Bektaşî erkânlarındanır.”⁸⁶ Kısaca dâr erkânı şu şekilde yapılmaktadır:

Dâr erkânı başlamadan dede dua eder, dünya ve ahiret hayatı hakkında bilgiler verir, çerağ uyandırılır, post serilir, süpürge çalınır, Hakk’a yürüyen talibin yakınlarından üç kişi dâra durur, daha sonra dede cemaate dönerek merhumdan borcu, alacağı olan var mı diye sorar, borcu varsa yakınları bu borcu öder, daha sonra cemaatin hepsi merhuma haklarını helal eder. Allah’tan merhum için af ve mağfiret dilenir.

⁸⁴ Ali Aktaş, “Alevîlerde Ölümle İlgili Ritüeller”, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/11-117-142.pdf>, 20-04-2010.

⁸⁵ Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 747-769.

⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. Anonim, **Kitab-ı Dar**, s. 25-30; Hacı Bektaş-ı Veli, **Velâyetnâme**, s. 621.

Rızalık alındıktan sonra erkâna geçilir, erkân bitikten sonra kırk yemeği cemaatle birlikte yenir. Kurbanlar kesilir, lokmalar dağıtılır.

Adıyaman'da Alevîlerin ölüm anı ve sonrasında yaptıkları ile Sünnîlerin yaptıkları arasında büyük bir fark yoktur.⁸⁷ Hasta veya vefatı beklenen kişinin yanında Kur'ân-ı Kerim okunur, gülbanklar, tevhitler, salâvatlar, münacatlar, kelime-i şehadetler getirilir.⁸⁸ Vefat etmek üzere olan kişinin yakın dostları akrabaları çağrılır.⁸⁹ Öldükten sonra cenazenin gözleri ve ağzı kapatılır; ayakları bağlanır. Cenaze Allah-Muhammed-Ali diyerek yıkanır ve kendisine abdest aldırılır. Cenaze yıkanıp kefenlendikten sonra cenaze namazı kılınır.⁹⁰ Hakk'a yürüyen can, Alevî-Bektaşî geleneğine göre telkin edilerek defnedilir.⁹¹

Yörede Hakk'a yürüyen can için üçüncü, yedinci ve kırkinci günlerde lokma veya ölü aşı yapılır.⁹² Cenaze defnedildikten sonra cenazenin ruhunu tezkiye etmek için kurban tığlanır ve tığlanan kurbanın etinden yapılan lokmalar, pilav ve hazırlanan helvalar, taziyeye gelen misafirlere ikram edilir. Daha sonra vefat eden kişi için Dârdan İndirme Erkânı, kırk gün sonra düzenlenir, kurbanlar kesilir, vefat eden kişiye dua edilir ve mevlid-i şerif okunur.⁹³ Alevîlikte ölen (hakka yürüyen) can, eğer ıkrarını vermişse görgü ceminden, görgüden geçmişse yakınları tarafından dardan indirilir.⁹⁴ Taziyelerde Kur'ân-ı Kerim'den sure ve ayetler, gülbanklar, dualar okunur, ayrıca 12 İmam'ın adları salâvatların sonunda zikredilir. Adıyaman yöresinde ölüm ve sonrası yapılanlar hakkında göze çarpan diğer bir husus, ölen şahsın, yakınları tarafından ölen kişinin ruhunu taziz için ölüm yıl dönümlerinde kurbanlar kesilmesi, cem erkânı düzenlenmesi ve lokmalar dağıtılmasıdır.⁹⁵

⁸⁷ Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; yörede ölüm anı ve sonrasında yapılanlar için bkz. Mustafa Sucu, **a.g.e.**, s. 37-38.

⁸⁸ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

⁸⁹ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010.

⁹⁰ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 19-07-2010.

⁹¹ Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010.

⁹² Lokma dağıtımı ve sofrâ duası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 172; Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 724-725.

⁹³ Hüseyin Demir, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 24-10-2012; Abdullah Bildik, 1989 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 24-10-2012.

⁹⁴ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

⁹⁵ Ferhat Arslan, 1979 Adıyaman doğumlu talip, Adıyaman 12-11-2011.

5. Ziyaret Yerleri

Geleneksel Anadolu Alevliğinde dede, baba, pir ve erenlerin türbelerini ziyaret etmek teşvik edilir. Yöredeki Alevîler tarafından ziyaret edilen, kutsallığına inanılan ve dolayısıyla ziyaret edilmesi gerektiği düşünülen türbe, ziyaret ve yatırlar bulunduğunu araştırmalarımız esnasında gözlemledik. Alevî vatandaşlar, buralarda adadıkları kurbanları keserler, ardından lokma dağıtırlar ve lokmanın duasını yaparlar. Bu ziyaret mekânlarında kurban kesmek zorunluluk olarak değerlendirilmez. Herkes kendi bütçesine uygun şekilde ikramda bulunur. Ekonomik durumu kurban kesip dağıtmaya müsait olmayanlar yalnızca lokma ikramında bulunurlar. Ziyaretçiler, türbede yatan kişinin ve türbe hizmetkârlarının hürmete layık olduğuna inanırlar. Türbede yatan zatlar, eren, evliya ve Allah'a yakın kimseler olarak kabul edilir. Alevîler bu nedenle türbede yatan zatın yüzü suyu hürmetine dualarda bulunulur ve Allah'tan bu duaların kabulünü dilerler.⁹⁶ Yöre halkı tarafından değişik zamanlarda bu ziyaretgâhlara ziyaretler gerçekleştirilir. Bu türbeler önemli gün ve gecelerde, duaların kabulü, hastalıkların, belaların, musibetlerin def edilmesi vb. dilekler için ziyaret edilir. Buralarda hasta olanlar Allah'tan şifa isterler. Ayrıca zaman zaman türbe ve yatırlar için yöredeki Alevî vatandaşlar tarafından (Aziz Amca, Zerban, Aziz Dede) şenlikler de düzenlenmektedir.⁹⁷

Adıyaman merkez ve ilçelerinde bulunup Adıyaman'dan ve civar illerden gelen kişilerce ziyaret edilen bazı türbe ve yatırlar aşağıdaki gibidir:

1-Çıplak Baba Ziyareti: Kâhta ilçesindedir. Anlaşmazlık, hırsızlık ve iftira durumlarında yemin için bu ziyarete gidilir. Yalan söyleyenin, yanlış bilgi verenin ve suçlu olduğu halde suçunu inkâr edenin felç olacağı veya öleceğine inanılır. Ayrıca boğmaca hastaları şifa bulmak amacıyla bu türbeyi ziyaret ederler.

⁹⁶ Ali Büyüksahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

⁹⁷ Kemal Rahatsız, 1981 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 20-06-2012; Alevî ve Şîî geleneğinde kutsal kabul edilen Kerbelâ, Kufe, Necef ve imamların türbeleri gibi yerlere ziyaretlerin tarihselleşmesi ve inanç haline gelme şekli için bkz. Halil İbrahim Bulut, "Kerbelâ'ya Kutsiyet Kazandırmada Dini ve Siyasi Otoritelerin Rolü", **SÜİFD**, 2010, S. 22, s. 1-19.

2-Hacı Yusuf Ziyareti: Kâhta ilçesindedir. Havale, zihinsel problemler, felçlik ve romatizma hastalıklarına şifa bulmak niyetiyle ziyaret edilir.

3-Ulu Baba Ziyareti: Merkeze bağlı Azikan Köyü sınırları içindeki Ulu Baba Dağı'nın zirvesindedir. Bu zatın Horasan Alperenlerinden Battal Gazi'nin oğlu Hüseyin Gazi olduğuna inanılır. Her yaz yöre halkı tarafından ziyaret edilir ve adına onlarca kurban kesilir. Dağın güney eteğinde Ulu Baba'nın babasının türbesi bulunmaktadır.

4-Eri (Ateş) Sâriye Ziyareti: Azikan Köyü içindedir. Yöre Alevîleri tarafından ziyaret edilir. Sarılık hastalıklarına çare arayanların ziyaret ettiği bir mekândır.

5-Kartallı Baba Ziyareti: Bu zatın türbesi Ulu Baba'nın bulunduğu dağın, batı sırtında yer almaktadır. Muratlarına ermek isteyenler tarafından ziyaret edilmektedir.

6-Zerban Ziyareti: Bulam Köyü'ndedir. Bu zatın, Kotur Mezrası'ndaki Hasan Seydi'nin nişanlısı olduğuna inanılır. Haksızlığı asla kabullenmeyen bir Evliya Ana'dır. Sinir hastalıklarına şifa bulmak isteyenler tarafından ziyaret edilir. Her yıl ziyaretin masrafları için para toplanır, kurbanlar kesilir, Zerban lokması yapılır ve halka dağıtılır. Ayrıca Zerban Kültür Şenlikleri de her yıl kutlanmaktadır.

7-Ebu-Zerr el-Ğıfâri Türbesi: Adıyaman merkezde bulunur. "Ebu-Zerr el-Gıfari Türbesi, Adıyaman'ın 5 km doğusundaki Ziyaret Köyü'nde yüksekçe bir tepenin üzerinde yer alır. Türbe, mescit ve türbe olmak üzere iki kısımdan oluşan betonarme bir yapıdır. Halk arasındaki inanışa göre bu türbe; Peygamberimizin sancaktarı, meşhur sahabe Ebu-Zer el-Gıfari'ye aittir. Bu türbe, yöre halkı tarafından en çok ziyaret edilenlerin başında gelmektedir. Her kesim insan, kadın-erkek, Alevî-Sünnî, bu türbeyi ziyaret etmektedir. Evlenecek olan çiftler, düğün konvoyu ile bu türbeye gelir ve türbenin başında ömür boyu mutlu olmak için dua ederler. İnsanlar şifa bulmak ve çocuk sahibi olmak için buraya özellikle gelmektedir. Burada yaptıkları duanın ardından çocuk sahibi olanlar, çocukları erkek olursa ismini Abuzer koymaktadır.

Bu yüzden yörede, Abuzer isminde birçok kişi bulunmaktadır.⁹⁸ Türbe, hastalıklarına ve dertlerine derman bulmak isteyenler tarafından ziyaret edilir.

8-Mahmud el-Ensari Türbesi: Adıyaman Merkez’de bulunmaktadır. Adıyaman’ın doğusunda bulunan dağın tepesindedir.⁹⁹

9-Zeynel Abidin Türbesi: Hem Adıyaman Merkez’de, hem de Kâhta ilçesinde türbesi bulunmaktadır.

10-Şeyh Abdurrahman Erzincanî Türbesi: Adıyaman Merkez’in kuzeydoğusunda Zey Köyü’nde yer alır. Sinirsel rahatsızlığı bulunanlar, sara hastası olanlar, felçliler, kendisini cin çarptığı düşünülen kişiler tarafından şifa bulmak amacıyla ziyaret edilen bir türbedir.¹⁰⁰

Bu ziyaret, türbe, yatırların dışında Adıyaman merkez ve ilçelerinde bulunan diğer bazı mekânlar Abdal Musa, Aziz Amca,¹⁰¹ Tabakhane, Sofraz, Demir Dede, Bekir Dede Şeğbor’dur.¹⁰² Ayrıca Adıyaman Gölbaşı ilçesinde ikamet eden Alevîler, Kahramanmaraş Pazarcık ilçesinde medfun bulunan Elif Ana Sultan’ın ve Ana Eren’in türbesini ziyaret ederler.¹⁰³

⁹⁸ Nuran Çetin, “Adıyaman İli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, Konya, **Selçuk Üniversitesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 20-21.

⁹⁹ Mahmut Durmaz, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 16-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; ayrıca Sünnîler tarafından da ziyaret edilir.

¹⁰⁰ Şeyh Abdurrahman Erzincani’nin hayatı için bkz. Necdet Yılmaz, “Anadolu Alperenlerinden Abdurrahmân-ı Erzincânî”, **Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu**, haz. Said Öztürk, Yusuf Tosun, İstanbul, Adıyamanlılar Vakfı, 2008, s. 201-214.

¹⁰¹ Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012.

¹⁰² Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 19-07-2010; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

¹⁰³ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 25-07-2010; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

6. Tavşanın Yenilmemesi ve Diğer Hayvanlara Bakış

Alevîlik-Bektaşîliğin söz konusu edildiği meclislerde Alevîlerin tavşan yemediği gündeme getirilmekte ve bunun sebebi merakla sorgulanmaktadır. Anadolu Alevîliğinde tavşan eti yenilmediği, kaynaklarda aktarılan bir bilgidir.¹⁰⁴ Yine kaynaklarda bunun sebebi olarak tavşanın kendisinde de az etin bulunması, hayız görmesi, pişirilmesinin zor ve masraflı olması gibi sebeplerden dolayı tavşan eti yenilmez.¹⁰⁵

Adıyaman Alevîleri de geleneksel tutuma uygun şekilde tavşan eti yemezler. Tavşan etinin yenilmemesinin sebepleri arasında tavşanın aybaşı görüyor olmasını, etinin lezzetli olmamasını, ayaklarıyla köpeğe, kafasıyla kediye, kulaklarıyla eşeğe, burnu ile fareye, kuyruğuyla domuza benziyor olmasını ve çok kanlı olmasını sayabiliriz.¹⁰⁶ Tavşan eti yememe bütün Alevîlerin uyguladıkları vazgeçilmez bir yasak şeklinde algılanmamaktadır. Tavşan eti yiyen Alevîlerin de bulunması ve bunu yerken bir yasağı çiğnediklerini düşünmemeleri bu durumun kanıtı olabilir. Tavşanın yenilmemesinin, kültürel, coğrafik, sosyolojik, fizyolojik nedenleri olduğu gibi yemek kültürüyle de alakası bulunmaktadır.¹⁰⁷ Bunun dışında tavşan etinin yenilmemesi hakkında yapılan yorumlar, rivayetler efsaneden öteye geçmez.¹⁰⁸ Alevî toplumunda İslamî algı içerisinde helal kabul edilen hayvanların etleri yenilir, haram kabul edilen hayvanların etleri ise yenilmez.

¹⁰⁴ İbn Battuta, **a.g.e.**, I, s. 443-444.

¹⁰⁵ M, Tefvik Oytan, **a.g.e.**, s. 230-231; Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 796; Pervin Ergun, "Alevîlik-Bektaşîlikteki Tavşan İnancının Mitolojik Kökleri Üzerine", **HBVAD**, 2011, S. 60, s. 285-288.

¹⁰⁶ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010; Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

¹⁰⁷ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

¹⁰⁸ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 22-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

Adıyaman Alevîleri; turna,¹⁰⁹ güvercin, aslan, geyik, at, şahin, balığın kutsal ve uğurlu olduğunu kabul ederler.¹¹⁰ Hacı Bektaş-ı Veli'nin güvercin donunda Anadolu'ya geldiğine inanıldığı için güvercin kutsal sayılır ve güvercinin masumiyeti temsil ettiğine inanılır. Yunus balığı Hz. Yunus'u karnında taşıdığı için balık kutsal kabul edilir.¹¹¹ Bu yüzden güvercin etini ve yunus balığı etini yememeye özen gösterirler. Ayrıca kaz, horoz, at ve kuşlar Adıyaman Alevîleri tarafından sevilen ve uğurlu kabul edilen hayvanlardır.¹¹²

7. Dem veya Dolu Geleneği

Alevîler, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da susuz kalarak şehit edilmesini cemaate hatırlatmak için, cem erkânı icra edilirken cemaatin üzerine su serperler. Bu gelenek, Alevî erkânlarında zamanla farklı şekillere bürünerek günümüze kadar gelmiştir. Bu tarihî vakayı canlı tutmak için bazı Alevîler tarafından cem törenlerinde su yerine ibadet niyetiyle içki içilmektedir. Bu olaya Alevîler, Kırklar Meclisi'nde Kırkların üzüm suyuyla sarhoş olmalarını referans kılarak kutsallık kazandırmışlardır.¹¹³ İçki içme geleneği, Türklerin törenlerinde de görülmektedir.¹¹⁴ Eski Türk geleneklerindeki törenlerde içki içme âdeti Anadolu Alevîlerinde cem erkânlarında içki içme veya dem tutmaya dönüşmüştür. Cem erkânlarında “aşkın şarabı, şarâben tahûr” olarak içilen içki veya dolu canların vecde ve aşka gelmeleri içindir.

¹⁰⁹ Alevîlerin semah'ı turna'nın yansımasıdır. Turna Orta Asya'nın büyük bir kesiminde Uzak Doğu'da olduğu kadar Orta Asya'da da kutsal tanınan bir kuştur: göçer toplulukların, aynı zamanda ebedi yaşamın ve ebedi dönüşün simgesidir. İrene Melikoff, **Kırkların Cemi'nde**, çev. Turan Alptekin, İstanbul, Demos Yayınları, 2007, s. 18.

¹¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 794-796.

¹¹¹ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 19-07-2010.

¹¹² Türk geleneklerinde balık, at, turna, yılan gibi hayvanlara değer verilir. Geniş bilgi için bkz. İbn Fadlan, **a.g.e.**, s. 20, 28.

¹¹³ Bu hadise Alevî-Bektaşî edebiyatında birçok kez işlenmekte; cemlerdeki dolu veya dem tutma, deme dem katma geleneği, Alevîlerce gerçekleştiğine inanılan Kırklar Meclisi'yle temellendirilmektedir. Kul Himmet'in şu dizelerini örnek olarak verebiliriz:

Cennetin kapısını kırklar açtılar
Muhabbet tohumun yere saçtılar
Bir üzümü engûr edip içtiler;
Engürler ezilir meyler içilir;
Hep içmişler kırklar içtiği meyden;
Ali Muhammed'i gördü dost dedi
Bu engûr kırklara olur has dedi

¹¹⁴ Engür ezilip de bal olmadı mı? Abdülbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 33, 143-144.

İbn Fadlan, **a.g.e.**, s. 13, 64, 67.

Zakir Mustafa Alkan, Kırklar Meclisi'nde üzüm habbesinden şerbet yapılıp Kırklar'a dağıtılması ve Kırklar'ın kendilerinden geçip hoş olması olayına dinî mistik bir anlam katarak içki vb. içeceklerin bu niyetle içilmesinin sakıncasının olmayacağını ifade etmektedir. Keyif ve sefa için, kendisini taşıyamayacak, şuurunu kaybedecek, başkalarına zarar verecek miktarda içilmesinin ise uygun olmayacağını söylemektedir.¹¹⁵

Ali Büyükşahin Dede ise, içki hakkında şunları söylemektedir. "İçkiyi zarar verecek şekilde kullanmamak gerekir. İçki, insanın bedenine, sağlığına kesesine ve çevresine zarar verecek şekilde içilmemelidir.

Anadolu Alevî geleneğinde içki vardı.¹¹⁶ Dolu olgunların ve bilinçli insanların aldığı içkiydi. Deme dem katmak düşüncesiyle, niyetiyle içilirdi.¹¹⁷ Bu dolu, Kırklar Meydanı'nda herkesi hoş eden bir üzüm tanesinin suya karıştırılmasıyla yapılan şerbet olarak algılanır. Şerbet manevi anlamda değer kazanmıştır.¹¹⁸

Niyazi Arslan Dede ise yazdığı deyişinde "dem veya dolu"yu şu şekilde değerlendirmiştir:

Dolu içtim Erenlerin mey'inden
Cem olup ta bir araya gelince
Koku aldık Cennet-i ala gülünden
Dört mevsim içinde elvan derince
Pirden bize dolu geldi
Sununda canlar içelim
Ol Hünkar evladı verdi
Kıymeti sarraf biçelim

¹¹⁵ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 19-07-2010.

¹¹⁶ Dem, demin mistik anlamı hakkında bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 726-729; Mehmet Yaman, **a.g.e.**, s. 196-199.

¹¹⁷ Alevî ve Bektaşilikte dem hakkında geniş bilgi için bkz. Bedri Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik**, Ankara, 2006, VII, s. 619-640.

¹¹⁸ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 29-07-2010.

Gittiğimiz Allah yolu

Tuttuğumuz Tuğba dalı

İçelim engürü dolu

Mercanı cevher saçalım”¹¹⁹

Yöredeki diğer Alevî dedeleri içki için şunları söylemiştir: Alevîlik inancı adına ibadetlerde içki içilmesi doğru değildir. Dinî bir boyut kazandırmayla içki içilmesinin önünü açmak yanlıştır. Alevîlerin cemlerde içki içtiğine dair yapılan yorumlar ve işitilen haberler doğru değildir; içki içmek asla tasvip edilmez.¹²⁰ Cemlerde Ehl-i Beyt için gözyaşları dökceksin, Kerbelâ için ağlayacaksın, mistik hava içinde olacaksın, Allah’la bütünleşeceksin ve sonra bana bir kadeh içki ver diyeceksin; bu ne kadar doğrudur? İçki içmeye meşruiyet kazandırılmasını ve dinî bir anlam yüklenmesinin sebebi olarak Bektaşî ozanların saz çalarken aşka gelmek için bir üzüm şarabı içmeleri gösterilir.¹²¹

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere Anadolu Alevîliğinde dolu hakkındaki fikir ayrılığının, yöredeki Alevîler arasında da görmemiz mümkündür. Bazıları içki içmenin Alevîlikle alakasının olmadığını, bazıları da dinî niyetle içki içmenin sakıncasının olmayacağını ifade etmişlerdir. Yörede cem törenlerinde dem veya dolu ocaklara göre uygulamalarda farklılık arz etmektedir.

Konuya açıklık getirmek amacıyla Hacı Bektaş-ı Veli’nin sözlerine müracaat etmek daha uygun olacaktır. İçkiyle alakalı Hacı Bektaş-ı Veli, “Bir kaba içki koy, ağzını sıkıca kapat ve denizin içine bırak. O kabın dış kısmını günde on kez yıkasan

¹¹⁹ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman Gölbaşı, 09-10-2012.

¹²⁰ Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Serkan Arslan, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman 27-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

¹²¹ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010.

kabın içindeki yine içkidir, yine pistir. Yine bir damla içki bir kuyuya damlasa, o kuyunun suyunu çıkarıp başka bir yere boşaltsalar, suyun döküldüğü yerde ot bitse ve o otu koyun yese, takva sahibi insanların sözüne göre o koyunun eti haramdır. Çünkü içkinin haram olması ve murdarlığı şeytan fiilinden olmuştur,”¹²² demektedir.

Bunların yanında Alevî-Bektaşî klasiklerinde içkinin haram olduğu ifade edilerek, içki ve şarabın şeytan işi olduğu anlatılmakta, içki geleneğinin Alevîlik ve Bektaşîlikle ilgisinin olmadığına işaret edilmektedir. Bu durum Cabbar Kulu'nun şu sözüyle net biçimde ortaya konulmaktadır: “Bir kimse şarap içse, bazı kimseler de şarap içmedikleri halde yanında bulunsalar, mezesinden yeseler, “afiyet olsun deseler”, şarap ikram etseler veya şarap satsalar, şarabı satan da, kadehi tutan da, afiyet olsun diyen de şarap içenin uğrayacağı azaba uğrar”.¹²³

Adıyaman'daki Alevîlerin düşünceleri ve uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda içkinin erkânlarda çoşa gelme, aşka gelme niyetiyle içilmesinde sakınca bulunmamaktadır. Fakat Alevî- Bektaşî yolunun büyüklerinden kabul edilen Hacı Bektaş-ı Veli'nin sözleri bunun doğru olmadığını bize göstermektedir. Dolayısıyla kendi klasiklerinden uzaklaşan Alevî toplumu uygulamada da yazılı gelenekten uzaklaştığı görülmektedir. Bu yüzden Alevî toplumunun kitabi kültürle tekrardan buluşması gerektiği sonucuna ulaşabiliriz.

C- ADIYAMAN ALEVÎLERİNDE KURUMSAL YAPI

Kurum, Bir menfaat birliği meydana getiren bireylerin bu birliği yürütebilmek, fonksiyonlarını yapar hale getirebilmek üzere oluşturdukları veya önceden oluşmuş olarak hazır buldukları yerleşik ilkeler ve usuller bütününe verilen addır. Günlük dilde, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda çeşitli etkinlikler yapmak amacıyla oluşturulmuş örgütlenmeler anlamındaki kullanımından farklı olarak, belirli iş veya amaca yönelik devamlılık gösteren yerleşik ilkeleri ifade eder. Kurumlar, soyut

¹²² Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, trc. Esad Coşan, Seha Neşriyat, Ankara, [t.y.], s. 9; **Makâlât**, trc. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Ankara, TDVY, 2009, s. 51-52.

¹²³ Cabbâr Kulu, **a.g.e.**, s. 428-431; 581.

olup, değişebilme özelliğine sahip olsa da zamana karşı direnen istikrarlı bir yapıya sahiptirler ve kültürel değerler tarafından şekillendirilirler.¹²⁴ Toplum hayatı tüm karmaşıklığını ve değişkenliğini kurumları aracılığıyla gözler önüne serer.¹²⁵

Dinî kurumlar ise toplumsal ihtiyaçlar sonucunda meydana gelmiş, toplum için pratik yönü bulunan öğeleri içeren sistemlerdir. Din, en ilkel kabilelerden modern çağa kadar bütün toplumların değişmez olgusudur. Din, birey için manevi beslenmenin kaynağı olurken toplum adına da dinî kurumların kaynaklık etmiştir. Dinin zaman içinde topluma kazandırdığı kurumlar, geçmişin geleceğe taşınması gibi önemli bir fonksiyonunda icra makamı olmuştur.

Türklerin bir kısmının İslam anlayışı olarak kabul gören Alevîlik ve Bektaşîlik, içinde gelişip büyüdüğü topluma, farklı işlevselliği olan etkin kurumlar kazandırmıştır. Bu örnekleri din adamları hiyerarşisinde, ocak kurumunda, düşkünlük mekanizmasında, musahiplik dayanışmasında, kurdukları dernek, vakıf, dergâh, teke, zaviye, kültür ve cem evleri gibi kurumlarda görebiliriz. Buradan hareketle Alevîlik ve Bektaşîliğin, topluma iktisadî, ahlâkî, hukukî ve dinî yönü bulunan kurumlar kazandırdığını söyleyebiliriz. Bu kurumlardan, Türklerin İslam öncesi örf, adet ve dinî ananelerine bağlı kalınarak sürdürülenleri olduğu gibi, Türklerin Müslümanlaşma sürecinde pratik gereksinimler sonucu oluşturulanları da bulunmaktadır.

1. Alevîliğin Sosyal ve Dinî Yapılanmasında Dedelik ve Ocakların Fonksiyonu

Dedelik, Anadolu Alevîliğinin yüzyıllar boyunca ayakta kalıp kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan en önemli kurum, Alevîliğin sosyal ve dinî yapılanmasında temel bir öneme sahip bulunduğu ifade edilerek, Anadolu Alevîliğinin sağlıklı bir tarzda anlaşılabilmesi ve bu kurumun anlaşılması ile eş değerde olduğunu ifade edilmesi konuyu abartmış sayılamayacağı belirtilmiştir.¹²⁶

¹²⁴ M. Ali Kirman, **a.g.e.**, s. 134.

¹²⁵ Samuel Koenig, **Sosyoloji**, trc. S. Sucu, O. Aykaç, İstanbul, Ütopya Yayınevi, 2000, s. 73.

¹²⁶ Mesala bkz. Harun Yıldız, **a.g.e.**, s. 224.

Dedelik, Anadolu Alevîliğinin dinî ve sosyal yapılanmasında önemli kurumların başında gelmektedir. Anadolu'daki Alevî köylerde dinî ve sosyal hiyerarşinin en üst noktasında bulunan dedeler, cemaatin sosyal ve dinî lideri olup, Türkiye'nin değişik yerlerinde bulunan ve kutsallıklarına inanılan farklı ocaklara bağlıdırlar. Bu şekilde ocaklara bağlı olan dedelere “Ocazade” veya “Ocak oğlu” denilmektedir.¹²⁷

Geçmişten günümüze Bektaşî tekke ve zaviyelerinde olduğu gibi “Alevî köylerinde de cemaatin dinî lideri dededir. Bu gelenekte dede mürşitlik eder. Terbiye edicidir; mürebbidir, “pir”dir. Mürşidin nefesi hak nefesidir.¹²⁸ Alevîlikte, mürşidini hak bilmeyenin imanı yoktur. Ocazade dedelerin Peygamber soyundan geldikleri yani, evlâd-ı resul oldukları kabul edilir. Bu nedenle seyyid adı ile anılırlar. Seyyidlik onlara, dinî itibar kazandırdığı düşünülür. Yine seyyidlik onların toplum nezdindeki üstün konumlarını pekiştirir. Dedelik soya tabidir. Dede ailelerinde bu durumu kanıtlamak üzere belli dergâhların ve Nakîbü'l-Eşraf kurumunun¹²⁹ onayını taşıyan belge-

¹²⁷ Y. Mustafa Keskin, **Kentleşme Sürecinde Alevîlik**, İstanbul, 2009, s. 27.

¹²⁸ Alevîlik ve Bektaşîlikte mürşid nefesi çok önemlidir. Dört kapı, kırk makamdan geçmek isteyenler mürşidinin ağzından çıkacak yol ilkelerini dikkate almalı, benimsemelidir. Şah Hatayı konuyu şöyle anlatmaktadır:

Mürşidin nefesi hak nefesidir
Sözünü tutmayan Hakk'ın nesidir
Mürşidin rızası hak rızasıdır
Hak deyip tuttuğum elden ayrılmam
Mürşidin gittiği yol da yolumdur.

İlm-i Kur'ân'dır dilimiz. Abdülbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 27, 28.

¹²⁹ Nakîbü'l-Eşraf, eyalet, sancak ve diğer yerleşim birimlerindeki vekilleri vasıtasıyla bütün seyyid ve şeriflerin soy, isim ve şecerelerini kapsayan defterleri tutarlardı. Şecere-i Tayyibe adı verilen bu defterler Hz. Peygamber'in soyundan geldikleri belgelenen kişilerin soy kütükleri yanı sıra evladı, ahvali, ahlâkı, ikametgâhı, görev ve durumları gibi bilgileri içerirdi. Seyyid ve Şerifler kanuna aykırı bir tutum ve davranışları görüldüğünde veya herhangi biri suç işlediklerinde Merkeze Nakîbü'l-eşraf taşrada ise vekilleri olan nakîbü'l-eşraf kaymakamları tarafından yargılanır, gerekli cezaya çarptırılırlardı. Yöneticiler ve kadılar bu işe karışamazlardı. Seyyid ve Şeriflerin haklarının korunması, muaf tutuldukları bazı kamu yükümlülüklerinin veya vergilerin tahsil edilmemesi, askerlik muafiyetlerinin uygulanması yahut Seyyidlik veya Şeriflik iddiasıyla ortaya çıkanların durumlarının tespiti Nakîbü'l-eşraf'ın takibinde olan işlerdi.<http://tarihvedenedeniyet.org/2010/12/nakibulesraflık-nedir/>, 21-10-2011, Ahmed Rifat Efendi, **Devhatü'n-Nukaba: Osmanlı Toplumunda Sadat-ı Kiram ve Nakîbü'l Eşraf**, 1293/1876; haz. Hasan Yüksel, M. Fatih Köksal, y.y., 1998. Alevîlikte bulunan ocak kurumu ve bunun devamı olan Nakîbü'l-Eşraflık Kurumu hakkında bkz. Baki Öz, “Osmanlılarda Nakîbü'l Eşraflık Kurumu”, **Cem Dergisi**, 1991, S. 2, s. 45-48; Gloria L. Clarke, “Alevîlikte Ocak, Liderlik/Otorite ve Dede Kavramları I”, **Cem Dergisi**, 2001, S. 111, s. 15-18; “Alevîlikte Ocak, Liderlik/Otorite ve Dede Kavramları II”, **Cem Dergisi**, 2001, S. 112, s. 42-43.

ler, yani “şecereleler” bulunur. Bu anlamda Alevî geleneğinde dedelik kurumu, meşru-iyetini Ehl-i Beyt’ten almış olur.”¹³⁰

Dedelerde bulunması gereken vasıflar *Buyruk* kitaplarında açıklanmaktadır: “Pir olacak kimseler kâmil insanlar olmalı, Muhammed-Ali’nin soyundan gelmeli, dört kapı kırk makamı bilmeli, bunlar nerden geldiğini, neden hâsıl olduğunu, aslının ne olduğunu bilmelidir. Odu nedir, mayası nedir, tövbesi nedir, farzı nedir, sünneti nedir, nafilisi nedir, işlemesi nedir, erkânı nedir, hayâsı nedir, edebi nedir sorularının cevabını bilmelidir. Şeriat, tarikat, marifet, hakikat kaçtır bilmelidir. Şeriat, tarikat, marifet, hakikat ne ile tamam olur bilmelidir. Hiçbir kusuru olmamalıdır. “Zahirle ve batınla Hakk’ı bilmeli; halka karşı insaflı olmalı; nefesine daima kahr eylemeli; salihlerin hizmetinde olmalı; eli altında olanlara merhametli olmalı; halka hayır ile nasihat etmeli; fakire karşı cömert olmalı; âlimlere karşı alçakgönüllü olmalı; düşmanına güzel ahlâkla karşılık vermeli; cahilin yanında söylememeli; takva ve kanaat ehli olmalı.”¹³¹ Aksi takdirde dede, dede olduğunu ispat edemez, kâmil insan mertebesine çıkamaz ve taliplerinden saygınlık kazanamaz.”¹³²

Mehmet Yaman Dede’nin aşağıdaki ifadeleri örnek konumunda olan insanların dikkat etmesi gereken hususiyetleri özetlemektedir. “Dedenin bilgili olması gerektir. Talibin köşesine oturup, ben falan oğlu falanım deyip, yiyip, içip, nefisini eğlendiren boşuna emek çeker. Ben dedeyim diyen kişinin üzerine düşen şudur ki: Gece yarısından sonra kalkıp, gün doğuncaya dek Hakk’a niyaz, rica etmelidir. Gör şimdi, o dedenin nefesi nasıl geçer. Günümüzdeki dedeler yiyip içip kuşluğa değin gaflet uykusunda uyurlar da demezler ki Hz. Kur’ân bizim dedemize indi, bakalım ne buyurmuş? Biz dünyaya niçin geldik? Yarın ne yüzle Tanrı katına varacağız? Bu taliplerin sorgusunu bizden elbette isterler. O zaman ne cevap verelim? Böyle demez ve üstüne düşen görevi yerine getirmezse, vay o dedenin haline, başına ne gele. Eğitim görmüş bir dede talibinden sorumludur. Zira o mürşid-i kâmidir ve Hakk’ın vekilidir. Ocakoğlu bir dede mü’minin davasını öbür dünyaya (mahşere) bırakma-

¹³⁰ Ramazan Altıntaş, “Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005, s. 102.

¹³¹ Radavî, **a.g.e.**, s. 63-65.

¹³² İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 16-17; Anonim, **Erkânâme-1**, s. 138.

yıp, pir divanında görmelidir. Talibin sitemi (cezası) ne ise, ödetmelidir. Talip de hak sahibi (istekli) kim ise, onunla helalleşmelidir.”¹³³ Dolayısıyla temsil makamında olan insanların konumunun farkında olması gerektiğini, Hakka niyazda ve ricada bulunması, eğitilmiş olması, taliplerinin isteklerine, sorunlarına cevap vermesi gerektiğini ifade etmiştir.

Adıyaman yöresindeki talipler tarafından kabul edilen, bilinen dedeler ve ocaklar vardır. Bu ocaklar, Ehl-i Beyt'ten olduklarına inanılan ocaklar olduğu gibi ihtiyaç duyulduğunda şifa bulmak niyetiyle ziyaret edilen, dua istenilen yerlerdir. Bu ocaklar, Adıyaman yöresi Alevîleri tarafından da ihtiyaç duyulduğunda şifa bulmak niyetiyle ziyaret edilir, kendilerinden dua istenilir. Zakir Mustafa Alkan'ın Adıyaman bölgesiyle alakalı şu tespiti dikkate değerdir. “Dede olduğunu söyleyen birçok Alevî vardır fakat dedelik yapan azdır. Her Ehl-i Beyt soyundan gelen kişi dede değildir. Dede olmak önemli değildir; önemli olan dedelik yapmaktır. Dede doğulmaz; dede olunur. “Dedelik eğitimiyle, ahlâkıyla en seçkin insana verilir ve dede toplum tarafından da zaten benimsenir ve kabul görür.”¹³⁴

“Ocak ve dedelik kurumları iç içe geçmiş bir bütünlük arz etmektedir. Her dedenin bir ocağı, her ocağın bir dedeye bağlı olduğu görülür. Ayrıca Adıyaman yöresi Alevîleri, dinî kutsallık taşıyan ocakların hastalıklara, dertlere, sıkıntılara şifa olduğuna inanırlar. Yörede her bir ocağın bir probleme çözüm, hastalığa şifa olduğuna inanılır. Dede halk ilişkisi, “Pir-talip” ilişkisi şeklindedir. Yörede bilinen dedeler ve ocaklar şunlardır.

1-Adıyaman Merkez Börgenek Köyü'nde Doğan Dede: Ağu İçen Ocağı'na bağlıdır. Doğan Dede yörede mürşid-i kâmil olarak kabul edilir. Türbesi Börgenek köyündedir. Şu an Hayri Doğan dedelik kurumunun başındadır.

2-Bulam Köyü Kuru Dere mezrasında Güzel Dede: Ağu İçen Ocağına bağlıdır. Talipler tarafından mürşid-i kâmil olarak kabul edilir. Türbesi Bulam'dadır.

¹³³ Mehmet Yaman, **a.g.e.**, s. 151-152.

¹³⁴ Mahmut Dolaş, Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010.

Ocağın felçlik, yılandan korkma gibi hastalıklara şifa olduğuna inanılır. Talipler tarafından ocağın her derde deva olduğu da kabul edilmektedir.

3-Bulam köyünden, Pir Mehmet Büyükşahin: Üryan Hızır ocağına bağlıdır. Türbesi Bulam köyündedir. Şu an pirlük postunda oğlu İnş. Müh. Ali Büyükşahin Dede oturmaktadır. Üryan Hızır Ocağına bağlı olarak hizmet veren diğer bir dede: Derviş Dede'dir. Ocağın ağrı, sızı ve felce deva olduğuna inanılır.

4-Merkez Kındırali Köyü'nde Kamber Dede: Kureyşan Ocağı'na bağlıdır. Kamber Dede'nin türbesi Kındırali köyündedir. Bugün Kamber Dede'nin yerine dedelik hizmetlerini Kamber Dede'nin oğlu Naci Dede yürütmektedir.

5-Derviş Yusuf Ocağı: Adıyaman Kâhta ilçesi Susan Köyü'nde Derviş Yusuf Ocağıdır. Üryan Hızır Ocağına bağlıdır.

6-Dede Hasan Ocağı: Merkez Recep köyündedir. Ocağın bugün başında Yusuf Dede bulunmaktadır. Üryan Hızır Ocağına bağlı olarak hizmetlerini yürütmektedirler. Ocağın yel, ağrı, sızı gibi rahatsızlıklara şifa olduğuna inanılmaktadır.

7-Şımık Ocağı: Adıyaman Merkez Azikan Köyündedir. Ocağın sembolü "Tariq"¹³⁵ denilen ve yeşil beze sarılan kutsal tahtadır. Tariq'in zaman zaman yılan dönüne (suretine) girdiği, küsüp başka yerlere gittiği ve ocak sahibinin yalvarıp kendisini geri getirdiğine inanılır.

8-Hüseyin Haydar Ocağı: Merkez Gömükhan Köyü'ndedir. Piroze yarasına (kutlu yaraya) devadır. Yara kabakulağı andırır. Ancak, çok şiddetli ağrısı ve sancısı olan farklı bir yaradır. Bir kimsede bu yara çıktığı zaman ocağa gider ve şifayı bulur. Suyu üflenir, sigara külü değdirilir, dua okunur, sancı kesilir yara iyileşmeye başlar.

9-Pir Şahverdi Ocağı: Çelikhan Recep Köyü Şahverdi mezrasındadır. Ocağın her derde deva olduğuna inanılır. Muradı olan muradına ermesi için burayı ziyaret eder.

¹³⁵ Alevî-Bektaşî erkânlarında yola giriş erkânlarında kullanılan ve manen değerli olarak bilinen asadır.

10-Şah Mimi Hacıyan Ocağı: Kav Aşiretinden Şeyh-ül-Emir Ali'nin emiri Yedioluk Köyünde Sultan Mimi Hacıyan: Şeceresinde seyyid ve nakip olduğu belirtilmekte, ocağı temsilen dedeliği Adıyaman Merkezde Dede Mehmet Merdanoğu yapmaktadır. Efsaneye göre değirmen taşına binip karayılanı kamçı yaparak yürütmüştür.¹³⁶ Elifli köyündendirler.¹³⁷

11-Baba Ocağı (Ocağı Şirine) :Bulam Balıkburnu'ndadır. Ocağın; ağırı sızı ve felce deva olduğuna inanılır. Üryan Hızır ocağına bağlıdırlar.

12-Güzel Dede Ocağı: Ağu İçen Ocağı'na bağlıdırlar. Bulam Kurudere'dedir. Felçlik ve yılandan korkma hastalığına (Ofidiyofobi) şifa olduğuna ve her derde deva olduğuna inanılır.¹³⁸

Dedelik kurumunun ve dedelerin Alevî toplumundaki yeri çok önemlidir.¹³⁹ Bugün Adıyaman yöresinde ocaklara bağlı olarak dinî hizmet veren dedeler, dedelik kurumunun gereklerini yerine getirmeye ve taliplerine hizmet götürmeye çalışmaktadırlar. Dedeler ve dedelik kurumu, geçmişteki işlevsel konumunu ve toplum nezdindeki saygınlığını kazanmaya gayret etmektedir.

2. Alevîlikte Düşkünlük

Alevî inanç ve öğretisine uymayan, verdiği ikrarı bozan, suç işleyen kişiye, cemlerde yapılan sorgu ayininden sonra, suçun ağırlığına göre belli bir süre için yoldan erkândan düşürülmek, toplumdaki uzaklaştırılmak suretiyle yapılan cezalandırmaya “düşkünlük” denir.¹⁴⁰ Düşkünlük cezasına verilen kişiye ise “düşkün” denir. Düşkünlük, ahlâkî değerlere, inanç, örf ve adetlere dayalı bu hukuk sisteminin en ağır yaptırımlarından biridir.¹⁴¹ Toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiş düşkünlük kurumu, Anadolu Alevî inanç ve kültür mozağının önemli unsurlarından biridir. Coğrafi, sosyal ve siyasî nedenlerle, merkezi yönetimlerle arasında

¹³⁶ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 19-07-2010.

¹³⁷ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-07-2010.

¹³⁸ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 19-07-2010.

¹³⁹ Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2010.

¹⁴⁰ Kanaatimizce Türkler aralarındaki problemleri çözmek için şaman ve kamlara başvururlardı. Müslüman olduktan sonra bu gelenek hukukî ve dinî bir konum olarak dedelere verilmiştir. Mesela bkz. İbn Fadlan, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁴¹ Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 658.

daima uyum problemi yaşayan göçebe unsurlar, sorunlarını, davalarını, kendi içlerinde çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır. Bu sayede, kendi aralarında hem hızlı, hem pratik, hem de caydırıcılığı olan bir düzen oluşturmuşlardır. Kendi içlerinde bu yargılama usulü, Alevîlerin örf ve adetlerine sıkı bir şekilde sarılmalarına sebep olmuştur. Düşkünlük, Alevî toplumunun, bütün koşullara rağmen, birliğini koruyarak günümüze gelmesinde işlevi göz ardı edilemeyecek kadar etkinliğini koruyan bir sistem olmuştur.¹⁴²

Kırsal kesimde yaşayan Alevîler, toplumsal hayatın düzenli bir şekilde devamını sağlayacak, meşruiyetinin kaynağını dinden ve toplumun değerlerinden alan kuralları belirlemişler ve bu kuralları işlevsel kılma gayesiyle mahkemeler kurmuşlardır. Bu mahkeme genellikle cemlerden önce kurulur. Canlar ve talipler dinlenir; derdi, sıkıntısı olanların dertleri ve sıkıntıları çözüme kavuşturulur. Dede, bugünkü hâkim ve savcıların gördüğü işlevi, dinî bir kisve ile bu Hak mahkemelerinde görürdü.¹⁴³ Suçlu, dedenin verdiği cezaya razı olur; bazen de dede; suç işleyen talibi Alevî toplumunda en ağır ceza olan düşkünlükle cezalandırır.

Tören başlangıcında öğütler verilmeden önce kişi "Bu yol güçtür, ateşten gömlektir giyilmez, demirden leblebidir çiğnenmez, kıldan ince köprüdür geçilmez, kılıçtan keskindir dayanılmaz, demirden yaydır çekilmez. Gelme, gelme! Dönme, dönme! Gelenin malı, dönenin canı..."¹⁴⁴ Diye uyarılır.

Bu uyarı yolun zorluğunu ve bu yoldan dönüşün vereceği sıkıntının ne kadar çok olacağını göstermesi açısından büyük önem arz eder. Dede bu uyarıdan sonra kişiye uyması gereken kuralları şöylece sıralar:

1. Mürşidini, pirin, vârisin ve gerçek baban; rehberini ise gerçek anan bil.
2. Eline, diline, beline sahip ol.
3. Yalan söyleme.

¹⁴² Abdalbaki Bakır, "Alevîlikte Erkân ve Düşkünlük", **Marmara Üniversitesi**, İstanbul, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 119-120.

¹⁴³ Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

¹⁴⁴ Taliplere yola girişlerde hatırlatılan bu ifade Alevî klasiklerde birçok kez dile getirilmektedir. Vîrânî Baba, **a.g.e.**, s. 295.

4. Haram yeme.
5. Gıybet etme (arkadan dedikodu etme).
6. Şehvetperest olma.
7. Kibir ve kin tutma, kimseye haset etme. Garaz, buğz ve inat etme.
8. Gördüğünü ört, görmediğini söyleme. Elinle koymadığın şeye yapışma.

Elinin ermediği yere el uzatma.

9. Sözü'nün geçmediği yere söz söyleme.
10. İbretle bak.
11. Hilm (yumuşaklık) ile söyle.
12. Küçüğe izzet, büyüğe hürmet ve hizmet eyle.
13. İkrarını saf eyle.
14. Hakk'ı kendi özünde mevcut bil.
15. Erenlerin esrarına agâh ol.
16. Özünü böylece bu yolda sabit-kadem eyle.¹⁴⁵

Bu ant içme erkek ve kadın için aynıdır. Bu andan sonra artık dönüş olmaz, ikrarı bozan, verdiği anttan dönen için ceza ne ise uygulanır. Toplum karşısında, kendi isteğiyle kimsenin zorlaması olmadan bu andı veren bu koşullardan sapar, azar ya da yoldan çıkarsa "düşkün" olur.¹⁴⁶

Alevîlerin toplum olarak birlik ve beraberlikten ayrılmamalarının sebeplerinden biri de kendi aralarında kurdukları dinî veya örfî yargılamadır. Düşkünlük meydanı, toplumun düzenle devamının sağlanmasına hizmet eden yerdir. Dede kendi cemaati arasında çıkan veya çıkması muhtemel problemlere çözümü burada üretir. Talip ve canların birlik ve beraberliğini burada sağlar.

Adıyaman yöresinde düşkünlük kurumunun işlevselliği eskisi gibi devam etmese de ihtiyaç duyulduğunda talipler görgü cemlerine katılıp problemlerini dedenin huzurunda ifade etmekte.¹⁴⁷ Suçlu olan kişi cezalandırılır. “Düşkün kabul edilen

¹⁴⁵ Alevîlikte düşkünlüğe yol açan suçlar için bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 659.

¹⁴⁶ Bedri Noyan, **a.g.e.**, s. 571-572.

¹⁴⁷ Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012.

canlar görgü cemlerine katılamazlar fakat zaman zaman düşkünler kendi aralarında toplanır, başlarına bir görevli verilir ve düşkünler cem ibadetini bu şekilde yaparlar.¹⁴⁸

Hırsızlık, arsızlık, komşuya haksızlık, zina yapan ve birinci eşi dururken ikinci evliliği yapanlar,¹⁴⁹ nikâhlı bayanı kaçıranlar düşkünlükle cezalandırılır.¹⁵⁰ Bir talip suçun derecesine göre 1- ile 12 yıl gibi bir süreyle cezalandırılır. Yörede geçmişte Cemal Pektaş Dede tarafından birinci eşi dururken ikinci defa evlenen bir talip için yapılan dini ve örfi yargılamadan sonra, halkın huzurunda 3 yıl süreyle düşkünlükle cezalandırılan kişiler olmuştur.¹⁵¹

Sanayileşme, modernleşme, şehirleşme ve büyük şehirlere yapılan göçler gibi sebeplerle Alevî tebaa, dede ve ocakzadelerden uzak kalmışlardır. Bunun sonucunda düşkünlük kurumu ve yaptırımları, hukukî anlamda Alevî toplumu üzerindeki etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Bununla birlikte taliplerin büyük şehirlere yaşamaya başlamasıyla birlikte, kırsal kesimde yaşayan dede, ocakzadeler ve dedebabalar, kırsal kesimden uzaklaşarak taliplerin hayatlarını sürdürdükleri büyük şehirlere yönelmiş, buralarda kültür ve cem evleri, dernekler, vakıflar kurarak kurumsallaşmaya başlamışlardır. Yurt içinde kurulan Alevî dernekleri, Alevî gelenek, görenek ve uygulamalarının korunmasını ve Alevî halkların örgütlenmesi görevini yerine getirmişlerdir. Alevîler, kurulan cem evleri, vakıf ve derneklerde görgü cemleri yaparak düşkünlük kurumunun işlevselliğini aktif hale getirmeye, dedelerin toplum nezdindeki saygınlığını kazanmaya çalışmaktadırlar.

3. Yol Kardeşliği Olarak Musahiplik

Arapçada musahip anlam olarak arkadaş, dost, ahbab, arkadaşlık, kardeş veya yoldaş olmak anlamlarına gelir.¹⁵² İstilahî olarak Alevîlik ve Bektaşîlikte musahiplik, iki erkeğin eşleriyle birlikte dedenin ve Alevî canların önünde yaptıkları ahitle ölü-

¹⁴⁸ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 21-07-2010.

¹⁴⁹ Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-07-2011.

¹⁵⁰ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

¹⁵¹ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman Gölbaşı, 07-10-2012.

¹⁵² Ferâhîdî, **a.g.e.**, s. 509; Cevheri, **a.g.e.**, s. 580; Komisyon, **Mu'cemu'l Nefais**, s. 673; İlhan Ayverdi, **a.g.e.**, s. 2176.

ceye kadar birbirleriyle arkadaş kalacaklarına, iyi günde ve kötü günde birbirlerini yalnız bırakmayacaklarına ve dünyada başlayan bu dostluklarını ahiret hayatı ile ölümsüzleştireceklerine dair verdikleri sözdür. Musahiplik, dört canın bir gömlekten, yani bir cesetten, bir bedenden baş göstermesi; bir can olarak görülmesi ve bu canlar arasında ayrılmaz, sarsılmaz bir birlikteliğin oluşmasıdır.¹⁵³

Musahiplik ifade etmek için, “Yol Kardeşliği”, “Ahiret Kardeşliği”, “Can Kardeşliği”, “Dünya Kardeşliği”, “Din Yoldaşlığı” kavramları da yörede kullanılmaktadır. Alevîlik ve Bektaşîlikte musahiplik uygulamasına büyük önem verilmiş, dinî bir kardeşlik geleneği olarak algılanan musahiplik Anadolu’da yaşayan Alevî topluluklar içinde yüzyıllardır devam edegelmiştir. Musahip olarak ilan edilen iki aile, dünya ve ahiret kardeşliğini, birlik ve beraberliği, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı, kardeşliğin gereklerini yerine getirmeyi kabul etmiş sayılırlar. Musahipliğin kabul görmesi için musahiplik cemi düzenlenir, musahiplik kurbanı kesilir ve kurban etinden yapılan lokmalar cem erkânına katılanlara ikram edilir.

Musahiplik kurumunun kaynağı hakkında farklı rivayetler yapılmaktadır. Bunlardan birincisi şu olaydır: Hazreti Resul buyurdu: İki adam birbirileriyle musahip olmalı, dedi. Hemen o an Muhammed, Şahı Merdan ile musahip ve kardeş olup birliğin anlamını gösterdiler. Muhammed Mustafa (s.a.v) kendi mübarek eliyle kuşağını açtı. Şahı Merdan Aliyyel Murtaza’yı bağrına bastı. İki bir gömlekten baş gösterdiler. Baş iki, gövdeyi bir gördüler. Hazreti Resul, Ali hakkında şu hadisi okudu: Lahmuke lahmî, demmuke demî, ruhuke ruhî, cismuke cismî. (Etin etimdir, bedenim bedenimdir, kanın kanımdır, elin elimdir, ben seninleyim, sen bendensin, ben de sendenim, ruhun ruhumdur, cismin cismim.)¹⁵⁴ Bu gelenek Türkmenlerin Müslüman olmasından sonra Alevî gruplar arasında o günden bu güne kadar yaşatılmıştır. Alevî gruplar tarafından bu hadise musahiplik erkânının kaynağı olarak gösterilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ Geniş bilgi için bkz. Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 669; Doğan Kaplan, **a.g.e.**, s. 203-213.

¹⁵⁴ Alauddin Ali el-Hindi, **Kenzü'l-Ummâl**, thk. Bekiri Heyyani, v.d., Beyrut, Müessesetür-Risale, 1981, XI/607, No: 32936; İmam Cafer Sadık, **a.g.e.**, s. 10-11; Virâni Baba, **a.g.e.**, s. 215; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

¹⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Ömer Uluçay, **a.g.e.**, s. 61-66.

İkinci rivayet ise Musahipliğin tarihsel olarak kaynağının Şaman ve Zerdüşt inanç geleneklerinde var olduğudur. Türkler Müslüman olduktan sonra eski dinî alışkanlıkları İslamî geleneğe uygun formda sunmayı becerebilmişlerdir. Bel kardeşliği, kan bağı olmayan insanların bu şekilde toplum içinde birlik ve beraberlik içinde yaşamasını ve sosyal dayanışmanın kuvvetlenmesini sağlamıştır. Musahiplik ilk olarak Zerdüşterde uygulanmış, daha sonra Türk toplumunda yer bulan Ahilik teşkilatı uygulamaları ile Anadolu Alevîliği içinde yer almıştır.¹⁵⁶

Buyruk'larda musahiplik erkânı, kadîm erkân olarak nitelenir. Musahip olma teşvik edilerek musahip olanın amellerinin hak olacağı, dünyada ve ahirette yüzlerinin ak olacağı bildirilir.¹⁵⁷ Hakk'ın muradının da musahip tutmak olduğu, musahip olacakların, mal ve can olarak birbirilerinden gizlisinin-saklısının olamayacağı, ayrıca musahiplerin her işlerinde birbirilerine sadık kalmaları gerektiği ifade edilmiştir. *Buyruk*'lara göre musahip olacakların her manada eşit ve küfüv olması gerekir. Herkes kendi akranı, emsali ve münasibiyle musahip olmalıdır. Akranı olmayan insanlar, musahip olamazlar. Âlim cahil ile, zalim mazlum ile, mürşit mürid ile, şeyh derviş ile, mümin münafık ile, Arap Acem ile, pirlî kişi pirsiz kişi ile, pirinden dönmüş kişi pir tutmuş kişi ile, mücerret evli ile, genç yaşlı ile, zengin fakir ile, musahibi ölmüş kişi yeni musahip olacak kişi ile musahip olamaz. Talibin taliple, dedenin dedeyle, gencin gençle, yaşlının yaşlıyla, evlinin olan evli olanla, bekârın bekârla musahip olması en güzeli ve de en uygundur. Tarafların anlayışları, sosyal statüleri, eğitim seviyeleri ve ekonomik düzeylerinin birbirine yakın olması gerekir. Ayrıca musahip olacakların birbirinden mesafe olarak çok uzak olmamaları gerekir. Sosyal, kültürel, dinî, iktisadî açıdan farklılıkların olduğu bireylerin musahip olması geçerli sayılmaz. Kendi akranı ve emsaliyle yapılmayan musahiplik geçerli değildir. Kendi akranlarıyla musahip olmayanların amelleri batıl olur, hayırları kabul olmaz. Usulüne uygun

¹⁵⁶ Musahipliğin Alevî-Bektaşî geleneği içinde yeri, tarihsel kökeni, musahipliğin şartları, musahiplik erkânı hakkında geniş bilgi için bkz. Harun Yıldız, "Alevî/Bektaşî Geleneğinde Musahiplik", **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005, s. 123-132; Yılmaz Soyzer, **a.g.e.**, s. 125-127; Doğan Kaplan, **a.g.e.**, s. 203-206; Mustafa Öz, **a.g.e.**, s. 401-406.

¹⁵⁷ Musahip tutma, Alevî-Bektaşî edebiyatında da teşvik edilmekte ve musahipsiz insanlarla beraber olmanın yanlışlığı anlatılmaktadır. Şah Hatayi'nin şu dizeleri konuyu özetler mahiyettedir: Musâhipsiz ile durma oturma
Bir içim su'çersen küll'ı ziyandır. Abdülbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 137.

musahip olmayanlar ahirette gazaba müstahak olur, Allah'ın rahmetinden çıkar, peygamberin şefaatinde mahrum kalır, dört kapının sürgünü on yedi erkânın mel'unu olur.¹⁵⁸

“Şeyh Sadreddin'in “Talipler nasıl kişilerle talip olsunlar?” sorusuna Şeyh Safi¹⁵⁹ (650/ö. 735) şu cevabı vermiştir: Hakk'a talip olanlar içinde kendi muhasibini seçerken mertebeye kendisinden üstün olanı seçmemelidir. Çünkü salih bir kişiyi musahip seçen de salih olur. Bir miktar misk-i amber ya da gül, bir avuç toprak ile musahip kılınsa, o toprak gül gibi kokar. Hz. Musa'nın elindeki kuru bir ağaç ejderhaya dönüşebilir. Bülbül ile olanın yeri gülistan iken, baykuş ile olanın yeri viranelerdir. Tutu ile yoldaş olanın gıdası şeker iken karga ile yoldaş olanın gıdası murdardır. O yüzden kabiliyetsiz kişilerle de yoldaş olmaktan sakınmak gerektir. Suyun yoldaşı taş olsa hiç o su, taşı yumuşatabilir mi? Bir yere bulut gelse nasıl ki azametli güneşin ışığını engeller, marifetsiz kişiler de itikat bozucu olurlar. O yüzden kişinin hemdemi ve musahibi kemal ehli olmalıdır. Böyle olmazsa şeriate ve tarikata muhalif olsa o kişinin dinini yıkmış olur.”¹⁶⁰

Alevî grupları içinde bu gelenek yüzyıllarca devam etmiştir. Musahiplik geleneğinin işlevselliğini yitirmeden günümüze kadar gelmesinin, şehir merkezlerinden uzak yaşayan Alevîlerin kendi aralarında çıkacak problemleri azalttığını ve toplumun huzurlu bir şekilde yaşamasına vesile olduğunu söyleyebiliriz. Tarihsel süreçte din kardeşliğinin kan kardeşliğinden önemli olduğunun ortaya konulması, aynı duygu ve düşüncelere sahip olan bireylerin musahiplik sayesinde birbirlerinden sorumlu tutularak işlevsel bir kontrol mekanizmasının oluşturulmuş olması musahiplik kurumun faydalarını açıkça ortaya koymuştur. Musahiplik kurumu, askerin ve polisin olmadığı yerde, bireylerin kendilerini sorumluluk altında hissederek toplumsal birlik, beraberlik ve dayanışmanın sağlanmasını hedeflemiştir.

¹⁵⁸ Musahiplik ve erkânı hakkında bkz. İmam Cafer Sadık, **a.g.e.**, s. 21, 30-32, 33-39, 49-51, 87, 92, 142-144; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **a.g.e.**, s. 87, 92, 91, 99-112, 167-168; Haydar Kaya, **Musahiplik**, Engin Matbaacılık, İstanbul 1989; Ali Duran Gülçiçek, **a.g.e.**, s. 669-689; İlyas Üzüm **a.g.e.**, s. 112-114; Lütfi Kaleli, **Alevîlik Aklidir Ahlâki ve İnsanidir**, İstanbul, Can Yayınları, 2004, s. 50-58.

¹⁵⁹ Safeviyye tarikatının kurucusu, piri ve Safevi Devleti'ni kuran ailenin atasıdır. Geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, “Safiyüddin-i Erdebili”, **DİA**, XXXV, s. 476-478.

¹⁶⁰ Doğan Kaplan, **a.g.e.**, s. 209.

Musahip olacak kişiler için cem erkânı düzenlendikten sonra, iki aile birbirlerinin dünya ve ahiret kardeşi olarak ilan edilir. Musahiplik kurumu, Musahip olan kişilere beraberinde bazı yaptırımları ve sorumlulukları getirir. Musahip aileler birbirlerinin her zaman yanında olur, acılarına ve sevinçlerine ortak olurlar. Aralarındaki bu sorumluluk ölünceye kadar devam eder. İki aile birbirilerini karşılıklı olarak hayat boyu sigortalamış olurlar. Aileler arasında yapılan bu dayanışma, Anadolu Alevîliğine özgü farklı bir birlik ve beraberlik örneğidir.

Musahiplik kurumu, sosyal hayatta bazı hukukî sonuçları getirmektedir. Musahiplik kurumunun sonucu olarak musahip ilan edilen ailelerin çocukları öz kardeş olarak kabul edildiğinden birbirleriyle evlenemezler. Musahip olanlar işlediği suçlar hakkında beraber hesap verirler, birbirlerinin hayırlarına vesile olurlar. Kötülüklerle ve iyiliklere karşı birbirlerinden sorumlu olurlar. Birbirlerine iyiliği emretmek ve kötülüğü nehyetmek üzere can kardeşliği, yol kardeşliği, ahiret kardeşliğini gerçekleştirirler. Musahiplik, bireyler için karşılıklı olarak kontrol ve denetim mekanizmasını işleterek tarafların hayra ulaşmasını sağlamaya çalışır.¹⁶¹

Nitekim Adıyaman'daki Alevîler için de musahiplik kurumu ve geleneği çok önemlidir. Yöre Alevîleri de diğer Alevîler gibi musahip edinerek Hakk-Muhammed-Ali yoluna girerler.¹⁶² Hz. Muhammed ile Hz. Ali musahip olmuşlardır, Medine'de Ensar ve Muhacir kardeş olmuşlardır, bu tür sebeplerden dolayı yol kardeşliği çok önemlidir. Alevîlerin kendi aralarında anlaşabilecekleri bir aileyi musahip kabul etmeleri dinî gerekliliktir. Musahiplik kurumu bireyler arasında kontrol mekanizmasının olmasını sağlar; bireyler birbirlerinden sorumlu olurlar. Musahiplerden biri diğerinin günahlarına engel olamıyorsa dedeye gidilir ve musahibi değiştirilir. Musahiplerden biri vefat ederse musahibin hanımı veya kardeşi musahiplik kurbanının başında olur. Musahiplik erkânları bugün Adıyaman yöresinde ihtiyaç duyulduğunda yapılmaktadır. Adıyaman Alevîlerinde musahiplerde bulunması gereken özel-

¹⁶¹ Musahipliğin kişilere neleri yapmasını gerekli kıldığı noktasında ayrıntılı bilgi için bkz. İmam Câfer Sâdık, **a.g.e.**, s. 30-32.

¹⁶² Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 27-08-2010.

likler ve musahip ailelerin uyması gereken dinî yükümlülükler geleneksel Anadolu Alevîliği ile benzerdir.¹⁶³

Adıyaman Merkez Cem Vakfı Şubesi Dede Murat Küçükdoğan ile yaptığımız görüşmelerde musahiplik erkânının musahip olacak kişiler talep ettiklerinde icra edildiğini bizlere ifade etmiştir. Yakın geçmişte Mehmet Karaçal ile Mustafa İzci'nin musahiplik erkânlarının düzenlendiğini, önümüzdeki dönemlerde ise Mehmet Küçükdoğan ile Mehmet Küçükdoğan'ın ve Tahir Küçükdoğan ile Ali Küçükdoğan'ın musahiplik erkânlarının düzenleneceğini, musahip olan bireylerin karşılıklı olarak toplumsal ve dinsel anlamda kendilerini güvence altına aldığını, bireylerin dünya ve ahiret kardeşliğinin temelini musahiplik erkânı ile attığını, bireyler kendilerini manen huzurlu hissettiklerini zikretmiştir.¹⁶⁴ Ali Büyükşahin Dede, Malatya Ataköyde, Malatya Şahverdi Köyü'nde, Adıyaman Çelikhan Recep Köyü'nde yakın geçmişte musahiplik erkânı yürüttüğünü bizlere zikretmiştir.¹⁶⁵ Ayrıca Kemal Bektaş, Abuzer Arslan ile halen musahip olduklarını ifade etmiştir.¹⁶⁶

Adıyaman yöresinde musahiplik ve musahipliğe bağlı olarak yapılması gereken erkân nadiren icra edilmektedir. Yine Adıyaman yöresinde musahip ve yol kardeşi edinme gibi örf ve adetlere de az rastlanılmaktadır.¹⁶⁷ Kendisiyle görüşme imkânı bulduğumuz Alevî dedeleri, bireyler arası kontrol mekanizmasının temelini oluşturan musahiplik kurumunun işlevselliğini yitirmesinden şikâyetçi olduklarını, musahipliğin gereklerini eda etmenin zor olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁶⁸

4. Adıyaman Yöresinde Alevî Dernek, Vakıf ve Cem Evleri

Geçmişte farklı mekânlarda ayin törenlerini gerçekleştiren Alevîler, günümüzde dernek ve vakıflar bünyesinde kurdukları cem evlerinde erkânlarını yürütmektedirler. Yöredeki Alevî dedelerinden Niyazi Arslan Dede dernek, vakıf ve cem

¹⁶³ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman 19-07-2010.

¹⁶⁴ Murat Küçükdoğan, 1965 Adıyaman doğumlu, Cem Vakfı Adıyaman Merkez Şube Başkanı, Adıyaman, 08-10-2012.

¹⁶⁵ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 08-10-2012.

¹⁶⁶ Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

¹⁶⁷ Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

¹⁶⁸ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 10-03-2012.

evleri hakkında Şu yorumları yapmıştır: “Bu güne kadar cem evleriyle ilgili birçok araştırma ve çalışma yapılmıştır. Ancak Adıyaman yöresinde bu anlamda ciddi bir çalışma olmamıştır. Hatta Alevî-BektaŐı inancı üzerinde de yeterince durulmamıŐ ve derinlemesine araştırma yapılmamıŐtır. Oysaki Adıyaman yöresi, Alevî-BektaŐı inancı ve kültürü bakımından oldukça zengin bir geçmişe sahiptir. Günümüzde bu değerler yok olmaya başlamış olsa da bu değerlerin hala canlı ve dinamik bir Şekilde yaşadığı yerler de mevcuttur. Cem evleri insan-ı kâmil yetiŐtirme yerleridir. Cem evleri güzel davranıŐların sergilendiği meknlardır. Cem evleri Allah-Muhammed-Ali yolunu sürenlerin toplanma yeridir. Cem evleri; sevgi, barış, hoşgörü, edep ve erkân yuvalarıdır. Cem evleri eğitim ğretim yerleridir. Cem evleri birlik ve beraberliğin pekiŐtięi meknlardır. Cem evleri; ayrılık değil birlik, nifak değil sevgi, kin ve nefret değil muhabbet tohumlarının atıldığı meknlardır. Cem evleri, yolumuzun secde, erknımızın niyaz yeri ve Allah’a inanarak “H” diyenlerin gönüllerini birleştirme yerleridir. Cem evlerimizde ikrarsızlara, imansızlara, Allah-Peygamber yok diyenlere, yol-yolak, edep-erkân bilmeyenlere yer yoktur. Cem evleri erkân yuvalarımızdır. Bu kutsal yerler bu amaç dışında kullanılmamalıdır. Ateistler, kişisel menfaat ve çıkar peşinde koŐanlar bu meknı bizimle paylaŐmasınlar. Cem evlerimizde ikrarsız, inançsız, imansız, itikatsız yöneticileri de istemiyoruz. Cem evleri, Alevî toplumunun inanç, erkân ve kültürünü ifade etme yeridir. Cem evlerini başka amaçla kullanmak isteyenleri de istemiyoruz. Cem evleri, ateistlerin, yol yezitlerinin, buraları siyasal basamak olarak kullanmak isteyen siyasetçi ve ideoloji peşinde koŐanların yeri değildir, onları da istemiyoruz.”¹⁶⁹

Yörede Alevî inanç ve kültürü hakkında faaliyet gösteren vakıf ve derneklerden olan Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu Kültür Vakfı, Hacı Bektaş-ı Veli Kültür Araştırma ve YaŐatma Vakfı ve Alevî Kültür Dernekleri imkân buldukları nispette sosyal, dinî, kültürel ve eğitsel faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Adıyaman merkezde üç tane Alevî ocak vardır. Talipler daha çok Kureyşan, Ağu İçen ve ryan Hızır ocaklarına bağlıdırlar.

¹⁶⁹ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman, 10-03-2012.

Adıyaman il ve ilçelerinde faaliyetlerine devam eden belli başlı cem evleri ve dernekler şunlardır:

Adıyaman Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu Kültür Vakfı Cem Evi: Cem evi 1995 yılında Dede Mahmut Dolaş tarafından kurulmuş. 1996 yılında cem evinin mülkiyeti alınmıştır. Cem evinin 10-05-1997'de temeli atılmıştır. Temel atma törenine bütün Adıyaman halkı davet edilmiştir. Alevî ve Sünnî vatandaşlar birlikte temel atma törenine katılmışlardır. Cem evinin inşaatı 3 yıl sürmüş ve Nisan 2000'de açılışı yapılmıştır. Cem evi 1125 metrekare kapalı alana sahiptir. Cem evinin bütün gelirleri halktan toplanmıştır. Cem evine Sünnî vatandaşlar yardım yapmakla birlikte Belediye ve Valilik de yardımlarda bulunmuştur.¹⁷⁰ “Cem evinde taliplerin dinsel anlamda ihtiyaçları karşılanmaktadır. Cem evinde haftanın belirli günlerinde cem erkânları dede tarafından icra edilmektedir.”¹⁷¹

Cem Vakfı Adıyaman Merkez Şubesi: Murat Küçükdoğan başkanlığında, 2012 yılında Adıyaman merkezde kurulmuştur ve halen bir büroda hizmet verilmektedir. 24 öğrenciye okul dersleri için takviye kursu verilmektedir. Cenaze hizmetleri ihtiyaç duyulduğunda yapılmaktadır. Vakfın 14 üyesi bulunmaktadır. Henüz aktif olarak taliplere hizmet verilmemektedir.¹⁷²

Alevî Kültür Derneği (Karapınar Cem ve Kültür Evi) : Alevî vatandaşların yoğun olarak yaşadığı Merkez Karapınar Mahallesinde bulunan cem evi Yusuf Bektaş başkanlığında 1993 yılında kurulmuştur. Daha sonra feshedilen dernek 2006 yılında Mehmet Merdanoğlu başkanlığında yeniden kuruldu.¹⁷³ Kuruluşunda Mahmut Dolaş, Mustafa Alkan, Hüseyin Şeraldı, Kazım Acar, Ali Tatal, Kemal Arslan ve Ali Büyüksahin'in büyük katkıları olmuştur. Cem evinin başkanlığı Rıza Tanrıverdi tarafından yürütülmektedir. Kuruluşunda ekonomik giderleri yönetim kurulu tarafından karşılanmıştır. Daha sonra taliplerin yaptığı bağış ve üyelerin aidatlarıyla cem evi faaliyetlerini yürütmüştür. 300'e yakın üyesi bulunan cem evinde dini ve ekonomik an-

¹⁷⁰ Mahmut Dolaş Adıyaman 1959 doğumlu, Dede, Adıyaman, 19-09-2012.

¹⁷¹ Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 19-06-2011.

¹⁷² Murat Küçükdoğan, 1965 Adıyaman doğumlu, Cem Vakfı Adıyaman Merkez Şube Başkanı, Adıyaman, 08-10-2012.

¹⁷³ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 10-10-2012.

lamda hizmet verilmektedir. Haftanın belirli günlerinde görgü erkânları 12 hizmet sahiplerinin toplanmasıyla icra edilmektedir. Cem evinde Alevîlik kültürü ve inancı ile ilgili semah kursu, bağlama kursu ve diğer kurslar düzenlenmektedir. Adıyaman şehir merkezinde aktif olarak hizmet veren cem evlerinden biridir.¹⁷⁴

Pir Sultan Abdal Derneği Adıyaman Şubesi: 2007 yılında Kadir Yıldırım tarafından kurulmuştur. Daha sonra derneğin başkanlığını Yusuf Öksüz yapmış, şu an ise Mahmut Yapıcı yapmaktadır. Derneğin gelirleri hayırsever taliplerin yardımları ve üyelerin aidatları ile karşılanmaktadır. Derneğin 530'a yakın üyesi bulunmaktadır. Dernekte saz, semah, bağlama kursları ile Alevî inanç ve kültürüne dair kurslar düzenlenmektedir. Dernek, Alevî köylerde uygun yer ve zamanlarda belli aralıklarla cem erkânları düzenlemektedir.¹⁷⁵

Merkez Yaylakonak (Balyan) Cem Kültür Evi: 2006 yılında temeli atılmıştır. Cem evinin inşaatında Alevî vatandaşların katkısı olmakla birlikte Sünnî vatandaşların da %50'ye yakın yardımı olmuştur. 2010 yılında Hasan Karakaya başkanlığında açılışı yapılmıştır. Şu an cem evinin başkanlığını Halil Arslan Arğan yapmaktadır. Cem evi, 4000-5000 metrekare arsası olmakla birlikte, 450 metrekare kapalı alana sahiptir. Cem evinde dede bulunmamaktadır. Cem erkânları daha çok kış aylarında yapılmaktadır; yaz aylarında ise çok nadiren gerçekleştirilmektedir.¹⁷⁶

Adıyaman Kömür Beldesi Cem Evi: 2007 yılında Halis Güler tarafından temeli atılan Cem evinin inşaatı halen devam etmektedir. Şu an başkanlığını Fethi Yuka yapmaktadır. İnşaat alanı 625 metrekaredir. Alevî ve Sünnî kesim tarafından toplanan yardımlarla inşaat devam etmektedir. Günümüzde Dede bulunmamakta ve Cem erkânları yürütülmemektedir. 200'e yakın üyesi vardır.¹⁷⁷

Cem Vakfı Gölbaşı Cem Evi: Gölbaşı Cem ve Kültür Evi'nin başkanlığını dünden bugüne yapan ve önemli hizmetlerde bulunan Niyazi Arslan Dede, Cem

¹⁷⁴ Ali Tatal, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman-Merkez, 06-10-2012.

¹⁷⁵ Mahmut Yapıcı, 1955 Adıyaman doğumlu, Dernek başkanı, Talip Adıyaman, 10-10-2012.

¹⁷⁶ Hasan Karakaya, Adıyaman doğumlu, Yaylakonak Beldesi Başkanı, 25-09-2012.

¹⁷⁷ Fethi Yuka, Adıyaman Kömür doğumlu, Kömür Belde Başkanı, 26-09-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman 1982 doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-08-2011.

Vakfi Gölbaşı Şubesi'nin kuruluş aşamasını ve geçirdiği merhaleleri şöyle anlatmaktadır:

“Gölbaşı ilçesinde Alevî-Bektaşî inancına mensup vatandaşlarımız bulunmaktadır. Kendim de bu inanç grubu içerisinde yer aldığımdan birçok eksikliğin var olduğunu görmüştüm. Bir kere en başta bu insanlar, bir araya toplanıp sorunlarını konuşarak çözüme kavuşturacakları, aynı zamanda ibadetlerini ifa edecekleri bir mekândan yoksundular. Yakın çevrede saygınlığı olan ve köklü bir aile geçmişine sahip olan neslimden dolayı akliselim kişiler bize gelerek bu işe bir çözüm bulunması hususunda istekte bulundular. Çünkü yörede Alevî-Bektaşî kültürünü, örf, adet, gelenek, görenek ve erkân şekillerini en iyi bilenlerden birisiydim.

Benden önce ise köyümüze ilk yerleşenlerden Seyit Seyfiler soyundan gelen babam, büyük dedeme vekâlet ederek Gölbaşı'nda elinin erdiği, dilinin döndüğünce bu hizmeti yürütmekteydi. Daha sonra babam geçirmiş olduğu bir kaza sonrasında duyu organlarında meydana gelen hasardan dolayı özürlü duruma gelmişti. Ailemin en büyüğü olmam hasebiyle ve Alevî-Bektaşî ibadet şekillerini dedemden almış olduğum feyiz ve eğitim ile çok daha iyi bildiğim ve günün koşullarına göre yorumlayarak deyişlerle, düazimamlarla, semahlarla, ibadetin akışına yön vermekteki ustalılığım, diğer taraftan da halk ile güçlü iletişim bağlarımın bulunmasından dolayı şahsımı ön plana çıkardılar.

Cem erkânlarını gizli saklı olmaktan kurtarıp herkese açık mekânlarda yapmak, Alevî ve Bektaşîlerin İslamiyet'in içerisinde yer aldıklarını, Allah'a inandıklarını, Hz. Muhammet Mustafa'nın O'nun elçisi ve Peygamberi olduğunu ve O'nun soyu Ehl-i Beyt'inin Allah tarafından tertemiz kılındığını kabullendiklerini, Kur'an-ı Kerim'e İslamiyet'in kutsal kitabı olarak inandıklarını, Alevî ve Bektaşîliğin İslam'ın dışında değil aksine bizzat içerisinde, özünde yer aldığını, sadece yorumlama farkları bulunduğunu, ibadetinde ise tasavvufî tarafının ağır bastığını, bunun da Türklerin geçmişteki inançlarından süregelen bir gelenek olduğunu toplumun her kesimine anlatmak ve tanıtmak, zaten var olan sevgi ve kardeşlik bağlarını daha da pekiştirerek toplumun her kesiminin birbirilerine sevgiyle, hoşgörülle yaklaşmalarını ve birbirilerini daha iyi tanımalarını sağlamak en önemli idealimdi.

Bu düşünceler ışığından hareket ederek gizliliğin ortadan kaldırılması adına için öncelikle bir mekânın oluşmasını sağlamak için resmi işlemlerin gerçekleşmesi gerekmektedir. 1990'lı yıllarda bu tür hareketler hızlanmıştı. Bu gaye ile birçok vakıf, dernek, köy odaları vb. sivil toplum örgütleri oluşturulmaya başlamıştı. Ben de bunlardan ilham alarak oluşturmuş olduğum bir komisyon ile o dönemlerde adından sıklıkla söz edilen ve Merkezi Ankara'da bulunan Hacı Bektaş-ı Veli Kültür ve Tanıtma Dernekleri Genel Merkezi olarak kurulan (Şimdiki adı Alevî Kültür Dernekleri Genel Merkezi) Alevî-Bektaşî inanç mensuplarının bir araya geldikleri merkezle iletişime geçerek yardım istedim. Çünkü onlar böyle bir örgütlenmenin nasıl yapılacağı hususunda resmi prosedürleri çok daha iyi biliyorlardı.

Söz konusu Genel Merkezden 1995 yılında gelen onay ve tüzük ile Emniyet teşkilatı dâhil olmak üzere tüm kamu-kurum ve kuruluşlarıyla iletişime geçerek Valilik Makamından derneğin kuruluş onayını aldım. Böylelikle 1995 yılının Temmuzunda ayında derneğin ikamet edeceği bina kiralandı ve dernek resmi şekilde kurularak faaliyetine başlamış oldu. Açılış töreninin ardından insanları oraya getirebilmek için hayli çaba sarf edildi.

İçine kapanık bir yapıya sahip olan, özellikle kırsal kesim Alevîleri bu tür faaliyetlere alışık olmadıklarından onları toparlamak, aleni ibadete getirmek, birliğe yetirmek zor olsa da bu zorluğu süreç içerisinde aşmayı başardık.

1995-1997 yılları arasında çalışmalar oldukça hızlı yürütüldü. Çeşitli kurslar, etkinlikler ve faaliyetlerde bulunuldu. Ancak kirayla oturan bu tür yerlerde bu kez de ödeme zorlukları bizi sıkıntıya sokmaya başladı. Kendi binamızın sahip olmak, faaliyet alanımızın genişletilmek ve daha rahat hareket edebilmek amacıyla vakıf kurmak veya herhangi bir vakfın şubesi olabilmek için mevcut yönetim ile anlaşmaya varıldı. Çünkü vatandaşlar dernek adına çok da sıcak bakmıyorlardı. Dolayısıyla bu fikir daha çok benimsendi.

Bu düşünceyle birçok vakıfla görüşmeler yapıldı. Yönetim kurulunun ve vatandaşların görüşleri de alınarak merkezi İstanbul'da bulunan Cem Vakfı (Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi) yöneticileriyle görüşmeler yapıldı; mutabakata va-

rıldı. Varılan mutabakat neticesinde yine benim başkanlığında 11 kişilik bir müteşebbis heyet oluşturularak Cem Vakfına sunuldu. Cem Vakfı Genel Merkez Yönetim Kurulunun ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün onaylarının ardından vakfın Adıyaman-Gölbaşı Şubesi 1998 yılında resmen kurulmuş oldu.

Bu durum karşısında Hem Hacı Bektaş Veli Kültür ve Tanıtma Derneği, hem de Cem Vakfı Gölbaşı Şubesinin Yönetim Kurulu Başkanlık görevlerini üstlenmiş oldum. Bundaki amaç, her ne kadar yönetim kurulları farklı kişilerden oluşmuş olsa da ikiliğin yaratılmaması ve toplum adına alınacak kararlarda birlikte hareket edilmesi bakımından yararlı olunacağı düşüncesinden yola çıkılmıştır. Gerçekte de bunun yararlarını sonradan gördük. Vakıf ve dernek yönetimi birbirlerine destek vererek çok güzel başarılar imza attılar.

Vakıf ve dernek olarak güç birliğimizin artmasıyla birlikte ilçe sakinleri ve yöre halkıyla dayanışma, kaynaşma ve iletişim yönünden hayli ilerleme sağlandı. 1999 yılında Gölbaşı merkezinde bir Cem Kültür Evi yapılabilmesi için çalışma başlatıldı. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla Cem Vakfı Genel Merkezi yetkilileriyle mutabakat sağlanarak yer temin edilmesi yönünde talimat alındı. Araştırma ve incelemelerimiz neticesinde İl Özel İdaresine ait Hürriyet Mahallesi Jandarma Bölük Komutanlığı civarındaki 735 m² arsa bana verilen yetkiyle uzun uğraşlar neticesinde ihale yöntemiyle satın alındı. Arsanın bedeli vatandaşlarımızın bağış, hibe ve yardımlarıyla ödendi.

Daha sonra proje yapma aşamasına gelindi. Bu maksatla binanın projesini hazırlamak üzere Vakıf Genel Merkezi'ne bizzat kendim giderek vakıfta bulunan mimar ve mühendislerin çalışmalarıyla 650 m² oturumlu ve içinde birçok birimin bulunacağı 5 katlı kapsamlı bir proje meydana getirildi. Bina içerisinde; dersane, etüt odaları, cem salonu, mutfak, yemekhane, taziye evi, dede evi, cem hazırlık odaları, tiyatro, sinema, konferans, panel, toplantı salonları, öğrenci yurdu, misafirhane, banyo, cenaze hizmet alanı, morg ve benzeri birçok birim tasarlandı.

2000 yılında temel atma hazırlıklarına başlandı. Aynı yılın haziran ayında başta dönemin Adıyaman Valisi Sayın Kadir Çalışıcı Bey olmak üzere il ve ilçeleri-

miz genelinde bulunan kamu-kurum ve kuruluşlarından daire amir ve müdürleri, belediye başkanları, alay komutanlığı, Cem Vakfı'nın değerli genel başkanı İzzettin Doğan ile birlikte diğer çalışanlar, sivil toplum örgütlerinin temsilcileri, il ve ilçe müftülüklerimiz, basın mensuplarımız ve halkımızın her kesiminden vatandaşlarımızın katılımıyla Gölbaşı Cem Kültür Evi'nin temel atma töreni görkemli bir şekilde gerçekleştirildi. Böylesine yoğun bir katılımın olmasında güçlü bir iletişim bağı kurumamızın payı oldukça büyüktür.

Temel atma töreninin ardından inşaat başlatıldı ancak hayli ekonomik zorluklar yaşandı. Sıkıntılı ve bunalımlı günler geçirdik. Büyük zorlukların ardından 2003 yılında binanın bodrum katına taşındık. En azından kira derdinden kurtulduğumuz için sevinçli ve mutluyduk. 2006 yılında ise zemin katı tamamlayarak cem salonu ve çalışma odalarını oraya taşındık.

Kısacası 1995 yılından 2010 yılı Mayıs ayına kadar yaklaşık 15 yıl dernek ve vakıf başkanlığı görevinin yanında Cem Evi'nin dedelik görevini de yürüterek ilçemiz Gölbaşı'nda Alevî-Bektaşî mensuplarıyla Sünnî inançlı vatandaşlarımız arasında yakın işbirliğinin kurulmasına, hoşgörü, sevgi ve kardeşlik duygularının pekişmesine, karşılıklı anlayışın gelişmesine, birlikte faaliyetlerin yürütülmesine, dolayısıyla ilçemizde barış ve huzur ortamının korunmasına çok büyük katkılarda bulunduk. Birçok radyo ve TV programında vatandaşlarımıza birlik, sevgi ve kardeşlik mesajları verdik.

Geçmiş yıllarda (1998-2010 yılları arasında) ilçede bulunan Cem Kültür Evi ve Gölbaşı Müftülüğümüz ortaklaşa etkinliklere imza atmışlar, birlikte hareket ederek aşure günleri ve kutlu doğum haftaları, panel, konferans ve geceler düzenlenmiş, tüm kamu kurum ve kuruluşlar ziyaret edilmiş, vatandaşlarımızla sohbetler yapılarak birlik ve beraberlik mesajları verilmiştir. 2010 yılında Cem Kültür Evi Başkan ve yönetim kadrosunun değişmesi sonucu bu tür faaliyetler şu an yapılmamaktadır.

Diğer taraftan böyle bir oluşumu gerçekleştirmekle birçok gencimizin terör örgütlerine ve anarşik olaylara katılmalarının önüne de geçilmiş oldu. Onların dev-

letine, milletine, kendisine, çevresine ve ailesine yararlı birer fert olarak yetişmeleri için sürekli olarak telkinlerde bulunduk.

2010 yılında bazı siyasi ve ideolojik nedenlerden dolayı tüm görevlerimden feragat ettim. Bilindiği üzere art niyetli kişi veya kişiler halkımızın inanç merkezi haline gelen Cem Kültür Evi'ni sırf kendi çıkar ve menfaatleri, siyasi ve ideolojik görüşleri doğrultusunda asıl işlevi saptırarak ve vatandaşlarımız arasındaki birlik ve beraberlik mesajlarının toplum barışına yaptığı etkiyi yok etmek istediklerinden dolayı aramızda anlaşmazlıklar meydana getirmiştir.

Bu sebeplerden dolayı yıllarca uğraş ve emek vermiş olduğum bu uğurda çok sıkıntı, zahmet ve zorluklara göğüs gererek direndiğim 15 yıllık emek ve çalışmalarımı bir anda maziye gömerek yeni bir yaşama başlamış oldum. Aslında yazılacak, anlatılacak, konuşulacak o kadar çok şey var ki! Kelimeler, sözcükler belki de sayfalar dolusu yazı meydana getirecektir. Bu nedenle buraya ancak bir özet aktararak sözlerimi tamamlamak istiyorum.

Şu an için yine yaklaşık iki yıldır Gölbaşı Kent Konseyi Başkanlığı görevini yürüterek halkımıza hizmet vermeye devam etmekteyim. Cem eviyle ilişkilerimi kestiğimden dolayı Cem evinde herhangi bir bedel veya karşılık beklemeksizin devamlı hizmet verebilecek bir dede bulunmamaktadır. Ancak ayda bir defa dışarıdan formalite icabı da olsa giderlerini ve yevmiyesini karşılayarak Pazarcık, Narlı, Elbistan, Doğanşehir gibi yerlerden günübürlük dede getirilmektedir.

Oysaki bunun birçok sakıncası bulunmaktadır. Çünkü bu kişiler bilinçsiz ve vasıfsız kişilerden oluşuyor. Çoğu zaman da bazı siyasi veya ideolojik mesajlar vermek veya çıkar ve menfaatini ön plana çıkarmak gayesiyle bu işe meyledenler çoğunluk arz etmektedir. Benim görev yaptığım süre boyunca herhangi bir bedel almaksızın yılın her haftası cuma geceleri mutlak surette cemler kesintisiz yapılmaktaydı. Tabi dedelik konusu çok ayrı bir mevzudur. Bir dedenin gerçek bir dede olabilmesi için birçok vasıf taşıması lazımdır. Çünkü dedelik kurumu başlı başına so-

rumluluk ve örnek kişilik gerektiren bir yapıdır.”¹⁷⁸ Şu an cem evinin başkanlığını Gaffar Ulubey yapmaktadır.¹⁷⁹

Besni Beşkoz Köyü Cem Evi: Besni Beşkoz köylüsü olan Niyazi Arslan Dede, Beşkoz Köyü'nün kuruluşu, cem evinin yapılışı ve günümüzdeki durumunu şöyle anlatmaktadır:

“Konuşacak, anlatacak, yazacak, gönülden gönle muhabbet edecek o kadar çok kelam, sevgiye açılan o kadar çok kapı ve birliğe gidebilecek o kadar yol var ki, demeye dil, yazmaya kalem yetmez. İşte bu güzellikleri ülkemizin sınırlarını da aşarak tüm dünya insanlığıyla paylaşmak ve tüm yaratılana kucak açmak adına, bu erdemin ve güzelliklerin yaşatılması, genç nesillere aktarılması ve sevgi çemberinin devamlı surette genişleyerek yayılmasını sağlayacak cem kültür evlerinin açılması veya yapılması için ben de naçizane bazı çalışmalarda bulundum.

Beşkoz Köyü yörede Alevî-Bektaşî bir köy olarak asırlardır varlığını sürdürmüş ve yöre halkı tarafından da sevilen, saygı duyulan, insanların dürüstlüğü, onurlu duruşu, misafirperverliği, sevecen ve cana yakınlığı, âlim ve saygın inanç önderlerinin varlığıyla her zaman adından söz edilir bir yerleşim yeri olmuştur.

1960-1970 yılları arasında 100 hane kadar olan köy bugün oldukça fazla göç vermiş bu günlerde ise ancak 25 hane kadar kalmıştır. Köyün mazisi aşağı yukarı 500 yıl kadardır. Köye ilk yerleşenler ise Seyit Seyfilerdir (Seyit Seyfi adında bir zat). Günümüzde bu ad asimile olmuş haliyle Seyfiler olarak vurgulanmaktadır. Daha sonra ise İbişler (Çirtik İbişler) yerleşmişlerdir.

Geçen süreç içerisinde Alevîlik inancını en iyi şekilde ifade eden ve yaşatan köyde 1988 yılına kadar Cem evi yoktu. O zamana kadar yapılan cemler, ibadetler, misafir ağırlamaları, köy sorunlarının tartışıldığı toplantılar hep İbişler ailesinin Dede evinde yapılırdı. Yani bu aile 500 yıldır bu hizmeti herhangi bir karşılık beklemeksi-

¹⁷⁸ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Gölbaşı, 18-10-2012.

¹⁷⁹ Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012.

zin sırf Allah yoluna, Muhammed-Ali'ye ve onun temiz nesline hizmet olsun diye emek vermişlerdir. Kendi deyimleriyle “Halka hizmet, Hakk’a hizmet” anlayışıdır.

Bizler de bu kültür içerisinde yetiştiğimizden aynı gelenek ve görenekleri dedem Ahmet Cemal Pektaş'ın Hakka yürümesinden sonrada kendi imkânlarımız ölçüsünde yıllarca sürdürmeye çalıştık. Fakat teknolojinin ilerlemesi, geçim şartlarının zorlaşması, bozulan ekonomik dengeler vs. birçok nedenden dolayı Dede evleri artık kullanılmaya elverişli olmamaya başlamıştır. Bundan dolayı köy halkının istekleri doğrultusunda Cem hizmetlerinin görülmesi, cenazelerin kaldırılması, taziye kabullerinin yapılması, nişan, nikâh ve benzeri toplantıların yapılabilmesi amacıyla bir kültür evinin yapılması kararlaştırılmıştır.

1988 yılında bu karar alındığında Köyün Dedesi Ahmet Cemal Pektaş yine kendisi gibi Dede olan Mustafa Pektaş, köyün ileri gelenlerinden Ahmet Cemal Dedenin oğlu Ballı Pektaş, köy Muhtarı Ahmet Cemal Dede'nin küçük oğlu Cuma Pektaş, köy ihtiyar heyeti, Amcam Kemal Arslan, kendi şahsım ve diğer yol ehli kişilerle birlikte böyle bir yerin yapılabilmesi için çalışmalara başladık.

Çalışmalar yaklaşık iki yıl sürdü. Bir yıllık süreç içerisinde cem evinin yeri satın alındı, temeli atıldı ve kaba inşası tamamlandı. Yukarıda söz ettiğim kişiler ben de dâhil olmak üzere herkes elinden gelen gayret ve çabayı göstererek üzerine düşen vazifeyi yerine getirmeye çalıştı. 1989 yılında inanç önderimiz ve aynı zamanda dedem olan Ahmet Cemal Pektaş'ı kaybedince yerine oğlu Ballı Pektaş vekâlet etti. Bu arada dedemin kardeşi Mustafa Pektaş da rehberlik görevinin yanında Ballı Dede'ye yardımlarını esirgemedi. Ben hem dedem hem de dayım Ballı Pektaş döneminde küçük dayım ve aynı zamanda köyün muhtarı olan Cuma Pektaş ile birlikte zakirlik görevini ifa ettim.

Ballı Dede 1989 yılından 2000 yılına kadar görevi sürdürdü. 2000 yılında bir kaza sonucu hayatını kaybetmesiyle Cuma Pektaş (dayım) yine köy halkının isteği üzerine görevi devraldı. Halen bu görevi sürdürmektedir. Ancak Gerek Köyde gerekse de Gölbaşı, Besni ve çevre köylerde cem hizmetleri yürütüldüğü zamanlarda mutlak surette birlikte hareket etmekteyiz.

Mustafa Dede ise (Dedemin kardeşi-Çirtik Mustafa) hem rehberlik hem de Dede olmadığı zamanlarda dedelik görevini 1995 yılında bir kaza sonucu hayatını kaybettiğı güne kadar sürdürmüştür. Buna göre Beşkoz köyündeki dede silsilesini şöyle sıralamak mümkündür.

1. Köye ilk yerleşenlerden ve Horasan üzerinden Anadolu'ya gelen Seyit Ahmet soyundan Çirtik İbiş lakaplı İbiş (İbrahim) Dede'dir. Geliş yolu Horasan-Irak-Mardin-Diyarbakır (Bismil)-Şanlıurfa (Harran)-Erzurum-Besni-Beşkoz köyü son yerleşim noktalarıdır.
2. Çirtik İbiş'in ölümünden sonra yerine oğlu Cumo (Cuma) Çavuş geçer. Bu zatın da 115 veya 120 yıl ömür sürdüğü, 100 yaşından sonra yeniden diş çıkardığı ve ölen eşinin yerine tekrar evlendiğı, bu evlilikten iki çocuğı olduğu söylenmektedir.
3. Cumo (Cuma) Çavuşun Hakk'a yürümesiyle dedem Ahmet Cemal bu görevi üstlenmiş olup 1989 yılına kadar devam etmiştir. 1989 yılında vefat etmiştir.
4. Dedemin Hakk'a yürümesinin ardından Ballı Dede (Ballı Pektaş-dayım) 2000 yılına kadar görevi sürdürmüştür.
5. 2000 yılında Ballı Dedenin vefatının ardından küçük dayım Cuma Pektaş bu göreve layık görülmüş olup halen devam etmektedir.

Daha önce de belirttiğim gibi şu anda köy nüfusu çok düşük, genç nesil ise yok denecek kadar azdır. Buna rağmen özellikle kış aylarında imkânlar ölçüsünde yapılmış olan cem evinde ibadet ve diğer hizmetler görülmektedir. Ancak mevcut cem evinin birçok ihtiyacı bulunmaktadır. Yörede cumhuriyet tarihi döneminde Adıyaman il sınırları içerisinde aleni olarak yapılmış ilk cem evi Beşkoz Köyü Cem Evi'dir. Bu Cem evinin yapımında devletimizin hiçbir yardım ve katkısı olmamıştır. Tamamen vatandaşlarımızın imece usulü yardımlaşması ve katkılarıyla meydana getirilmiştir. Fakat dediğim gibi yaklaşık 22 yıllık bir mazisi olan bu cem evi acil olarak bakım ve tadilata muhtaç durumdadır.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Gölbaşı, 10-10-2012.

Adıyaman Çelikhane Bulam Cem Evi: Hâlihazırda Cem evinin arsası alınarak plan ve projeleri hazırlanmıştır. Başkanlığını Ali Büyükşahin Dede yapmaktadır. Yakın bir tarihte temel atma töreni düzenlenecektir. Erkanlar şu an Dede Ali Büyükşahin'in eskiden kalma "meydan odası" diye tarif edilen mekânında icra edilmektedir.¹⁸¹

5. Adıyaman Alevîlerin Devletten ve Toplumdan Talepleri

Tarih boyunca dinî, siyasî, içtimaî ve ekonomik nedenlerden dolayı değişik problemlerle karşılaşan Alevîler, günümüzde problemlerinin hala devam ettiğini ifade etmektedirler. Alevî grupların devletten bazı taleplerinin olduğu, son zamanlarda çeşitli platformlarda dile getirilmektedir. Bu talepler, Alevîliğin devlet statüsünde kabul edilmesi, devletin Alevîlere, Alevî vakıf ve derneklerine maddi ve manevi yardımlarda bulunması şeklinde özetlenebilir. Yörede Alevî kanaat önderleri ve canlarla yaptığımız mülakatlarda Alevî toplumunun başlıca taleplerinin olduğuna dair yönelttiğimiz sorulara aldığımız cevapları aşağıda aktaracağız. Alevîler, birçok problemlerinin olduğunu ve bu problemlere devletin yakın bir tarihte çözüm bulmasını arzu ettiklerini söylemişlerdir.¹⁸² Alevî halkların devletten beklentileri şöyledir:

1-Cem evlerinin ibadet yeri olarak tanınması ve yasal statüye kavuşturulması,¹⁸³

¹⁸¹ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 30-09-2012.

¹⁸² Alevîliğin sorunları ve çözüm yolları hakkında geniş bilgi için bkz. İsmet Zeki Eyüboğlu, **Günümüzde Alevîlik: Sorunları-İlkeleri-Gelişimi**, İstanbul, Nefes Yayınları, 1995.

¹⁸³ Mahir Alagöz, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 02-08-2011; Kemal Rahatsız, 1981 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 20-06-2012; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012; Ercan Yumuşak, Adıyaman 1977 doğumlu, Talip, Adıyaman, 17-10-2012; Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012; Abuzer Yumuşak, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 11-10-2012; İbrahim Ulaş, 1964 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 23-10-2012; Rıza Tanrıverdi, 1960 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 29-10-2012; Uğur Emir, 1988 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 23-10-2012; Nazım Doğan, 1981 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 06-10-2012; Ferhat Yaylı, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 08-10-2012; Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

2-Laiklik ve eşitlik ilkesine göre Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeniden yapılandırılması,¹⁸⁴

3-Devlet radyo ve televizyonlarının Alevî-Bektaşî kültürünü tanıtıcı programlar yapılması,

4-Üniversitelerde Alevîlik ve Bektaşîlikle ilgili bölümlerin açılması,

5-Örgün eğitimin bütün aşamalarında Alevîlik ve Bektaşîlikle ilgili bilgilerin öğretildiği ders kitaplarının okutulması,¹⁸⁵

6-Alevî inanç önderlerine devlet tarafından maddi-manevi destek sağlanması,¹⁸⁶

7-Cem evine hizmet edenlerin maddi-manevi desteklenmesi, cem evlerine bütçe ayrılması, elektrik, cem evlerinin su faturası gibi masraflarının karşılanması,¹⁸⁷

8-Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin zorunlu değil seçmeli olması,¹⁸⁸

9- Alevîlerin yaşadığı mahallelere ve köylere hizmet geç gelmekte bu konudaki mağduriyetlerin giderilmesi,¹⁸⁹

¹⁸⁴ Deniz Alagöz, 1979 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 09-03-2012; Mahmut Durmaz, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 16-10-2012; Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 21-10-2012.

¹⁸⁵ Ali Büyükşahin, Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 30-07-2010; Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012; Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 10-10-2012; Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

¹⁸⁶ Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 20-10-2012; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012; görüşme yaptığımız bazı Alevîler, dedelerin devlet tarafından maddi destek almalarının uygun olmadığını, sadece cem evinde hizmet edenlerin kurbancı, temizlikçi, bahçıvan, bekçi vb. insanların maaşa bağlanmasının uygun olacağını ifade etmişlerdir. Garip Dede, Adıyaman Merkez, 07-23-2011.

¹⁸⁷ Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 24-10-2012; Abuzer Arslan, Adıyaman Kömür Beldesi, 1982 doğumlu, Talip, 01-07-2010; Cuma Pektaş, 1949 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Besni, 26-10-2012; Sabri Çekim, 1987 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 09-10-2012; Hüseyin Demir, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 24-10-2012; Abdullah Bildik, 1989 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 24-10-2012; Aziz Karadağ, 1992 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 27-10-2012.

¹⁸⁸ Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede, Adıyaman, 23-10-2012.

10- Yöre Alevîleri kendilerinin azınlık olarak görülmemesini ve dışlanmalarını noktasındaki boşlukların giderilmesini,¹⁹⁰

11-Dini anlamda yapılan devlet hizmetlerinde Alevî-Sünnî ayrımının yapılmaması ve herkese bu hizmetin verilmesi,¹⁹¹

12-Alevî ve Bektaşîlerin dinî ihtiyaç ve erkânlarını yürütecek dede, baba ve pirlere yetiştirileceği devlet okullarının kurulması ve cem evlerine devlet tarafından dedeler tayin edilmesi.¹⁹²

13-Alevî ve Bektaşî halkların kültürel ve dinî hizmetlerini yürüten dernek, vakıf, cem ve kültür evleri gibi kurumların devlet tarafından tek çatı altında toplanması ve bu yapının kontrolünün devlet tarafından sağlanması ile ilgili kurumların siyasi sahalara malzeme olmasının engellenmesi,¹⁹³

Son iki maddede belirtilenler Niyazi Arslan Dede tarafından dile getirilmiş olup birlikte genel Alevî yaklaşımı içerisinde ortak bir talep değildir. Alevî halkların ve dedelerinin büyük bir çoğunluğu devlet çatısı altında faaliyet yürütmekten kaçınmaktadır.

14-Alevî toplumunun geleceği olan gençler, kimlik arayışı içinde olup kim olduklarını bilme noktasında sıkıntı yaşamaktadırlar. Alevî gençleri dinî bilgilerini, Alevî vakıf, dernek, cem ve kültür evlerinde öğrenmektedirler. Eğer Alevîlik konusunda eşitlikçi bir yaklaşım sağlarsa Alevî-Bektaşî gençleri, inançlarının gerektirdiklerini bileceklerdir. Gençlere, Alevî din algısını, geleneklerini, göreneklerini ve kültürlerini öğretecek etkin ve donanımlı, yetkin bir kurumun olmaması, gençleri

¹⁸⁹ Hüseyin Mamak, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 12-11-2011; Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 18-10-2012.

¹⁹⁰ Mahir Alagöz, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 02-08-2011; Nazım Doğan, 1981 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 06-10-2012; Hüseyin Samancı, 1966 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 13-10-2012; Uğur Emir, 1988 Adıyaman doğumlu, Talip, Adıyaman, 23-10-2012.

¹⁹¹ Ferhat Yaylı, 1980 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman, 08-10-2012; Mehmet Taştan, 1959 Adıyaman doğumlu Talip, Adıyaman 30-10-2012; Abdullah Taştan, 1973 Adıyaman, doğumlu Talip, Adıyaman, 30-10-2012.

¹⁹² Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Gölbaşı, 26-07-2010

¹⁹³ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Gölbaşı, 26-07-2010.

kimlik arayışı içine düşürmekte ve dinî algılarını yozlaştırmaktadır. Dinî anlamda yeterli eğitimi alamayan Alevî gençler, İslam anlayışını öğrenememekte, bunun sonucunda inanç boşluğuna düştüklerinden, farklı amaçlar için rahatlıkla kullanılabilmekte ve çeşitli örgütlere katılabilmektedirler. Bu konuda gerekli önlemlerin alınması ve ülkemizin geleceğinin teminatı olan gençlerin dinî eğitimlerini alabilmeleri için gerekli olan okul, enstitü ve kursların kurulması acil bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

Niyazi Arslan Dede'ye Alevî toplumunun devletten talepleri nelerdir? Sorusunun cevabını kendisinden istediğimizde bize şu özetleyici beklentileri açıklamış; Alevî toplumunun ve devletin gelecekte karşılaşabileceği muhtemel problemleri bize ifade etmiştir. “Devletimizin ciddi anlamda inanç için kullanılan Cem evlerine yardımları esirgememelidir. Günümüzde bu tür cem evlerinin elektrik parasını bile ödeyemez duruma gelinmiştir. Buralara hizmetini esirgemeyen kişiler herhangi bir bedel almaksızın görev üstlenmişlerdir. Hiç değilse bir Dedenin ve yanında iki zakinin devlet desteğinden faydalanarak bu görevlerini sürdürmeleri ve dolayısıyla yeni yetişen neslin inançsız bir kişi olmaktan kurtarır. Eğer bu eksiklikler giderilmezse gündün güne durum daha da kötüye gidecektir. Kendisini Alevî olarak niteleyecek kişi Alevîliği dinsizlik gibi algılayacak, her zaman rejime karşı bir tavır sergileyecek hatta terör örgütlerine kendiliklerinden yem oldukları gibi patlamaya hazır bir bomba haline geleceklerdir.

Bugün için belki bu düşünce kabul edilmese de yarın için tehlike arz etmesi kaçınılmazdır. Çünkü Alevîliği gerçek bir Alevî gibi yaşayıp inanmayacak Sünnîliği ise zaten kabullenmeyecektir. Neticesinde inançsız, ateist, ahlakı bozuk, devlet ve rejim düşmanı bir nesil kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu olasılıkların önünü kesmenin en kolay yolu bu inanç sisteminin, sistem içerisindeki hiyerarşik düzenin, gelenek görenek ve kültürün en iyi şekilde korunması ve yaşatılmasıyla mümkün olacaktır. Yani işin ehli olan kişiler desteklenmeli, onlara imkânlar sunulmalı maddi ve manevi destek esirgenmemelidir. Kaldı ki ileride Alevî-Bektaşî inancı hal bilmez

kişiler elinde kalacağından ne olduğu belirsiz bir inanç haline getirilerek milletin, memleketin başına birçok belayı musallat edeceklerdir.”¹⁹⁴

Alevî toplumu, devletin Alevîliğe sahip çıkmasını, Alevî vatandaşların varlığının ve bu varlığın meşruiyetinin Sünnî kesimler tarafından kabul edilmesini, Sünnî kesimin Alevîliği yanlış değerlendirmemesini ve Alevîlik hakkında sahip oldukları ön yargılarının kırılmasını, din ve vicdan hürriyetinin önündeki engellerin kaldırılmasını, Alevîliğin seçmeli ders olarak okullarda kabul edilmesini, Alevî hizmetlerinde bulunan kişilerin devlet tarafından maaşa bağlanmasını, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeniden yapılandırılmasını, cem evlerinin Alevîlerin ibadet ettikleri mekânlar olarak tanınmasını ve devlet tarafından yasal statüye kavuşturulmasını istemiştir.

6. Adıyaman Alevîlerinde İnanç ve İbadetle Alakalı Edebi Seçmeler

Çalışmamızın bu kısmında Anadolu Alevîliğinde yedi ulu ozan olarak kabul edilen ozanların deyiş ve nefesleri ayrıca Adıyaman yöresindeki Alevî ozanların ağzından dökülen deyiş, nefes, gülbank, naat ve mersiyele göz önünde bulundurularak yöredeki Alevîlik inancı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Allah İnancı

İy sıfatun Kulhuva'llahu Ahad
Her dem içinde kadirsin her sahat

Cümle sırrı sen bilürsün ey Kadir
Bi-şeriksin bi-misalsin bi-nazar

Cümle sensin mu'teber ü muhtasar
Ol ki sensüzdür fişar-ender-fişar

Malikü'ül-mülksün Kadim ü lem-yezel
Mahlûkun Halikı sensin zü'l-celal

Tanrı settarü'l-uyubdur hem Kerim
Hem Alim'dür hem Hakim'dür hem rahim
Kaygusuz Abdal¹⁹⁵

Tevhid

¹⁹⁴ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Gölbaşı, 10-10-2012.

¹⁹⁵ Ethem Ruhi Fıglalı, **a.g.e.**, s. 282-283; Abdurrahman Güzel, **Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menakıbnamesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 52.

Evvel ol Allah'ın adı söylenir
Cümle ibadetin başıdır tevhid
Pirim Şeyh Safi'den bize kalmıştır
Sofî kardeşlerin kanıdır tevhid

Tevhid ile bitmez işler bitmiştir
Tevhid ile dünya karar tutmuştur
Tevhid ile talip Hakk'a yetmiştir
Dermansız dertlerin dermanı tevhid

Mürebbisiz, musahipsiz, damensiz
İkrarından dönen yanar imansız
Yakın ihlâs ile çağır gümansız
Şeyh Safi'nin armağanıdır tevhid¹⁹⁶

Bu şiirler tarikata yeni katılan taliplerin tarikat adab ve öğretilerini benimsemelerini amaçla yazılmıştır. Yukarıdaki dizelerde İslam inanç sisteminin temel öğeleri olan Allah'ın tekliği, eşsiz oluşu, bilgisinin sonsuzluğu, her an âleme müdahalesinin devam ettiği, her şeyin yaratıcısı olduğu ve yarattıklarına rahmetiyle muamelede bulunduğu hususlarına değinilmiştir. Bu hususlar, Şîî ya da Mutezilî, Sünnî ya da Alevî bütün İslam algılarının ortak kabul noktalarıdır.

Beş Vakit Namaz

Sabah namazına uyan
Terk eyleme kıl namazı
Türlü kokulara boyan
Terk eyleme kıl namazı

Öğleni kılmazsan kalır
İmanını şeytan alır
Mekânın cehennem olur
Terk eyleme kıl namazı

İkindiye hazır olun
Erenleri nâzır bilin
Akşam namazını kılın
Terk eyleme kıl namazı

Yatsı namazını gözet
Kılıp menziline ilet
Olursun tâmudan azad

¹⁹⁶

<http://www.cemvakfi.org.tr/mehmet-yaman/kizilbaslarin-ulu-padisahi-sah-ismail-safevi-sah-hatayi-mehmet-yaman-dede/>, 18-10-2010.

Terk eyleme kıl namazı

Hakk'ın nuruna batarsın
Canın cennete atarsın
(Sakine) der ne yatarsın
Terk eyleme kıl namazı¹⁹⁷

Beş Vakit Namaz

Külli günahlarım yere döküldü
Hak için abdesti aldığım zaman
Sağ yanıma iki melek dikildi
Sabah namazını kıldığım zaman

Gökten yere indirdiler burağı
Hû deyince yakın eyler ırağı
Dünyadan ahrete yanar çerağı
Öğlen namazını kıldığım zaman

Sofunun iyisi seraser gezer
Kirameyn kâtibin hayrını yazar
Cennet-i âlâyı hak kendi düzer
İkinci namazını kıldığım zaman

Gökten yere saf döküldü melekler
Ana muhtaç idi çark-ı felekler
Hak katında kabul olsun dilekler
Akşam namazını kıldığım zaman

Sofunun iyisi beş vaktin kılar
Anın içi dışı nur ile dolar
Hak Muhammed ali yardımcı kılar
Yatsı namazını kıldığım zaman

Kul Himmet çağırır ey Hızır İlyas
Silinsin kalbinden kara ile yas
Yedi yasin ile üç dahi ihlas
Allah nasip etsin öldüğüm zaman¹⁹⁸

Şeriat kapısın Muhammed açtı
Tarikat kapısın ol Ali seçti
Dünyadan nice bin evliya göçtü
Anlarda gözetir Mehdî yoldadır

Pir Sultan Abdal'ım ölürüm deme

¹⁹⁷ Bedri Noyan, a.g.e., s. 321.

¹⁹⁸ M, Tefvik Oytan, a.g.e., s. 223-224.

Kıl beş vakit namaz kazaya koma
Sakın bu dünyada kalırım sanma
Tenim teneşirde özüm saldadır.¹⁹⁹

Alevî düşünürler içerisinde namaz için yaygın uygulanış şeklinin dışında, namazın dua, niyaz, sohbet, muhabbet olduğuna dair yorumlar da yapılmaktadır.²⁰⁰ Ancak Alevî halklar tarafından pir olarak kabul edilen büyük şahsiyetlerin namazı, Peygamber döneminden itibaren uygulanı gelen biçimde algıladıkları görülmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makalat* adlı eserinin söz konusu bölümü ve yukarıdaki şairlerin namazla ilgili söyledikleri dikkate alındığında şeriat kurallarını temel alan ve Sünnî tarikatlarda görülen anlayışın paralelinde bir anlayış ortaya çıkmaktadır.²⁰¹

32 Farz

İslam'ın şartını sual edersen
İcmalinde şartı beştir efendi
Muradın ger iman öğrenmek ise,
Anın da adedi şeştir efendi

Savm ile salat, zekat ile hac
Malın var ise, Hak yoluna saç
Biri şehadettir, lisanını aç
Bu sana acaib iştir efendi

Peygamberleri sev, anlara inan
İnanmayanlardır ol nare yanan
Melek, kitap, ahiret olmaz mı ahsen
Var ise imanın hoştur efendi

Din Muhammed dinî, cümleden asıl
Gayri dinleri bilmezem nasıl
Ziyade değıldir, üç farzdır gusül
Mazmaza, istinşak, beden yaştır efendi

Biz dört biliriz abdestin farzın
Gel, öğrenmeğe var ise kastın
Dirseklerin mail, yumalı destin
Vech ile ricleyn yaştır efendi

¹⁹⁹ <http://www.alevîsesi.com/pir-sultan-da-namaz.html>, 21-06-2011.

²⁰⁰ Ali Büyükaşahin, Mustafa Alkan, Cuma Pektaş, Ali Tural gibi görüştüğümüz birçok dede namaza bakışlarının bu yönde olduğunu dile getirmişlerdir.

²⁰¹ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makâlât**, trc. Esad Coşan, Ankara, Seha Neşriyat, t.y., s. 19.

On iki şart vardır salatın
Kılıp ânı menziline iletin
Aynel yakîn var ise bir illetin
Anın da adedi şeytir efendi

Hadesten, necasetten eyle taharet
Ört avret yerini, etme kerahet
İstikbali kible, vakitle niyet
Bu altı saydığın dıştır efendi

Tekbir al, ellerin başına götür
Kıyam, kıraat, rüku, sücuddur
Kaide-i ahirede, bir miktar otur
Kılarsan ne güzel iştir efendi

Kaygusuz Abdal'ın bildiği böyle
Noksanı var ise, doğrusun söyle.
Su bulunmaz ise, teyemmüm eyle
İki darp, bir niyet; üçtür.²⁰²

Hac

Hatayi hal çağında
Hak, gönül alçağında
Yüz bin Kâbe yapmaktır
Bir gönül al, çağında²⁰³
“Gönül yapıp onda Kâbe kuralım”²⁰⁴

“Özeni dolaşma Hacc'da Yemen'de
Hakkı ispat ettik ol ben âdemde
Akil meclisinde irfan ceminde
Hünkâr-ı evliya pirimiz bizim”²⁰⁵

Bu şiirde de görülmektedir ki Alevîlerin büyük pirleri İslam'ın beş ve imanın altı esasını yaygın kanaate uygun şekilde zahîrî itibari ile algılamaktadırlar. Dizeler okunduğunda ameli noktalara ağırlık verildiği ve gündelik ibadetlerin yerine getirilmesinin ciddi bir şekilde teşvik edildiği görülmektedir. Günümüz Alevîlerinin namaz, oruç, hac zekât, abdest, gusül gibi ibadet-amel yorumlamak suretiyle otantik algılanışından farklı görmeleri kabul edilebilir görülmemektedir.

²⁰² M, Tevfik Oytan, **a.g.e.**, s. 222-223.

²⁰³

http://www.edebiyatekibi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=340&Itemid=28, 22-10-2010.

²⁰⁴ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman Gölbaşı, 09-10-2012.

²⁰⁵ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 11-10-2012.

Dört Kapı Kırk Makam

Bir sualim var sana
Ey dervişler ecesi
Meşayih ne buyurur
Yol haberi niceşi

Evvel kapı Şeriat
Emr-ü nehyi bildirir.
Yuya günahlarını
Her bir Kur'ân hecesi

İkincisi Tarikat
Kulluğa bel bağlaya
Yolu doğru varanı
Yarlıgaya Hoca'sı.

Üçüncüsü Marifet
Can gönül gözün açar
Bak mânâ sarayına
Arşa değin yücesi

Dördüncüsü Hakikat
Ere eksik bakmaya
Bayram ola gündüzü
Kadir ola gecesi

Âşık Yunus bu sözü
Muhâl deyu söylemez
Mânâ yüzün gösterir
Ol şairler kocası²⁰⁶

Dört Kapı

“Arşı aladaki yeşil kubbenin
Dört direği vardır, dördtür yapısı
Yüce Rabbin yarattığı Âdemin
Döner dört yanına dördtür ustası

Durur muallâkta şu devri âlem
Veçhini yazmaya dayanmaz kalem
Miracı Nebide okunan kelam
Zikrediyor diller dördtür sedası

Güruhu Naci'den Şit olup gelen
İkrar iman edip gümanı silen

Rabbi'l Âlem cümle sırları bilen
Dört kitap böyle der budur manası

Edebi erkândan geçer yolumuz
Kevser ırmağından gelir dolumuz
Ta ezelden böyle derdi ulumuz
Dört din üzeredir Hakk'ın binası

Aşkî muhabbetle yoğruldu ceddim
Sırrı hakikatle irşada geldim
Yaş kemale erdi kendimi bildim
Fark ettim cümlenin dörtlür atası

Ervahı ezelde levhi kalemde
Zikreyleriz Huda her bir kelamda
Cümle Nebilerin soyu İslam'da
O şehre girmenin dörtlür kapısı

Kuruldu mektebi Şeriat Babı
Tarikat içinde Yunmaya ab-ı
Marifet ehlinde eşik türabı
Sırrı hakikat dört zordur varması

Kul Niyazi dört kapıda kırk makam
Başlar şeriattan Hakikat hitam
Onar adım ile doksan bin kelam
Kitabı peygamber dört var mı dahası²⁰⁷

Alevî-Bektaşî halkların literatüründe büyük öneme sahip bir şahsiyet olan Yunus Emre, bu şiirinde dört kapı kırk makamı temel İslamî esasları koruyacak mahiyette ele alıp işlemiştir. Dört kapı; şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir. Bu dört unsur birbirinden bağımsız olmayıp hiyerarşik bir yapı da arz etmektedir. Yani şeriat olmadan tarikat, tarikat olmadan marifet, marifet olmadan hakikat gerçekleşmez. İlk asıl şeriattır. Şeriat ile kişisel toplumsal hayatın kendilerine göre uyacağı kurallar tespit edilir. Kişi bu kurallara uygun yaşayarak bir yandan huzurlu ve düzenli bir şekilde hayatını sürdürürken bir yandan da tarikat mertebesine adım atmaya hak kazanır. Şeriatını sağlayıp tarikat kapısına ulaşan kimse artık bireysel kontrol gücünün üstüne cemaatin kontrol gücünü de eklemiştir. Maddi unsurları ile kendini olgunlaştıran birey, manevî yönünü geliştirip Hakk'a yaklaşmak için kişinin kalbinin terbi-

²⁰⁷ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Gölbaşı, 21-10-2012.

yesi diyebileceğimiz marifet kapısına yönelir. Marifet kapısından içeri girerek kalbini Hak ile temaşaya hazırlayan kul artık Allah ile en yakın halini yaşayacağı hakikat mertebesine ulaşır. Bu mertebe aynı zamanda insan-ı kâmil olmayı ifade eder. Kamil insan, hangi şartlarda yaşadığı, başında ne tür belaların bulunduğu önemli olmaksızın Allah ile yakınlığından kaynaklanan sürekli bir huzur ve dinginlik hali içinde bulunur.

Nübüvvet

Övmüş de yaratmış kendi nurunda
Padişah eylemiş ilin üstüne

Cemalini gördüm salâvat verdim
Cıgalar sokunmuş serin üstüne

Vallahi Kur'ân'dır senin sözlerin
Yasin'i şeriftir iki gözlerin

İnna fetehna'lık güzel yüzlerin
Vessaha inmiştir halin üstüne

Şah Hatayi'm eyder şem'i çırası
Errahman'dır iki kaşın arası

Besmeleyle okunur Elham Suresi
Okudum da geldim ölün üstüne

İslam düşünce tarihinde yer bulan bütün itikadî algılarda olduğu gibi Alevî-Bektaşî algısında da peygamber insanların en üstünü kabul edilir. Kur'ân'da buyrulduğu üzere Peygamberimizin her adı anıldığında kendisine salât ve selam ile tazim edilir. Peygamberin ağzından çıkanlar Allah buyurmuş gibi kabul edilir, vahye gösterilen ihtimam sünnete de gösterilir. Ayrıca dizeler dikkatlice okunduğunda vücudun kimi azalarının dinî bir takım kavramlarla eşleştirilerek anlatılması olgusu, günümüz Alevî ve Bektaşî şairlerinin şiirlerinde devam eden kökü Hurufilik ve Bâtînilige dayanan bir olgudur.

Şehadet

Gel ey Muhammed ümmeti
Bu devlete saadete

Bu din Muhammed dinidir
Parmak getir şehadete²⁰⁸

Talip olanın kişinin kelime-i şehadet getirmesi, yani şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Yine şahitlik ederim ki Hazreti Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberidir demesi kişiyi dünyada ve ahirette huzura eriştirecektir. Bunun sonucunda Alevî-Bektaşî algısında Peygamberin şefaathet yetkisine haiz olduğu kabul edilmekte ve hassasiyetle üzerinde durulmaktadır.

Musahiplik

Musahip davası kılan
Evvel başdan hali gerek
Ruhu ruha ol şevk
Cesed dahi ölü gerek

Gönül ayinesin silub
Kendi kemalini bilub
Hırsla nefsi ölüp
Aşkla can diri gerek

Gönül ayinesin açana
Hakk'ı batıldan seçene
On iki derbendi geçene
Hakka gider yolu gerek

Gönlünde kibir tutmaya
Sevdicağın unutmaya
Yar ki dege yâre atmaya
Çarahlıktan eli gerek

Şah Hatayi'nin bendine
Şah gerek şah menendine
Lahmuke lahmi yurduna
Şah Murteza Ali gerek²⁰⁹

Musahiplik müessesesinde gözetilen ilk husus musahip olacak kişilerin her açıdan birbirlerine denk statüde bulunmalarıdır. Musahiplikte kişilerin kazanması gereken en önemli meleke diğergâmlıktır. Kişi musahibini kendi gibi görür, kendisi için istediği ve sevdiği şeyleri musahibi içinde aynı şevk ve arzu ile ister. Musahiplik

²⁰⁸ <http://www.cemvakfi.org.tr/mehmet-yaman/kizilbaslarin-ulu-padisahi-sah-ismail-safevi-sah-hatayi-mehmet-yaman-dede/>, 11-10-2010.

²⁰⁹ Doğan Kaplan, **a.g.e.**, s. 212-213.

derece derece kişinin özümseyip benimseyeceği bir karakter oluşturma sürecidir. Gösterilen bütün bu gayret, musahipler arasındaki kardeşliğin pekiştirilmesi, iki beden, bir insan olmaları içindir.

Allah-Muhammed-Ali İnanıcı

Ben dahi nesne bilmezem
Allah bir Muhammed Ali
Özüm zulmete salmazam
Allah bir Muhammed Ali

Onlar birdirbir oluptur
Yerden göğe nur oluptur
Dört köşede sır oluptur
Allah bir Muhammed Ali

Hatayi bu yolda serdir
Serin verenlerde erdir
Ayda sırdır günde nurdur
Allah bir Muhammed Ali
(Hatayi)

“Kul Niyazi özümdeki Ali’dir
Kelamımda sözümdeki Ali’dir
Muhammed’in sırrındaki Ali’dir
Nur-u Nübüvvette hali bilince

Sevdiğimden ayrı düştüm ağlarım
Bu derdimin dermanı ol ya Ali
Şah Hüseyin’le Kerbela’da kanarım
Şol Yezidin fermanı ol ya Ali

Kırklar erip ulu divan kursunlar
Mümin olanlara murat versinler
Cümle muhip Hak darına dursunlar
Gönlümüze mihman sen ol ya Ali

Kul olayım Ehlibeyte Hüseyin’e
On iki İmam Pak-ı Ali Nesline
Kul Niyazi kement takmış eğnine
Boynum hazır urganım ol ya Ali

Bir olduk uyduk katara
Allah bir Muhammed Ali
Aldık Hünkârı hatıra
Allah bir Muhammed Ali

Allah Allah deyip geldim
Özümü Salmana verdim
Gönlümden karayı sildim
Allah bir Muhammet Ali

Kaldır gönülden gamanı
Ol gani kesmez âmânı
Yazdı Ali bu fermanı
Allah bir Muhammet Ali

Yazıldı bize bu ferman
Kırlarda engürü derman
Kul Niyazi size kurban
Allah bir Muhammet Ali"²¹⁰

“Bezmi elesttinden beri
Kevn Muhammed Ali'dendir
İtaat yolun temeli
Yol Muhammed Ali'dendir

Vücudun şehrinin yuyan
Sevgi saygı ile dolan
Ervahını Hakk'tan bilen
Can Muhammed Ali'dendir

Dediler bize Kızılbaş
Kurban olsun can ile baş
Pirimizdir Hacı Bektaş
Pir Muhammed Ali'dendir

Özeni mahzun amelin
Hakka kavuştur cemalin
Böyle sağlam bir temelin
Hak Muhammed Ali'dendir"²¹¹

Yedi Alevî ulusundan olan Şah Hatayî ve Niyazi Arslan Dede bu dörtlüklerinde Hakk-Muhammed-Ali örgüsünün veciz ifadelerle tefsire çabalamıştır. Şah Hatayî, buradaki ifadeleriyle Hakk-Muhammed-Ali inancının unsurlarını ve birbirleriyle ilişkili olarak konumlarını tanımlamış, bu inanç unsurunun inanan kişiye kazandıracağı hasletlere vurgu yapmıştır.

²¹⁰ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman Gölbaşı, 09-10-2012.

²¹¹ Mustafa Alkan, 1958 Adıyaman doğumlu, Zakir, Adıyaman, 11-10-2012.

Kur'ân-ı Kerim Anlayışı:

El Kur'ân-ü vel insan
Hadistir bu tev'eman
Sözün bilmezse insan
Nice ersin kemale

Kur'anidir sözümüz
Rahmanidir yüzümüz
Hakk'ı görür gözümüz
Aldanmayız hayale
Mihribi, (ö. 1919)²¹²

“Hak saklıdır özümüzde
Ali evladı sözümüzde
Söyleriz hep virdimizde
Kur'an-ı ilme gidelim

İncil Tevrat Zebur geldi insana
Ol Kuran'ı nasip kıldı İslam'a”²¹³

Yörede İslam inanç sisteminin temel kaynağı olan Ku'rân-ı Kerim, hayat rehberi olarak görülmüştür. Ku'rân-ı Kerim, insanın kendisiyle, toplumla ve yaratıcı ile olan ilişkilerinin esaslarını belirleyen ilkeler kitabı olarak görülmüştür.

²¹² Abdalbaki Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 156-157.

²¹³ Niyazi Arslan, 1965 Adıyaman Besni doğumlu, Dede, Adıyaman Gölbaşı, 09-10-2012.

SONUÇ

İslam ümmeti, Peygamberimizin vefatından sonra çeşitli nedenlerden dolayı siyasî ve itikadî konularda ihtilafa düşmüştür. İslam Mezhepleri Tarihi, erken dönemden başlayarak günümüze kadar Müslümanlar arasında ortaya çıkan İslam Düşünce Ekollerinin (mezheplerin/dini akımların veya grupların) isimlendirilmelerini, doğuş sebeplerini, temel kaynaklarını (edebiyatını), teşekkül sürecini, siyasi ve itikadî temel konuları algılayış biçimlerini, mezheplerin fırkalara veya alt gruplara ayrılışlarını ve bunların nedenlerini, mezheplerin yayıldıkları bölgeleri, kurucularını ve son temsilcilerini, diğer mezheplerle olan ilişkilerini, İslam düşüncesine katkılarını ve mevcut mezhep mensuplarının günümüzdeki durumlarını objektif bir şekilde yer-zaman ve fikir-hadise irtibatı kurmak suretiyle anlatmayı hedefler. Buna göre mezhepler tarihi çalışmaları, mezheplerin tarihsel konumlarının ortaya çıkarılması ve güncel değerlerinin tespit edilmesi şeklinde iki farklı amaca hizmet edebilmektedir. Bu bağlamda bir yandan Adıyaman'daki Alevîliği tanıtırken diğer yandan da benzer ve farklılıklarını ortaya koymak suretiyle günümüz Anadolu Alevîliğini anlaşılır kılmaya çalıştık.

Tarihî seyir içinde Alevî topluluklarının farklı zamanlarda, değişik şekillerde isimlendirildikleri kaynaklarda yer almaktadır. “Kızılbaş, Alevî, Rafizî, Bektaşî, Tahtacılar, Çepniler, Sıraçlar” vb. isimler tarihî süreç içerisinde Alevî toplulukları tanımlamak için kullanılmış bazı ifadelerdir. Alevî gruplarını isimlendirmek veya tanımlamak için tarihte kullanılan bu ifadeler arasında farklılık olsa da bugün bir takım iç ve dış nedenlerden dolayı Anadolu'da bütün bu toplulukları ifade etmek için “Alevîlik” kavramı yaygın olarak kullanılmaktadır.

Tarih boyunca Alevîlerin, çeşitli nedenlerle İslam coğrafyasının birçok bölgesine dağıldığı bilinmektedir. Günümüzde Alevîlerin yaşadığı yerleşim yerlerinden biri de Adıyaman'dır. Adıyaman Alevîleri ile yaptığımız görüşmelerde onlar kendilerinin Horasan'dan, Erbil'den, Orta Asya'dan geldiklerini ve Türkmen olduklarını ifade etmekte; Anadolu'yu sonradan yurt olarak benimsediklerini, İran Müslümanlığının ve Şiîliğin tesirinde kaldıklarını kabul etmektedirler. Adıyaman Alevîleri Sivas ve Tunceli'den Elazığ'a, Elazığ'dan Malatya'ya, Malatya'dan Kâhta ilçesine,

oradan da Adıyaman Merkez ve köylerine gelerek buralara yerleşmişlerdir. Tarihî kaynaklar Babaîler isyanından önce bölgede Alevî Türkmenlerin bulunduğunu ve bu Türkmenlerin Babaîler isyanına katıldıklarını bize göstermektedir. Orta Asya'dan gelen Türkmen Alevîler Anadolu'nun farklı bölgelerine göç edip buralarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Yaptığımız gezi, gözlem ve yüz yüze görüşmeler neticesinde Adıyaman yöresinde Alevîler, Merkez ilçede 56, Besni ilçesinde 9, Çelikhan ilçesinde 5, Gölbaşı ilçesinde 5, Kâhta ilçesinde 2, Tut ilçesinde 1 yerleşim merkezinde ikamet etmektedirler. Alevîler yoğun olarak Adıyaman Merkez ve merkeze bağlı köylerde yaşamaktadırlar. Bu köylerin 63 tanesinde sadece Alevîler bulunmakta; 15 tanesinde ise Alevî ve Sünnî vatandaşlar beraber yaşamaktadırlar. Yörede yaşayan Alevîlerin Adıyaman nüfusuna oranı yaklaşık %11 dir. Yörede Alevî ve Sünnîler birlik ve beraberlik içinde yaşamaktadırlar.

Adıyaman yöresinde yaşayan Alevîlerin inanç ve ibadetleri incelendiğinde bunların Anadolu Alevîliğinden çok farklı olmadığı görülecektir. Kendileriyle görüştüğümüz Alevî dedeleri, Alevîlerin şeriat tanımaz bir zümre olarak gösterilmeye çalışılmasından rahatsız olduklarını, bunun aksine Alevîlerin şeriatlarına bağlı bir topluluk olduğunun kabul edilmesinin gereğini dile getirmişlerdir. Bu bağlamda görüştüğümüz bazı Alevî kanaat önderlerinin imkânları bulursa derhal Hacca gidebileceklerini ifade etmişlerdir. Gerek il müftülüğünün gerekse Diyanet İşleri Başkanlığının bu konuda bir çalışma başlatması, Alevî vatandaşlar açısından oldukça önemli görülmektedir.

Anadolu Alevîliğinde olduğu gibi Adıyaman'daki Alevîlerinde de Allah'ın varlığı ve Hz. Muhammed'in gönderilmiş bir Peygamber olduğu inancı çoğunluk tarafından kabul edilmektedir. Nitekim Alevîliğin önderi olarak kabul edilen Hacı Bektaş-ı Veli'nin de bu inançlara sıkı sıkıya bağlı olduğu bilinmektedir. Bunun yanında Alevîlikte Hz. Ali'nin velayeti, Onu sevme ve ona bağlanma çok önemli bir esas olarak kabul edilmektedir. Fakat Alevîlerin Ali algısı gerçek Ali'den öte, mitolojik bir algılaşma şeklinde olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Allah-Muhammed-Ali üçlemesi Alevî inanç sisteminin merkezini teşkil eder. Bu üç unsur çoğunlukla müstakil kabul edilmiş olmakla birlikte, bazen ikili veya üçlü unsur olarak da kabul edildiği olmuştur. Bu üç unsurun genel olarak aşkın bir ilah kavramını ifade ettiği; bu aşkın varlığın bir ölçüde insanda, kâmil manasıyla da Ali'de tecelli ettiği belirtilmiştir. Yöredeki Allah-Muhammed-Ali inancı: “Allah birdir, Muhammed haktır, Ali Allah’ın arslanıdır. Allah-Muhammed-Ali’yi birbirinden ayırmadan, bir bütün olarak kabul etmek gerekir, ” sözleriyle özetlenmiştir. Bunu ifade etmek için sloganik bir ifade olarak “Hak-Muhammed-Ali yolu” tabiri kullanılır. Buna göre Allah tektir, Muhammed haktır, Ali ise velidir. Nübüvvet Hz. Muhammed’e, velayet ise Hz. Ali’ye gelmiştir. Nübüvvet ve velayet birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Görüldüğü gibi Adıyaman Alevîleri Allah’ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul etmekte, bunun yanında Hz. Ali’ye de önemli bir konum atfetmektedirler.

Adıyaman Alevîleri Peygamberlere imanın, akaid esasları içinde olduğunu kabul etmektedirler. Geleneksel İslamî anlayış ile yöredeki Alevîlerin peygamberlere ve peygamberlik müessesine bakış açısında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Adıyaman yöresinde Hz. Muhammed’in peygamberliğine iman edilmekte ve onun nübüvvet makamının temsilcisi olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca 12 İmam’ın da halifelik kurumunun temsilcileri olduğu kabul görmektedir. Bölgedeki Alevî dedeleri nübüvvetin Hz. Ali yerine yanlışlıkla Hz. Muhammed’e geldiği şeklindeki düşüncelerin de doğru olmadığını ifade etmişlerdir.

Adıyaman Alevîlerinde Kur’ân-ı Kerim kutsal kitap olarak kabul edilmektedir. Kur’ân-ı Kerim’in Allah’ın emriyle Cebrail tarafından Hz. Muhammed’e tedricen indirildiğine, 23 senede tamamlandığına, Hz. Muhammed tarafından okunduğuna ve Hz. Ali tarafından yazıldığına inanılmaktadır. Kutsal kitap inancının buraya kadar olan bölümünde Sünnîlik ile herhangi bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Ancak Adıyaman Alevîlerinin Sünnîlikten ve bazı Alevî zümrelerinden farklı olarak Kur’ân-ı Kerim’in tahrif olduğuna inanmaktadırlar. Görüşülen Alevî dedeleri; Kur’ân-ı Kerim’in toplanmasında bir takım şaibelerin olduğuna, özellikle Ehl-i Beyt ile ilgili bazı ayetlerin tahrif olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre Kur’ân ilk önce 33 cüz, 114 sure ve 6666 ayetten meydana gelmiş iken, toplanma esnasında 432

ayetin çıkarılarak, 6234 ayet ve 30 cüz kaldığını iddia etmektedirler. Onlara göre çıkarılan ayetler Ehl-i Beyt ile ilgili ayetlerdir.

Adıyaman Alevîlerinde dört büyük melek ve Allah'ın yarattığı diğer melek-
lere inanılmaktadır. Alevîler tarafından meleklerin insanlarla beraber oldukları ve
insanların sağında ve solunda buldukları inancı kabul görmektedir. Meleklerle
olan inanç ve meleklerin özellikleri hususunda Alevîler ile Sünnîler arasında her-
hangi bir fark yoktur. Alevî melek anlayışı, Sünnî melek anlayışı ile örtüşmektedir.

Alevîler kader konusunda akılcı bir anlayış benimsemişlerdir. Onlara göre
Allah insana akıl vermiştir. İnsan bu akıl sayesinde tercihler yaparak kendi kaderini
kendisi yaratır. Özellikle Kerbelâ hadisesini örnek veren Alevîler, “Eğer kader Al-
lah'ın bizim için takdir ettiği bir şey olsaydı, bizim, Yezid'i suçlamamızın bir anla-
mı olmayacaktı” demektedirler. Buradan hareketle kaderin, kişinin kendi elinde ol-
duğunu, özgür iradesiyle kendi iyilik ve kötülüklerinin müsebbibi olduğunu ifade
etmişlerdir.

Yöredeki Alevîler ahiret inancının neticesi olarak, ölmeden önce kişinin
kendisini hesaba çekmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Hesap, mizan, sırat, cennet,
cehennem gibi kavramlara olan inançlarından ötürü cem erkânı başlamadan önce
kul hakkı yiyen ya da haksızlık yapanlar, dedenin huzurunda kurulan halk mahke-
melerinde kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturup nefislerini temize
çıkarmaktadırlar.

Adıyaman Alevîleri, Hz. Ali ve 12 İmamlara bağlılıklarını dile getirmişler-
dir. Ehl-i Beyt'in kutsiyetinin kaynağını Kur'ân, hadis ve yaşanan hadiselerle da-
yandırmaktadırlar. Peygamber hayattayken Ehl-i Beyt'in dinî temsil makamına la-
yık görüldüğünü, Ehl-i Beyt'in ve 12 İmamların ledün ilmine vakıf olduklarını ifade
etmektedirler. Adıyaman Alevîleri Hz. Ali'nin tanrılaştırılmaya çalışıldığı düşünce-
lerinden rahatsız olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca Adıyaman Alevîleri son günler-
de tartışılan “Alisiz Alevîlik” anlayışlarına karşı çıktıklarını, Alisiz Alevîliğin,
Alevîlik olmayacağını kesin bir dille ifade etmişlerdir.

Alevîlik ve Bektaşîlikteki dört kapı, kırk makam, üç sünnet ve yedi farz
ahlâkî birer prensip olarak tanımlanabilir. Alevî-Bektaşîlikte görülen namaz, oruç,

hac, zekât gibi ibadetler Bâtînîlikten dolayı farklı yorumlanmıştır. Günümüzde Alevîler bu tür ibadetlerin zahirî manasını bırakıp, bunların her birinin birer bâtinî anlamının bulunduğunu ve asıl önemli olanın bu bâtinî anlam olduğunu söylemişlerdir. Adıyaman Alevîleri ibadetin Allah'a yalvarmak ve yakarmak olduğunu söylemişlerdir. Bu yorum, Adıyaman Alevîlerini namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerden uzaklaştırmıştır. Bunun yanında cem evlerinde yapılan bir takım ayinlerin de icra edildiği görülmüştür. Bunlar da belli kural ve ritüellere bağlanmıştır. Aynı zamanda Ramazan ayında oruç tutmazken, Muharrem ayında 12 gün oruç tutmaları da dikkat çekicidir.

Adıyaman Alevîleri haccı Kâbe'yi belirli bir zamanda, belirli kurallarla ziyaret etmek şeklinde tanımlamışlardır. Yaptığımız mülakatlarda Kâbe'ye giden Alevîlerin olduğunu söylemişlerdir. Bunun yanında Alevîler, kendilerince kutsal saydıkları mekânlara ziyareti de hac kadar makbul görürler. Hacı Bektaş, Abdal Musa, Karaca Ahmet Sultan Dergâhı, Şahkulu Sultan Dergâhı, Seyit Battal Gazi, Hasan Dede Türbesi, Hamza Baba Dergâhı gibi kutsal addettikleri yerlere yapılan ziyaretleri bu kabildendir.

Adıyaman Alevîleri zekâtı da farklı şekilde yorumlamış, onu herhangi bir kurala bağlı olmaksızın fakirlere yapılan yardım olarak tanımlamışlardır. Onlara göre Zekât; imkânlar dâhilinde fakirlere, yoksullara, yetimlere ve öksüzlere yardımcı olmak maksadıyla verilir. Hangi mallardan, ne kadar zekât vermek gerekir diye bir koşuldan söz edilemez. Yeter ki yoksullara yardım edilsin. Bu yönüyle Alevîlerin zekât anlayışı Sünnîlikteki sadakaya benzetilebilir.

Adıyaman Alevîleri içinde Kurban Bayramında kurbanlık almaya gücü yeten kimseler, Allah rızası için kurban alır ve keserler. Kurbandan maksat, kişinin kendi nefsinin Allah yolunda kurban etmesi, öldürmesidir. Kurban kesildikten sonra akrabalara, komşulara, ihtiyacı olan kişilere dağıtılmalıdır. Kurban bayramında kesilen kurbanın yanı sıra Adıyaman Alevîlerinde; ikrar kurbanı, düşkünlük kaldırma kurbanı, koldan kopma erkânı kurbanı, cem kurbanı, görgü kurbanı, musahiplik kurbanı, birlik kurbanı, nevrüz kurbanı gibi çeşitli isimlerle kesilen farklı kurban çeşitleri de bulunmaktadır.

Alevîler, Sünnî ibadet tarzından farklı bir ibadet tarzı geliştirmişlerse de abdest ve özellikle gusül abdestine önem vermektedirler. Temizliğin şart olduğunu, temizliğin imandan geldiğini ve kişinin maddi-manevi temizliğine özen göstermesi gerektiğini ifade etmektedirler. Alevîlerde, Sünnî mezheplerdekine benzer gusül ve abdest olmakla birlikte, kendilerine özgü abdestleri de vardır.

Yukarıdaki ibadetlerin yanı sıra Alevîlerin geliştirdiği ve özellikle büyük şehirlerde bunu icra edebilmek için evler yaptıkları “Cem” ayinleri de Alevîlikte önemli bir ibadettir. Cem erkânı ve semah, Adıyaman Alevîleri tarafından da ibadet olarak kabul edilmektedir. Haftanın belirli günlerinde canlar bir araya gelerek dedenin huzurunda cem evleri veya yaşadıkları evlerin büyük bir odasında bunu gerçekleştirmektedirler. Bugün yörede genel olarak bütün cemler zaman zaman yapılmakla beraber, çoğunlukla görgü cemleri icra edilmektedir. Cem erkânlarını yürütecek dedelerin azlığından dolayı cemler her yerde yapılamamaktadır. Musahiplik, dardan indirme, koldan kopan vb. cem erkânları da zaman zaman yapılmaktadır.

Anadolu Alevîliği söz konusu edildiğinde dört kapı kırk makam kurallarının tamamının dikkate alındığı görülür. Dört kapı kırk makam, yola giren talibin geçmesi gereken merhalelerin, seyr-ü sülûk kurallarının bütünüdür. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarından her birini aşmak için onar makamdan geçmek gerekir. Bunun sonucunda kişi kemale ermiş olacaktır. Adıyaman Alevîleri de dört kapı kırk makam olmadan Alevîliğin anlaşılıp yaşanamayacağını ifade etmişlerdir.

Adıyaman Alevîleri üç sünnet ve yedi farzın da yola giren her talibin uyması ve bilmesi gereken kurallar olduğunu ifade etmektedirler. Talibin Allah’ı dilinden ve kalbinden düşürmemesi, âdab ve erkân içinde hayatını sürdürmesi, kalbini bütün kötülüklerden arındırması, zahidane, riyadan uzak bir yaşam sürdürmesi, musahibi-ne ve mürebbîsine saygıda kusur etmemesi gerektiği söylenmektedir. Diğer taraftan bu üç sünnetin ve yedi farzın neler olduğu Alevîler tarafından farklı şekilde yorumlanıp sıralanmaktadır.

Yukarıda sayılan inanç ve ibadetlerin yanında Adıyaman Alevîlerinin kendilerine has örf ve adetleri de bulunmaktadır. Örneğin Adıyaman Alevîlerinin doğum öncesi hazırlık ve çocuğa isim verme uygulamaları, Alevî geleneklerine göre yapı-

lır. Çocuğu sünnet etme ve kirvelik de Adıyaman Alevîleri arasında sürdürülen önemli geleneklerdendir.

Adıyaman Alevîlerinde çok evlilik yaygın değildir, fakat hiç yoktur da denilemez. Yörede çok eşlilik tasvip edilmediği gibi boşanma da uygun görülmez. Herhangi bir sebebi yokken karısını boşayan kişi düşkün kabul edilir. Eskiden Alevîler arasında Sünnîlerden kız alıp Sünnîlere kız verme pek hoş karşılanmazken, günümüzde bu durum değişmiştir. Artık Alevîler ile Sünnîler birbirlerinden rahatlıkla kız alıp vermektedirler. Fakat Alevî dedeleri Alevî kızlarının Sünnî ailelerde baskı gördüklerini, Sünnî kızların ise Alevî ailelerde herhangi bir baskı ile karşılaşmadıklarını söylemişlerdir. Kanaatimizce bunun mezhebî duygusallıkla yapılan bir yorum olduğu düşünülebilir.

Diğer Alevîler gibi Adıyaman Alevîleri de tavşan yemezler. Bunun dinî bir yasak olmadığını ifade eden dedeler, tavşan etinin yenmemesi konusunda tavşanın adet görmesi, etinin lezzetli olmaması, ayaklarının köpeğe, kuyruğunun ise domuza benzemesi gibi nedenler sıralamaktadırlar. Alevîlikte içki içme meselesi de dedeler tarafından farklı şekilde yorumlanmaktadır. Görüşülen dedelerden bir kaçı içkinin kendinden geçmeyecek kadar içilmesinde ve içki içme olayına dinî bir boyut kazandırılmasında bir sakınca yoktur derken; diğerleri de, “Hiçbir zaman Alevîlik inancı adına içki içilmesi doğru değildir”, demektedirler.

Adıyaman Alevîlerinin ibadetleri, inançları, örf ve adetleri incelendiğinde Anadolu Alevîliğinden çok farklı olmadığı yöresel bazı özelliklerinin bulunduğu görülmektedir. Adıyaman Alevîlerinin problemleri de Anadolu’da yaşayan diğer Alevîler ile benzeşmektedir. Adıyaman Alevîleri cem evlerinin devlet tarafından ibadet yeri olarak kabul görmesini, laiklik ilkesinin doğru şekilde uygulanmasını, okullardaki ders kitaplarına Alevîlik ile ilgili bölümler konulmasını, üniversitelerde Alevîlik ile ilgili bölümler açılmasını ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yeniden yapılandırılmasını istemektedirler.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülhamid, İrfan: **İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları**, trc. Saim Yeprem, İstanbul Marifet Yayınları, 1994.
- Adıyaman Valiliği: **Adıyaman İl Yıllığı-1994**, Ankara, Çağdaş Hizmetler Basım, 1994.
- Adudüddîn el-İcî: **Kitabü'l-Mevakif**, thk. Abdurrahman Ümeyra, Beyrut Dâru'l Cil, 1997.
- Ağırakça, Ahmed: **Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1997.
- Ahmed Rifat Efendi: **Devhatü'n-Nukaba: Osmanlı Toplumunda Sadat-ı Kiram ve Nakibüleşraflar**, 1293/1876; Haz. Hasan Yüksel, M. Fatih Köksal, [y.y. : y.y.] 1998.
- Ak, Ahmet: **Selçuklular Döneminde Maturidilik**, Ankara Yayınevi Yayınları, 2009.
- Akar, Mehmet: **İnsanlığın Kültür Mirası Adıyaman**, İstanbul-2000
- Akpınar, Turgut: **Türk Tarihinde İslamiyet**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- Aksüt, Hamza: **Anadolu Alevîliğinin Sosyal ve Coğrafi Kökenleri**, Ankara, Art Bas. Yay. Mrk., 2002.
- _____ : **Mezopotamya'dan Anadolu'ya Alevî Erenlerin İlk Savaşı (1240) : Araştırma İnceleme**, İstanbul, Yurt Kitap-Yayın, 2006.
- Aktaş, Ali : **Alisiz Alevîlik Olur Mu?** İstanbul, Ant Yayınları, 1998.
- _____ : "Alevîlerde Ölümle İlgili Ritüeller", **HBVAD**, Ankara 1999, S. 11.
- _____ : "Alevîlerde Ölümle İlgili Ritüeller", <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/11-117-142.pdf>, 07-06-2011.
- _____ : **Alevîlik Bektaşîlikte Ölüm-Cenaze ve Yas Ritüelleri**, İstanbul, Göçebe Yayınları, 1997.
- Aktay, Yasin: "Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevîlik Üzerine Notlar", **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 2007, cilt: IV.
- _____ : **Türk Dininin Sosyolojik İmkânı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Akyol, Taha: **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, İstanbul, AD Kitapçılık, 1999.

- Akyüz, Vecdi: **Hilafetin Saltanata Dönüşmesi: Emevilerin Kuruluş Devrinde İslam Kamu Hukuku**, İstanbul Dergâh Yayınları, 1991.
- Alauddin Ali el-Hindi: **Kenzü'l-Ummâl**, thk. Bekiri Heyyani, v.d., Beyrut, Müessesetür-Risale, 1981.
- Albayrak, Ali, v.d.: “Ehl-i Sünnet Geleneğine Bağlı Bir Orta Anadolu Köyünde Halk İnançları ve Uygulamaları”, **Dinî Araştırmalar**, 2006, cilt: VIII, S:24.
- Algar, Hamid: “Çârdeh Masum-i Pak”, **DİA**, XIII, s. 227-228.
- Algül, Hüseyin: **Kanayan Bir Yara Gönül Sızlatan Bir Facia Kerbelâ**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2009.
- Algül, Rıza: **Alevîliğin Sosyal Mücadeledeki Yeri**, İstanbul, Pencere Yayınları, 1996.
- _____ : **Geçmiş ve Gelecek Gözüyle Alevîlik**, İstanbul Can Yayınları, 1999.
- Alpaydın, İhsan Köksal: “Adıyaman Şehrinin Gelişimi”, **Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu**, haz. Said Öztürk, Yusuf Tosun, Adıyamanlılar Vakfı, İstanbul 2008, s. 89-95.
- Altınok, Baki Yaşa: **Alevîlik Hacıbektaş Veli Bektaşîlik**, Ankara, Oba Kitapevi, 1998.
- _____ : **Hızırname: Alevî-Bektaşî Adab ve Erkânı (Buyruk)** Seyyid Alizade Hasan b. Müslim, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- _____ : “Ehl-i Beyt ve Türkler”, **HBVAD**, 2001, S. 18.
- Altıntaş, Ramazan: “Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu, Bildiriler ve Müzakereler**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta-2005.
- Andrews, Peter Alford: **Türkiye'de Etnik Gruplar**, trc. Mustafa Küpüşoğlu İstanbul, Ant Yayınları, 1992.
- Anonim: **Dâstâ-nı İbrahim Edhem, Dâstâ-nı Fâtıma, Dâstâ-nı Hâtun**, haz. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara TDVY, 2007.
- _____ : **Muhammed Bin Hanefiyye Cengi**, haz. Ceyhun Ünlüer, Ankara, TDVY, 2010.
- Arabacı, Fazlı: **Alevîlik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları**, Samsun, Etüt Yayınları, 2000.

- Arıkan, Adem: **Büyük Selçuklular Döneminde Şia**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- Armağan, Mustafa: “Âyin”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, İstanbul.
- Arslandoğlu, İbrahim: “Alevîliğin Tarihsel-Sosyal Temelleri”, **HBVAD**, 2002, S. 23.
- _____ : “Alevîlik Nedir? **HBVAD**, 2000, S. 13.
- Arslantürk, Zeki, v.d.: **Sosyoloji**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2001.
- Asan, Veli: “Tahtacı Kimliği ve Tahtacı İnanç Merkezleri”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu, Bildiriler ve Müzakereler**, SDÜİF, Isparta-2005.
- _____ : “Tahtacılar’da Eğlence Semahı”, **Cem Dergisi**, 1998, S. 77.
- Aslandaş, Tahir: “Alevîlikte Kurban”, **Cem Dergisi**, 2000, S. 99.
- Âşıkpaşaoğlu: **Âşıkpaşazade Tarihi**, haz. Nihal Atsız, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Atalan, Mehmet: “Hz. Muhammed’in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, IX:2, 2004.
- _____ : “Şîî Kaynaklarda Ali B. Ebi Talib ve Fatıma Mushafı”, **Dinî Araştırmalar**, 2005, cilt: VIII, S: 23.
- Atalay, Adil Ali: “Alevîlikte Sultan Nevruz”, **Cem Dergisi**, 2000, S. 99.
- _____ : **Ali, Kerbelâ ve Matem**, İstanbul, Can Yayınları, -1991.
- Atalay, Talip: “Diyarbakir Vilayeti’nde Hısn-ı Mansur, Kâhta ve Besni”, **Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu**, haz. Said Öztürk, Yusuf Tosun, Adıyamanlılar Vakfı, İstanbul 2008, s. 149-172.
- Ayan, Hüseyin: **Nesimi divanı = Divan-ı Nesimi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1990.
- Aydın, Ayhan: **Akademisyenlerle Alevîlik-Bektaşîlik Söyleşileri**, İstanbul, Horasan Yayınları, 2006.
- _____ : **Günümüz Alevî Ocakları**, İstanbul, Cem Vakfı Yayınları, 2005.
- Aydın, Erdoğan: **Kimlik Mücadelesinde Alevîlik**, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2007.

- _____ : **Nasıl Müslüman Olduk: Türklerin Müslümanlaştırılmasının Resmi**, Ankara, Başak Yayınevi, 1994.
- Aydın, Mehmet S.: **Din Felsefesi**, İzmir, İİFY, 1999.
- Aydiner, Hidayet: **İslamiyet'te Hilafet Var mıdır?** Ankara, Altınok Matbaası, 1971.
- Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük I**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2005.
- Ayyıldız, Mehtap, v.d.: **Ehl-i Beyt Işığı: 1300 Yılım Sonunda Gerçekleşen Tarihi Kucaklaşma**, İstanbul, Dünya Ehl-i Beyt Vakfı, 2001.
- Azak, Umat: **Islam and Secularism in Turkey: Kemalism, Religion and the Nation State**, London, I. B. Tauris, 2010.
- Azamat, Nihat: "Kalenderiyye", **DİA**, XXIV, İstanbul-2001.
- Baba, Safer: **Tasavvuf Terimleri**, İstanbul, Keten Yayınları, 1998.
- Bağdadi: **El-Fark Beyne'l-Firak ve Beyanü'l-Firkati'n-Naciye Min-hum**, thk. Muhammed Fethi en-Nâdî, Kahire, Dar-al-Salam, 2010.
- _____ : **Mezhepler Arasındaki Farklar**, (trc), E. Ruhi Fığlalı Ankara, Diyanet Yayınevi, 2005.
- Bağlıoğlu, Ahmet: "Türkler'de İslamlaşmayla Birlikte Mezhep Hareketleri Üzerine bir Araştırma", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, II, 1997.
- Baha, Said Bey: **Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri**, haz. İsmail Görkem, İstanbul, Kitabevi, 2006.
- Bakır, Abdulkaki: **Alevîlikte Erkân ve Düşkünlük**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- Bakır, Mahmut Riyat: **Tasavvufi Bir Kavram Olarak Cem ve Bektaşîlikteki Yorumu**, İstanbul, Alternatif Yayınları, 2003.
- Bal, Hüseyin: **Alevî-Bektaşî Kültürü: Sosyolojik Araştırmalar**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2002.
- _____ : **Alevî-Bektaşî Köylerinde Toplumsal Kurumlar**, İstanbul, Ant Yayınları, 1997.
- Balcı, Ramazan: **Gül Nesli Hz. Fatıma ve Ehl-i Beyt**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2006.
- Balcıoğlu, Rıza: "Alevîlik Üzerine Bir Değerlendirme" **HBVAD**, 2003, S. 28.
- Balcıoğlu, Tahir Harimi: **Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları**, İstanbul, Ka-naat Kitabevi, 1940.

- Bardakçı, Cemal: **Kızılbaşlık Nedir?** İstanbul, Işık Basımevi, 1945.
- Bardakçı, M.Necmettin: “Bir Tasavvuf Mektebi Olarak Bektaşîlik”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu, Bildiriler ve Müzakereler**, SDÜİF, Isparta-2005.
- Bayhan, Ahmet Ali, v.d.: **Adıyaman Yüzey Araştırması**, Adıyaman, Doğu Matbaacılık, 2010.
- Bekir, Burak: **Fütüvvet Ruhunun Aşkın Kahramanı Hz. Ali**, İstanbul, Rehber Yayınları, 2006.
- Belâzûrî: **Futuhu'l Buldân**, Beyrut, Mektebetu'l Maarif, 1987.
- Bender, Cemşid: **Kürt Uygarlığında Alevîler**, İstanbul, Güney Yayınları, 1991.
- Benli, Yusuf: “Şîî Düşüncede Ehl-i Beyt Tasavvurları”, **İslâmî Araştırmalar**, 2004, cilt: XVII, S. 4.
- Birge, John Kingsley: **Bektaşîlik Tarihi**, trc. Reha Çamuroğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1991.
- Birdoğan, Nejat: **Alevîlerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail**, İstanbul, Can Yayınları, 1991.
- : **Anadolu Alevîliği'nde Yol Ayrımı: İçerik ve Köken**, İstanbul, Mozaik Yayınları, 1995.
- : **Anadolu ve Balkanlarda Alevî Yerleşmesi**, İstanbul, Mozaik Yayınları, 1995.
- : **Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevîlik**, Hamburg, Hamburg Alevî Kültür Merkezi Yayınları, 1990.
- : **Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevîlik**, İstanbul, Bertin Yayınları, 1994.
- Birge, John Kingsley: **The Bektashi Order Of Dervishes**, London, Luzac Oriental, 1994.
- Bozan, Metin: “Şîî Literatürde Hz. Ali”, e-**Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, 2011, cilt: III, S. 5.
- : “Şîî-İmami Kaynaklarda Kerbelâ'nın Menkâbevi Anlatımı”, **Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Tarih Bilimleri)**, 2010, cilt: I.
- : **İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Bozgeyik, Burhan: **12 İmam ve Alevîlik**, İstanbul, Sevgi Yayınları, 2002.
- Bozkurt, Fuat: “Alevî Tören ve İnançlarının Kökeni”, **Cem Dergisi**, 1992, S. 14, s. 18-21.

- : “Alevî Tören ve İnançlarının Kökeni”, **Cem Dergisi**, 1992, S. 16.
- : **Alevîliğin Toplumsal Boyutları**, İstanbul, Yön Yayınevi, 1990.
- : **Çağdaşlaşma Sürecinde Alevîlik**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2000.
- : **Semahlar : (Alevî dinsel oyunları)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995.
- Bozkuş, Metin: “Aşûre Günü, Muharrem Mâtemi / Orucu ve Sivas'ta Aşûre Uygulamaları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, cilt: XII, S. 1.
- : “Türklerin İslamiyet’i Kabulü ve Alevîliğin Türkler Arasında Yayılması”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1998, S. 2.
- : **Sivas Alevîliği**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2006.
- Bruinessen, Martin Van: **Kürtlük, Türklük Alevîlik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, trc.. Hakan Yurdakul, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Bulut, Faik: **İslam’da Özgürlük Savaşı Ali’siz Alevîlik**, Ankara, Doruk Yayınları, 1997.
- Bulut, Halil İbrahim: “Kerbelâ’ya Kutsiyet Kazandırmada Dini ve Siyasi Otoritelerin Rolü”, **SÜİFD**, 2010, S. 22.
- : “Türklerin İslam’a Girmeden Önceki Müslümanların Tarihi”, **Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü**, 2010.
- : **Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Büyükkara, M. Ali: “Kerbelâ’dan İnkilaba: İmami Şîî Şehadet Düşüncesi ve Problemleri”, **AÜİFD**, c.XLIII, S. 2.
- : “AB.’ne Giriş Sürecinde Yükselen Alevî Hakları Talepleri ve Beraberindeki Problemler”, **Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu, Sempozyum**, 2003.
- : “Çağdaş Şîa Düşüncesinde Kerbelâ’nın Problemleri Mirası: İmam Hüseyin Kazanmak İçin Mi Yoksa Canını Feda İçin Mi Ayaklandı? Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Tarih Bilimleri), 2010, I.
- : **İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1999.

- Cabbâr Kulu: **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, haz. Osman Eğri, Ankara, TDVY, 2007.
- Cahen, Claude: **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)**, çev. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Can, Ramazan: **Hz. Peygamber Sonrası Yönetimde Meşruiyet Tartışmaları ve Saltanata Karşı Duranlar**, Konya, Tablet Yayınları, 2007.
- Canan, İbrahim: **Alevîlik Sünnîlik Meselesi**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2002.
- Cebecioğlu, Ethem: **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, Rehber Yayınları, 1997.
- Cerrahoğlu, İsmail: “Ellerin Birleştiği Ruhların Kaynaştığı Kutsal Mekânlar: Camiler”, **Diyanet Aylık Dergi**, Ay: 10. Ankara-1994.
- Cevheri, **Es-Sihâh**, Beyrut, Daru'l Maarife, 2007.
- Clarke, Gloria L.: “Alevîlikte Ocak, Liderlik/Otorite ve Dede Kavramları II”, **Cem Dergisi**, 2001, S. 112.
- _____: “Alevîlikte Ocak, Liderlik/Otorite ve Dede Kavramları I”, **Cem Dergisi**, 2001, S. 111.
- Coşar, Mevhibe: “Alevî-Bektaşî Kültüründe Sayılara Yüklenen Terim Değeri” **HBVAD**, 2011, S. 60, s. 117-120.
- Çağlayan, Alper: “Tarikat Namazı Ya da Halka Namazı” **HBVAD**, Ankara 2000, S. 16.
- _____: “Alevîlikte Semah Olgusu”, **HBVAD**, Ankara 2000, S. 14.
- Çamuroğlu, Reha: “Alevî-Bektaşî Düşüncesi, Heterdoks Bir Düşünecedir”, **Cem Dergisi**, 1991, S. 3.
- _____: **Değişen Koşullarda Alevîlik**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2000.
- _____: **Günümüz Alevîliğinin Sorunları**, İstanbul, Ant Yayınları, 1994.
- _____: **Tarih, Heterodoksi ve Babailer**, İstanbul, Der Yayınları, 1990.
- Çem, Munzur: **Dersim'de Alevîlik**, İstanbul, Peri Yayınları, 1999.
- Çetin, Mustafa Sami: **Bir Başka Açıdan Alevîlik**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1996.

- Çetin, Nuran: **Adıyaman İli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi**, Konya, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Çetin, Osman: **Anadolu’da İslamiyetin Yayılışı**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1990.
- Çetinkaya Nihat **Kızılbaş Türkler: Tarihi Oluşumu ve Gelişimi**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2003.
- Çubukçu, İbrahim Agâh: “Bugünkü Alevîlik”, **İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]**, 1982, S. 5.
- _____ : “Yaşayan-Alevîlik”, **İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]**, 1980, S. 4.
- Dalkılıç, Mehmet: “Eleştirel Açından Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak Takiyye”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003, S. 7.
- _____ : “Sembolik Anlatımın Siyasal Bir Araç Olarak İşlevselleşmesi ve Batınî Mezheplerde Gizli Dil”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2005, cilt: V, S. 2.
- _____ : “Takiyye Kavramı ve Şia Mezhebinde Bir İnanç Prensibi Haline Gelişi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007, S. 15.
- Dalkıran, Sayın: “Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme”, **EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler**, 2002, cilt: VI, S. 10.
- Daryal, Ali Murat: **Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri**, İstanbul, İfav Yayınları, 2009.
- Dedekargınoğlu, Hüseyin: “Alevîlikteki Tanım ve Terimler”, **HBVAD**, 2011, S. 60, s. 390.
- Demir, Ahmet İshak: “Cem Dergisinin Bakış Açısıyla Kerbelâ”, **OMÜİFD**, 2010, S. 29.
- Demir, Ekrem: “Kâhta’nın Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, XXIV, S. 1, 2004, s. 228-229.
- Demircan, Adnan: **Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1996.
- Demirli, Ekrem: **Tasavvuf Sözlüğü**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.

- Dierl, Anton Joseph: **Anadolu Alevîliği (I-II)**, trc. Fahrettin Yiğit, İstanbul Ant Yayınları, 1991.
- Diyaroğlu, Süleyman: **Alevîlik Bâtınîlik Ezoterizm Tanrının Gizli Dili**, İstanbul, Chiviyazıları, 2005.
- Diyaroğlu, Süleyman: **Kozmik Bir Senfoni Alevîlik Gül Ahırlar Gül Satarlar Alevîler**, İstanbul, Chiviyazıları, 2005.
- Doğan, Eşref: “Hızır Orucu ve Hıdrellez Bayramı”, **Cem Dergisi**, 2000, S. 99.
- Doğan, Gürani: **Alevîlikte Ön Bilgiler ve Cem-Zakirlik**, İstanbul Can Yayınları, 1998.
- Doğan, İsa: **Anadolu’da Alevîliğin doğuşu ve Samsun Alevîleri**, Samsun, (y.y.), 1990.
- _____ : **Türklük ve Alevîlik**, Samsun, Kardeş Ofset, -1998.
- Doğanbaş, Muzaffer, “Alevî İslam Anlayışında Tevella, Tebarra ve Mehdi Kavramları Üzerine”, **HBVAD**, 2001, S. 19.
- Dumanoğlu, Mehmet: **Mezheplerin Ortaya Çıkış Nedenleri**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2007.
- Dural, F. Tamaşa: **Alevîler ve Gazi Olayları**, İstanbul, Ant Yayınları, 1995.
- Düzgün, Mustafa: “Muharrem Matemi ve Matem Orucu”, <http://www.Aleviakademisi.org>, 29-06-2011.
- Ebu Zehra: **İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi**, (trc.), E.Ruhi Fıglalı, Eskicioğlu Osman, İstanbul, Yeni Şafak Gazetesi, 1970.
- Eğri, Osman, **Yaygın Din Eğitimi Açısından Bektaşîlik**, İstanbul, Horasan Yayınları, 2003.
- _____ : **Kitab-ı Dar**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- _____ : “Alevî-Bektâşî Geleneğinde Kur’ân Tasavvuru”, **İslâmî İlimler Dergisi**, 2007, cilt: II, S. 1, Kur’ân Özel S: 2.
- _____ : “Alevî-Bektâşî Geleneğinde Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi”, **İslâmî İlimler Dergisi**, 2006, cilt: I, S. 1.
- _____ : **Bektaşîlikte Tasavvufi Eğitim**, İstanbul, Horasan Yayınları, 2001.
- Eke, Gazi: **Alevîlik Felsefesinin Doğuşu**, İstanbul, Parşömen Yayıncılık, 2009.

- Ekinci, Mustafa: “Alevîliğin Temel Kaynaklarından Biri Olan Buyruk’un İman ve İslam Esasları Açısından Değerlendirilmesi”, **Haran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004, S. 13.
- _____ : **Anadolu Alevîliğinin Tarihsel Arka Planı**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2002.
- Ekrem, Işın: “Tarikatların İstanbul’da Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar”(
- El Ezheri: **Tehzibu’l Luğa**, Mevgiu’l Varak, (t.y.).
- Emir, Enis: **İslam Tarihinde Ehl-i Beyt ve Eshab**, İstanbul, Can Yayınları, 2003.
- Engin İsmail, v.d.: **Alevîlik**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004.
- Er, Piri: “Anadolu Alevîliği’nde Halka Namazı”, **Cem Dergisi**, 1997, S. 67.
- _____ : **Direnen Kültür Anadolu Alevîliği**, İstanbul, Detay Yayıncılık, 2006.
- Erdoğan, Çınar: **Alevîliğin Gizli Tarihi: Demirin Üstünde Karınca İzi**, İstanbul, Chiviyazıları, 2004.
- Erdoğan, Fethi: “İslamiyet’in Dört Kapı Kırk Makamı”, **Cem Dergisi**, 1995, S. 51.
- Erdoğan, Kutluay: “Alevî Gerçeği”, **Cem Dergisi**, 1999, S. 87.
- Eren, Selim: “Türklerin Farklı Din Anlayışına Sahip Olmalarının Tarihsel ve Sosyolojik Arkaplanı”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik, Bildiriler ve Müzakereler**, SDÜİF, Isparta-2005.
- Ergun Pervin, “Alevîlik-Bektaşîlikteki Tavşan İnancının Mitolojik Kökleri Üzerine”, **HBVAD**, 2011, S. 60, s. 285-288.
- Erişen, İhsan Mesut: **Hacı Bektaş-ı Veli: Bektaşîlik ve Alevîlik Tarihi**, Ay Yayınevi, 1966.
- Erk, Hasan Basri: **Tarih Boyunca Alevîlik**, İstanbul, Varol Matbaası, 1954.
- Eröz, Mehmet: **Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik Bektaşîlik**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1992.
- _____ : **Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik**, İstanbul, Otağ Yayınları, 1977.
- Erseven, İlhan: **Cem, Alevîler’de Semah**, İstanbul, Ant Yayınları, 1990.
- Erzurumlu, Kenan: **Gerçeğe Hû Diyelim: Bektaşîlik ve Alevîliğe Farklı Bir Bakış**, İstanbul, Ufuk Ötesi Yayınları, 2007.

- Eş'ari, **Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin**, thk. Neîm Hüseyin Zerzûr, Beyrut, Almektebtü'l Asri, 2009.
- Eş'ari: **Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin**, İlk Dönem İslam Mezhepleri, çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Etan, Kohlberg: “Gaybet Öncesi Şîa’da İmam ve Toplum”, trc. Mazlum Uyar, **Dinî Araştırmalar**, 2000, III, S. 7, s. 227-256.
- Evliya Çelebi: **Seyahatname**, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İbrahim Sezgin, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki: **Alevî-Bektaşî Edebiyatı**, İstanbul, Der Yayınları, (t.y.).
- : **Anadolu Uygarlığı**, İstanbul, Der Yayınları.
- : **Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli: Yaşamı, Düşünceleri, Çevresi, Etkisi**, İstanbul, Özgür Yayın Dağıtım, 1992.
- : **Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 1993.
- : **Günümüzde Alevîlik: Sorunları-İlkeleri-Gelişimi**, İstanbul, Nefes Yayınları, 1995.
- : **Alevîlik-Sünnîlik İslam Düşüncesi**, İstanbul, Der Yayınları, 1989.
- : **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik Alevîlik**, Yeni Çığır Yayınları, İstanbul-1980.
- : **Günümüzde Alevîlik Sorunları-İlkeleri-Gelişimi**, İstanbul, Nefes Yayınları, 1995.
- Ez-Zehebî: **Tarih-ül-İslam ve Vefeyat-ül-Meşahiri vel-A'lam**, Beyrut, Dârul Kitabi'l-Arabi, 1987.
- Ez-Zebidi: **Tacu'l Arus**, Dârul Hidaye, (t.y.).
- Fahreddin er-Razî: **İtikâdâtü Fırakî'l-Müslimin ve'l Müşrikîn**, thk. Muhammed Mutasım Bilah el-Bağdadî, Beyrut, Darul Kitabi'l Arabi, 2006.
- : **İ'tikadatu fırakî'l-müslimin ve'l-müşrikin**, thk. Ali Sami Neşşar, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.
- Faroqhi, Suraiya: **Anadolu'da Bektaşîlik**, çev. Nasuh Barın, Simurg, İstanbul-2003.
- Fazlı, Yezdan: **Cavidanname-i Sagır**, çev. Raşit Tanrıku, Ankara, Ayyıldız Yayınları, [t.y.].
- Ferâhîdî: **Kitâbu'l-Ayn**, Beyrut, Dârul İhya-i-Turas'il-Arabî, 2005.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, v.d.: “Ali”, **D.İ.A.**, C.II, Ankara-2002.

- Fıglalı, Ethem Ruhi: **Ana Hatlarıyla Alevîlik, Günümüzde Alevîlik ve Bektaşîlik**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- _____ : **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, İstanbul, Şato Yayınları, 2001.
- _____ : **İmam Ali**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- _____ : **Türkiye’de Alevîlik Bektaşîlik**, Ankara, Selçuk Yayınları, 1990.
- Fırat, Atilla: “İslamiyet Işığında Alevîlik”, **Cem Dergisi**, 2000, S. 103.
- Freely, John: **Türkiye Uygarlıklar Rehberi**, çev. Tuncay Birkan, vd., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Göksu, Sadık: “Alevîlik, Melamilik ve Ahiliğe Bütünsel Bir Bakış”, **Cem Dergisi**, 1992, S. 9.
- Gölbaşı, Haydar: **Alevî-Bektaşî Örgütlenmeleri (Sosyolojik Bir İnceleme)**, İstanbul, Alev Yayınları, 2007.
- Gölcük, Şerafettin, v.d.: **Kelam**, Konya, Tekin Kitabevi, 2011.
- Gölpınarlı, Abdülbaki: **Alevî ve Bektaşî Nefesleri**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1992.
- _____ : Kızıl-Baş, **İA**, VI, s. 789-795.
- _____ : **Nehcü'l-Belaga: Hazreti Ali'nin Hutbeleri, Vasiyyetleri, Emir**, Ebü'l-Hasan Ebu Turab Ali b. Ebi Talib Abdimenaf Ali, İstanbul, Der Yayınları, 1990.
- _____ : **On Dört Masum Hz. Peygamber Hz. Fatıma ve On İki İmam**, İstanbul, Der Yayınları.
- _____ : **On İki İmam**, İstanbul, Der Yayınları, 1989.
- Gregor Abu'l Farac: **Ebü'l-Ferec Tarihi**, trc. Ernest A. Wallis Budge, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK, I-II, 1987.
- Gülçiçek, Ali Duran: **Alevî-Bektaşî Yolu: İnsan Sevgisi, Hoşgörü, Barış ve Dostluk**, İstanbul, Adım Basım Yayım Reklam Hzm.,1993.
- _____ : **Her Yönüyle Alevîlik (Bektaşîlik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar I, II, III**, Köln, Anadolu Etnografyası Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, 2004.
- Gülşan, Hasan: **Anadolu Alevî Müslümanlığı**, İstanbul, Can Yayınları, 2001.
- _____ : “Kürtler ve Alevîler”, **Cem Dergisi**, 1992, S. 10.
- Gümüšoğlu, Hasan: **İslam’da İmamet ve Hilafet**, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1999.
- Günay Ünver: **Din Sosyolojisi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000.

- Gündoğar, Hamdi: “Alevî-Bektaşî Kültürel Kaynaklarında Tanrı Tasavvuru”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, cilt: 10, S. 1.
- Güner, Ahmet: **Mezhepler ve Alevîlik**, (yy., ty.).
- Güngör, Baki: http://www.genceleviler.com/Alevilikte_hac-t1531.html?t=1531, 06-07-2010.
- Güngör, Özcan: **Araftaki Kimlik: Alevîler-Bektaşîler**, Ankara, Akasya Kitap, 2007.
- Güzel, Abdurrahman: **Kaygusuz Abdal (Alaeddin Gaybi) Menakıbnamesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.
- _____ : “Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal’da Dört Kapı Kırk Makam” **HBVAD**, 2007, S. 41.
- _____ : **Abdal Musa Velâyetnamesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Hacı Bektaş Veli: **Fatiha Tefsiri**, haz. Hüseyin Özcan, İstanbul, Fatih Üniversitesi Yayınları, 2009.
- _____ : “Fevâid”, **Hacı Bektaş-ı Veli Külliyyatı**, haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara, 2010.
- _____ : “Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye”, **Hacı Bektaş-ı Veli Külliyyatı**, haz. Gıyasettin Aytaş, Ankara, 2010.
- _____ : “Fatiha Suresi Tefsiri”, **Hacı Bektaş-ı Veli Külliyyatı**, haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara, 2010.
- _____ : **Makâlât**, haz. Esad Coşan, Ankara, Seha Neşriyat, (t.y.).
- _____ : **Makâlât**, trc. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Ankara, TDVY, 2009.
- _____ : **Makalat**, haz. Esad Coşan, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1996.
- _____ : **Manakıb-ı Hacı Bektaş-i Veli; Vilayetname-i Hacı Bektaş-i Veli**, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul İnkılâp Kitabevi, 1958.
- Hakyemez, Cemil: “Mehdî Düşüncesinin İtikadîleşmesi Üzerine”, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004, III, S. 5, s. 127-144.
- _____ : “Şîî İmamiyye Fıkhının Teşekkül Süreci ve İmamet”, **Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008/1, VII, S. 13.
- Halaçoğlu, Yusuf : “Adıyaman”, **DİA**, I, s. 377-379.
- Haslok, F. R: **Bektaşîlik Tetkikleri**, çev. Ragıp Hulusi, Ankara, MEB Yayınları, 2000.

- Hasluck, F. W: **Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşılık**, haz. Yücel Demirel, İstanbul, Ant Yayınları, 1995.
- Hatiboğlu, M. Said: **İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşlilikği**, Ankara, Kitabiyat, 2005.
- _____: "Hz Peygamber'e Nesebi Yakınlığın Değeri", **İslamiyat**, 2003 c.VI, S. 3.
- Himyerî: **Şerhu'l-Hûrûl-İyn**, thk. Kemal Mustafa, Beyrut, el-Mektebetu'l Yemeniye, 1985.
- Hinz, Walther: **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi**, trc. Tefvik Bıyıklıoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992.
- İbn Bibi: **El-Avamirü'l-Ala'iyye, Fi'l-Umuri'l Ala'iyye**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbn Fadlan: **Seyahatname**, trc. Ramazan Şeşen, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2010.
- İbn Hazm: **el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal**, Kahire, el-Mektebetu't-Tevfikiyye, 2003.
- İbn Hurdazbih: **El-Mesalik ve'l-Memalik**, çev. Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi, 2008.
- İbn Kesir: **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, trc. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kesir: **el-Bidâye ve n-Nihâye**, Dâru'l İhya-it Turas'il-Arabî, Beyrut 1988.
- İbn Manzûr: **Lisânu'l-Arab**, Beyrut, Dâru'l-Sadr.
- İbn Battuta: **İbn Battuta Seyahatnamesi**, trc. A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, I-II, 2004.
- İbnu'l Fâris: **Megayisü'l Luğa**, İttihadu'l Kitabi'l Arab.
- İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2008.
- İlhan, Avni, v.d.: **Alevîlik Bektaşılık Tartışmaları**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- İlhan, Hüseyin: **Alevîlik İnanç ve Kültürü**, İstanbul, Can Yayınları, 2005.
- İmam Câfer: **Buyruk**, trc. Komisyon, İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2001.
- İmam, Müslim: **Sahih-i Müslim**, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut, Daru'l İhyâi't-Turâsil Arabî, (t.y.).

- İpek, Yasin, vd.: **Şia'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevîlik**, İstanbul, Bizim Kitaplar, 2010.
- İsferâyîni: **et-Tabsîr fi'd-din ve temyîzü'l fırkati'n-nâciye ani'l-fırakı'l-hâlikin**, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, Alemu'l-Kutub, 1983.
- İşcan, Mehmet Zeki: "İmamiyye Şia'sında Politik Bir Teori Olarak İmametın İmkânı", **EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-**, 2002, cilt: VI, S. 10.
- Kahraman, Arzu: **Anadolu Erenleri ve Anma Törenleri**, İstanbul, Can Yayınları, 2003.
- Kalafat, Yaşar: **İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1996.
- Kaleli, Lütfi: **Alevî Kimliği ve Alevî Örgütlenmeleri**, İstanbul, Can Yayınları, 2000.
- : **Alevîlik Aklidir Ahlâki ve İnsanidir**, İstanbul, Can Yayınları, 2004.
- : **Binbir Çiçek Mozaigi Alevîlik**, İstanbul, Can Yayınları, 1996.
- : **Kimliğini Haykıran Alevîlik: Araştırma-Derleme**, İstanbul, Habora Kitabevi, 1990.
- Kanar, Mehmet: **Türkçe-Farsça Sözlük**, İstanbul, Say Yayınları, 2008.
- Kaplan, Doğan: **Erkânâme I**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kaplan, Doğan: **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik**, Ankara, TDVY, 2010.
- : "Fuat Köprülü'ye Göre Anadolu Alevîliği", **Marife: Bilimsel Birikim**, 2003, cilt: III, S. 2.
- Kaya, Haydar: **Alevî-Bektaşî: Erkânı, Evrâd'ı ve Edebiyatı**, İstanbul, Engin Matbaacılık, 1993.
- : **Bektaşî ilmihali**, Ayyıldız Yayınları (y.y., t.y.).
- Kaygusuz, Abdal: **Dil-Güşâ**, haz. Abdurrahman Güzel, Ankara, TDVY, 2009.
- : **Saray-nâme**, haz. Abdurrahman Güzel, Ankara, TDVY, 2010.
- Kaygusuz, İsmail: **Alevîlik Diyanet Siyaset**, İstanbul, Alev Yayınları, 2004.
- : **Görmediğim Tanrıya Tapmam Alevîlik ve Materyalizm**, İstanbul, Su Yayınları, 2009.
- : **İslam İmparatorlukları Tarihinde İktidar Mücadeleleri ve Alevîliğin Doğuşu**, İstanbul, Su Yayınları, 2005.
- : **Musahiplik**, Alev Yayınları, İstanbul-1991.

- Keçeli, Şakir: “Bektaşîlikte Alevîlikte Tanrı Evren **İnsan**”**1.Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Sempozyum Bildirileri**, Ankara-1999.
- _____ : “Bektaşîlik-Alevîlik Arasındaki Farklar-Meydan Evi”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu Bildiriler ve Müzakereler**, SDÜİF Yayınları, Isparta-2005.
- Keser, İnan: **Nusayrilik Arap Alevîliği**, Adana, Harahan Kitabevi, 2008.
- Keskin, Y.Mustafa: **Kentleşme Sürecinde Alevîlik**, İstanbul, 2009.
- Kılıç, Filiz, v.d.: **Horasan’dan Anadolu’ya Alevîlik-Bektaşîlik ve Denizli Oğuz Yerleşimine Genel Bakış**, Ankara, Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.
- Kılıç, Rüya: **Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.
- Kırkinci, Mehmet: **Alevîlik Nedir?** İstanbul, Cihan Yayınları, 1987.
- Kirman, M. Ali: **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2004.
- Kitapçı, Zekeriya: **Orta Asya’da İslamiyet’in İlk Yayılış Yılları Türkler Nasıl Müslüman Oldu: Steplerde Duyulan İlk Ezan Sesleri**, Konya, Yedikubbe Yayınları, 2004.
- _____ : **Türkistanda İslamiyet ve Türkler**, Konya, Nur Basımevi, 1988.
- Koca, Şevki: **Bektaşîlik ve Bektaşî Dergâhları**, İstanbul, Cem Vakfı Yayınları, 2005.
- Kocadağ, Burhan: **Şahkulu Sultan Dergâhı ve İstanbul Tekkeleri**, İstanbul, Can Yayınları, 1998.
- Koçoğlu, Kıyasettin: **İmam Maturidi, Hoca Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Veli’de Hz. Ali**, Hazret-i Ali-Sempozyum Bildirileri, 2009.
- Koenig, Samuel: **Sosyoloji**, trc: S. Sucu, O. Aykaç, İstanbul, Ütopya Yayınevi, 2000.
- Komisyon: “Adıyaman”, **Rehber Ansiklopedisi**, İstanbul 1993, I, s. 157-165.
- _____ : **Mu’cemu’l Nefais**, Beyrut, Daru’ul Nefais, 2007.
- _____ : **Garip Dede Türbesi Dergâhı**, İstanbul, Ufuk Matbaacılık-Reklâmcılık, 2007.
- _____ : **İmam Cefer Buyruğu**, İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2001.
- _____ : **Aşura**, İstanbul, Cem Vakfı Cem Kitapları Dizisi: 2, 2006.

- : **Cem’imi Öğreniyorum**, İstanbul, Cem Vakfı Cep Kitapları Dizisi: 1, 2006.
- : **Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ**, Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu Tebliğleri, 1-3, ed. Alim Yıldız, Sivas, Asitan Yayıncılık, 2010.
- : **Gelin Canlar Cem Olalım**, İstanbul, Cem Vakfı Cep Kitapları Dizisi: 4, 2006.
- : **İmam Cafer Buyruğu**, İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2001.
- Konevi: **Vahdet-i Vücut ve Esasları = En-Nusus Fi Tahkiki Tavrı'l-Mahsus**, çev. Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık, 2002.
- Korkmaz Esat: **Hak-Muhammet-Ali ve Kırklar Cemi**, İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1997.
- : “Hacı Bektaş-ı Veli Dört Kapı Kırk Makam”, **I. Türk Kültürü Hacı Bektaş-ı Veli Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi, Ankara-1999.
- : **Ansiklopedik Alevîlik Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ant Yayınları, 1993.
- Korkmaz, Sıdık: “Hz. Ali’nin Oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye’ye Vasiyeti”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007, S. 24.
- : **Hz. Ali’nin Vasiliği Düşüncesi ve Oluşum Süreci: Hicri I. ve II. Asırlar**, Konya, 2008.
- Köksal, Mustafa Asım: **İslam Tarihi: Hazreti Hüseyin ve Kerbelâ Faciası**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1984.
- Köprülü, Fuad: **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara, TTK, 1988.
- : “Bektaşîlik” **İA**, 2. cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1979.
- Kummi, **Kitâbu'l-mâkâlat ve'l-fırak**, thk. Muhammed Cevad Meşkur, Tahran, Müessesetü Matbuati Atali, (t.y.).
- Kurnaz, Cemal: “Dâr”, **DİA**, XIII, s. 482-483.
- Kurt, Abdurrahman: **İslam’ın İlk Dönemlerinde İmanın Toplumsal Yansıması**, Bursa, Emin Yayınları, 2009.
- Kutlu, Haşim: **Kızılbaş Alevîlikte Yol Erkan Meydan: Alevîlik Öğretisi**, Ankara, Yurt Kitap Yayın, 2007.

- Kutlu Sönmez: **Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları: Alevîliğin Yazılı Kaynakları** **Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- : “39 Soruda Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik”, www.sonmezkutlu.com, 10-04-2010.
- : “Alevîliğin Dini Statüsü: Din Mezhep, Tarikat, Ortodoksi, Heterodoksi veya Metadoksi”, **İslamiyat**, 2003, S. 3.
- : “Alevîlik-Bektaşîliğin Diyanet’te Temsili Problemi”, **İslâmiyât**, 2001, cilt: IV, S. 1.
- : “İslâm Mezhepleri Tarihi’nde Usûl Meselesi”, **İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Meselesi**, Yay. Haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul-2005.
- : **Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- : **Din Anlayışında Farklılaşmalar: Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.
- : **Mezhepler Tarihine Giriş**, İstanbul, Değerler Eğitimi Merkezi, 2008.
- : **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri**, Ankara, TDV, 2002.
- Kutluay, Erdoğan: “Alevî Gerçeği”, **Cem Dergisi**, 1999, S. 87.
- : **Alevî-Bektaşî Gerçeği: İslamiyet’in, Türkmen Tôreselliği İçinde Özümlelenerek Anadolulaşması**, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000.
- : **Alevîlik-Bektaşîlik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- Küçük, Abdurrahman: **Türkistan’dan Türkiye’ye Alevîlik-Bektaşîlik**, Berikan Yayınevi, Ankara-2009.
- Küçük, Hasan: **Osmanlı Devleti’ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri**, İstanbul, Türdav Yayınları, 1976.
- Küçük, Murat: “Alevîliği Tanımak”, **Cem Dergisi**, 1999, S. 87.
- : “Anadolu Alevîliğinin Kaynakları”, **Cem Dergisi**, 1999, S. 95.
- : “Hızır İnancı”, **Cem Dergisi**, 2000, S. 99.
- Kütükoğlu, Bekir: **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1962.

- Malatî: **Kitabu't-Tenbih ve'r-Red Alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida**, thk. Dead Range, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyan, 2009.
- Markussen, Hege Irene: **Alevîs And Alevîsm: Transformed Identities**, İstanbul, The Isis Press, 2005.
- Melikoff, Irene, **Uyur İdik Uyardılar Alevîlik Bektaşîlik Araştırmaları**, trc. Turan Alptekin, İstanbul, Cem Yayınları, 1993.
- : "Alevîliğin Tarihi Kökenleri", **Bektaşî-Kızılbaş (Alevî) Bölünmesi ve Neticeleri**", **Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de, Alevîler, Bektaşîler, Nusayriler**, Uluslararası Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi:4, Ensar Neşriyat, İstanbul-2004.
- : **Kırklar'ın Cemi'nde**, çev. Turan Alptekin, İstanbul, Demos Yayınları, 2007.
- Meluli: **Meluli Divanı ve Alevîliğin, Tasavvufun, Bektaşîliğin Tarihçesi**, haz. Latife Özpolat, Hamdullah Erbil, (y.y., t.y.).
- Merçil, Erdoğan: **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Muhammed Cevad: **Mugniyye Ehlü'l-Beyt Menziletuhum ve Mebadiuhum İnde'l-Müslimin**, Beyrut, Dârü't-Teyyari'l-Cedid, 1984.
- Müneccimbaşı: "Camiü'd-Düvel: Osmanlı Tarihi", trc. Ahmed Ağırakça, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.
- Nevbahtî: **Kitâbu fırakı's-şîa**, thk. Abdulmun'im el-Hufni, Kahire, Daru'l-Reşâd, 1992.
- Noyan Bedri: "Ölüm ve Ölüm Halinde Erkan-3", **Cem Dergisi**, 1992, S. 18.
- : **Bektaşîlik Alevîlik Nedir?** İstanbul, Can Yayınları, 1995.
- : **Bütün Yönleriyle Alevîlik ve Bektaşîlik I-VIII**, Ankara, Ardıç Yayınları, 1999.
- : "Dünden Bu Güne Tasavvuf Anlayışı", **Cem Dergisi**, 1992, S. 10.
- : "Ölüm ve Ölüm Halinde Erkan", **Cem Dergisi**, 1992, S. 16.
- : "Ölüm ve Ölüm Halinde Erkan-2", **Cem Dergisi**, 1992, S. 17.
- : "Ölüm ve Ölüm Halinde Erkan-4", **Cem Dergisi**, 1992, S. 19.

- : “Ölüm ve Ölüm Halinde Erkan-5”, **Cem Dergisi**, 1992, S. 22.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **Ortaçağ Anadolu’sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın & Emirci Sultan (13. Yüzyıl)**, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2011.
- : “Alevî”, **DİA**, c.2 İstanbul: 1989.
- : “Baba İlyas”, **DİA**, c.4.
- : “Baba İshak”, **DİA**, c.4.
- : “Babaîlik”, **DİA**, c.4 İstanbul-1991.
- : “Alevîlik Tarihinin Temel Bir Problemi; Alevîlik ve Nizari İsmaililiği”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu, Bildiriler ve Müzakereler**, SDÜİF, Isparta-2005.
- : “Alevîlik ve Bektaşîlik Hakkındaki Son Yayınlar Üzerinde (1990) Genel Bir Bakış ve Bazı Gerçekler”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, 1991- S. 91.
- : “Alevîlik, Bektaşîlik Gerçeği ve Bazı Tezler”, **Türkiye Günlüğü**, 1994, S. 31.
- : “Bektâşîlik”, **DİA**, c.V, İstanbul-1992.
- : “Türkiye’de Alevîliğin Sosyo-Kültürel Problemleri Üzerine Bir Yaklaşım Denemesi ve Bazı Düşünceler”, **Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo Kültürel Yapısı (Tahtacılar), Sempozyum Bildirileri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1995.
- : “Türkiye’de Alevîlik Meselesi”, **Türk Yurdu**, 7. Devre 1990, S. 36.
- : **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- : **Babailer İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996.
- : **Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009.

- : **Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- : **Türkler, Türkiye ve İslam**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- : **XIII. Yüzyılda Anadolu’da Baba Resul (Babailer) İsyanı ve Anadolu’nun İslamlaşması Tarihindeki Yeri** İstanbul, Dergâh Yayınları, 1980.
- : **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler: 15-17. Yüzyıllar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- : **Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1983.
- : **From History To Theology Ali İn Islamic Beliefs, Atatürk Supreme Council for Culture**, Ankara, Language and History Publications of the Turkish Historical Society, 2005.
- : **İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989.
- Okan, Murat: **Türkiye’de Alevîlik Antropolojik Yaklaşım**, İmge Ankara, Kitabevi, 2004.
- Olsson T. vd.: **Alevî Kimliği**, çev. Bilge Kurt Torun, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Olsson Tord, v.d.: **Alevî Identity: Cultural, Religious And Social Perspectives**, İstanbul, Swedish Council for Research Institute, 1998.
- Onarlı, İsmail: “Nevruz Bayramı”, **HBVAD**, 2003, S. 25.
- : **Alevîlikte Cem ve Musahiplik Nedir?** İstanbul, Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Deneği Yayınları, 2003.
- Onat, Hasan: “Ahmet Yesevî-Hacı Bektaş Veli Çizgisinde “Velâyetname”nin Anlam ve Önemi Hakkında”, **Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi**, 2010, S. 3
- : “Değişim Sürecinde Alevîlik”, **Köprü Dergisi**, Bahar 1998, No:62.
- : “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, **İslamiyat**, 2003, S. 3.
- : “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevîlik, Bektaşîlikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, **Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi**, 2009, S. 1.
- Onatça, Neşe Ayışıt: **Alevî-Bektaşî Kültüründe Kırklar Semahı: Müzikal Analiz Çalışması**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2007.
- Orhan, Muharrem Naci: “Alevîliğin Esasları, Usûl ve Ahkâmı”, **Cem Dergisi**, 1991, S. 1.

- Oytan, M, Tevfik: **Bektaşlığın İç Yüzü, Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir?** İstanbul, Maarif Kitaphanesi, 1960.
- Öktem Niyazi: “Anadolu’da Alevîliğin Başlaması”, **Cem Dergisi**, 1995, S. 51.
- _____: “Anadolu Alevîliğinin Senkretik Yapısı”, **Uluslararası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 4: Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Alevîler Bektaşîler Nusayriler**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- _____: “Orta Asya ve Alevîlik”, **Cem Dergisi**, 1993, S. 22.
- _____: “Sufiliğin Doğuşu”, **Cem Dergisi**, 1992, S. 17.
- _____: “Sufilik ve Anadolu Alevîliği”, **Cem Dergisi**, 1993, S. 20.
- _____: “Sufilik ve İslam”, **Cem Dergisi**, 1992, S. 18.
- Öngören, Reşat: “Safeviyye Tarikatı ve İran Safevi Devleti”, **Bilgi ve Hikmet Dergisi**, XI, s. 82-93.
- _____: “Safiyüddîn-i Erdebilî”, **DİA**, XXXV, s. 476-478.
- Öz Baki: **Bektaşîlik Nedir?** Der Yayınları, İstanbul-1997.
- _____: “Alevîliği Tanımlamak”, **Cem Dergisi**, 1994, S. 40.
- _____: “Osmanlılarda Nakibüleşraflık Kurumu”, **Cem Dergisi**, 1991, S. 2.
- _____: **Alevîliğe İftiralara Cevaplar**, İstanbul, Can Yayınları, 1996.
- _____: **Alevîliğin Tarihsel Konumu**, İstanbul, Der Yayınları, 1995.
- _____: **Alevîlik İle İlgili Osmanlı Belgeleri**, İstanbul, Can Yayınları, 1995.
- _____: **Alevîlik Nedir?** İstanbul, Der Yayınları, 1995.
- _____: **Alevîlik Tarihinden İzler**, İstanbul, Can Yayınları, 1997.
- _____: **Dünyada ve Türkiye’de Alevî-Bektaşî Dergâhları**, İstanbul, Can Yayınları, 2001.
- _____: **Hz. Ali’den M. Kemal’e Alevîliğin Tarihçesi**, İstanbul, Can Yayınları, 2004.
- _____: **Osmanlıda Alevî Ayaklanmaları**, İstanbul, Ant Yayınları, 1992.

- Öz, Gülağ: **Alevîliğin Tarihi Kökleri ve Anadolu Erenleri**, Ankara, Uyum Yayınları, 1996.
- : **İslamiyet, Türkler, Alevîlik, Bindörtü Yıllık Muhalefet**, Ankara, Ayyıldız Yayınları, 1995.
- Öz, Mustafa: **Başlangıçtan Günümüze Şîlik ve Kolları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011.
- : **Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2012.
- : “Ehl-i Beyt”, **DİA**, X, 1994.
- : **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011.
- : **İmamiyye Şia’sında On İki İmam ve Mehdi İnancı**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları, 1995.
- : **İslam Mezhepleri**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005.
- Özcan, Hüseyin: “Alevî ve Bektaşî Şîrinde Adab ve Erkan”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu, Bildiriler ve Müzakereler**, SDÜİF, Isparta-2005.
- : “Bektaşî Adab ve Erkânı”, **HBVAD**, 2001, S. 19.
- : **Alevî-Bektaşî İnancına Bakışlar: Canların Nefesinden**, İstanbul, Fatih Üniversitesi Yayınları, 2007.
- : **Alevî-Bektaşî Kültürüne Bakışlar: Canların Nefesinden**, İstanbul, Horasan Yayınları, 2003.
- Özdemir, Şuayip, v.d.: **Alevîlerin Din Hizmeti Beklentileri (Malatya Örneği)**, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2011.
- Özdurmaz, Mehmet: “Dört Makam Kırk Makam II”, **Cem Dergisi**, 1998, S. 82.
- Özgünay, Abidin: “Alevî İtikadında Bedâ”, **Cem Dergisi**, 1993, S. 24.
- Özlük, Halit: “Alevîliğin Özü”, **Cem Dergisi**, 1999, S. 87.
- Özmen, İsmail: **Simgeler ve Rıza Kenti: Alevîlik Bektaşîlik: Antropolojik, Etnografik, Teolojik ve Felsefi Bir İnceleme**, İstanbul, Parşömen Yayıncılık, 2010.
- Özmen, Ünsal: **Kent Kent Türkiye: Adıyaman**, Ankara, Öz Yayınevi, 1969.
- Öztürk, Mustafa: “Alevîlerin Kur’ân Tasavvuru”, **İslamiyat VI**, 2003, S. 3.
- Öztürk, Said: “Osmanlı Döneminde Adıyaman’ın Sosyal ve Ekonomik Özellikleri”, **Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyu-**

- mu: 8-10 Eylül 2006 Adıyaman**, haz. Said Öztürk, Yusuf Tosun, Adıyamanlılar Vakfı, İstanbul-2008.
- _____: **Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325 /1869-1908**, İstanbul, Adıyamanlılar Vakfı Yayınları, 2006.
- Öztürk, Yaşar Nuri: “Gönüller Sultanı Hacı Bektaş-ı Veli”, HBVAD, 1997, S. 4 www.hbvdergisi.gazi.edu.tr, 06-06-2011.
- _____: **Ehl-i Beyt'in Annesi Hz. Fatma**, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1999.
- _____: **Tarih Boyunca Alevîlik**, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1990.
- Pala, İskender: “Bezm-i Cem”, **DİA**, VI.
- Pehlivan, Battal: **Alevî-Bektaşî Düşüncesine Göre Allah**, İstanbul, Pencere Yayınları, 1994.
- Radavî, **Fütüvvetnâme-i Tarikat**, haz. Osman Aydın, Ankara, TDVY, 2011.
- Refik, Ahmet: **Onaltıncı Asırda Rafizîlik ve Bektaşîlik**, sad. Mehmet Yaman, İstanbul, Ufuk Matbaası, 1994.
- Rençber, Fevzi: **İstanbul'da Mevcut Cem Evleri ve Faaliyetleri**, İstanbul, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Reyhani, Mahmut: **Alevîlik ve Öncesi: Gölgesiz Işıklar, I-III**, İstanbul, Can Yayınları, 1997.
- _____: **Tarihte Alevîler**, İstanbul, Can Yayınları, 1997.
- Saray, Mehmet: **Türk İnanışlarında Şiîliğin Rolü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.
- Sarıkaya, M. Saffet, v.d.: “Hacı Bektaş Veli'nin İnanç Dünyasında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt”, **Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektaş Veli**, 2009.
- Sarıkaya M. Saffet: “Anadolu Alevîliğinin Oluşumu”, **EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-**, 1997, cilt: I, S. 1.
- _____: “Alevî Kimliğinin Yeniden İnşası (Cem Vakfı Örneği)”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu-I**, 2005.
- _____: “Alevîlik ve Bektaşîliğin Ahilikle İlişkisi-Fütüvvetnâmelere Göre”, **İslâmiyât**, 2003, cilt: VI, S: 3.
- _____: “Bektaşî ve Alevîlerde Hz. Ali'nin Tanrılaştırılması İddialarına Dair Bir Değerlendirilme”, **Hazret-i Ali-Sempozyum Bildirileri**, 2007.
- _____: “Bektâşî-Alevîlerde Bir Dua: Nâdı Ali”, **SDÜİFD**, 1998, S. 5.

- _____ : “Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîliğin Oluşumu”, **Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü**, 2010.
- _____ : **Anadolu Alevîliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Asırlar)**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2004.
- _____ : **İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler**, Isparta, Tuğra Matbaası, 2003.
- Savaş, Saim: **XVI. Asırda Anadolu’da Alevîlik**, Ankara, Vadi Yayınları, 2002.
- Saygı, Hakkı: **Soru ve Cevaplarla Alevî-Bektaşî İnancı**, İstanbul, Cem Vakfı Yayınları, 2005.
- Schiltberger, Johannes: **Türkler ve Tatarlar Arasında: (1394-1427)**, trc. Turgut Akpınar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Selçuk, İlhan, v.d.: **Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşîlik**, İstanbul, Hasat Yayınları, 1991.
- Sezen, Yümni: **Sosyoloji Açısından Din: Dinin Temel Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri**, İstanbul, İfav Yayınları, 1993.
- Sezgin, Abdulkadir: **Alevîlik Deyince**, İstanbul, Burak Yayınları, 1996.
- _____ : **Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşîlik**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- _____ : **Sosyolojik Açıdan Alevîlik-Bektaşîlik**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Shankland, David: **The Alevîs İn Turkey: The Emergence Of A Secular Islamic Tradition**, London, Routledge Curzon, 2003.
- Shindeldecker, John: **Turkish Alevîs Today**, İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Sinanoğlu, A. Faruk: **Türk Kültüründe Alevî-Bektaşî Olgusu**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Solakzâde, **Solak-Zâde Tarihi**, haz. Vahid Çabuk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Sözengil, Tarık Mümtaz: **Tarih Boyunca Alevîlik**, İstanbul, Çözüm Yayıncılık, 1991.
- Subaşı, Necdet: “Anadolu Alevîliği Üzerine”, **Bilimname: Düşünce Platformu**, 2003/1, cilt: I, S. 1.
- _____ : “Concept and Consensus: Alevî Initiative and Workshops”, **İlahiyat Studies: A Journal on İslamic and Religious Studies**, 2010, cilt: I, S. 1.

- : “Modern Alevîlik: Sınırları Zorlayan Söylem Arayışları”, **İslâmiyât**, 2001, cilt: IV, S. 4 [Türkiye’de Din Söylemleri özel sayısı].
- : “Sırrı Fâş Eylemek: Alevî(lik) Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, **İslâmiyât**, 2003, cilt: VI, S. 3.
- : **Alevî Modernleşmesi: Sırrı Faş Eylemek**, Ankara, Kitabiyat Yayınları, 2005.
- Sucu Mustafa: **Adıyaman İli ve İlçeleri : (Yakın Çevre İncelemeleri)**, Adana, Önder Matbaası, 1985.
- Sümer, Ali: “Kızılbaş ve Kızılbaşlık”, **Cem Dergisi**, 1995, S. 50.
- Şehristanî: **el-Milel ve’n-nihal**, thk. Muhammed Abdulkadir el-Fadil, Beyrut, Almaktaba-Alassrya, 2011.
- Şeker Mehmet: **Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1997.
- Şeker, M Fatih: **İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Şener, Cemal, v.d.: **Kırklar Meclisinden Günümüze Alevî Örgütlenmeleri: Şeriat ve Alevîler**, İstanbul, Ant Yayınları, 1995.
- Şener, Cemal: **Alevîlik Nedir?** İstanbul, Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, 2001.
- : **Alevî Sorunu Üstüne Düşünceler**, İstanbul, Ant Yayınları, 1994.
- : **Alevîlerin Etnik Kimliği: Alevîler Kürt Mü? Türk mü?** İstanbul, Etik Yayınları, 2002.
- : **Alevîlik Olayı; Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihiçesi**, İstanbul, Etik Yayınları, 2004.
- : **Anadolu’da Alevî-Bektaşî Dergâhları**, İstanbul, Mehmet Ali Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı, 1996.
- : **Benim Kâbe’ m İnsandır**, İstanbul, Ad Yayıncılık, 1996.
- : **Şaha Doğru Giden Kervan: Alevîlik Nedir?** İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1997.
- : **Yaşayan Alevîlik**, İstanbul, Ant Yayınları, 1993.
- Şeyh Safiyeddin Erdebili: **Makalat: Şeyh Safi Buyruğu**, haz. Sönmez Kutlu, Nizamettin Parlak, İstanbul, Horasan Yayınları, 2008.
- Taberi: **Tarih-i Taberi**, Beytu’l Efkari’ d-Devliye, nşr. Ebu Süheyb el-Kermii, (t.y., y.y.).
- Taplamacıoğlu, Mehmet: **Din Sosyolojisi**, Ankara, AÜİFY, 1975.

- Taşğın, Ahmet: **Güneydoğu Anadolu'da Türkmen Alevîler: Diyarbakır ve Çevresi**, İstanbul, Ataç Yayınları, 2006.
- Teber, Ömer Faruk: "Osmanlı Belgelerinde Alevîlik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar", **Dinî Araştırmalar**, 2007, cilt: X, S. 28.
- _____ : **Bektaşî Erkannamelerinde Mezhebi Unsurlar**, Ankara, Aktif Yayınevi, 2008.
- Teftazani: **Kelam İlmi ve İslam Akaidi: Şerhü'l-Akaid**, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982.
- Tekerek, Feyzullah: **260 Nolu Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kadı Sicilinin 123-204 Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Kahramanmaraş, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Tekin, Arslan: **Alevîler ve Bektaşîler Arasında**, İstanbul, Bilgeoğuz, 2008.
- Tekin, Nergishan: **Türklük ve Alevîlik-Bektaşîlik**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Temel, Hülya: **Adıyaman Halk Müziği**, Ankara, Kültür Yayınları, 2005.
- Temiz. Hüseyin: **Alevîliğin Gerçek Yüzü ve Özü**, İstanbul, Sistem Ofset, 1997.
- Tirmizî, **el-Camiu's-Sahih** (Süneni Tirmizi), thk. Ahmed Muhammed Şakir v.d., Beyrut, Daru'l İhyai-t Turas-il Arabi,(t.y.).
- Toker, Ali: **On İki İmam: Hanedan-ı Ehl-i Beyt**, İstanbul, Fulya Yayınları, 2002.
- Tuğcu, Hüseyin: "Alevîlik Bir Meşreptir", **Köprü Dergisi**, Bahar 1998, No:62.
- Tur, Seyit Derviş: **Erkânname; Alevîliğin İslam'da Yeri ve Alevî Erkânları**, İstanbul, Can Yayınları, 2002.
- Turan, Ahmet, v.d.: "Bir Alan Araştırmasının Anatomisi: "Tokat Yöresi Alevîleri Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, S. 20-21.
- Turan, Ahmet, v.d.: "Tarihten Günümüze Anadolu Alevîliği", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, S: 26-27.
- Turan, Ahmet: "Anadolu Alevîleri Kızılbaşlar", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, VI, Samsun:1992.
- _____ : **İslam Mezhepleri Tarihi**, Samsun, Sidre Yayınları, 2000.
- _____ : "İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Takip Edilmesi Gereken Yollar", **Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu**, Samsun 1989, s. 455-459.

- Turan, Osman: **Selçuklular ve İslamiyet** İstanbul, Turan Neşriyat, 1971.
- Tümer, Günay: “Atalar Kültü”, **DİA**, IV.
- _____ : “Âyin”, **DİA**. IV.
- _____ : “Budizm”, **DİA**, VI.
- Türkdoğan Doğan: “Alevî İslam İnancı İçerisinde Hz. Hızır”, **HBVAD**, 2004, S. 29.
- _____ : **Alevî-Bektaşî Kimliği: Sosyo-Antropolojik Araştırma**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1995.
- Türkmani, Kutbeddin: **Alevîlik: Doğuşu, Yayılışı ve Hususiyetleri**, Ankara, Sakarya Basımevi, 1948.
- Uğurlu, Ahmet: **Alevîlikte Cem ve Musahiplik**, İstanbul, Anadolu Matbaa-Ambalaj, 1995.
- Uğurlu, Ali Rıza: **Aşk-ı Muhabbet**, İstanbul, 2007.
- Uluçay, Ömer: **Alevîlikte Toplu İbadet: Cem Erkânı**, Adana, Hakan Ofset, 1993.
- Uludağ, Süleyman: “Alevîyye” **DİA**, II. Ankara 2002.
- _____ : **İslam Açısından Musiki ve Sema**, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1976.
- _____ : "Alevîyye", **DİA** II.
- _____ : “İnanç ve İbadet Hayatı Bakımından Alevî Sünnî Karşılaştırılması”, **Köprü Dergisi**, Bahar 1998, No:62.
- _____ : **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1995.
- Ulusoy, Feyzullah: “Muharrem Ayı Tarihi ve Muharrem Orucu”, **Cem Dergisi**, 1995, S. 51.
- Urfalı Mateos: **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un zeyli (1136-1162)**, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Usluer, Fatih: **Hurufilik**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009.
- Uyar, Gülgün: **Ehl-i Beyt İslam Tarihinde Ali Fatıma Evladı**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları, 2008.
- Uyar, Mazlum: “Akla Dayalı Şîh Kelâmının Oluşmasında Mu’tezile’nin Rolü ve Şeyh Müfid”, **İslâmî Araştırmalar**, 2000, cilt: XIII, S. 1, s. 101-113.

- : "Gaybet Sonrası Şîh Kelamının Teşekkülü ve Mutezile", **İslâmiyât**, 1999, cilt: II, S. 3, s. 153-171.
- : "Safeviler Döneminde (1501-1722) Devlet Ricali Ulema Münasebetleri", **Türkiye Günlüğü**, Aralık 2000, S. 63, s. 66-75.
- : **İmamiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri Ahbarilik**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2000.
- : **Şîh Ulemanın Otoritesinin Temelleri**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2004.
- : "Şîh Siyasî Düşüncesinin Şekillenmesi", **Dînî Araştırmalar**, 1999, II, S. 5, s. 299-317.
- Uzun, Mustafa: "Muharremiye", **DİA**, XXXI.
- Uzunyayla, M. Talat, **Alevî İnanışı ve Siyasal Alevîlik**, İstanbul, Beka Yayınları, 1999.
- Üçer, Cenksu: "Alevî Telakkide Hz. Muhammed(sav)", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, XIV, S. 1.
- : "Alevîliğin Neliği ve Şîhlik (Caferilik) İle İlişkisinin Çerçevesi", **Marife**, Yıl.8, Konya-2008.
- : "Geleneksel Alevîlikte Ehl-i Beyt Anlayışı,-Tokat Örneği", **Marife**, yıl 4, S. 3, Konya 2004.
- : "Geleneksel Alevîlikte İbadet Hayatı ve Alevîlerin Temel İslami İbadetlere Yaklaşımları", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, V, S. 2, 2005.
- : "Geleneksel Alevîlikte İbadet Telakkileri", **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu, Bildiriler ve Müzakereler**, Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta-2005.
- : "Hakk Muhammed Ali (Üçler)Telakkileri Çerçevesinde Alevîlikte Hz. Ali", **Hz. Ali Sempozyum Bildirileri**, İzmir-2009.
- : **Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Ünal, Halit: "Cem", **DİA**, VII.
- Ünlü, İhsan: **Alevîlik Müslümanlık mı?** İstanbul, Popüler Kitaplar, 2005.
- Ünlü, İhsan: **Ehli Beyt Ocağı Alevîlik**, İstanbul, Popüler Kitaplar, 2008.

- Üzüm, İlyas: “Kızılbaş”, **DİA**, XXV, s. 546-557.
- : “Alevîlerin Caferi Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı, Alevîlik Caferilik İlişkisi Veya İlişkisizliği”, **İslamiyat**, 2003, S. 3.
- : “Alevîlikte Hz. Ali Telakkisi”, **Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu**, Yay. Haz. M. Selim Arık, Bursa İl Müftülüğü Yayınları, Bursa-2005.
- : “Buyruk’ta “Üç Sünnet-Yedi Farz” Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 2001, S. 5.
- : “Kendi Yazarlarına Göre Alevîlik-Bektaşılık”, **Türkiye Günlüğü**, 1996, S. 42.
- : “Kültürel Kaynaklarına Göre Alevî İnanç ve İbadet Anlayışları”, **Köprü Dergisi**, Bahar 1998, No:62.
- : “Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 2004, S. 11.
- : **Günümüz Alevîliği**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1997.
- : **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2007.
- Vergote, Antoine: **Din İnanç ve İnançsızlık**, çev. Veysel Uysal, İstanbul İfav Yayınları, 1999.
- Vîrânî, Baba: **İlm-i Câvidân**, haz. Osman Eğri, Ankara, TDVY, 2008.
- Watt, Montgomery: **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, Umran Yayınları, 1981.
- Yakut: **Mu’cemu’l Buldân**, Beyrut, Daru’l Fikr.
- Yaman, Ali: “Geçmişten günümüze Kızılbaş Alevî Dedeleri”, **I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Sempozyumu Bildirileri**, Gazi üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- Yaman Mehmet: <http://www.cemvakfi.org.tr/kizilbaslarin-ulu-padisahi-sah-ismail-safevi-sah-hatayi-mehmet-yaman-dede/>.
- : **Erdebilli Şeyh Safî ve Buyruğu**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 1994.

- : **Alevîlik Nedir?** İstanbul, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yay.
- : **Alevîlik ve Bektaşîlik Tarihi**, İstanbul, Noktakitap, 2007.
- : **Alevîlik, İnanç-Edeb-Erkan**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 1995.
- : **Alevîlikte Cenaze Hizmetleri**, İstanbul, Can Yayınları, 2003.
- Yavuz, M. Hakan: “Anadolu Tasavvufunun Yetimleri: Alevîler”, **Köprü Dergisi**, Bahar 1998, No:62.
- Yeşilyurt, Temel: “Alevî-Bektaşî Düşüncesinde İman”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003, S. 8.
- : “Alevî-Bektaşîliğin İnanç Boyutu”, **İslâmiyât**, 2003, cilt: VI, S. 3.
- Yetiş, Kazım, v.d.: “Cem”, **DİA**, VII.
- Yıldırım, Ahmet: “Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur’ân ve Sünnete Bakışı”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu, Bildiriler ve Müzakereler**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005.
- Yıldırım, Ali: **Alevî Hukuku ve Düşkünüklük**, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2010.
- Yıldırım, Rıza: “Bektaşî Kime Derler? “Bektaşî” Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi”, **HBVAD**, 2010, S. 55.
- : “Muhabbetten Tarikata: Bektaşî Tarikatı’nın Oluşum Sürecinde Kızıldeli’nin Rolü”, **HBVAD** 2010, S. 53.
- Yıldız, A. Dursun: **Öteki Alevîlik**, İstanbul, Hasat Yayınları, 2002.
- Yıldız, Harun: “Türkiye Alevîliği’nin İnanç ve Ahlâki Değerleri”, **Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü**, ed. Halil İbrahim Bulut Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2010.
- : “Alevî Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller”, **HBVAD**. S. 42, 2007.
- : “Alevî-Bektaşî Geleneğinde Ayin-i Cem”, **I.Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları**, Kırşehir-2004.

- : “Alevî-Bektaşî Geleneğinde Musahiplik”, **Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu, Bildiriler ve Müzakereler**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta 2005.
- : “Ehl-i Beyt İnanışının Anadolu Alevîleri Üzerindeki İzdüşümleri”, **Marife**, yıl 4, S. 3, Konya 2004.
- : **Anadolu Alevîliği (Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme)**, Ankara, 2004.
- Yılmaz, Hasan Kamil: “Cem, **DİA**, VII.
- Yılmaz, Necdet: “Anadolu Alperenlerinden Abdurrahmân-ı Erzincânî”, **Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu**, haz. Said Öztürk, Yusuf Tosun, Adıyamanlılar Vakfı, İstanbul 2008.
- Yılmazkılınç, Mustafa: “Alevîlik ve Ehl-i Beyt, Günümüzde Alevîlik ve Bektaşîlik”, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara-1995.
- Yörükan, Yusuf Ziya: **Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006.
- : **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm**, Haz. Turhan Yörükan, Ankara, Yol Yayınları, 2005.
- Yüksel, Ahmet Turan: **İhtirastan İktidara Kerbelâ, Emevi Valisi Ubeydullah b. Ziyad Döneminin Anatomisi**, Konya, Yediveren, 2001.
- Yürükoğlu Rıza: **Okunacak En Büyük Kitap İnsandır: Tarihte ve Günümüzde Alevîlik**, İstanbul, Alev Yayınevi, 1990.
- Zelyut, Rıza: “Alevîlik Nedir?/III”, **Cem Dergisi**, 1996, S. 61.
- : “Alevîlik Nedir?/IV”, **Cem Dergisi**, 1997, S. 62.
- : **Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik**, İstanbul, Karaca Ahmet Sultan Dergâhı Yayınları, 2002.
- : **Türk Alevîliği**, Ankara, Kripto Kitaplar, 2009.

EKLER LİSTESİ

EK:1 GÖRÜŞME KILAVUZU

A-GENEL SORULAR

Alevî kime denir, Alevî olmanın şartı nedir? Bektaşî kime denir? Adıyaman'da Bektaşî bulunmakta mıdır?

Alevîlik nedir? Alevîliği tanımlar mısınız? Alevîlik din mi? Mezhep mi? Tarikat mı? Herkes Alevî olabilir mi?

Adıyaman'da yaşayan Alevîlerin itikadî durumları nasıldır?

Adıyaman Alevîlerinin dinî ve içtimaî problemleri nelerdir?

Alevîlik inanç ve ibadetler hakkındaki bilgileri nerden, kimlerden öğreniyorsunuz?

Adıyaman Alevîlerinin diğer Alevîlerden inançsal anlamda ne tür farklılıkları var?

Adıyaman Alevîleri nereden Adıyaman'a gelmişlerdir?

Adıyaman Alevîlerinin tarihçesi hakkında ne biliyorsunuz?

Alevî olarak Sünnîlerle olan ilişkileriniz nasıl? Aranızda herhangi bir problem var mı?

Elinizde Alevî olduğunuzu, dede soyundan geldiğinizi belgeleyen bir belge var mı? Seyyidlik şeriflik belgesi vb.

B-İNANÇLAR

Adıyaman Alevîlerinde , Allah'ın sıfatları ve Allah-Muhammed-Ali inancı ne anlama gelmektedir?

Adıyaman Alevîlerinde Allah-Muhammed-Ali üçlüsünü neyi anlatmaktadır?

Ali'nin (ilah) Tanrı olduğu veya Alisiz Alevîlik hakkındaki düşünceleriniz ne?

Peygamberlere iman (nübüvvet) ve Hz Muhammed'e iman konusunda ne söylersiniz?

Hz Muhammed'in peygamberliği hakkında neler düşünüyorsunuz?

Hz Peygamberle Hz Ali hakkındaki ilişkiyi anlatır mısınız?

Kutsal kitaplar ve Kur'ânı Kerim hakkındaki kabulleriniz nelerdir?

Kur'ân-ı Kerim'in muharref edilmesi hakkında neler anlatabilirsiniz?

Arapça Kur'ân okuması biliyor musunuz? Daha çok neleri Kur'ân-ı Kerim'de okursunuz (sure-ayet)? Ne zaman, nerelerde Kur'ân okursunuz?

Meleklerle iman ve meleklerin sıfatları hakkındaki düşünceleriniz nedir?

Dört büyük melek hakkındaki düşünceleriniz nedir?

Adıyaman Alevîlerinde kadere iman, ne anlama gelmektedir?

Hayrın ve şerrin Allah'tan geldiği düşüncesi sizde nasıl anlaşılmaktadır?

Ahirete iman ve tenâsüh hakkında ne anlatabilirsiniz?

Ölüm ve kabir hayatı hakkında neler biliyorsunuz?

Kıyamet ve kıyamet sonrası olacaklar için kabulleriniz nelerdir.

Cennet ve cehennem cennetlikler ve cehennemlikler gibi sıfatlandırmalar hakkında ne dersiniz?

Adıyaman Alevîlerinde Hz Ali ve Ehl-i Beyt'e duyulan saygı ve sevgi hakkındaki anlayışınızı anlatır mısınız?

Ehl-i Beyt kavramı kimleri kapsamaktadır?

C-İBADETLER

Alevîlerin ibadet anlayışı hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Gençlerin ibadete olan ilgi ve alakaları hakkında gözlemleriniz nelerdir?

Alevîlerin temizlik anlayışı hakkında ne anlatabilirsiniz?

Gusül ve abdest temizliği hakkındaki bakış açınız nedir? Gusül ve abdest hangi hallerde gerekli görür ve alırsınız?

İbadet mahiyetinde değerlendirdiğiniz temizlik çeşitleriniz nelerdir?

Alevîlerin gusül almadıkları söylentisi konusunu izah edebilir misiniz?

Namazdan ne anlamaktasınız, namaz sizin için ne anlama gelmektedir?

Halka namazı nedir, halka namazına yüklenen anlamlar nelerdir? Günde beş vakit namaz hakkında ne düşünüyorsunuz?

Adıyaman Alevîlerinde oruç ibadeti nasıl anlaşılmaktadır?

Adıyaman Alevîleri olarak hangi zamanlarda oruç tutmaktasınız, bu oruçların çeşitleri nelerdir?

Alevîler olarak tuttuğunuz oruçlarda uyulması gereken kurallar nelerdir?

Ramazan orucu hakkındaki tutumunuz nedir? Ramazan orucu tutmakta mısınız?

Adıyaman Alevîlerinde Hac veya Gönül Haccı nasıl ifade edilmektedir?

Hacı olmak için ne tür yerleri ziyaret etmek gerekir? Adıyaman yöresinde bu ziyaretleri daha çok nerelere yapmaktasınız?

Adıyaman Alevîleri zekât ibadetini nasıl yapmaktalar? Zekât vermenin şartı nedir? Hangi mallardan zekât verilmektedir? Kimlere zekât verilmelidir.

Adıyaman Alevîlerinde Dedelere zekât vb. olarak verilen mali bir ibadet var mıdır?

Alevî bireyler olarak Kurban bayramı ve ibadeti hakkındaki düşünceleriniz nasıldır?

Adıyaman Alevîleri olarak kestiğiniz kurban çeşitleriniz nelerdir? Kurban kesilirken dikkat edilmesi gereken kurallar nelerdir? Kurbanın nasıl kesildiğini anlatır mısınız?

Adıyaman Alevîlerinde dua nedir? Günlük hayatta ne tür dualar etmektesiniz?

Gülbank, mersiye, miraciye, tevhit, naat, nefes, düvazimam, muharremiye, kavramları hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Niyaz vermeden anlaşılması gerekenler nelerdir? Niyaz vermenin herhangi bir şekli var mıdır? Ne zaman dedeye niyaz verilir?

Alevîlik inancında cem neyi ifade etmektedir? Cemin kaynağı hakkında bildikleriniz nelerdir? Ayin-i cem her yerde yapılmakta mıdır? Adıyaman yöresinde hangi tür cemler yapılmaktadır?

Geçmişte ve günümüzde Adıyaman'da cem ibadeti nerelerde yapılmaktadır? Cem erkânı yürütecek dede ve on iki hizmet sahipleri yerleşim yerinde bulunmakta mıdır?

Adıyaman Alevîlerinde cem, dem, dolu, semah, dar, on iki hizmet ne anlama gelmektedir?

D-AHLÂKÎ KURALLAR

Alevîlikte uyulması gereken ve kişide bulunması gereken ahlâkî ilkeler nelerdir?

Dört kapı kırk makam Adıyaman Alevîlerinde ne demektir? İnanç olarak Alevîlikteki durumu nasıldır? Klasik Alevî kaynaklarında dört kapı kırk makam nasıl betimlenmektedir?

Üç sünnet yedi farz kavramı sizde nasıl telakki edilmektedir?

Eline, diline, beline sahip olmak sözü Alevîlik inancındaki yeri nedir? Bu kurallar sosyal hayatta nasıl, yansıma bulmaktadır?

E-ÖRF VE ADETLER

Adıyaman Alevîlerine özgü örf ve adetleriniz nelerdir?

Adıyaman yöresinde doğum öncesi hazırlık ve isim verme uygulamaları nasıl yapılmaktadır?

Adıyaman Alevî toplumunda sünnet ve kirvelik hakkında bilgi verir misiniz?

Adıyaman Alevî toplumunda boşanmaya rastlanılmakta mıdır? Boşanmanın şartları nelerdir?

Adıyaman Alevîleri olarak sünnet ve kirveliğin toplumundaki yeri nedir?

Adıyaman Alevîlerinde evlilik ve düğün adetleri hakkında bilgi verir misiniz?
Adıyaman Alevîler arasında tek eşlilik veya çok eşlilik mi yaygındır?

Alevî-Sünnî evlilikleri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? Bireyler farklı özelliklerden dolayı evlenmeli midir?

Yöredeki Alevîler olarak ölüm anı ölüm sonrası uygulamalarınız nelerdir?

Adıyaman yöresinde vefat eden talipler için yaptığınız dinî uygulamalarınız nelerdir?

Adıyaman Alevîleri arasında ziyaret edilen yerler var mıdır? Buralara hangi niyetlerle ziyaretler yapılmaktadır?

Tavşan etinin yenilmemesi ve diğer hayvanlara bakış açısı hakkındaki düşüncelerinizi söyleyebilir misiniz? Tavşan etinin yenilmemesinin sebepleri olarak neler söyleyebilirsiniz.

Alevî toplumu olarak dem ve doluya olan bakış açınız nasıldır? İçki içmenin dinî bir temeli var mıdır? Kırklar meclisi denilince ne söyleyebilirsiniz?

F-DİNİ KURUMLAR

Dedeliğin Alevî toplumundaki yeri nedir? Dede olmanın şartları nelerdir?
Herkes dede olabilir mi?

Cem evi hakkında ne düşünüyorsunuz? Cem evi veya cami köyünüzde, çevrenizde mevcut mudur?

Cem evinin Alevî inancındaki yeri ve cem evinin fonksiyonu hakkında bildikleriniz nelerdir?

Alevîlikte düşkünlük ve hangi davranışlar toplumda düşkün olmanın davranışlarıdır?

Düşkünlük kurumunun işlevselliği bugün devam etmekte midir?

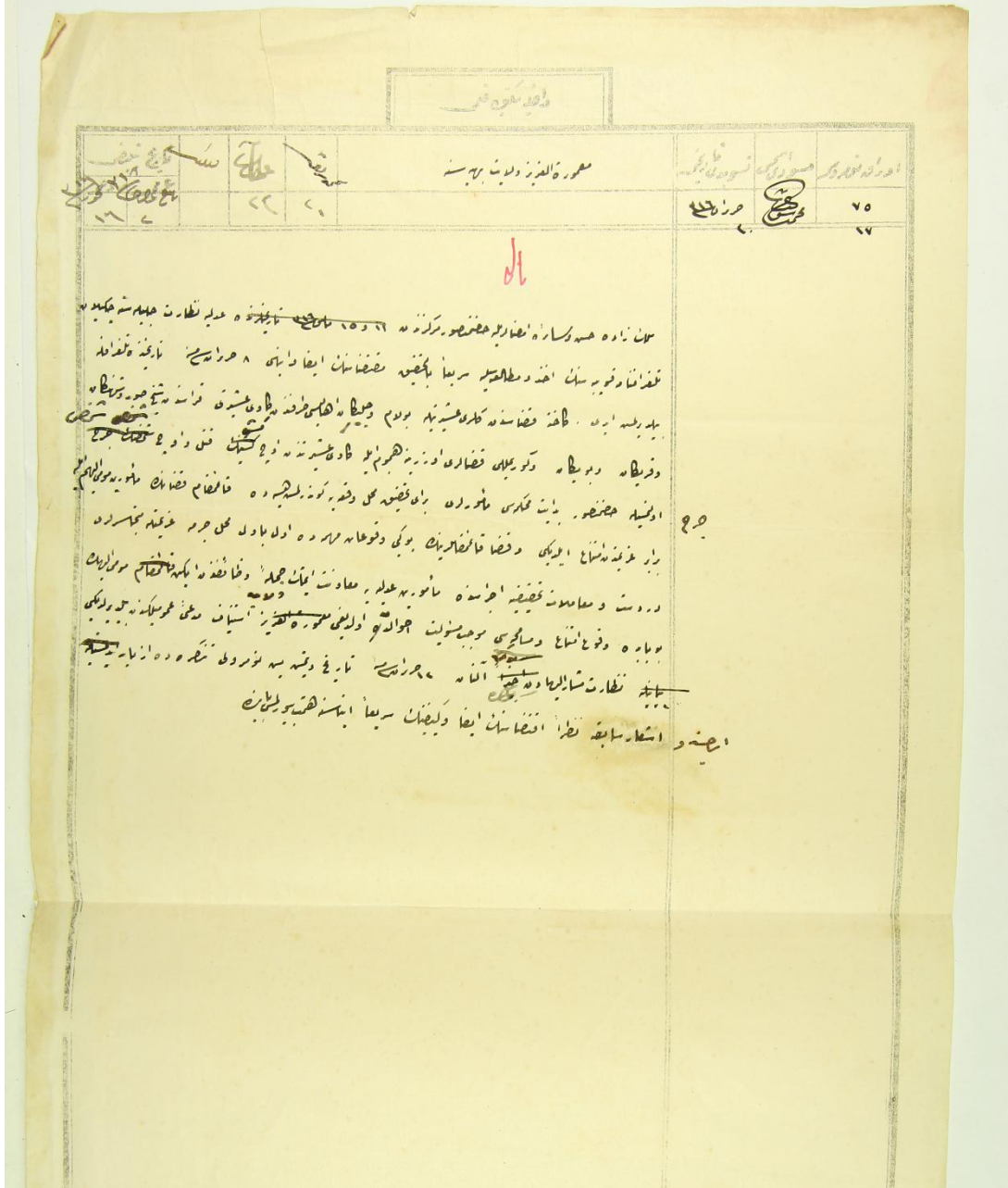
Adıyaman Alevîlerinde musahiplik erkânı ve uygulamaları hakkında bilgi verir misiniz? Musahiplik erkânları günümüzde hala düzenlenmekte midir?

Adıyaman'da Alevîlik inanç ve kültürü hakkında, faaliyetlerde bulunan vakıf ve dernek biliyor musunuz?

Adıyaman Alevîleri olarak devletten ve toplumdan beklentileriniz nelerdir?⁷⁰⁵

⁷⁰⁵ Görüşme kılavuzundaki sorular hazırlanırken daha önce Hatay Alevîliğine çalışan Prof. Dr. Ahmet Turan, Sivas Alevîliğine çalışan Prof. Dr. Metin Bozkuş, Amasya Alevîliğine çalışan Doç. Dr. Harun Yıldız ve Tokat Alevîliğini çalışan Dr. Cenksu Üçer gibi hocalarımızın çalışmalarından yararlanmıştıır.

EK:2 BELGELER

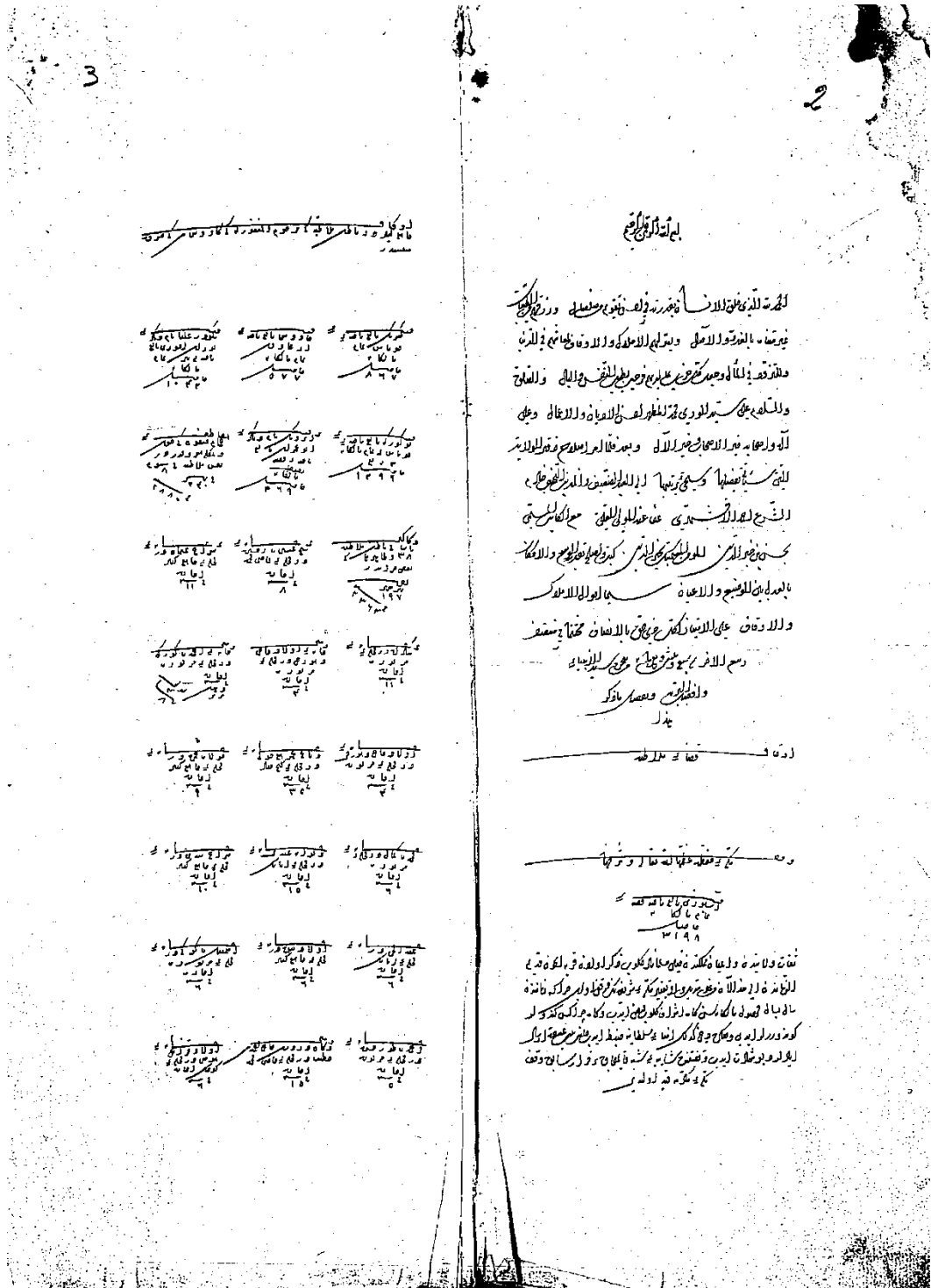
Belge:1; Kahta'da Geler aşiretiyle Kavi aşireti arasında meydana gelen olaylarda ihmal ve müsamahaları görülen görevliler hakkında gerekenin yapılarak durumun bildirilmesi.

اصحاب مشهور

مصعب بن عمیر	عبد الله بن مسعود	ابو بلده	عبد بن	عبد بن
صالح بن عبدالله	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن

عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن
عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن	عبد بن

Belge: 2; BOA, TD. NR.71, s. 275-276: M. 1519 Hısn-ı Mansur, Behisni, Kahta, Gerger in ve Kürd kabilelerinin nüfus ve hâsılatını ve tımarını ve evkâf ve emlâkını mübeyyin, mufassal tahrir defteri.

Belge: 3; BOA, TD. NR. 156, s. 2-3: M. 1530 Malatya Livasının evkâf ve emlâk ka-
nunnâmesiyle, Malatya, Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Divriği, Darende
kazalarında bulunan evkâf ve emlâkın tahrir defteri.

EK:3 KAYNAK KİŞİLER

Aşağıda çalışmamız esnasında kendisiyle görüştüğümüz ve ismini vermek isteyen Alevî dedelerin, zakirlerin, taliplerin, Sünnî vatandaşların bazılarının isimleri verilmiştir.

- 1) Mahmut Dolaş, Adıyaman Merkez, 1959, Dede.
- 2) Tahir Küçükdoğan, 1956 Adıyaman doğumlu, Dede.
- 3) R. T., Adıyaman Kâhta, 1976, Talip.
- 4) Naci Dedeoğlu, 1959 Adıyaman doğumlu, Dede,
- 5) Kamber Dedeoğlu, Adıyaman doğumlu, Dede.
- 6) Hüseyin Bozca, 1981 Adıyaman.
- 7) Kemal Bozkurt, Adıyaman Merkez, Dede.
- 8) Hacı Yusuf Coşkun, 1971 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 9) Mahmut Yapıcı, 1955 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 10) Mehmet Merdanoğlu, 1950 Adıyaman doğumlu, Dede.
- 11) Abuzer Yumuşak, 1983 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 12) Fırat Leylek, 1986 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 13) Hasan Karakaya, Adıyaman doğumlu, Yaylakonak Beldesi Başkanı.
- 14) M. Ç., Adıyaman doğumlu Talip.
- 15) T. D., Adıyaman doğumlu Talip.
- 16) K. D., Adıyaman doğumlu Talip.
- 17) Ali Karakaya, Adıyaman doğumlu Talip.
- 18) Hasan Özer, Adıyaman doğumlu Talipler
- 19) Abuzer Özer, Adıyaman doğumlu Talip.
- 20) Hüseyin Arslan, Adıyaman doğumlu Talip.
- 21) Hacı Mehmet Demir, Adıyaman doğumlu Talip.
- 22) Kemal Bektaş, 1980 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 23) Abuzer Coşkun, 1974 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 24) Hayriye Pektaş, Adıyaman Gölbaşı, 1982, Talip.
- 25) Ali Tural, 1953 Adıyaman doğumlu, Dede.
- 26) Mustafa Alkan, Adıyaman Merkez, 1958, Zakir.

- 27) Mahir Alagöz, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 28) Abdullah Taştan, 1973 Adıyaman doğumlu Talip.
- 29) Uğur Emir, 1988 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 30) A. A., Adıyaman doğumlu Talip.
- 31) Gökhan Arslan, Adıyaman Merkez, 1987, Talip.
- 32) Cuma Pektaş, Adıyaman Besni, 1949, Dede.
- 33) Sabri Çekim, 1987 Adıyaman doğumlu Talip,
- 34) Cafer Hanol, 1978 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 35) Mustafa Göçer, 1987 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 36) Garip Dede, Adıyaman 1966 doğumlu, Dede.
- 37) Celal Sizer, 1982 Adıyaman doğumlu Talip.
- 38) İmam Canan, 1961 Adıyaman doğumlu Talip.
- 39) Hasan Yumuşak, 1952 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 40) S. A., 1981 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 41) Hasari Bektaş, 1963 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 42) M. B., 1981 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 43) İsmet Yumuşak, 1966 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 44) Engin Canan, 1980 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 45) Rıza Tanrıverdi, 1960 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 46) Nesime Kaya, Adıyaman Merkez, 1956, Talip.
- 47) Fadile Pektaş, Adıyaman Besni, Talip.
- 48) Hasan Güneş, 1977 Adıyaman Merkez.
- 49) Fatma Arslan, 1952 Adıyaman Gölbaşı, Talip.
- 50) Murat Küçükdoğan, 1965 doğumlu, Dede.
- 51) Zeynel Canan, 1974 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 52) Koray Yılmaz, Adıyaman Besni, 1988, Talip.
- 53) Fatma Bektaş, Adıyaman Merkez, 1952, Talip.
- 54) Nurullah Arslan, Adıyaman Gölbaşı, 1986, Talip.
- 55) Zeki Arslan, Adıyaman Merkez, 1972, Talip.
- 56) Mahmut Durmaz, 1963 Adıyaman, Talip.
- 57) Hüseyin Mamak, 1980 Adıyaman doğumlu Talip.
- 58) Abuzer Bektaş, 1945 Adıyaman doğumlu, Talip.

- 59) Fethi Yuka, Adıyaman Kömür, Talip.
- 60) Nusret Bekâr, 1974 Adıyaman doğumlu.
- 61) Nusret Rıza Altun, Adıyaman Merkez, 1974, Talip.
- 62) Ali Doğan, Adıyaman Besni, 1967, Talip.
- 63) İbrahim Ulaş, 1964 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 64) Gaffar Ulubey, Adıyaman Gölbaşı, 1955, Talip.
- 65) Hüseyin Samancı, 1966 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 66) Kemal Bektaş, Adıyaman Gölbaşı, 1980, Talip.
- 67) Hayri Doğan Adıyaman Merkez, 1950, Dede.
- 68) Ferhat Arslan, 1979 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 69) Mehmet Cankaya, Adıyaman Tut, 1959, Talip.
- 70) Kemal Rahatsız, 1981 Adıyaman doğumlu Talip.
- 71) Yusuf Bektaş, 1955 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 72) Hüseyin Ün, 1972 Adıyaman doğumlu Talip.
- 73) Ercan Yumuşak, Adıyaman 1977 doğumlu, Talip.
- 74) Mahmut Arslan, Adıyaman Merkez, 1985, Talip.
- 75) E. T., Adıyaman Çelikhan doğumlu, Talip.
- 76) Taner Taha, 1990 Adıyaman doğumlu Talip.
- 77) Serkan Arslan, Adıyaman Merkez, 1981, Zakir.
- 78) Ali Büyüksahin, Adıyaman Merkez, Dede.
- 79) Mehmet Küçükdoğan, Adıyaman Besni, 1968, Talip.
- 80) Niyazi Arslan, Adıyaman Besni, 1965, Dede.
- 81) Fatma Doğan, Adıyaman Besni 1976, Talip.
- 82) Zeynep Bektaş, 1952 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 83) Abidin Güzel, Adıyaman Merkez, 1989, Talip.
- 84) Hüseyin Demir, 1980 Adıyaman doğumlu Talip.
- 85) Abdullah Bildik, 1989 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 86) Zeynep Güzel, Adıyaman Merkez, 1990, Talip.
- 87) Aydın Kemal, Adıyaman Gölbaşı, 1975, Talip.
- 88) Niyazi Güneş, Adıyaman Besni, 1965, Talip.
- 89) Sinan Cem, Adıyaman Merkez 1986, Talip.
- 90) Serkan Bektaş, 1974 Adıyaman doğumlu, Talip.

- 91) Zeynal Güneş, Adıyaman Merkez.
- 92) Abdullah Çekim, 1956 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 93) M. Emin Rençber, Adıyaman Merkez.
- 94) Nazım Doğan, 1981 Adıyaman doğumlu Talip.
- 95) Abdulgani Rençber, Adıyaman merkez.
- 96) Murat Barış, Adıyaman Kâhta, 1976, Talip.
- 97) Zeki Arslan, 1974 Adıyaman doğumlu Talip.
- 98) Metin Özgür, Adıyaman Kâhta, 1972, Talip.
- 99) Engin Bektaş, 1983 Adıyaman doğumlu Talip.
- 100) Deniz Alagöz, 1979 Adıyaman doğumlu Talip.
- 101) Yasemin Başak, Adıyaman Tut, 1985, Talip.
- 102) Abdurrahman Koga, 1985 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 103) Abuzer Gözaydın, 1990 doğumlu, Zakir.
- 104) Zeliha Bektaş, 1981 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 105) Mehmet Taştan, 1959 Adıyaman doğumlu Talip.
- 106) Garip Kamil, Adıyaman Gölbaşı 1962 doğumlu, Ozan.
- 107) Hüseyin Güneş, Adıyaman Merkez, 1963, Talip.
- 108) Ferhat Yaylı, 1980 Adıyaman doğumlu Talip.
- 109) Ali İnan, Adıyaman Besni 1974, Talip.
- 110) Zeynep Doğan, 1981 Adıyaman Çelikhan.
- 111) Aziz Karadağ, 1992 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 112) Metin Çekim, 1984 Adıyaman doğumlu Talip.
- 113) Vakkas Koca, Adıyaman Merkez, 1964, Talip.
- 114) Hüseyin Demir, 1980 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 115) İbrahim Halil Bektaş, 1986 Adıyaman doğumlu, Talip.
- 116) Hasan Çoban, Adıyaman Merkez, 1987, Talip.⁷⁰⁶

⁷⁰⁶ Yukarıda çalışmamız esnasında kendileriyle görüşme yaptığımız canların bir kısmı zikredilmiştir.

EK:4 ADIYAMAN İL GENELİNDE ALEVÎ YERLEŞMELERİ

Adıyaman Merkeze Bağlı Alevî Yerleşim Yerleri⁷⁰⁷

Sıra No	Yerleşim Yeri Adı	İnançsal Dağılım
01	Ağaçkonak	Alevî
02	Ağören	Karışık
03	Ağçık	Alevî
04	Ahmethoca	Alevî
05	Akçalı	Alevî
06	Aydınluk	Karışık
07	Bağlıca	Alevî
08	Başpınar	Karışık
09	Beliban	Karışık
10	Boğazözü	Alevî
11	Börgenek	Alevî
12	Büyükkırıklı	Alevî
13	Büyükkırgı	Alevî
14	Çamlıca	Alevî
15	Çamgazi	Alevî
16	Çamyurdu	Alevî
17	Çatalağaç	Alevî
18	Çokpınar	Alevî
19	Dandırmaz	Alevî
20	Dardağan	Alevî
21	Davuthan	Karışık
22	Dikilcik	Alevî
23	Doğanlı	Alevî

⁷⁰⁷ Burada belde, köy ve mezra isimleri göz önünde bulundurulmuştur.

24	Durukaynak	Alevî
25	Gökçay	Alevî
26	Güneşli	Alevî
27	Göztepe	Alevî
28	Gebeli	Alevî
29	Göm	Alevî
30	Güzelevler	Karışık
31	Gotur	Alevî
32	Hozrin	Alevî
33	Hürümce	Alevî
34	Hurraf	Karışık
35	İpekli	Alevî
36	Karaağaç	Alevî
37	Karagöl	Alevî
38	Karahüyük	Alevî
39	Karakoç	Alevî
40	Kaş Köy	Karışık
41	Kayacık	Alevî
42	Kayaönü	Alevî
43	Kındırali	Alevî
44	Kuşakkaya	Alevî
45	Koru	Alevî
46	Kozan	Alevî
47	Kömür Kasabası	Karışık
48	Kızılcahüyük	Alevî
49	Köşin	Alevî
50	Kazni	Alevî
51	Kistan	Alevî
52	Kırgı (Aşağı)	Karışık
53	Kırgı (Yukarı)	Karışık

54	Kızılcapınar	Karışık
55	Lüf	Alevî
56	Mestan	Alevî
57	Mağara	Alevî
58	Oluklu	Alevî
59	Ortanca	Alevî
60	Ordu	Alevî
61	Paşamezarı	Alevî
62	Payamlı	Alevî
63	Sarı harman	Karışık
64	Sarıkaya	Alevî
65	Tekpınar	Alevî
66	Terman	Karışık
67	Tümrüz	Karışık
68	Uçdirek	Alevî
69	Ulubaba	Alevî
70	Uzunköy	Alevî
71	Ürgüç	Alevî
72	Uzunömer	Alevî
73	Varlık	Alevî
74	Yazıbaşı	Alevî
75	Yayladamı	Alevî
76	Yeşilova	Alevî
77	Yedioluk	Alevî
78	Yaylakonak Beldesi	Alevî
79	Yarmakaya	Alevî

Adıyaman/Kâhta İlçesi Alevî Yerleşim Yerleri

Sıra No	Yerleşim Yeri Yeni Adı	İnançsal Dağılım
---------	------------------------	------------------

01	Ortanca	Alevî
02	Bağlar	Alevî

Adıyaman/Tut İlçesi Alevî Yerleşim Yerleri

Sıra No	Yerleşim Yeri Yeni Adı	İnançsal Dağılım
01	Yalangoz	Alevî

Adıyaman/Yaylakonak Beldesi Alevî Yerleşim Yerleri

Sıra No	Yerleşim Yeri Yeni Adı	İnançsal Dağılım
01	Çat Deresi-Mezra	Alevî
02	Çimenke-Mezra	Alevî
03	İncekoz-Mezra	Alevî
04	Karadere-Mezra	Alevî
05	Şikeft-Mezra	Alevî
06	Zivar-Mezra	Alevî

Adıyaman/Çelikhan İlçesi Alevî Yerleşim Yerleri

Sıra No	Yerleşim Yeri Yeni Adı	İnançsal Dağılım
01	Pınarbaşı kasabası	Alevî
02	Recep	Alevî
03	Köseuşağı	Alevî
04	Şahverdi	Alevî
05	Balıkburnu	Alevî
06	Aktaş	Alevî
07	Çalgan	Alevî
08	Karadere	Alevî

09	Aliorta	Alevî
----	---------	-------

Adıyaman/Gölbashi İlçesi Alevî Yerleşim Yerleri

Sıra No	Yerleşim Yeri Yeni Adı	İnançsal Dağılım
01	Çelik	Karışık
02	Çatalağaç-Durak	Alevî
03	Çatalağaç-Keralmaz	Alevî
04	Haydarlı	Alevî
05	Haydarlı-Orta oba	Alevî
06	Haydarlı-Beş evler	Alevî
07	Haydarlı-Cerrah	Alevî
08	Haydarlı-Serpenolar	Alevî
09	Haydarlı-Sorkun	Alevî
10	Haydarlı-Tetirli	Alevî
11	Savran	Karışık
12	Tecirli	Alevî
13	Yarbaşı	Karışık
14	Yeniköy	Alevî

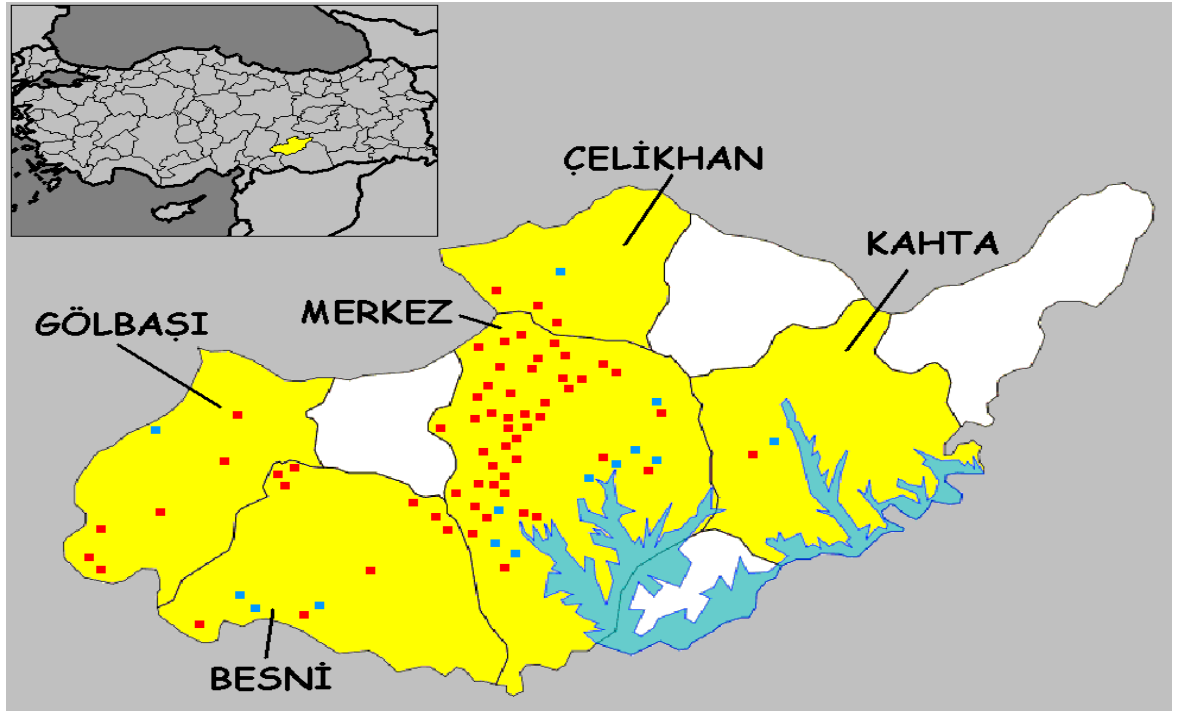
Adıyaman/Besni İlçesi Alevî Yerleşim Yerleri

Sıra No	Yerleşim Yeri Yeni Adı	İnançsal Dağılım
01	Akpınar-Burunçayır	Alevî
02	Beşkoz	Alevî
03	Çakallı	Alevî
04	Doğankaya	Alevî
05	Göğündürme	Karışık
06	İnceler	Karışık
07	Karalar	Alevî

08	Sarıççek	Alevî
09	Şambayat-Nahiyesi	Karışık
10	Tetirli	Karışık
11	Yoldüzü	Karışık
12	Yusufa	Karışık
13	Zurnacı	Karışık
14	Kargalı	Alevî

Adıyaman il genelinde bulunan Alevî-Bektaşî yerleşmeleriyle ilgili tablo yukarıya çıkartılmıştır.⁷⁰⁸

Adıyaman Alevî Yerleşim Yerleri (<http://www.aleviform.com, 05-08-2011>)

Kırmızı renkli yerler; Alevî yerleşim yerlerini, Mavi renkli yerler; karışık yerleşim yerlerini göstermektedir.

⁷⁰⁸ Niyazi Arslan, M. Ali Titiz, Cuma Pektaş, Ali Büyükaşahin, Ali Tural, Abulgani Rençber, Abuzer Arslan, Mustafa Alkan, Zeynal Güneş, M. Emin Rençber.

EK:5 FOTOĞRAFLAR

Araştırmacı Alevî dedesi Ali Büyüksahin ile mülakat yaparken.

Araştırmacı Alevî Dedesi Mahmut Dolaş İle Mülakat Yaparken.

Elifli Köyü, İmam Hüseyin Kazım Ocağı'na Bağlı Dede Mahmut Dolaş'ın Soy Şeceresi: Ehl-i Beyt olduklarımızın delili.

Seyyid Hüseyin Doğan Dede'nin türbesine ziyarete gelenler ve sembolik olarak makamına niyazda bulunan talipler.

Cem Vakfı Adıyaman Gölbaşı Cem ve Kültür Evi içinden görünüm.

Araştırmacı Adıyaman Besni ve Gölbaşı ilçelerinde dedelik yapan Niyazi Arslan Dede ile mülakat yaparken.

Araştırmacı Garip Dede ve taliplerle Adıyaman'da Alevilik hakkında röportaj yaparken.

Garip Dede lokma sofrasında gülbank okurken.

Niyazi Arslan Dede baba cem erkânını icra ederken.

Cem erkânı esnasında canlar semah dönerken.

On iki hizmet sahipleri Dede huzurunda dua alırken.

Canlar cem erkânında semah dönerken.

Dede Niyazi Arslan, kurbanları dualarken.

Adıyaman Gölbaşı ilçesinden talipler toplu olarak niyaz verirken.

Talipler cem erkânı esnasında sembolik tarikat abdesti alırken.

Talipler elleri açık tarikat secdesi yaparken.

Cem esnasında Allah-Muhammed-Ali nurunu temsil eden çerağ uyandırılırken.

Niyazi Arslan Dede ile mülakat yapılırken.

Garip Dede ve Mahmut Dolaş Dede cem erkânını icra ederken.

Muhammed Postu, Niyazi Dede tarafından meydana serilirken.

Talipler yöresel kıyafetleriyle cem erkânı yürütürken.

ÖZ GEÇMİŞ

1983 yılında Adıyaman'da doğdu. 2000'de Adıyaman Merkez İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2002'de 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Bölümünde başladığı lisans tahsilini 2006'da bitirip aynı sene Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans tahsiline başladı. 2008 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında doktora başladı. 2010 yılında Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalında açılan araştırma görevliliği imtihanını kazandı. Halen aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.